

UNIVERSITY OF KWAZULU-NATAL - DURBAN.

**REPRESENTASIES VAN NEDERLANDSE KONTAKTE
MET KUSBEWONERS VAN AFRIKA, 1475 - 1652.**

NICO CARL LAMPRECHT.

**REPRESENTASIES VAN NEDERLANDSE KONTAKTE
MET KUSBEWONERS VAN AFRIKA, 1475- 1652.**

deur

NICO CARL LAMPRECHT

Voorgelê ter vervulling van die vereistes vir die graad

Philosophiae Doctor

in die Departement Afrikaans en Nederlands

Universiteit van KwaZulu-Natal, Durban.

Desember 2009

Studieleier: Prof. S. P. Olivier

**Abstract: Representations of Dutch contacts with coastal inhabitants of
Africa, 1475-1652**

Prior to 1996, South African Dutch studies had largely been determined by traditional rigid historical and geographic boundaries set in 1933. The framework exclusively focused on the period after the arrival of Van Riebeeck in 1652 to 1925 (when Afrikaans replaced Dutch as an official language) and on topics regarded as typically South African. Siegfried Huigen in *De Weg naar Monomotapa* (1996) not only questioned these limitations but introduced a revised time frame including the period “about 1596 to 1652”.

The revised framework has provided an opportunity to study texts prior to 1652 including both the earliest recorded Dutch contacts with the coastal inhabitants of Africa as well as the significant 1595 record of the initial Dutch cross-cultural encounters on the coast of Southern Africa. Where the role of the Dutch East India Company after 1602 had previously been considered foremost, the maritime forces of the Dutch States General and independent Dutch traders before 1602 and the activities of the Dutch West Indies Company after 1621 on the entire African coast had attracted little attention.

Contact between the Dutch and coastal inhabitants of Africa and the textual representations of such contacts had contributed to a more extensive Dutch frame of reference than had previously been presumed. Previous assumptions attributing the nature of representations to the frequency and length of contacts had somehow not accounted for similar factors not influencing representations of coastal inhabitants elsewhere in Africa nor had the actual extent of the Dutch frame of reference been fully considered.

Since the initial 1595 textual representation of Willem Lodewycksz describing the contact between the Dutch and Khoikhoi in Mossel Bay, the texts have had a profound influence on the South African discourse. Comparative studies of the initial representations and early 20th century compilations of the primary texts indicate that the elucidation prevalent in the more recent works has been the source of questionable interpretations and conclusions that have erroneously been attributed to the late sixteenth century seafaring scribes.

DECLARATION

Submitted in fulfilment of the requirements for the degree of
Philosophiae Doctor, in the Post Graduate Programme in
Afrikaans/Nederlands, University of Kwa-Zulu Natal, South Africa

I, declare that this dissertation is my own unaided work. All citations, references and borrowed ideas have been duly acknowledged. I confirm that an external editor was not used. It is being submitted for the degree of Philosophiae Doctor in the Faculty of Humanities, Development and Social Science, University of KwaZulu-Natal, South Africa. None of the present work has been submitted previously for any degree or examination in any other University.

N. C. Lamprecht
3rd December 2009.

INHOUDSOPGAWE.

1. Inleiding.	p.1
2. Ransom represenrasie en historiese konteks.	
2.1 Historiese konteks.	p.5
2.2 Die geloofwaardigheid van historiese tekste en 'n orale tradisie.	p.10
2.3 Representasie binne teoretiese verband.	p.13
2.4 Die 'self' en die 'ander' .	p.15
2.5 Representasie ten slotte.	p.25
3. Faktore wat bygedra het tot die opkoms van Nederland as 'n maritieme moondheid.	
3.1 'n Historiese sameloop van gebeure wat aanleiding gegee het tot die ontwikkeling van 'n Nederlandse maritieme vermoë.	p.29
3.2 Die oordrag van Habsburg-beheer oor die Nederlande aan die Spaanse kroon.	p.29
3.3 Spaanse beleid met betrekking tot interaksie met volkere in die die 'nuwe wêreld'.	p.31
3.4 Die gevolge van Spaanse direkte belasting in die Nederlande en en groeiende religieuse onverdraagsaamheid	p.31
3.5 Spaanse en Portugese koloniale voornemens en hoe die befondsing verskil het van Nederland.	p.35
3.6. Het die Nederlanders verswygde koloniale voornemens gehad of was hulle net onverbeterlike kooplui gesteld op winsbejag?	p.37
3.7 Tegnologiese ontwikkeling wat meegedraai het in die groei van Nederlandse maritieme vermoëns.	p.39
3.8 Bydraes van Portugese Sefardiese Jode tot die ontwikkeling van Nederlandse skeepsvaart en handel.	p.41

4.	Tradisionele beskouings rondom Nederlandse tekste oor Suider-Afrika.	
4.1	Redes vir kontak tussen Nederlanders en die kusbewoners van Afrika, en die aard van die representering.	p.44
4.2	Vorige navorsing rondom Suid-Afrikaanse Nederlandstalige literatuur.	p.45
4.3	Die toevoeging tot, en aanpassing van die periode 1596-1652.	p.51
5.	Die verspreiding van die inheemse kusbewoners van Suider-Afrika en faktore wat kon bydra tot die stereotipering van die Khoi-San.	
5.1	Inleiding	p.53
5.2	Veronderstellings oor faktore wat bygedra het tot die misrepresentering van die Khoi-San.	p.56
5.3	Enkele opmerkings oor hoe die frekwensie en duur van besoeke die aard van representering kan bepaal.	p.59
5.4	Die bron van veronderstellings wat beskou word as redes vir die vir die misrepresentering van die Kaapse kusbewoners.	p.63
6.	Vroeë representerings van Afrika deur Afrikane, en bydraes van Portugese, Engelse en Nederlanders tot 'n Nederlandse verwysingsraamwerk.	
6.1	Opgetekende besoeke van Afrikane deur Afrika.	p.65
6.2	Die vroegste verwysings na Nederlandse kontak langs die kus van Afrika. (1475-1582)	p.66
6.3	Die Nederlandse vaartgeskiedenis na en om Afrika.	p.68
6.4	Die Portugese invloedssfeer in Suider- en Oos-Afrika.	p.72
6.5	Vry aan boord - Die verbreding van die Nederlandse verwysingsraamwerk.	p.75
6.6	Vergelykings met ewe kort en ongereeelde besoeke aan die kus elders in Afrika en in suidelike-Afrika.	p.79
6.7	Noodgedwonge en ongeskeduleerde periodes aan wal.	p.81

6.8	Kennis van kontakte in Afrika en elders in die daarstelling van 'n inklusiewer Nederlandse verwysingsraamwerk.	p.82
7.	Kontaksituasies vanaf Van Linschoten se vertrek na die Ooste tot voor die vertrek van die eerste voor-Kompanjie vloot 1583-1595.	
7.1	Die aard en relevansie van Van Linschoten se representering van die kus van Afrika.	p.84
7.2	Aanvanklike vaarte na Wes-Afrika en Brasilië en die bydrae van Nederlanders en van Sefardim vanuit die Suide na 1585.	p.85
8.	Kontaksituasies vanaf die vertrek van die eerste voor-Kompanjie vloot in 1595 tot die stigting van die VOC 1595-1602.	
8.1	Die omvang van die voor-Kompanjie vlote onderweg na die Ooste langs die kus van Afrika vanaf 1595 tot en met die stigting van die VOC in 1602.	p.90
8.2	Cornelis de Houtman se 1595-vaart en Willem Lodewycksz. en en ander se representasies van kontak met die inwoners van Mosselbaai.	p.95
8.3	De Houtman se Tweede Vaart in 1598: Die De Moucheron Kompanjie-vloot se kontakte aan die kus van Afrika.	p.150
8.4.	Kontaksituasies van die Van Spilbergen-vloot aan die Kaapse kus in Desember 1601.	p.158
9.	Privaatreders in die Golf van Guinee, langs die kus van Angola en die Kongo, na die oprigting van die VOC tot en met die stigting van die WIC 1602-1621	p.165
10.	Nederlandse kontak met kusbewoners van Afrika vanaf die stigting van die WIC, tot die terugkeer van die <i>Haerlem</i>-skipbreukelinge 1621-1648.	
10.1	Die WIC se aktiwiteite langs die Weskus van Afrika.	p.171
10.2	'n Morele verdediging vir deelname aan die slawehandel.	p.172
10.3	Die inval en besetting van Angola.	p.173
10.4	Pogings om die WIC en die VOC saam te smelt.	p.177
10.5	Bontekoe van Hoorn in St Lucébaai, Madagaskar in 1625.	p.179

10.6	David de Vries se besoek aan Tafelbaai in Julie/Augustus 1627.	p.185
10.7	Jean de Chambelle se besoek aan Tafelbaai in 1645.	p.190
10.8	Leendert Jansz. se verblyf as skipbreukeling in Tafelbaai na die stranding van die <i>Haerlem</i> , 1647-1648.	p.196
11.	Die aanloop tot, en die vestiging van die VOC in Tafelbaai en aan die Weskus 1649-1652.	
11.1	VOC-riglyne aangaande die inwoners van Tafelbaai relevant tot die vestiging van 'n VOC-pos aan die Kaap in 1652.	p.207
11.2.	Kontaksituasies in Tafelbaai tydens Jan van Riebeeck se stigting van 'n VOC-pos in 1652.	p.212
11.3	Kontakte met kusbewoners tydens enkele Weskus-verkenningsvaarte op die VOC- jag <i>Goede Hoop</i> .	p.239
11.4	Die onsuksesvolle oorlandse tog van Jan Blaux en sy mededrosters, 24 September tot 3 Oktober 1652.	p.245
12.	'n Register van taalgebruik in die representering van die kusbewoners van Suid-Afrika.	
12.1	Voorkoms en benaming.	p.247
12.2	Liggaamsbou.	p.249
12.3	Gelaatstrekke.	p.250
12.4	Versiering.	p.251
12.5	Hare.	p.251
12.6	Kleding en skoeisel.	p.252
12.7	Random persoonlike higiëne.	p.254
12.8	Karaktereienskappe: manifestasie van geweld of vriendelikheid en betroubaarheid.	p.255
12.9	Kulturele en fisiese vaardighede.	p.257
12.10	Taal en kommunikasievaardighede.	p.257

12.11	Behuising of afwesigheid daarvan.	p.258
12.12	Eetgewoontes.	p.259
12.13	Samestellers se uitsprake en aannames.	p.261
13.	Slotopmerkings.	p.263.
14.	Bibliografie.	p.269
	Ongepubliseerde transkripsie en konferensiereferate.	p.282
BYLAE.		
A:	“Generale missive” van die Goewerneur-Generaal aan Here XVII	p.284
B:	Van Riebeeck se roete van Texel na Tafelbaai	p.285
C:	Van Neck se vinnige vaartroete na die Ooste	p.286

ILLUSTRASIES

1. Koperplaat-gravure: “Conterrfeytsel, ende ghedaente vande inwoonderen vande Cabo de bona Esperanca”. p.119
2. Koperplaat-gravure: “Afteecheninge van de inwoonders aan de Cabo de Bona Esperanza”. p.121
3. Koperplaat-gravure: Die Koning van die Kongo. p.174
4. Koperplaat-gravure: Die koning van “Guinee” ontvang Europese reisigers p.176
5. Getekende oorsigkaart: Verspreiding van Nederlandse vestings, poste, faktorye en eerste ontmoetingspunte teen 1652. p.179
6. “Generale missive” van die Goewerneur-Generaal aan Here XVII p.284
7. Van Riebeeck se roete van Texel na Tafelbaai p.285
8. Van Neck se vinnige vaartroete na die Ooste p.286

Uittreksel uit:

Volkswijze

**Smal skeepje vaar maar:
Eindeloos is de see,
Al trillen je moeden masten,
Al heb je te zware lasten.
Toch mag je in geen haven rusten
En aan't eind van de reis moet je ankren,
Ergens ver buiten de ree.**

Slauerhoff: 1947

HOOFTUK 1

INLEIDING.

Dit was die lees van 'n kontemporêre reisbeskrywing deur Kevin Rushby (2001) oor minder bekende historiese aspekte van ou seerowerhole en slawesmokkelhawens in die Mosambiekkanaal, wat aanleiding gegee het tot 'n belangstelling in Nederlandse¹ betrokkenheid langs die kus van Afrika voor 1652.

Die aspek van Nederlandse betrokkenheid waarop daar in die studie gefokus is, is Nederlandse kontak met die kusunwoners van Afrika. In die studie van hoofsaaklik primêre Nederlandse tekste, is die representasie² of weerspieëling van sulke kontakte, die uitbeelding van 'die ander', aspekte van hul lewenswyse en die gevolge daarvan, vanuit 'n sosio-historiese perspektief benader.

Met die uitsondering van 'n enkele sestiende eeuse Engelse teks wat saam in 'n Nederlandse samestelling opgeneem is, is die meeste van die tekste in sestiende en sewentiende eeuse Nederlands en afkomstig van skeepsjoernale, reisbeskrywings en

¹ Van die gebied wat tot 1493 bekend was as die Boergondiese Nederlande, tot 1529 as die Habsburg Nederlande en tot 1581 as die Spaanse Nederlande. Die suide word na 1581 verwys na as die Spaanse Nederlande of die Unie van Arras terwyl die gebied noord van die Schelde, verwys word na as Nederland, die Noorde, die Republiek, die Verenigde Noordelike Provinsies, of die Unie van Utrecht, word. Van Dale 1976, s.v. Nederland (en).

² 'Representasie' verwys na weergawe in 'n teks terwyl 'n 'representering' verwys na die proses of die voortbring van die teks. Dié gebruik van die begrippe is ontleen aan die eietydse ideologiesekritiek en literatuurwetenskap, waarin nuwe betekenisne dikwels toegeëien word.

dagregisters van die Generale Vereenighde Nederlantsche Geocroyeerde Oostindische Compangie (VOC), en is opgeneem in 'n verskeidenheid versamelings en samestellings.

Op sigself kan die groter korpus Nederlandse primêre en sekondêre tekste oor Nederlandse maritieme aktiwiteite, as niks minder as gewigtig en omvangryk omskryf word nie. Om tekste wat relevant tot die studie was op te spoor, het 'n siftingsproses vereis. Deur te fokus op die sleutelwoorde 'kontak tussen Nederlanders en kusbewoners van Afrika', is die oorgrote meerderheid tekste oor vaarte langs die kus van Afrika uitgeskakel, aangesien daar eenvoudig geen rekord van kontak opgeteken is nie.

Skepe wat dringend op soek was na vars water en proviand, en wat 'n tradisionele kanonskoot afgevuur het om sodoende aandag te trek en kontak te maak die plaaslike bevolking te bewerkstellig, was egter nie van sodanige kontak verseker nie. Die kusbewoners kon moontlik te bevrees of te sku gewees het, of eenvoudig net nie belang gestel het om kontak te maak nie.

Uit die groter korpus Nederlandse tekste het daar na die siftingsproses in vergelyking met die aantal vaarte na Afrika en na die Ooste, slegs 'n klein aantal tekste oorgebly waarin daar wel oor die kontak tussen Nederlanders en kusbewoners van Afrika geskryf is. Hoewel daar relatief min toepaslike tekste beskikbaar was, kan die waarde daarvan nie onderskat word nie. Inteendeel, die tekste is inderdaad uniek hulle vorm nie net 'n belangrike deel van 'n Nederlandse diskoers oor Afrika nie, maar is ook 'n deurslaggewende deel van die Suid-Afrikaanse diskoers.

Met die kennismaking van hierdie tekste hier in Suid-Afrika en in Nederland, was dit duidelik dat die relevante gedeeltes van baie tekste net uit frases, sinne, paragrawe of hoogstens 'n paar bladsye of 'n kort hoofstuk bestaan het. Geletterdheid aan einde van die sestiende eeu was nog nie iets vanselfsprekends nie en is hoofsaaklik bepaal deur sosiale en ekonomiese stand. Die betrokke tekste was die persoonlike skrywes van 'geletterde' jong adelborste, tolke, stuurliu, ander offisiere en koopliu, baie van hulle persone van wie ons niks verder weet nie. Formele rekord is ook gehou deur skippers of die wat aangestel is om namens hulle die taak te verrig. Daar is ook gevalle waar daar meer as een rekord bestaan wat dieselfde gebeure beskryf, en in

sulke gevalle kon die weergawes vergelyk word. Sommige van die skrywers is ook nog nooit geïdentifiseer nie, maar ten spyte hiervan is hulle bydraes ook in samestellings opgeneem.

Die tekste in laat sestiende-eeuse ongestandaardiseerde Nederlands word soms gekenmerk deur oormatig formele taal met kort gebede, terwyl ander tekste weer as naïef beskryf kan word. Hoewel die relevante gedeeltes van die tekste onder die genre outobiografiese tekste of ego-tekste sou kon resorteer, vertoon die toepaslike tekste nie 'n fokus op 'n ek-figuur en enige aanduiding van self-refleksie nie; maar die interaksie tussen 'ons' en 'hulle' en beskrywings van die 'ander' figureer wel.

As gevolg van die vermelde aard van die tekste kan daar beswaarlik sprake wees van enige literêre verwagtinge rondom hierdie tekste, en gevolglik was daar geen bedoeling om die tekste aan literêre analise binne die kader van literatuurwetenskap te onderwerp nie.

Hoewel die opset van die studie was om geskrifte uit die annale van die VOC en sy oktrooigebied te ondersoek, het 'n verwysing in Dan Sleight se *Die Buiteposte* na die aktiwiteite van die Geoktroyeerde West-indische Compagnie (WIC) tot geografiese verbreding gelei.

As gevolg hiervan is gekyk na die oktrooi van die WIC en die gepaardgaande sestiende-eeuse Nederlandse aktiwiteite in die Golf van Guinee en die kus van die Kongo en Angola. So word suidelike Afrika vroeg reeds as 'n integrale deel van Afrika gesien, en word 'n onbekende deel van die breë Nederlandse betrokkenheid in Afrika by die ondersoek betrek.

Die VOC se vroeë en goed-bekende teenwoordigheid in 1652 in Saldanha-baai, 'n gebied wat reeds in 1621 deur die Nederlandse State-Generaal aan die WIC toegeken is, was inderdaad 'n anomalie (Sleight 2004: 414). Die oorspronklike oktrooigebied wat in 1602 deur die State-Generaal aan die VOC toegestaan is, het slegs vanaf die Kaap de Goede Hoop (18° 30" Oos) ooswaarts gestrek tot in Nieu-Guinee anderkant die Spesery-eilande.

Daarteenoor het die State-Generaal in 1621 'n 24-jarige oktrooi aan die WIC toegestaan wat 'n monopolie verseker het ten opsigte van "de handel en scheepvaart op

Afrika ten suide van de kreeftskeerkring, op Amerika alsmede op die eilanden in de Atlantischen oseaan, gelegen tussen de twee meridianen, getrokken over de Kaap de Goede Hoop en die oostelijk uiteinde van Nieuw-Guinea” (Den Heijer 2002:31).

Binne Valsbaai en verder oos sou die VOC aansprake kon vestig, maar nie van die Kaap de Goede Hoop in Tafelbaai en verder by die Weskus op nie.

Reeds met die aanloop tot die VOC-vloot se vertrek na die Kaap in 1651, was hul intensies en voorbereidings ook geen geheim in die Nederlande nie. Daar kan daarvan afgelei word dat dit hoogs onwaarskynlik was dat die WIC ooit ernstige besware geopper het teen die VOC se besetting binne die WIC-oktrooigebied. In der waarheid was die twee maatskappye reeds jare lank betrokke by samesmeltings-onderhandelinge (sien hoofstuk 9) en dit was te verwagte dat lede van die State-Generaal wat die VOC of die WIC, of beide se belange op die hart gedra het ook dienooreenkomstig die WIC se Here Negentien³ of die VOC se Here Sewentien op hoogte van sake sou gehou het.

’n Debat of geskil hieroor is nie ter sprake nie, maar wat eerder relevant vir hierdie studie is, is nie net die werklike omvang van die aktiwiteite van die WIC, die voor-WIC en State-Generaal aan die kus van Afrika nie, maar die bydrae daarvan tot ’n Nederlandse verwysingsraamwerk.

Dit is verder van belang dat die kontakte met kusbewoners van Afrika reeds plaasgevind het lank voor die koms van Van Riebeeck aan die Kaap in 1652. Die kontakte sou ook veel meer behels het as grootskaalse handel, aangesien daar ook verdrae gesluit is en daar selfs ’n gesant van die koninkryk van Sonho aan die Kongoriviermonding, deur die State-Generaal in Nederland ontvang is (sien hoofstuk 10.3).

Beperkinge in die omvang van kennis oor die WIC is ook nie eie aan Suid-Afrika nie en Den Heijer bekla in die voorwoord tot sy *De Geschiedenis van de WIC* juis dat die WIC nog steeds “als een stiefkind” in die Nederlandse geskiedskrywing behandel word (2002: 9). Hy verskaf wel verdere insae in die faktore wat daartoe bygedra het dat kennis oor die WIC, en die beskikbaarheid van primêre en

³ Die bestuur van die WIC.

ondersteunende bronne daarvoor beperk is. “In 1821 werd op last van het departement van Kolonien een groot gedeelte van het archiefmateriaal aan een lompenhandelaar verkocht [terwyl] een brand in 1844 in het departement van Marine ... het schaarse materiaal dat aan de papiermolen was ontkomen nog verder uit gedund” (Den Heijer 2002: 9). Laasgenoemde gebeure was gelukkig nie die geval met die VOC se dokumentasie nie en die meeste daarvan het behoue gebly en is steeds beskikbaar.

Hoewel die WIC vanuit ’n Suid-Afrikaanse perspektief nie werklik met Afrika en veral nie met Suider-Afrika verbind word nie, is die WIC se betrokkenheid met die slawehandel tussen Wes-Afrika en die Amerikas wel bekend. Wat relevant tot dié ondersoek is, is die grootskaalse aankoop, verskeping en verkoop van slawe wat plaasgevind het vanaf 1636 - toe die WIC die Portugese suikerproduserende gebied in Brasilië beset het - totdat tot daar in 1653⁴ onttrek is (Den Heijer 2002: 151). Karel Schoeman het in *Armosyn van die Kaap: Voorspel tot Vestiging 1415 -1651* (2001), met betrekking tot die aanloop tot die VOC se stigting in die Kaap en die latere invoer van slawe na die Kaap, ook aandag gevestig op die WIC se trans-Atlantiese slawehandel en kaperbedryf. Sodoende het Schoeman ook nie net die onderliggende WIC-verbintenis met Suider-Afrika uitgelig nie, maar ook bygedra tot ’n verdere uitdying van die Suider-Afrikaanse diskoers.

Die Nederlandse kaperbedryf, daarenteen, was een van die gevolge van voortslepende see-oorlog wat, met enkele onderbrekings, vanaf 1580 tot 1648 aanvanklik deur Nederland en (veral die WIC) in die Atlantiese Oseaangebied teen hul konkurrente, Spanje en Portugal, gevoer is. Al was dit niks meer as goedgekeurde en gewettigde seerowery nie, is dit binne die konteks van die jarelange oorlog teen Spanje en Portugal, en dié se handelsverbod en alleenaanspraak op die wêreld se oseane, as geregverdig beskou (Den Heijer 2002: 15).

Buiten WIC-aktiwiteit vanaf die stigting daarvan in 1621 tot 1652, is kennisname van die minder bekende aanvanklike aktiwiteite van etlike onafhanklike reders en die Nederlandse State-Generaal vóór 1621 ewe belangrik. Dié aanvanklike

⁴ Koning João IV (Johan) van Portugal het tydens die 1652-1653 see-oorlog tussen Nederland en Engeland, die geleentheid aangegryp en ’n vloot onder Dom Jeronimo is gestuur wat Pernambuco weer beset het (Den Heijer 2002: 53).

aktiwiteit was lank in die spreekwoordelike mis gehul en volgens Den Heijer was sowel die Nederlandse State-Generaal as private reders reeds 30 jaar vóór die stigting van die WIC aktief betrokke in Wes-Afrika. Aanvalle op Portugese forte was aan die orde van die dag en 'n belangrike Nederlandse fort is aan die Golf van Guinee opgerig, terwyl daar ook op groot skaal in die Golf van Guinee en langs die kus van die Kongo tot in Angola handel gedryf is. Volgens Ratelband het daar “in deze 15 jaren, dus van 1593 tot 1607 ... meer dan 200 schepen naar Afrika's Weskus uitgezeild, geladen met manufacturieren, koper, tin- en ijzerwerk, kralen, snuisterijen enz. en se hadden volle ladinge uit Afrika terugebracht” (1950: xxxiii). Die aandoen in Wes-Afrika was nie eenvoudig vir die aanvul van vars water en proviand nie, of die ruil van enkele stuks vee nie; dit was die bedryf van grootskaalse handel waartydens kontak met kusbewoners van Afrika onvermydelik was.

Waar die toepassing van chronologiese en geografiese isolering en afbakening van historiese gebeure in die bestudering van tekste van 'n geskiedkundige aard verstaanbaar is, is dit die dikwels onafwendbare verabsoluttering daarvan wat terselfdertyd ook 'n tekortkoming is. Dit wil voorkom of Nederlandse kontakte elders in Wes-Afrika, die Kongo, Angola en later aan die Ooskus van Afrika, amper grotendeels in isolasie in 'n ander dimensie afgespeel het, terwyl vanuit 'n Suider-Afrikaanse perspektief dit wat hulle werklik gemeen gehad het, naamlik die kontak tussen Nederlanders en kusbewoners van Afrika, agterweë gebly het.

Hierdeur kry die ondersoek 'n verruiming van die aanvanklike benadering wat spesifiek gerig was op Suider-Afrika. Daar is terselfdertyd ook herbesin oor aannames aangaande Nederlandse ervaring in Afrika. Dat gebeure in Wes- en Suider-Afrika afsonderlik beskou sou word, is verstaanbaar. Hoewel dit nie maklik sou wees om gestalte te gee aan die bestaan van 'n so omvangryker verwysingsraamwerk nie, sou die afwesigheid daarvan ewe moeilik wees om te staaf. Die verwagting is dat bloot die omvang van Nederlandse betrokkenheid aan die kus van Wes-Afrika en bewyse van die oor en weer kompanjie-ontplooiing van sowel beduidende as minder belangrike partye, sowel as die indiensneming van seevaarders van ander lande, eerder die bestaan van, as die afwesigheid van, 'n omvangryker verwysingsraamwerk sal onderskraag.

Saam met die Nederlandse maritieme uitbreiding aan die einde van die sestiende eeu was daar tegelykertyd ook ongekende groei in die drukkersbedryf in die Nederlande. Die skeepsvaarte na verre lande het aanleiding gegee tot 'n toename in die produksie en publikasie van wat vandag benoem word as ego-dokumente soos reisbeskrywings en joernale. Dit is ironies, maar verstaanbaar, dat dit juis die tekste van die rampspoedigste en finansiële onsuksesvolle pogings was wat aanvanklik die leserspubliek se verbeelding die meeste aangegryp het. Voorbeelde daarvan is Gerrit de Veer se *Waerachtige beschryvinge van drie seylagien*⁵ (1598), die reisbeskrywings van Willem Barendsz. in 1594 deur die Arktiese ysseeroete om Rusland en Barent Jansz. se *Wijdtloopigh verhael* (1600)⁶ van admiraal Jacques de Mahu en vise-admiraal Simon de Cordes se vaart in 1598 na die Ooste deur die Straat van Magellaan. Dié sestiende-eeuse blitsverkopers was vir 'n snelgroeïende drukkersbedryf, en veral vir die voorste uitgewers en boekhandelaars in Amsterdam, goud werd (Van Groesen 2006: 48-50).

Die besondere kontakte met die kusbewoners van Afrika en die bepaling van die aard en omvang van Nederlandse aktiwiteite en die tekste wat daaruit voortgespruit het, sou 'n beduidende bydrae lewer tot 'n Suider-Afrikaanse Nederlandse diskoers. Hoewel studies van die gebeure wat meer as vier eeue gelede opgeteken is deur die ontluikende sestiende- eeue drukkersbedryf moontlik gemaak is, was die voortgesette behoud van die tekste oor die volgende vier eeue in 'n groot mate ook te danke aan die uitgewers wat telkemaal tekste as versamelde werke en later in geredigeerde of vertaalde vorm uitgegee het.

Die verbreding van die geografiese verwysing waarna verwys is, het tot gevolg gehad het dat die beginpunt van die tydskader bepaal is deur die eerste representasie van 'n Nederlandse kontaktsituasie in die Golf van Guinee in 1475. Die chronologiese eindpunt wat van meet af as 1652 vasgestel is, het egter nie sonder meer 6 April beteken nie. In teenstelling met dit wat mens sou verwag het, was die eerste twee weke in Tafelbaai nie gekenmerk deur talle kontaktsituasies met die plaaslike inwoners nie;

⁵ 'n Verouderde vorm van 'zeilage' of 'vaart' (Van Dale 1976. s.v. zeylagien')

⁶ Opgeneem in Wieder (1923) se Van Linschoten-vereniging samestelling: *De reis van Mahu en De Cordes door de Straat van Magalhães naar Zuid-Amerika en Japan 1598-1600*.

tydens die daaropvolgende besondere lang, nat, koue winter was daar geen kontakte nie. Die aankoms in Oktober 1652 van die nomadiese veeboere vanaf Saldanha, het in der waarheid 'n begin aangedui, maar teen Desember 1652 het sommige groepe weer getrek op soek na beter weiding. As sodanig is die einde van die tydskeer seisoenaal bepaal.

In 'n studie spesifiek gemoeid met representasies van kontakte met die kusbevolking van Afrika, sou vaardighede soos insigrykheid, waarnemingsvermoë en die vermoë om te beskryf as 'n voorvereiste van representering beskou word. Al sou die studie histories gesproke as voor-koloniaal geplaas word, sou 'n vlugtige verwysing na die koloniale-diskoersteorie waarskynlik raadsaam wees.

HOOFSTUK 2

RONDOM REPRESENTASIE EN DIE HISTORIESE KONTEKS

I wish that more historians and literary critics would realize that theory is optional, and that there is no need to situate oneself in philosophical space before writing one's book" (Richard Lorty)
(Leerssen 2000: 198)

2.1 Die historiese konteks

Hierdie studie gaan oor 'n pre-koloniale fase in Suider-Afrika: wanneer die tydskader waarna gekyk word, aflowp (Desember 1652), is daar wel 'n fort aan die Kaap, maar geen formele aanduiding dat die verversingspos meer as net dit sou wees nie.

In hoeverre post-koloniale teorieë daarom sinvol by 'n studie van hierdie aard betrek kan word, lyk onseker en selfs die begrip "representasie" moet daarom versigtig hanteer word.

Daarom is daar hier veral gefokus op die historiese konteks van die betrokke tekste en die representering van 'die ander', 'vreemdelinge' of 'buitestaanders' in hul 'werklikheid'

Die belangrikheid van historiese konteks tydens die bestudering van die betrokke tekste kan nooit genoeg beklemtoon word nie. Hoewel sestiende en sewentiende-eeuse tekste vanuit die konteks van kontemporêre teorie gelees en geëvalueer kan word, bly die historiese konteks en die bestaan daarvan as nie-letterkundige tekste, sentraal staan.

Dit was amper 'n eeu na De Houtman se Eerste Schipvaart in 1595 en kort na Newton se wiskundige formulering van *Principia Mathematica* in 1687, dat De Montesquieu in 1689, Voltaire in 1694, Hume in 1711 en Rousseau in 1712 gebore is. Die denke en bydraes van dié sentrale figure van die 'Verligting' sou eers teen die middel van die agtiende eeu enigszins 'n beduidende bydrae lewer tot 'n algemene, maar veral 'n intellektuele bevryding van Europeërs.

Gay voer in *Age of Enlightenment* (1966) aan dat Immanuel Kant, die Duitse apologet vir die Verligting of 'Aufklärung,' die tydperk raak opgesom het met die

opmerking dat die ‘Verligting’ eerder ’n tydperk was toe literêre kenners die spreekbuis was vir redelikheid, begrip, gesonde verstand en verdraagsaamheid teenoor hul medemens en nie noodwendig ’n tydperk toe daar aan die ideale gestalte gegee is nie (1966: 53).

Alhoewel daar ’n verwagting is dat daar groter verdraagsaamheid en respek teenoor individue en minderhede in Europa sou gewees het, is daar tydens die Verligting, ’n anderhalwe eeu na die eerste De Houtman-kontak met die kusbewoners van ’n onbekende streek van ’n vaag-bekende vasteland, nog steeds die gruwelikste vergrype en onreg namens die Kroon, Kerk en Gereg gepleeg.

Teen hierdie agtergrond bly die aard van die kontaksituasies soos dit in die geskifte in hierdie studie gerepresenteer word, merkwaardig. Die formele Artikelbrief, ’n soort gedragskode, wat Jan van Riebeeck met hom saamgeneem het, is eweneens verrassend (sien hoofstuk 11.1).

2.2 Die geloofwaardigheid van die tekste en die orale tradisie.

Geredelik aanvaarde bronne wat in die verlede die grondslag gevorm het van etlike historiese benaderinge, word reeds die afgelope dertig, veertig jaar steeds al hoe meer deur skrywers en historici bevraagteken. Ons weet immers reeds dat elkeen van hierdie bronne tweede-generasie representasies is en daarom geredelik dienstig sou kon wees aan ideologiese voorveronderstelling van wat die werklikheid behoort te wees.

Binne ’n Suider-Afrikaanse konteks kan Dan Wylie se resente werke oor die Zulu-leier Shaka, *Savage Delight: White myths of Shaka* (2002) en *Myths of Iron: Shaka in History* (2005), as voorbeelde gesien word van hierdie skeptisisme wat onderliggend is aan die post-modernistiese lewenshouding. Wylie vestig in sy studies die aandag op die ongewone aantal aanvegbare bronne oor Shaka wat oor die afgelope 200 jaar as geloofwaardig voorgehou is, en wat tot menige wanvoorstelling van die ikon en stigter van die Zulu-nasie aanleiding gegee het.

Historians are of course ultimately dependent on eyewitness accounts of the most ‘truthful’ impressions of ‘what happened’ no matter what retrospective analytical

scalpels are wielded to extract meaning ... But eyewitness accounts are notoriously unreliable, masking and omitting as much as they disclose and contain (Wylie 2002: 67).

Die gevaar bestaan dat oormatige agterdog en sinisme oor die representeerders se bevordering van hul eie agenda, hul beperkte geletterdheid en doelbewuste manipulasie van die ‘waarheid’ en die ‘werklikheid’, van so ’n aard kan wees dat die leser amper geoorloof sou wees om die werklike bestaan van die Zulu-koning te bevraagteken.

Mondelinge oorvertelling binne die eeu-oue tradisie sou dan skynbaar die enigste betroubare bron kon wees, maar dit is duidelik dat die oorvertellingsopsie ewe veel subjektiewe geloofwaardigheidsprobleme sal oplewer.

Alhoewel ’n skryftradisie reeds in gedeeltes van die noorde van Afrika bestaan het, was daar onder die oorgrote meerderheid kugemeenskappe in Afrika geen geskrewe geskiedenis teen die sestiende eeu nie. Net soos elders in die wêreld, het daar wel sedert die vroegste tye sekerlik ’n gevestigde orale tradisie bestaan, ook by die gemeenskappe met wie die seevaarders om Afrika in aanraking gekom het, waar die oorvertel van noemenswaardige gebeurtenisse oor die geslagte heen ’n besondere rol in die tradisies en geskiedenis van ’n gemeenskap gespeel het.

Dit is egter onwaarskynlik dat die doel van hierdie vertellings enigins anders was as in ander gemeenskappe waar daar toevallig ’n skryftradisie ontwikkel het.

Romeinse geskiedskrywers soos Polibius en Lividius het reeds 2000 jaar gelede openlik erken dat die kronieke van talle Romeinse heldedade, prestasies en oorwinnings uitsluitlik daar was om die kultus van patriotisme te dien, en dat enkele terugslae, en die representasies daarvan, eenvoudig die bonatuurlike se intervensie was om te verseker dat die Romeine paraat en gedissiplineerd bly (Hadas 1964: 15).

Dit is eweneens belangrik om te onthou dat die bestaan van ’n geskrewe tradisie nie geletterdheid beteken nie. Tydens die sestiende eeu met sy mondelinge ‘representasie’ in die grootste gedeelte van Afrika, het daar ook onder die oorgrote meerderheid van die bevolking in Europa ’n hoë mate van ongeletterdheid bestaan het.

Alhoewel die onderwysstelsel in Nederland aan die begin van die sewentiende eeu volgens Dash (2002: 19) beskou is as een van die gevorderdstes in Europa, was die opvoeding van kinders ouer as tien slegs vir die kinders van goeie gesinne beskore.

Ongeletterdheid onder gewone seelui en seesoldate op sestiende- en sewentiende-eeuse Nederlandse en Verenigde Oos-Indiese Kompanjie-skepe was daarom eerder die norm as die uitsondering. Dit was nie net instruksies en 'n magdom reëls en regulasies wat vanselfsprekend mondeling aan die bemanning oorgedra is nie; ook die talle seevaartlegendes, bygelowe en tradisies van die see en skeepvaart is aan ongeletterde seelui, skeepsjongens en ander nuweling oorvertel.

Ongeletterdheid was ook nie beperk tot gewone seelui nie, aangesien gevalle van ongeletterdheid nog steeds in die laat sewentiende eeu onder besluitnemers, soos ampsdraers van die VOC, voorgekom het (Sleigh 2004: 645).

Die relevansie van die mondelinge tradisie kan nie gering geskat word nie, maar ongelukkig word die geloofwaardigheid van die “onbevestigde”, dit wat nie opgeteken is nie, binne die Westerse tradisie bevraagteken. Desnieteenstaande is daar in die geskiedenis plek vir beide oorvertelling en skriftelike representasie en moet die twee wyses waarop gerepresenteer word as komplementêrend beskou word.

Dit bly egter besonder problematies waar daar geen optekening van sulke orale representasies bestaan nie. Die herskepping daarvan na 'n ‘stilte’ van dekades of selfs eeue is gewoon onmoontlik. Veral omdat daar, soos Frank Ankersmit aandui, geen representasie is waarteenoor dit geplaas kan word nie:

We must conclude that the plausibility of historical representations will largely be determined by the interplay between representations themselves, rather than by their relationship to what is represented by them (2008: 113).

Rondom die Khoi-groepe waarmee die Nederlandse seelui die eerste keer kontak gemaak het, bestaan daar geen opgetekende orale geskiedenis nie. Selfs twee eeue later is daar geen werklike poging gemaak om daarvan rekenskap te gee nie, waarskynlik ook omdat hulle in 'n groot mate binne ander groepe geassimileer is. Alleen argeologiese werk kan die Nederlandse geskrifte in hierdie verband aanvul.

Dit is in teenstelling met die wêreld van die San, maar ook in daardie geval slegs as gevolg van die buitengewone werk wat deur Wilhelm Bleek, Lucy Lloyd en Dorothea Bleek gedoen is, en eers in die laaste kwart van die 19de eeu.⁷

Die optekening van die orale oorvertelling is in die geval van die tydperk en geografiese ligging van die gebeure waarvan die tekste in hierdie studie vertel, uiteraard onmoontlik. Oor wat die Kaapse kusbewoners van die vreemdelinge met hulle rare klere en gebruike gedink het, kan hedendaagse ondersoekers hulle slegs verlaat op dit wat deur daardie “vreemdelinge” self daaroor aangeteken is

Ook oor hoe die verskillende groepe met wie die seelui te doen gekry het oor mekaar gedink en voel het, kry navorsers net klein brokkies inligting in iets soos die *Daghregister* wat gehou is tydens Van Riebeeck se verblyf (sien hoofstuk 11.2.3).

As daar vanuit so ’n perspektief na die stukkies representasie in die geskifte van die Nederlandse seelui gekyk word, is dit duidelik watter belangrike bron van inligting dit uiteindelik bly.

2.3 Representasie binne teoretiese verband

Die woord ‘representasie’ is in die laaste kwart van die twintigste eeu aanvanklik deur die literatuurwetenskap (‘that being the name under which recent French and German philosophy goes when it hides itself in literature departments’, merk Rorty sardonies op) en daarna deur veral geskiedenisfilosowe opgeëis.

Daaronder het hulle veral die wyse waarop ’n werklikheid in ’n geskrewe of visuele teks aan die leser of kyker voorgehou word, verstaan. In die jongste uitgawe van die *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (2010) het hierdie gebruik nog steeds nie neerslag gekry nie: die relevante gedeelte van die artikel praat van ‘verteenvoording, plaasvervanging’. Die werkwoord ‘representeer’ word omskryf as “vertoon, voorstel”.

⁷ Sien bv. Neil Bennun 2004 *The Broken String; The Last Words of an Extinct People* Londen: Viking, ’n Tweede belangrike werk, en dikwels onderskat, was G.R von Wielligh se tweedelige *Boesmanstories* wat in 1919 en 1920 verskyn het en in 2009 deur Protea Boekhuis in Pretoria heruitgegee is as *Versamelde Boesmanstories 1* en *Versamelde Boesmanstories 2*

Waarskynlik sou die representasie-teoretici veel vreugde hê aan ‘plaasvervanging’, omdat die afstand tussen die realiteit, die werklike ding, en die voorstelling daarvan op skrif of ander beeldgedaante, inderdaad vooropgeplaas word.

In haar plesierige artikel uit 1988, “Nancy Reagan wears a hat : feminism and its cultural consensus”, wys Catherine Stimpson op die verskillende manier waarop “representation” gebruik word:

Like every great word, ‘representation/s’ is a stew. A scrambled menu, it serves up several meanings at once. For a representation can be an image – visual, verbal, or aural ... A representation can also be a narrative, a sequence of images and ideas ... Or, a representation can be the product of ideology, that vast scheme for showing forth the world and justifying its dealings (Stimpson, 1988: 223).

Stimpson se laaste kategorie is die soort representasie waarmee die literêre teorie en historici hulle besig hou wanneer hulle probeer vasstel hoe die geskiedenis en die koloniale bestel sigself probeer regverdig deur ’n hervoorstelling van ’n verbygegane werklikheid of era.

Dit is die soort representasie waarin die stereotipe en die stereotipiese voorop kom staan, geskep en in stand gehou word deur ’n (alles oor-) heersende ideologie.

Die tekste waarmee daar in hierdie studie gewerk word, is nie representasies van hierdie aard nie. Dit is hoofsaaklik “images”: die weergee van die skrywers se eerste kennismaking met landskappe en mense, natuurlik vanuit die perspektief (en kulturele voorveronderstellings) van Europeërs. Soms verloop dit in ’n narratief, waarin idees oor die vreemdelinge met wie hulle in aanraking kom, gestalte kry.

Miskien sou dit selfs nuttig wees om te onderskei tussen ’n voorstelling (’n eerste aanbieding) in sulke aanvanklike tekste, en die representasie daarvan in latere tekste, illustrasies of uitgawes in druk. In hierdie laaste gevalle kom daar waarskynlik ook dikwels interpretasie deur ’n ander persoon ter sprake.

Die paar gravures wat in die studie as illustrasiemateriaal gebruik word, is reeds op die oog af duidelike bewys van hoe die her-representasie van die geskryfte dui op interpretasie en ’n ander weergawe van die werklikheid. Soortgelyk daaraan is wat

gebeur met latere uitgawes van joernale of die opneem van stukke geskryfte in versamelings.

2.4 Die ‘self’ en die ‘ander’

2.4.1 Van Rousseau tot Said

Hierdie studie van die representering van kontaksituasies tussen Nederlandse seevaarders en kuggemeenskappe van Afrika tot 1652, is uit die aard van die saak spesifiek gemoeid met die representering van die ‘ander’ en watter rol hierdie representasies in ’n ontwikkelende Nederlandse verwysingsraamwerk en ’n latere Suid-Afrikaanse-diskoers oor die ander sou kon gespeel het.

Dit is onvermydelik dat die ‘self’ ter sprake kom tydens die representering van die ‘ander’, en waaruit daar die probleem van objektiwiteit, en die ontstaan van die stereotipiese, opgesluit lê.

So byvoorbeeld het Jean Jacques Rousseau se *Confessiones* (1760), nie net die revolusionêre tydges van die ‘Verligting’ tesame met die nuutverworwe persoonlike, sosiale, religieuse en politieke vryhede in sy teks weerspieël nie, maar het dit daarin as een van die vroegste prototipes van die moderne outobiografie die aandag gevestig op ’n groter bewuswording van die ‘self’, groter introspeksie en ’n strewe na selfkennis en individualiteit (Gay 1966: 64).

Hoewel daar in hierdie studie nie spesifiek met outobiografieë as sodanig gewerk word nie, is die outobiografiese aard van die tekste wat ter sprake kom, vanselfsprekend.

Sedert die internasionale kongres “Egodocuments, Identity and History” in 2000 in Rotterdam, is die studieveld van tekste wat outobiografies van aard is, verder verbreed: ego-dokumente sluit ook briewe, dagboeke en joernale in en veral van belang vir hierdie studie, ook reisbeskrywings, reis- en skeepsjoernale. Hierdeur ontstaan daar inderdaad ’n “wye veld en moontlikhede vir ondersoek” (Jansen: 2002).

Hoewel daar sterk teenkanting bestaan teen die opvatting dat al hierdie geskryfte tot die terrein van die letterkunde behoort, is dit ook onteenseglik waar dat hulle juis in

skrif, dus letterlik en lettergewys, dinge in die werklikheid representeer. En dit is hierin dat die verhouding tussen, en die noodwendige interafhanklikheid van die 'self' en die 'ander' problematies bly.

Dit was veral die post-modernistiese en post-koloniale diskoersterorieë na die 1970's wat rondom hierdie ego-tekste die verhouding tussen die 'ek'-representeerder en die 'ander' (die objek van die representasie) vooropgestel het.

Die probleem rondom die begrip 'self' of 'ek' het vir die eerste keer beduidend by Deense eksistensialis Søren Kierkegaard werklik aan bod gekom. Sy belangrikste betoog oor die onderwerp, *Sygdommen til Døden* (1849) (*The Sickness unto Death* in 1941), stel die aard van die bestaan van die 'self' reeds in die inleidende paragraaf aan die orde. Volgens Kierkegaard

Man is spirit. But what is spirit? Spirit is the self. But what is the self? The self is the relation that relates the spirit to its own self, or it is that in the relation that accounts for it that the relation relates itself to its own self; the self is not the relation but consists in the fact that the relation relates itself to its own self. Man is a synthesis of the infinite and the finite, of the temporal and the eternal, of freedom and necessity, in short it is a synthesis. A synthesis is a relation between two factors. So regarded, man is not yet a self (1973: 340).

Kierkegaard se slotsom dat die wesenlike 'self', die spilpunt van die latere representeringsteorie, nog nie bestaan nie en dat daar hoogstens 'n toekomstige moontlikheid is van dié bestaan, skep 'n filosofiese dilemma aangaande die representering van die 'self', en, nog meer problematies, omdat dit daaruit voortspruit, die 'ander'.

Daarmee saam word die vraag oor wat die aard van die werklikheid is waarbinne die 'self' en die 'ander' hulle sou bevind, nog kompleks. Dit sou eers werklik in die tweede helfte van die twintigste eeu onder loep kom in die werk van Michel Foucault.

Dit is eerder die insette van Michel Foucault wat as meer deurslaggewend vir die representeringsteorie beskou kan word. Reeds in sy *Les Mots et les choses* (1966)

(*The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* in 1970) en veral in *L'Archeologie Savoir* (1969) (*The Archaeology of Knowledge* in 1972) het Foucault gefokus op die problematiek verbonde aan individue se vermoë om die 'werklikheid' eerlik en sonder vooroordeel te representeer.

Wie se waarheid en wie se werklikheid word in die representasie weergegee? Waar kry ons matroos, by wyse van spreke, die mag en die gesag om gestalte te gee aan die kusbewoners wat hy teëkom?

[F]rom whom ... does he receive ... the presumption that what he says is true? What is the status of the individuals who ... have the right, sanctioned by law or tradition, juridically defined or spontaneously accepted, to proffer such a discourse? (1970: 95)

Die individu se klaarblyklike onvermoë om tydens die representeringsproses 'n afsydige of objektiewe posisie in te neem en afstand te doen van die invloed van sy opvoeding, kultuur, geloofsoortuiging en lewenservaringe, word deur Foucault voorop gestel en skep amper onoorbrugbare uitdagings vir empiriese waarneming in die geesteswetenskappe.'n Verdere gevolg is dat die waargenome objek nooit 'n selfstandige bestaan kan kry nie. Deur die representering as sodanig, die neerskryf in die joernaal of brief of Van Riebeeck se Dagregister bring die skrywer

into existence outside himself an object that belongs to a previously defined domain, whose laws of possibility have already been articulated, and whose characteristics precede the enunciation that posits it ... The subject of the statement ... is not in fact the cause, origin or starting point of the written or spoken articulation of a sentence (1972: 95).

Ten opsigte van die tekste waarmee daar in hierdie studie gewerk word, bly die probleem egter steeds dat as gevolg van die gebrek aan teenwigte, soos 'n alternatiewe eie bron van kennis rondom die kusbewoners, daar geen wyse is waarop die 'régime of truth' (Foucault 1980: 131) van die Europeërs ondermyn kan word nie.

Die enigste ‘korrektief’ waarop ons kan hoop is dat daar in die vergelyking en teenmekaarstelling van die verskillende tekste verskille na vore sal tree.

Terwyl Foucault hom aanvanklik nie bewustelik besig gehou het met ’n post-koloniale diskoers nie, het die Palestyns-Amerikaanse teoretikus, Edward Said, die opvatting van Foucault eksplisiet binne daardie diskoers geplaas.

In sy toonaangewende werk, *Orientalism* (1978), kyk hy na die algemene Europese representering van ’n nie-Europese wêreld en die bewoners daarvan, en hoe die representasies kolonialisme handhaaf en bevorder.

Said se bydrae tot die formulering van die koloniale-diskoersteorie, leun sterk aan by Foucault se diskoersteorie. Hy beskou deelname aan ’n besondere diskoers as afhanklik van onvoorwaardelike aanvaarding van die voorafbepaalde diskoerstaal. Sodoende word nie net verdere deelname aan die diskoers verseker nie, maar word die diskoers voortdurend terselfdertyd gelegitimeer en die voortgesette manifestasie van die besondere magsbeoefening of agenda verskans.

In die geval van Said se koloniale-diskoersteorie het hy die Europese tekstuele representering van die nie-Europese Oriënt (Midde-Ooste) beskou as ’n integrale deel van die regverdiging van Europese (Anglo-Franse) imperialistiese en koloniale magsbeoefening tot die voordeel van die betrokke koloniserende moondhede.

Said postuleer dat onbevooroordeelde, eerlike, objektiewe representering van die ‘werklikheid’ en die ‘ander’ as onmoontlik gesien moet word. Die deterministiese invloede op die representeerder (wat reeds ingekoop het deur die keuse van diskoerstaal) tydens die representering van die ‘ander’ is van so ’n aard dat dit ingestel is om die redes vir die voormalige koloniale uitbuiting, sowel as die voortsetting daarvan, te regverdig.

Rondom die grense van wat die ‘koloniale’ sou kon uitmaak, het die Suid-Afrikaanse navorser Siegfried Huigen in ’n resente studie van Suid-Afrikaanse Nederlandse tekste, *De weg naar Monomotapa. Nederlandstalige representasies van geografiese, historiese en sosiale werklikhede in Zuid-Afrika* (1996), opgemerk dat dit lyk asof die koloniale-diskoersteorie primêr gefokus was op Engelse tekste.

As gevolg van sy Engelstalige agtergrond en die politieke belangstelling in die hedendaagse Midde-Ooste, veral die gesprek rondom Palestina en Israel, het Said inderdaad weinig aandag geskenk aan anderstalige diskoerse, hoewel die verhouding tussen Frankryk en Egipte veel deeglik bekyk word.

Sy uitgangspunt was dat die aard van die ander koloniale moondhede dié van Engeland sou weerspieël, maar ondersoekers in ander taaltradisies sou self die toepaslikheid en toepasbaarheid van Said se teorie moes bepaal.

Huigen, het met inagneming van historiese perspektief en konteks, Said se benadering slegs as toepaslik beskou op die Nederlandse tekste vanaf 1652 tot 1795, 'n tydperk van ononderbroke Nederlandse teenwoordigheid in Suider-Afrika. Volgens Huigen is Said se bydrae inderdaad onbevredigend in 'n wyer verband:

Het beperkte bereik van de theorie van het koloniale discours - een gerichtheid veral op het Engelse kolonialisme uit de negentiende eeuw - en de veel gevallen ontbrekende historiese contextualisering beperken de bruikbaarheid van de bestaande analyses van het koloniale discours (1996: 143).

Vanuit 'n Suid-Afrikaans konteks is Huigen se gevolgtrekking oor die beperkings van die bruikbaarheid van Said se koloniale-diskoersteorie met betrekking tot negentiende-eeuse Nederlandse tekste oor Suider-Afrika, geregverdig. Die land was toe onder Britse beset en uit die aard van die saak kon Nederlandse tekste in die afwesigheid van enige Nederlandse koloniale teenwoordigheid of voornemens vanselfsprekend nie langer as relevant tot enige Nederlandse koloniale diskoers beskou word nie.

In die geval van hierdie studie oor Nederlandse representasies van kontakte met kusbewoners van Afrika tot 1652 sou 'n analise vanuit Said en die omvattende koloniale-diskoersteorie wat op sy werk gevolg het, ook nie toepaslik wees vir 'n tydperk wat, histories gesproke, nog 'pre-koloniaal' was.

Selfs rondom die moontlike oorgangsfase tydens die aanloop tot die Nederlandse vestigings aan die Kaap (April tot Desember 1652) is dit te betwyfel of die koloniale diskoersteorie van Said en die latere groepe post-koloniale kritici van toepassing of selfs bruikbaar sou wees.

2.4.2 Urs Bitterli : representering en die kategorisering van kontaktsituasies in 'n pre-koloniale omgewing

In teenstelling met die Palestyns-Amerikaner Said se klem op negentiende eeuse representerings van 'n bepaalde geografiese kader, (die Midde-Ooste), is die fokus van die Switser, Urs Bitterli, heeltemal anders.

Reeds in 1970 in *Die Entdeckung des schwarzen Afrikaners: Versuch einer Geistesgeschichte der Europäische-Afrikanischen Beziehungen an der Guineaküste im 17 und 18 Jahrhundert* en daarna in *Die "Wilden" und "Zivilisierten". Grundzüge einer Geistes- und Kulturgeschichte der Europäisch-überseeischen Begegnung* (1976) is sy ondersoek gerig op kontakmomente en globale botsings tussen verskeie kulture binne verskillende historiese en geografiese kaders vóór en ook tydens kolonisasie. In 1987 volg hy dit in Engels op met *Cultures in conflict. Encounters between European and non-European cultures, 1492-1800*.

Dit is Urs Bitterli se primêre fokus op voorbeelde van die belangrikste en mees deurslaggewende kontaktsituasies in Afrika en die Amerikas uit 'n pre-koloniale tydperk, wat sy werk relevant maak vir hierdie studie met sy fokus op 'n soortgelyke tydsgewrig. Bitterli se benadering kan ook meer geredelik toegepas word in die geval van toevallige ontmoetings van individue of groepe verteenwoordigend van verskillende kulture.

Volgens Bitterli veronderstel insig, persepsie en representering 'n mate van stereotipering en Bitterli het Said se skeptisisme aangaande die rol van stereotipering bevraagteken "given the pervasiveness of stereotyping one might specifically ask whether it is possible to understand another culture at all" (1987: 7).

Die fout het nie gelê by die gebruik van stereotypes nie, maar eerder by die veronderstelling dat die representering voldoende is. Hy het verder aangevoer dat dit moeilik, maar wel moontlik is, om stereotiperings op 'n kritiese en tentatiewe manier te gebruik as raamwerke waarbinne die werklikheid van die 'ander' waargeneem en met noukeurigheid beskryf kan word.

Bitterli het die onverwagte ontmoetings tussen botsende kulture nuttig gereduseer tot drie basiese tipes: kontakte, botsings en verhoudings (1987: 20).

In hulle kontakte met die ‘vreemdelinge’ was die Europeërs verbaas om uit te vind dat deur gebare en gesigsuitdrukings te gebruik die onvermoë om in ander tale te kommunikeer, oorkom kon word. Die semiotiese sisteem waarvolgens ‘die mens’ deur gesigsuitdrukings, ook aangevul deur ’n hele reeks gebare, uiting gee aan vriendelikheid en vyandigheid, bevestiging en ontkenning, vreugde en smart, blyk met slegs enkele uitsonderings, universeel te wees (Bitterli 1987: 28).

Ongeag die moontlikhede van nie-verbale kommunikasie en Europeërs se eie vermoë om oor duisende jare aanslae vanuit die Noorde, Ooste en Suide te weerstaan, absorbeer en te assimileer en steeds hul identiteit te behou, het Europeërs egter gereeld elders in die wêreld daarin geslaag om daartoe by te dra dat kontaksituasies in botsings ontaard het. Bitterli het veral die twee eeue se Reformasie en Teenhervorming beskou as ’n euwel wat bygedra het tot die buitengewone manifestering van onverdraagsaamheid teenoor ‘andersheid’: in die psige van Europeërs was ‘papis’ of ‘ketter’ nie eenvoudig net stereotipering of skelwoorde nie, maar letterlik ’n doodvonnis vir menige (1987: 10).

Die identifisering van kontaksituasies deur Bitterli bied ’n nuttige uitgangspunt in hierdie studie van sestiende- en sewentiende-eeuse kontaksituasies tussen Nederlandse seevaarders en gemeenskappe aan die kus van Afrika. Sy waardering vir die dinamika en kompleksiteit betrokke tydens ontmoetings, bied ook ’n waardevolle insig tot wat miskien daartoe kon bygedra het dat vreedsame ontmoetings by geleentheid ontaard het in botsings. Die tragiese transformasie van ’n kontaksituasie kan toegeskryf word aan die partye se persepsie dat hul lewens, eiendom of lewenswyse in gedrang was, of dat die respek en vertroue wat die aanvanklike kontak moonlik gemaak het, om die een of ander rede beëindig is (Bitterli 1987: 29).

Nieteenstaande die representeringsteorieë se onvolledige filosofiese grondslag vir die uitbeelding van ‘die ander’, en met ’n fokus veral gerig op die koloniale en post-koloniale periodes, is daar heelwat aspekte van beide Bitterli en Said se benaderings

wat toegepas kan word by die studie van representerings van die vroegste voor-koloniale kontaktsituasies tussen Nederlanders en kusbewoners van Afrika.

2.4.3 Stereotipering : Jerzy Koch se ingebedde ‘outsider’ en Homi Bhaba se veranderlike kultuur

In sy studie, *Outsider onder de zijnen: Vormen van xenofanie⁸ in die Afrikaanse roman* (2002), fokus die Poolse Neerlandikus Jerzy Koch nie net op die ontstaan van ’n aantal Afrikaanse romans, en die rol van die ‘outsider’ daarin nie, maar vestig hy ook aandag op die literêre bydraes van etlike Europese ‘outsiders’ tot die Afrikaanse letterkunde.

Met betrekking tot die representering van die ‘ander’ gee Koch ook erkenning aan die besondere rol wat magsbeoefening speel, en sluit hy aan by die derde soort representasie waarna Stimpson verwys:

Alle vorme se tegelykertyd variaties op één universeel thema: een gevestigde groep of een groep die verzekerd is van haar overmacht en begiftigd met een groepscharisma, kent zichzelf betere menselijke kwaliteiten toe en sluit tergelijkertijd ander groepen als minderwaardig uit. Marginalisatie en reductie van de ander is het gevolg (Koch 2002: 66).

Die perspektief waaruit die versinnebeelding van ’n ‘outsider’ in die letterkunde plaasvind, kom ooreen met ’n representeerder se voorstelling van die ‘ander’ in ego-tekste soos skeepsjoernale en reisbeskrywings.

Waar die ‘outsider’ in ’n literêre teks gewoonlik deur die skrywer voorgestel word as iemand wat weens ‘andersheid’ nie geredelik aanvaar word nie, is die rol in die geval van die representeringsproses omgekeer. Ofskoon die representeerder inderdaad die ‘vreemdeling’ is, is dit sy werklike of veronderstelde magsposisie wat hom in staat stel om die ‘ander’ se ‘werklikheid’ te betree, en as die ‘ander’ en sy

⁸ Die woord is ontleen aan ’n studie deur Zbigniew Benedyktowicz, *Portrety obcego: od stereotypu do symbolu* [‘Portretten van die “vreemde”: van stereotype tot symbool’]. Daardie ‘vreemde’ omvat alles wat met vreemdheid, vreemd wees, vreemd word, vervreemding in verband gebring kan word (Koch 2002: 13).

‘werklikheid’ onaanvaarbaar bevind word, word dit as minderwaardig voorgestel. Hierop het beide Foucault en Said ook gewys.

Koch se inleidende hoofstuk bied ’n breedvoerige en insigryke uiteensetting van kontemporêre perspektiewe, ook vanuit Oos-Europese konteks, aangaande teoretiese benaderinge tot stereotipering van die ‘ander’.

Buiten die onlosmaaklike historiese taalverbintenis tussen die sestiende-eeuse Nederlandse reisbeskrywings en twintigste-eeuse Afrikaanse romans, en die vermelde ooreenkoms tussen die voorstelling van ’n ‘outsider’ in ’n roman en die ego-tekstuele representering van die ‘ander’ in hul ‘werklikheid’, is daar wel ’n verdere verbintenis.

Waar Koch dit voorop stel dat verbale tekens in literêre tekste ’n belangrike rol speel in die ontstaan en voortbestaan van stereotipes, en dat die literêre teks by uitstek die terrein is waar stereotipes voorkom, is die stereotipes nie net elemente van (literêre) kommunikasie nie, maar ook ’n noodsaaklike vereiste daarvoor (2002: 63).

Vooroordele wat geprojekteer word in stereotipes, veral in kru representasies, sou mettertyd vasgelê word in ’n verskeidenheid Nederlandse tekste. As gevolg van die hegte bande tussen die Afrikaanse intellektuele leefwêreld en dié van Nederland, sou dit tot waarskynlik tot gevolg gehad het sulke stereotiperings ook sommige Afrikaanse literêre werke neerslag gevind het. Dit sou aanleiding kon gegee het tot ’n meer algemene verskynsel, wat Koch beskryf as “Zuid-Afrikaanse pre-occupaties met etnischen aspekte van het verschijsnel ‘vreemde’ ‘outsider’ of buitestaander” (2002: 61).

Volgens Koch het studies in Pole deur Obrebski en Znaniecki met betrekking tot stereotipering van gemarginaliseerde groepe, reeds vroeg in die twintigste eeu die lig gesien, lank voor die verskynsel in Wes-Europa en die V.S.A. teoretiese belangstelling begin geniet het.

Wanneer die debat oor stereotipering in die letterkunde na die 1980’s op ’n groter verhoog plaasvind, vind daar ook verskuiwings plaas oor die oorsaak en, veral, die locus of plek waar die stereotipe bestaan.

Waar ’n aanvanklike benadering tot literêre werke die Amerikaanse skrywer-filosof Walter Lippman se oortuiging ondersteun het dat stereotipes as beelde in die

verstand aanwesig is, was die aanslag daarna primêr vanuit 'n sosiologiese en sosio-psigologiese verwysingsraamwerk. Hierin sou die post-modernistiese diskoersteorie lustig saamgesels.

Koch voer aan die sosiologiese en sosiaal-psigologiese benadering “belichten slechts één kant van het verschijnsel stereotype. De antropologische methode gebaseerd op fenomenologische aanpak kan het gezichtsveld verruimen” (2002: 70).

In hierdie verband word Zbigniew Benedyktowicz se reeds genoemde *Portrety obcego: od stereotypu do symbolu* deur Koch hoog aangeslaan. Met 'n antropologiese benadering gee Benedyktowicz gestalte aan sy sentrale gedagte, naamlik die verhouding tussen stereotipes aan die een kant en simbool, beeld en mite aan die ander (2002: 70-71).

Bekyk 'n mens hierdie gevolgtrekking egter krities, lyk dit asof sowel die ‘ek’/‘self’ as die ‘ander’ van hulle mens-wees gestroop word, beide gereduseer tot objekte, wat dan vir hulle bestaan afhanklik is van representering deur 'n derde.

Hierdie soort finaliteit, 'n tipe kulturele steriliteit, is totaal vreemd aan die sienings van Homi K. Bhaba, waarskynlik die toeganklikste uiteengesit in *The Location of Culture* uit 1994. Hoewel hy dikwels as 'n post-koloniale kritikus bestempel word, is sy opvatting oor die dinamiese aard van kultuur moeilik daarmee versoenbaar. Hy gaan veel versigtiger om met die ‘andersheid’ wat as verskil of onderskeiding vooropgeplaas word:

[C]ultural difference does not simply represent the contention between oppositional contents or antagonistic traditions of cultural value. Cultural difference introduces into the process of cultural judgment and interpretation that sudden shock of the successive, non-synchronic time of signification (1994: 162).

Iets hiervan kry konkreet gestalte by minstens twee geleenthede in die tekste waarna gekyk word. Die een is rondom die bevestiging van die feit dat die kusbewoners vleis braai; die tweede wanneer beskryf word hoe elegant die punt van die karos oor die arm gedrapeer is. In albei gevalle tref die ooreenkomste met die lewe in Amsterdam die

representeerders: die hier en die nou, maande en tienduiseende kilometers se ontberinge ver van die 'huis'.

Vroeër het Bhaba reeds gewaarsku teen die onkritiese wyse waarop oor kulturele verskille en onderskeidings gepraat word:

The representation of difference must not be hastily read as the reflection of pre-given ethnic or cultural traits set in the fixed tablet of tradition. The social articulation of difference, from the minority perspective, is a complex, on-going negotiation that seeks to authorize cultural hybridities that emerge in moments of historical transformation (1994: 2).

As sy opvatting oor die dinamiese aard van kultuur in gedagte gehou word, is dit te verwagte dat kulturele 'andersheid' en vooroordele, ook minder staties sal wees. Op stuk van sake spruit dit uit die ontmoeting van werklikhede wat net oënskynlik onveranderlik en ononderhandelbaar is.

Hierdie 'oënskynlike' beskou hy en benoem hy as ambivalensie, 'n valse representasie van die werklikheid wat op daardie oomblik tot stand kom. In teenstelling met die algemene opvatting rondom stereotipes (dat hulle spruit uit die oorvereenvoudiging van die onmiddellike werklikheid/werklikhede), sien Bhaba dit heeltemal anders:

The stereotype is not a simplification because it is a false representation of a given reality. It is a simplification because it is an arrested, fixated form or representation that, in denying the play of difference (which the negation through the Other permits), constitutes a problem for the representation of the subject in significations of psychic and social relations (1994: 75).

Hoewel hierdie studie nie daarop ingaan nie, sou dit vanuit 'n ander invalshoek interessant wees om te kyk in watter mate die feit dat matrose vir soveel maande van hulle onmiddellike kulturele tuiste afgesonder was, daartoe bydra dat hulle soveel gemakliker met vreemde mense en vreemde plekke omgegaan het. Die ambivalensie tussen die gelokaliseerde 'ek' en waar hy op enige gegewe oomblik mag bevind, is eenvoudig net nie so sentraal nie.

For it is the force of ambivalence that gives the colonial stereotype its currency: ensures its respectability in changing, historical and discursive conjectures; informs its strategies of individuation and marginalization; produces that effect of probabilistic truth and predictability which, for the stereotype, must always be in excess of what can be empirically proved or logically construed. Yet the function of ambivalence as one of the most significant discursive and psychical strategies of discriminatory power - whether racist or sexist, peripheral or metropolitan - remains to be charted (1994: 66).

2.5 Representasie – ten slotte.

Dit lyk uit die teoretisering rondom representasie en die post-koloniale of post-modernistiese invalshoek inderdaad dan of eerste tekste van die aard waarmee hierdie studie gemoed was, nie aan die bod kom nie.

Dit beteken egter nie dat daar nie gewerk kan word met insigte wat deur hierdie teoretici gevorm is nie. Enige navorser in die sosiale of geesteswetenskappe moet buitendien maar sy of haar sin probeer maak van die begrip ‘representasie’, aangesien dit onmiskenbaar deel van ons kritiese erfgoed en werksmateriaal geword het. Wie hieroor twyfel hoef maar net Linda Hutcheon se *The Politics of Postmodernism* in the bekende New Accents-reeks deur te blaai, en na die publikasiegeskiedenis daarvan te kyk: ook van die tweede hersiene uitgawe (2005) en die feit dat dit nou ook formeel in digitale formaat beskikbaar is.

In ’n helder artikel uit 2006, ‘The Three Levels of *Sinnbildung* in Historical Writing’, kyk die Nederlandse historikus Frank R. Ankersmit na hoe die begrip en die woord ‘representation’ gebruik word. Sy slotsom sluit by baie van die voorafgaande aan.

Hy is daarvan oortuig dat representasie onontbeerlik is en voer aan

that representation gives us access to something that in a certain sense was not there before the representation was proposed. That is why there exists such a thing as representation ... To find our way about in (historical, social, or political) reality, we

need the kinds of organization of knowledge that only representation can give us (2000: 114).

Wat egter interessant is, is hoe hierdie organisasie geskied:

... whereas a narrative itself does not unambiguously define the nature of how it represents part of the past, the contrast with other narratives on the same topic will contribute to such a definition (2000: 112-113).

Hier spreek Ankersmit duidelik die probleem van stereotipering aan, waar nie die kontraste nie, maar die ooreenkomste tussen representasies vooropgeplaas word. Vir hom is daar duidelik 'n aantoonbare verskil tussen die werklikheidsgehalte van die somtotaal van representasies en die 'waarheid' wat die stereotipe wil voorhou. Dit is juis hierdie somtotaal wat die ambivalensie waarvan Bhaba praat, kan uitskakel.

Werklike kennis van dinge (dus ook die werklikheid oor die kusbewoners met wie die skeepslui in aanraking sou kom) word steeds geskep deur die representering daarvan, meen Ankersmit.

Hence we may conclude that, contrary to our intuitions, representation does not presuppose a certain ontology, a certain inventory of what things reality contains; but that such an inventory is the result of a tacit agreement with regard to representation (2000: 118).

As Ankersmit gelyk gegee word, beteken dit dat die waarheidsgehalte van elkeen van die inskrywings waarmee die studie hom besig gaan hou, deur die blote (neer)skryf daarvan die aard van wat die werklikheid is, verander. En omdat dit aanvanklik eerste ontmoetings is wat hier opgeteken word, en die skrywers nie van mekaar bewus was nie, is dit vir die navorser dan belangrik om vas te stel watter verskille daar in die representasies bestaan.

In hierdie lig is dit dan ook onwaarskynlik dat daar sprake of tekens kan wees van stereotipering. Dit ontstaan eers wanneer die leser van die verskillende

representasies begin om die ooreenkomste voorop te plaas: dit is dus geleë in die wyse waarop hy met die tekste omgaan.

Stereotipes kry eers gestalte deur herhaalde representasies waarin dieselfde aspekte vooropgeplaas word. Dikwels geskied hierdie stereotipiese representasie deur persone wie se kennis tweedehands is, of wat met 'n ideologie van beheer en beheersing (soos Stimpson dit omskryf) feite begin interpreteer.

Dit sou onderliggend wees aan die representasie van die koloniale in letterkunde, visuele kuns en geskiedskrywing waarmee die post-koloniale diskoers sigself besig hou.

Op 'n retrospektiewe manier, dus, sal die afwesigheid van stereotipiese representasies bevestig dat daar in hierdie groepie tekste nie met die koloniale bril (of verkyker) gekyk en geskryf word nie.

HOOFSTUK 3

FAKTORE WAT BYGEDRA HET TOT DIE OPKOMS VAN NEDERLAND AS 'N MARITIEME MOONDHEID

3.1 'n Historiese sameloop van gebeure wat aanleiding gegee het tot die ontwikkeling van die Nederlandse maritieme vermoë.

Die Nederlanders het as oseaanvaarders betreklik laat ontluik. Hoewel die Friese langs die kus van Wes-Europa net so berug was soos die Noorse en Deense Wikings wat eeue lank kusdorpe van die Noordsee en Engelse kanaal geteister het, het vissersgemeenskappe van die Lae Lande hulle hoofsaaklik gewend tot kusvaarhandel in die Noordsee, Baltiese- of Oossee, en in 'n mindere mate, ook die Middellandse see.

Die oorgang van kusvaarders tot 'n internasionale maritieme moondeid het niks dramaties geverg nie, maar eerder 'n reeks handelsgeleenthede wat met verloop van tyd bygedra het tot verdere ontwikkeling en meer geleenthede.

Daar is nie afdoende bewys dat die oorgang uitsluitlik polities of ekonomies gedrewe was, maar dit was veel eerder die gevolg van beide, by tye meer van die een as die ander (Den Heijer 2002 13-14). Ekonomies gesproke kan graan, sout, suiker, slawe, speserye en goud as belangrike dryfvere geïdentifiseer word wat aanleiding gegee het tot die vermelde oorgang, terwyl die interaksie tussen die sleutelrolspelers, Nederland, Spanje, en Portugal, sowel as etlike unieke tegnologiese ontwikkelings in Europa, die proses aangehelp het.

Hoewel die snel ontwikkeling van Nederlandse seevaartvermoë sterk na vore tree en daarvan kennis geneem moet word, is die fokus in hierdie studie eerder op die gevolge daarvan.

3.2 Die oordrag van Habsburg-beheer oor die Nederlande aan die Spaanse kroon.

Volgens Simon (1976: 84) het die sestiende-eeuse Spaanse Nederlande, benewens die huidige Nederland, ook die eietydse België, Luxemburg en selfs gedeeltes van Elzas Lotharinge in Duitsland en Franche Comtè in Frankryk ingesluit. Hierdie stabiele

welvarende gebied, met sy ongekende politieke en godsdienstige verdraagsaamheid, was reeds eeue lank onder die beskerming van 'n reeks hertoë van die Boergondiese vorstehuis.

Dié vorstehuis het die Boergondiese Nederlande of Lae Lande 'n ongewone hoë mate van onafhanklikheid gegun, en die Boergondiese Nederlande was op hulle beurt 'n voorbeeld van wedersydse samewerking en vertroue. Die Lae Lande, geleë aan die Noordwes-kus van Europa langs die belangrike Wes-Europese rivierstelsels en handelsroetes, het reeds vanaf die vyftiende eeu besondere ekonomiese groei ervaar. Volgens Simon het die stad Antwerpen, 'n belangrike Europese handelsentrum, reeds in 1531 'n aandele- en handelsbeurs opgerig waarheen bankiers, handelaars en finansiers van oral in Europa gelok is, en wat getuig het van die gebied se welvarendheid (1966: 74).

Die goeie betrekkinge met die Boergondiese vorstehuis is voortgesit met die Habsburgse Ryk na die huwelik van Maria van Boergondië in 1493 met die Habsburgse Keiser Maximiliaan I (Simon 1966: 13-14). Die huwelik van Maximiliaan I se seun, Karel V in 1529 met die Spaanse kroonprinses sou verreikende gevolge hê vir die Habsburgse Nederlande. Toe keiser Karel V uiteindelik in 1556 abdikeer, is die Habsburgse Ryk verdeel, en die Habsburgse Nederlande, Noord-Italië, Napels en Sicilië, is oorgedra aan Filips II, die koning van Spanje. As vasaalstaat van Spanje sou die Spaanse Nederlande in die toekoms dikwels blootgestel word aan die gevolge van gebeure in Spanje sowel as die nukke en giere van die Spaanse monargie (Simon 1966: 84).

Die koningshuis van Portugal, nes die van Spanje, het ook 'n noue verbintenis met die Nederlande gehad. Volgens Welch se hoostuk getitel 'Die wieg van die ontdekkers' is voogdyskap van die gebied wat bekend was as Portugal, reeds in 1094 deur Alfonso VI aan die jong Vlaamssprekende Hendrik van Boergondië toegeken (1935: 3).

3.3 Spaanse beleid met betrekking tot interaksie met volkere in die ‘nuwe wêreld’.

Merkwaardig genoeg is daar in die post-Middeleeuse Spanje, met die goedkeuring van sowel die Kerk as die koningshuis, ’n debat gevoer deur die ondersteuners van twee teenstellende houdings ten opsigte van die Spaanse optrede teenoor die Noord-, Sentraal- en Suid-Amerikaanse volkere. Volgens Bitterli was Bartolomé de Las Casas, voorheen lid van die invalsmagte in Meksiko, later ’n priester en toe aartsbiskop van Meksiko-stad, krities oor die heersende Aristoteliaanse siening aangaande verowerde volkere (1989: 84). Las Casas se betoog in 1537 was dat alle wesens op die aarde God se skepsels is en regverdig behandel moet word. Daarenteen het Juan Gines de Sépulveda aangevoer dat volgens Aristoteles se siening alle barbaarse volkere as slawe behandel moet word, en dat die oorloë teen die Indiane geregverdig was (Bitterli 1989: 84.).

La Casas se besorgdheid oor die Spaanse behandeling van die Indiane was eienaardig slegs gemik op die oënskynde vermoë van die Indiane om veeleisende handarbeid te verrig. Volgens Roberts was Casas nie noodwendig gekant teen die aanwending van swart slawe nie, aangesien hy oortuig was dat die Afrikane geskikter as die Indiane sou wees vir die veeleisende handarbeid (2001: 142). Nieteenstaande La Casas se aanvanklike besware, sou die Aristoteliaanse opvatting as regverdiging vir optrede teenoor die sogenaamde verowerde barbaarse volkere, steeds tot lank na die Verligting geld.

3.4 Die gevolge van Spaanse direkte belasting in die Nederlande en groeiende Spaanse religieuse onverdraagsaamheid.

Spanje, uiteindelik verlos van ’n stryd teen die More wat vanaf die negende tot die vyftiende eeu geduur het, wou, naas die oorfloed goud en silwer wat gespruit het uit Spaanse optredes teen die Asteek-, Maja- en Inkabeskawings in Sentraal- en Suid-Amerika, ook voordeel trek uit die Spaanse Nederlande, hul Boergondiese erfgrond in die Noorde. Die blote feit dat daar oor optrede teenoor die verowerde bevolking gedebatteer is, weerspieël nie net ’n onverwagte mate van sensitiwiteit in die sestiende eeu nie, maar reflekteer ook die noue samewerking tussen Staat en Kerk in sestiende-

eeuse Spanje. In dieselfde tydsgewrig was daar in die Spaanse Nederlande reeds 'n groot mate van onafhanklikheid, en skeiding tussen die sferes van die staat, godsdiens en handel.

Volgens Simon (1967: 84) het die vroeëre Boergondiese vorstehuis 'n besondere mate van godsdienstige verdraagsaamheid openbaar teenoor die oorwegend Protestantse Nederlanders. In 1566 is Margareta van Parma, die landvoogdes van die Spaanse Nederlande wat namens haar halfbroer Filips II van Spanje regeer het en 'n nuwe belasting-edik moes implementeer, deur petisies en 'n opstand gekonfronteer. Die Nederlandse opstand teen Spanje het van Armentières na Brussel, Gent, Holland en Zeeland versprei. Hoewel van die Nederlandse adelstand, insluitend die hertoë Oranje en Egmont, aanvanklik lojale monargiste was, het hulle ter ondersteuning van die burgers in 1566 ook 'n petisie ingedien. Die hertog Fernando Alvarez de Toledo is in 1567 gestuur om die opstand teen direkte Spaanse belasting te onderdruk, maar het deur sy optrede slegs daarin geslaag om Protestantse en Katolieke Nederlanders te verenig teen die indringers uit die Suide (Simon 1966: 85).

Die opstand het ontaard in 'n bloedige veldtog met afgryslike vergrype en die hertoë Hoorne en Egmont is op 5 Junie 1568 in die openbaar onthoof (Antonissen 1968: 138-139). Filips II se direkte Spaanse belastingsstelsel is aan byna die hele Spaanse Nederlande opgedring en Alva se Spaanse magte, wat gewoonlik daaraan was om korter terme te maak met enige teëstand, het die opstand aanvanklik sonder veel moeite onderdruk. Willem van Oranje het egter ontsnap en gaan hulp soek in Duitsland, en keer terug met goedgewapende en ervare versterkings waarteen die Spanjaarde nie opgewasse was nie (Simon 1966: 86).

Volgens Jonckheere (1994: 34) was die eenheid en verenigde front teen die indringers uit die Suide wel kortstondig en teen 1579 het veral godsdiensoorkeuring eerder as lojaliteit teenoor Spanje uiteindelik bepaal aan watter groepering bepaalde stede of streke sou behoort. Die Unie van Atrecht (Arras) was in die Suide gesetel, oorwegend Katoliek en pro-Spaans, terwyl die Protestantse Unie van Utrecht in die Noorde die stryd teen Spanje wou voortsit.

Na die moordaanval op Willem van Oranje in 1584, het sy seun Maurits die nuwe stadhouer geword, terwyl 'n nuwe Spaanse invalsmag onder Alexander Farnese dieselfde jaar Spaanse beheer oor die Suide gekonsolideer het. 'n Mate van rigtingloosheid het daartoe bygedra dat die noordelike magte eers hulp by Frankryk se Hendrik III gesoek het en daarna by Elizabeth I van Engeland. Laasgenoemde het in ruil vir die dorpe Vlissingen, Brill en Rammeken, militêre versterkings op land en see onder Robert Dudley, die graaf van Leicester, verskaf. In 1615 tydens die Twaalfjarige Bestand⁹ is die stede deur Nederland van Engeland se James I weer teruggekoop (Edmundson: 2009).

Die gevolge van hierdie aanvanklike samewerking met Engeland sou later in die jare vóór die stigting van die Britse Oos-Indiese Kompanjie in 1601 en die VOC in 1602 steeds weerspieël word in die onderlinge wedersydse indiensneming van matrose en seevaarders.

Na Farnese se magte Antwerpen in 1585 teruggeneem het, het die Schelderivier die grens geword tussen die Spaanse Nederlande en die Verenigde Provinsies in die Noorde. Dit word geskat dat meer as 200 000 inwoners met kennis én kapitaal vanuit die Suide na die Verenigde Provinsies in die Noorde gevlug het. Hoewel dit tot voordeel van die Noorde gestrek het, het dit uiteraard bygedra tot verarming in die Suide (Jonckheere 1994: 34). Die vyandighede het etlike jare nog steeds voortgeduur en al het albei kante 'n mate van sukses en mislukking ervaar, het grondbesit vanuit die perspektief van grondgebiedsverowering op 'n dooie punt vasgeval; grondgebiedstoegewings is eers tydens die Verdrag van Wesfalië in 1648 gemaak.

Die mantel as voorste handelshawe in Wes-Europa is mettertyd eenvoudig deur Amsterdam van Antwerpen oorgeneem. Die broers Balthazar en Melchior de Moucheron, sakemanne en skeepseienaars, was twee van die vlugtelinge vanuit die Suide wat 'n beduidende rol in Nederland gespeel het deur die vestiging van hul redery en skeepsbedryf in Zeeland. Dit was veral Balthazar Moucheron (wie se naam dikwels verder in hierdie studie gehoor sal word) se Veeerse Kompanjie wat beide Cornelis De

⁹ 'n Vredesverdrag tussen Spanje en Nederland vanaf 1609-1621. Portugal wat vanaf 1580-1640 deur die Spaanse kroon ingelyf was, is vanselfsprekend ook betrek.

Houtman se tweede vaart en Joris van Spilbergen se eerste vaart moontlik gemaak het (Raven-Hart 1967: 204).

In 1588 is die Spaanse invalsvloot onderweg na Engeland deur Francis Drake se Engelse vloot verslaan en die aansien van Spaanse maritieme vermoë in Europa is 'n gevoelige slag toegedien. Teen 1596 het beide Engeland en Frankryk die Noordelike Provinsies as 'n onafhanklike staat erken. Spanje het verdere nederlae gely toe 'n Nederlandse vloot onder bevel van admiraal Jacob van Heemskerck in 1607 'n Spaanse vloot by die Slag van Gibraltar verslaan het, terwyl die beroemde admirals Piet Heyn, in 1628, en Martin Tromp, in 1639, Spaanse silwervlote in die Karibiese-see verslaan en gebuit het (Jonckheere 1994: 43).

Hoewel die onafhanklikheid van die Verenigde Noordelike Provinsies reeds in 1581 geproklameer is, is die proklamasie nie deur Spanje erken nie en het vyandelikhede, hoofsaaklik op die oop see, vir amper 70 jaar voortgeduur, behalwe vir 'n wapenstilstand, die sogenaamde Twaalfjarige Bestand, vanaf 1609 tot 1621.

Die gevolg was 'n aansienlike herrangskikking van Europese magposisies en beide Nederland en Engeland, met hul nuutgewonne status as seevarende moondhede, sou die Spaanse en Portugese aansprake op alleenreg tot die nuutontdekte wêrelddele en hul heerskappy oor die oseane, soos bevestig deur pouslike dekrete, uitdaag en verontagsaam. Die onafhanklikheid van die Verenigde Nederlandse Provinsies is uiteindelik eers in 1648 formeel en eenparig in Munster deur die Verdrag van Wesfale bekragtig. Gedeeltes van die suidelike Spaanse Nederlande soos Seeuws Vlaandere, Noord-Brabant en 'n deel van Limburg is dienooreenkomstig ook by die Noorde gevoeg in 'n verdrag wat die Dertigjarige Oorlog tussen Duitse Katolieke en Protestantse prinse, en hul onderskeie bondgenote, formeel beëindig het (Simon 1967: 170).

Die relevansie en implikasies van die Nederlandssprekendes se opstand in 1566 teen Spaanse oorheersing en belasting sonder verteenwoordiging, word dikwels histories onderskat, oorskadu deur die prominensie verleen aan die opstand twee eeue later deur Engelssprekende Noord-Amerikaanse koloniste, ook teen die vreemde Britse oorheersing en belasting sonder politieke seggenskap. In *The Island in the Center of*

the World, The Epic Story of Dutch Manhattan and the forgotten colony that shaped America vestig Russell Shorto juis vanuit 'n Amerikaanse perspektief die aandag daarop. Hy verwys na 'n stelling in 1782 van John Adams, een van die Amerikaanse volksstigers en ambassadeur in Den Haag: “The origins of the two republics are so much alike, that the history of one seems but a transcript of the other; so that every Dutchman instructed in the subject must pronounce the American revolution just and necessary, or pass a censure upon the greatest actions of his immortal ancestors” (2005: 28). Benewens die implikasie van laasgenoemde en 'n onlosmaaklike verbintenis, skryf Shorto die aanvanklike Amerikaanse marginalisering en die gevolglike verwaarlosing van hul Nederlandse erfdeel toe aan 'n oormatige Anglosentrisme en vooroordeel (2005: 202).

3.5 Spaanse en Portugese koloniale voornemens, en hoe die befondsing van handel verskil het van Nederland.

Nadat die Spaanse heerskappy suksesvol beëindig is, moes Nederland¹⁰ ook 'n groot agterstand in diepsee-vaartvernuif uitwis voordat hulle op gelyke voet met die Portugese sou kon meeding om uiteindelik die Portugese speseryhandelmonopolie in die Oos-Indiese eilande te beëindig. Na die dood van die Portugese koning Sebastian sonder 'n opvolger in 1580, en die inlywing van Portugal deur Filips II van Spanje, was daar geen rede vir Nederland om tussen Spanje en Portugal te onderskei nie. Dié stand van sake het geduur tot 1640, toe daar in Portugal 'n opstand plaasgevind het om die restourasie van Portugal se soewereniteit te verseker en die gejaardgaande troonopvolging deur Johan IV. Hierdie veranderde toestand is ook formeel deur Spanje erken.

Die onderskeie ekspedisies wat aanvanklik deur Portugal, toe deur Spanje en later deur die Nederland onderneem is, het destyds, net soos enige eietydse projek, ontsaglike beleggings vereis. Die verkryging van fondse en die aanwending en beheer daarvan sou in verskeie opsigte die belangrike verskille in die ontwikkelende politieke en ekonomiese dinamika van die onderskeie lande weerspieël. Dié verskille en

¹⁰ Na 1581, soos ook in voetnota 1 aangedui is, verwys Nederland na die Noordelike Provinsies terwyl 'die Nederlande' na die Lae Lande verwys.

kontraste sou ook gemanifesteer word in die optredes van die onderskeie lande tydens kontaksituasies met vreemdelinge.

In Nederland was daar, soos vroeër aangedui, reeds 'n duidelike skeiding tussen kerk, staat en handel gevestig, in teenstelling met Spanje waar Spaanse handelsbelange en optredes eerder deur die koning en die kerk bepaal. Die '*Casa de Contratación*' of Handelshuis wat in 1503 reeds deur koningin Isabella gestig is en in die koninklike paleis gesetel was, was 'n integrale deel van beide Kroon en Kerk. Isabella se kapelaan het 'n wakende oog oor sake gehou om te verseker dat alle ondernemings in die nuwe wêreld geld en profyt vir die Spaanse koningshuis en vanselfsprekend vir die Kerk ingevorder het (Bergreen 2003: 23).

Nieteenstaande die invoer van vragte goud en silwer uit die Amerikas en die Spaanse koningshuis se stewige greep op finansiële sake, het uitgawes steeds inkomste oorskry. Die Handelshuis moes hom wend tot private finansiers soos Cristobal De Haro, die hoof van 'n gekerstende Joodse familie, wat slagoffers was van die Inkwisisie. Op sy beurt het De Haro hom, heel ironies, gewend tot Joodse finansiers soos Jacob Fugger, die rykste man van sy tyd in Europa, en sy Fuggers-bankiershuis in Augsburg, Duitsland.

Die Nederlanders het 'n relatief gesofistikeerde handelsgebied in die Oos-Indiese- eilande betree, waar daar reeds eeue lank met die Midde- en Verre-Ooste handel gedryf is. Hoewel die Nederlanders, nes die Portugese voor hulle, hul reg om daaraan deel te neem, militêr verkry het, moes hulle met gevestigde Portugese, Indiese, Chinese en Arabiese belange meeding om goeie pryse te beding. In teenstelling daarmee ket die Spanjaarde as 'n invalsmag, nie 'n gevestigde handelsgebied in die Amerikas betree nie en "handel" was aanvanklik meermale net suiwer inneem, oorneem en plunder, soos die benaming '*conquistador*' so raak uitdruk.

Totdat die VOC in Oos-Indië en die Kaap, en die WIC in Pernambuco en Angola, ook die terrein van groter toe-eiening van grondgebied as sogenaamde 'onwillige koloniste' betree het, was daar 'n wesenlike verskil tussen Spaanse en Nederlandse optredes. Die Nederlanders en hul Japanese huursoldate in Batavia was

net soos ander koloniale moondhede en hul eie vorige oorheersers, die Spanjaarde, ewe bedrewe met wreedhede en vergrype (Milton 1999: 318).

3.6 Het die Nederlanders verswygde koloniale voornemens gehad of was hulle net verbeterlike kooplui gesteld op winsbejag?

Theal, die voorste Suider-Afrikaanse historikus van sy tyd, het tydens die hoogtepunt van Britse imperialisme met betrekking tot die VOC en die Engelse BEIC se sewentiende-eeuse bedrywighede, die volgende mening gehuldig:

Modern colonisation was in its infancy. The most advanced nations among which were England and Holland and had as yet no conception of colonies governed as they are now. There was no machinery in their systems either to build up or to regulate distant discrepancies, hence all of them created powerful trading companies for the purpose (1909: 189).

Soos uit die historiese agtergrond blyk, was die Nederlanders in teenstelling met hul voorgangers die Portugese, minder geïnteresseerd in ontdekkingstogte aangesien hulle geweet het waarheen hulle gaan en hoe hulle daar gaan kom. Verder het hulle onomwonde geweet wat daar van hulle in die Ooste verwag is, en die belangrikste faktor was om 'n terugvaart te voltooi. Die vraag of die aanvanklike veronderstelde suiwer kommersiële Nederlandse bedoelings wel verswygde koloniale voornemens ingesluit het en dat verkenningstogte slegs 'n dekmantel was vir om toekomstige kolonisering te verseker, bly steeds nie beantwoord nie.

Naas die talle gebiede in Wes-Afrika, Suid-Amerika en, natuurlik daardie dele wat later Batavia sou uitmaak, waarna daar in hierdie studie gekyk of verwys word rondom die die aktiwiteite van die Nederlandse reders en oktrooimaatskappye, moet daar ook altyd plekke soos Nieu Amstersam [New York], Ceylon, Nieu Zeeland, Tasmanië, Formosa, Golf van Tonkin [Vietnam], en Japan bygeroep word.

Wat wel die moontlike bestaan van 'n verskuilde Nederlandse koloniserings-agenda verraai, is dalk die uitsonderlike snel en effektiewe implementering van 'n

goeddeurdaagte plan toe die ‘teësinne koloniseerders’¹¹ wel besluit het om poste in die Ooste, beide Suid- en Noord- Amerika, Wes-Afrika en later aan die suidpunt van Afrika te stig.

Afgesien van die mees vanselfsprekende gevolge verbonde aan die aanvanklike Nederlandse oornam van ’n seisoenale weiveld in Tafelbaai as bouterrein vir die oprig van ’n vesting, en inmenging in die reg van die inwoners om vrylik handel te dryf, bestaan daar steeds ’n Nederlandse siening wat nie die toe-eiening van sewentiende-eeuse grondgebied aan die suidpunt van Afrika, as egte kolonisasie beskou nie. Hiervoor word daar dikwels beroep gedoen op die aard van die Artikelbrief waarmee Van Riebeeck se geselskap opdrag gegee is oor die wyse waarop daar met die plaaslike inwoners se eiendom omgegaan moet word (sien hoofstuk 11.1).

Daarteenoor kan Van Riebeeck se *Daghregister*inskrywing van 6 April 1654, die tweede herdenking van sy aankoms aan die Kaap, gestel word, waarin ’n ander lig op die vraag gewerp word:

Heden voor de tweede mael jarich sijnde dat wij door Goedes H. geleyde met de scheepen *Drommedaris*, *Reyger*, ende *Goede Hoop* hier ter plaetse behouden sijn aengelant omme dese dese fortresse ende colonie nae d’ ordre onse Heeren Meesters op te maecken ende stabileren (Bosman & Thom 1952: 213).

Van Riebeeck het volgens die 1654 *Daghregister*-inskrywing self onder geen wanindruk verkeer oor wat die werklike doel van die ‘verversingspos’ was nie en het onbeskaamd en eksplisiet daarna verwys as “dese fortresse ende colonie”. Volgens Van Dale 1976 s.v. kolonie, is ’n “kolonie” ’n “volksplanting buiten het eigen teritoor van de natie gesticht om handel te drijven, ongeteelt land te ontginnen enz.; in staatsrecht zin zulke een gebied onder eigen bestuur, maar waarvan de opperste regeringsorganen in het moederland gevestigd zijn”.

Die onbeantwoorde vraag bly egter of dit Van Riebeeck se eie oortuiging was, en of dit inderdaad die houding van sy werkgewer in Nederland was. En, indien

¹¹ Hoewel die benaming nie algemeen in gebruik is nie, bestaan daar wel ’n nosie dat Nederlanders nie werklik koloniseerders was nie, en al is D.E. Greig se boek *The Reluctant colonists* (1987), gewy aan ’n omvangryke Nederlandse argitektoniese erfenis in verskeie wêrelddele, is die titel nie onvanpas nie.

laasgenoemde, of dit reeds die aanvanklike besluit rondom 'n verversingspos die doel was.

Hoe dit ook al sy, kan dit in ieder geval beskou word as 'n heel vroeë tekstuele aanduiding oor wat rondom die Kaapse nedersetting aan die gebeur was. Indien daar nie van meet af voorbedagte koloniserings-oogmerke was nie, is daar reeds in 1654 'n oorgangsfase betree. Die oogmerk het nie eenvoudig 'n verversingspos behels wat 'n genoegsame mate van selfonderhoud kon bereik om te sorg vir die proviandering van verbygaande VOC-skepe nie, maar eerder volwaardige kolonisering wat sou strek tot die voordeel van die 'Heeren Meesters' en ander aandeelhouders.

Die uiteindelijke oordeel oor Nederland as 'n suksesvolle koloniale moondheid, is nogal bedroewend. As in ag geneem word watter geweldige groot deel van die aardbol buite Europa en die gebied rondom die Middellandse-see op een of ander tyd onder die beheer van die twee oktrooimaatskappye was, is die uiteindelijke restant teen die tyd van die groot koloniale kongresse onbeduidend.

3.7 Tegnologiese ontwikkeling wat meegedraai het in die groei van Nederlandse maritieme vermoëns.

Die bydrae van die Duitser, Johann Guttenberg, moet ook nie onderskat word nie, aangesien hy 'n deurslaggewende rol gespeel het in die ontwikkeling van Europese tegnologie. Guttenberg was reeds sedert 1450 in Mainz besig om papier- en wynperse aan te pas totdat hy in 1454 daarin geslaag het om 'n effektiewe meganiese drukpers te bou.

Daar word geskat dat daar, toe die Bisantynse Ryk ná die Ottomaanse oorname van Konstantinopel in 1453 tot 'n einde gekom het, ongeveer 90 000 boeke en belangrike manuskripte in al die universiteite, koninklike, kerklike en ander versamelings in Europa was. Skaars 50 jaar later was daar danksy Guttenberg en ander drukkers se vindingrykheid en tegniese vaardigheid, reeds ongeveer tien miljoen boeke in Europa. Leesstof wat voorheen slegs vir 'n bevoorregte minderheid binne hoofsaaklik kerklike kringe beskore was, het vryliker beskikbaar geword, en het ook as aansporing vir ondekkingsreise gedien (Simon 1972: 13).

In 1468 is die Griekse sterrekundige Ptolemeus se omvangryke *Geografika en Almagest* (natuurlik later in Latyn vertaal) weer gevind. Die publikasie daarvan, reeds in 1472, saam met 'n onakkurate dog bruikbare 'wêreldkaart' van 200 n.C, het 'n aansienlike bydrae gelewer tot die belangrike 'demokratisering' of verspreiding van geografiese kennis deurdat dit vir belangstellendes beskikbaar geword het (Roberts 1985: 119; Norwich 1993: 1).

Karl Popper, die twintigste-eeuse filosoof, het die rol van Guttenberg as 'n onskatbare stimulusmoment in Europese geskiedenis beskou. Dit was vir hom gelykstaande aan die opening van die eerste boekemark in Athene in 550 v.C, ná 'n periode van kultuurkonflik met die Perse. Die werke van Homerus, Pythagoras en Anaxagoras, wat as manuskripte en perkamente deur geletterde slawe gekopieer is en aan die burgery op hierdie mark verkoop is, was 'n onskatbare stimulus vir die ontluikende klassieke Griekse beskawing (Popper 1994: 101-102).

Die bekende Duitse kartograaf Martin Waldseemüller (1470-1522) het vanaf 1507 in die stad St. Die, ou Griekse kaarte herdruk waarmee veral kennis van die Middellandse-see en die gebied daarbuite vryliker beskikbaar geword het. Nog belangriker en te danke aan sestiende-eeuse spioenasie, is twintig van die jongste hoogs-geheime Portugese kaarte van daardie tyd ook bygevoeg is (Norwich 1993: 25; Harwood 2006: 68).

Die reeds-vermelde ekonomiese groei in die Spaanse Nederlande, en die ontwikkeling van Antwerpen as wêreldhandelstad, het reeds in die vroeë sestiende eeu verder bygedra tot 'n ontwikkelende drukkersbedryf rondom die skeepvaart. In die ontwikkeling van kartografie het Gemma Frisius (1508- 1558) as hoof van die skool van Kartografie aan die Universiteit van Leuven, die voortou geneem en 'n kartografiese revolusie begin wat voortgesit is deur Abraham Ortelius (1527-1598), Gerhardus Kremer (1512-1594) van Duisburg, (beter bekend as die kaartmaker Mercator) en Jodocus Hondius I (1563-1612), terwyl Lucas Janszoon Waghenaer teen 1584 die eerste gedrukte see-atlas, die *Spiegel der Zeevaart*, in Leiden uitgegee het (Harwood 2006: 80-89).

Bo en behalwe Theodore de Bry en sy seuns Johan Theodore en Johan Israel se bekwaamhede as kopergraveerders en uitgewers van boeke met illustrasies, was hulle ook voorste kartografe. Hulle het saam met Joannes Jansson (1588-1664), Willem Janszoon Blaeu (1571-1673) en sy seun Joan (1596-1673) in die voetspore gevolg van Frisius, Ortelius en Kremer (Harwood 2006: 80-89). Kartografie is deur hierdie klompie Nederlanders vervolmaak, en tesame met die aanwending van die verbeterde drukperse, is Nederland in staat gestel om hul agterstand in navigasie wetenskaplik aan te suiwer en uit te wis (Norwich 1993: 1). Hierby kom Kremer se rewolusionêre bydrae om lengtegrade van die aardbol op 'n tweedimensionele kaart te projekteer.

Dit was dus glad nie toevallig nie dat Nederlanders aan die einde van die sestiende eeu oor die vermoë beskik het om hul eie weg na die Ooste te vind, en dat hulle dit in so 'n relatiewe kort tyd vermag het. Dié sameloop van al hierdie faktore het uiteindelik die Nederlandse vlote in staat gestel het om nie net in die vaarwater van hul Portugese voorgangers te volg nie, maar binne twintig jaar die Portugese speseryhandelmonopolie te beëindig.

Natuurlik kon kaarte nie benut word sonder 'n bruikbare kompas nie en al het 'magneetstene of seilstene' Europa reeds deur Arabiese kontak met China het in die elfde eeu bereik, moes dié ook vervolmaak word. (Schafer 1972:131).

3.8 Bydraes van Portugese Sefardiese Jode tot die ontwikkeling van die Nederlandse skeepsvaart en handel.

Portugal het Brugge in die Spaanse Nederlande reeds vanaf die middel van die vyftiende eeu as 'n belangrike handelsuitklaringsentrum vir Sentraal- en Noord-Europa gebruik. Ná die terugkeer van Bartolomeu Dias in 1488, in voorbereiding op 'n verwagte toename in handel het Portugal op bevel van koning Johan hul eerste faktory¹² of "freitoria" van Brugge verskuif na Klipdorp, 'n voorstad van Antwerpen (Welch 1935: 253).

¹² Faktory, of 'factorij' in Nederlands, is in sestiende en sewentiende eeuse Nederlands gebruik vir 'n handelonderneming of handelspos. Van Dale 1976 s.v. 'factorij', Bosman, Van der Merwe & Hiemstra 1995 s.v. 'faktory'.

Tydens die bewind van Manuel sou die Antwerpen-konneksie die ontwikkeling van die Nederlandse maritieme vermoë verder aanhelp as gevolg van 'n gebeurtenis buite die Nederlande aan die begin van die sestiende eeu. Dit het gespruit uit die Portugese koning Manuel se belangstelling in die Spaanse kroonprinses met die oog op 'n huwelik. Die Spaanse kroon het, soos verwag, streng voorwaardes gestel, en geëis dat Portugal moes optree en die land 'reinig' van die talle More en die Sefardiese Jode of *Sephardim* wat steeds hoë posisies in die diens van Koning Manuel beklee het.

Manuel het op sy eie manier gepoog om die Jode en Moslems in sy diens aan te moedig om vrywillig die Christelike geloof aan te neem, aangesien hy nie 'n voorstander was van die Spaanse kersteningwyses was nie. Manuel se versigtige optrede het ongelukkig nie 'n bloedbad teen die Jode in 1505 in Lissabon verhoed nie, en ook nie die gevolglike eerste uittoeg van Sefardiese Jode nie: sommige na die onafhanklike Hansastede in Noord-Duitsland, maar baie meer na Antwerpen in die verdraagsamer Boergondiese Nederlande (Bergreen 2004: 16).

Alhoewel die oordrag van astronomiese- en navigasievaardighede wat hulle met hulle saamgebring het, uiters belangrik was, was dit veral die Portugese Jode se rol as sakelui, handelaars en finansiers, en hul belangrike handelsnetwerk, wat aanvanklik 'n belangrike rol in die Spaanse Nederlande, en later in die Verenigde Provinsies sou speel.

Die eerste groep Sefardiese migrante, wat ongestoord, hoofsaaklik vanuit Antwerpen en Oostende, hul handel met Wes-Afrika en die Amerikas voortgesit het, is na die finale skeiding van die Nederlande tussen die Noorde en Suide in 1585 gedwing om 'n tweede maal te migreer.

Daar het gevolglik weer talle vlugteling met aansienlike kapitaal hulle anderkant die Schelderivier in die Noordelike Provinsies gaan vestig en hierdie "geleerden brachten de kennis van cartografie, geografie en navigatie in de Republiek op een hoger peil" (Den Heijer 2002: 15).

Wat veral van belang is rondom hierdie ondersoek is nie net die aansienlike bydrae wat hulle gelewer tot die ekonomiese ontwikkeling in die Noordelike die kaartmaker Provinsies nie, maar veral die toegang wat hulle gebring het tot 'n

gevestigde handelsnetwerk in Wes-Afrika, sowel as 'n uiters winsgewende trans-Atlantiese sout- en suikerhandel met Suid-Amerika, wat onder skynvlae, of die neutrale vlae van die onafhanklike Baltiese Hansa-stede voortgesit is (Roeper & Wildeman 1999: 13-14).

HOOFSTUK 4

TRADISIONELE BESKOUINGS RONDON NEDERLANDSE TEKSTE OOR SUIDER-AFRIKA

4.1 Redes vir kontak tussen Nederlanders en kusbewoners van Afrika, en die aard van die representering.

Van meet af aan was die doel van die Nederlandse skeepvaart na die Oos-Indiese-eilande, en later na Noord-Amerika en die Wes-Indiese-eilande primêr handelsgerig en winsgedrewe. Behalwe in die geval van stranding, het kontak met die kusbewoners slegs plaasgevind tydens ruilhandel, instandhoudings- en herstelwerk in vlak of beskutte water, of waar drinkwater en proviand vir die bemanning verkry moes word om die suksesvolle voltooiing van die handelsvaart te verseker.

In sy Inleiding tot Bitterli se *Cultures in Conflict* voer die vertaler, Robertson, aan dat Bitterli die leser daaraan herinner dat beide die kusbewoners en seevaarders heel moontlik ewe veel moeite gedoen het om mekaar te vermy eerder as om doelbewus kontak te maak (Bitterli 1989: 7). Langs die ylbevolkte kuslyn van Afrika was die moontlikheid definitief ook nie vanselfsprekend dat kontak sou geskied nie.

Antonio Pigafetta se joernaal van die Magellaanvaart bevestig byvoorbeeld die besondere geval waar die *Victoria* (die enigste oorblywende skip van die eerste omvaring en onder bevel van die Bask, Juan Sebastian El Cano) die eerste keer langs die kus van Afrika in Algoa-baai aan wal gegaan het sonder om enige kontak te maak met die plaaslike bevolking. Nadat daar daarna met groot moeite om Kaap Agulhas gevaar is, het die *Victoria* aan die einde van Mei 1522 etlike weke in die huidige Saldanha-baai geanker terwyl hulle vars water gelaai het en kalfaatherstelwerk uitgevoer het, sonder dat daar enige teken van enige kusbevolking was.

Wat pikant is, is dat hulle wel binne sig van 'n Portugese skip geanker het, maar nie kontak met die ander bemanning gemaak het nie: 'n verduideliking oor hulle oortreding van die pouslike dekrete rakende hul aanwesigheid in die oostelike halfmond sou beslis problematies gewees het (Bergreen 2003: 381). Die moontlikheid van 'n ontmoeting van hierdie aard in die eerste helfte van die sestiende eeu mag heel

onwaarskynlik lyk, maar tog sou die waters aan die suidpunt van Afrika as 't ware 'n tregter wees waardeur skepe moes vaar en waar die beste kans bestaan het om tog vriend of vyand raak te seil.

Waar kontaktsituasies wel met kugemeenskappe plaasgevind het, is representasies daarvan soms in 'n verskeidenheid ego-tekste soos skeepsjoernale, amptelike korrespondensie, reisverslae, persoonlike dagboeke en briewe opgeteken. Van hierdie tekste is geskryf in formele of burokratiese taal, terwyl ander amper 'n oordrewe naïwiteit onthul. Nogtans bieddie ego-tekste die leser, naas inligting oor die inheemse volke, ook 'n blik op en 'n insae in die vreugde, vrese en verwagtinge van die seevaarders en Kompanjiewerknemers meer as vier honderd jaar gelede.

Die omstandighede waaronder hulle gewerk het, het hulle lewensverwagting ernstig verminder, maar ten spyte daarvan het hulle ongelooflike deursettingsvermoë getoon, met geredelike aanvaarding van hul eie broosheid en feilbaarheid. Dit was nie ongewoon as slegs 40% van die bemanning 'n heen- en terugvaart na Oos-Indië oorleef het nie (Sleigh 2004: 4). Die gevreesde skeurbuik, ontwatering, verskeie ander tipes maagkoors en tropiese siektes, ongelukke, onderlinge struwelinge en gepaardgaande geweld tussen bemanningslede en die gevolge van skermutselings met kusbewoners, ander vyandelike Europese en Asiatiese magte, sowel as seerowers en vrybuiters, het alles bygedra tot sterftes.

4.2 Vorige navorsing rondom Suid-Afrikaanse Nederlandstalige literatuur.

Vanuit 'n Suid-Afrikaanse kultuurhistoriese konteks is dit nie vreemd dat Elisabeth Conradie in *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika. 'n Kultuurhistoriese studie. Deel 1.(1652-1875)* by die formulering van 'n raamwerk vir Suid-Afrikaanse Nederlandstalige literatuur, 'n rigiede ruimtelike en tydsafbakening toegepas het nie (1934: xv-xx).

Die kultuurhistoriese raamwerk van die Suid-Afrikaanse Nederlandstalige literatuur het eenvoudig vereis dat die betrokke teks na die aankoms van Jan van Riebeeck op 6 April 1652, in Nederlands uiteraard, in Suid-Afrika oor Suid-Afrika

geskryf moes gewees het. Op hierdie manier was die afbakening maklik implementeerbaar.

Dieselfde historiese en geografiese raamwerk is daarna getrou deur daaropvolgende literêre historici soos Anna de Villiers (1934) en P.J. Nienaber (1936) op Suid-Afrikaanse Nederlandse tekste toegepas, met die primêre fokus op dit wat uniek Suid-Afrikaans is en/of die volksgees weerspieël. Tegelykertyd is daar gelet op die ewe belangrike verbintenis tussen 'n Dietse voorgeskiedenis met die Suid-Afrikaanse Nederlands en die ontwikkelende Afrikaanse letterkunde (Huigen 2006: 5).

In 1996 het Huigen die rigiditeit van Conradie se raamwerk bevraagteken en die volgende indeling voorgestel:

- “de periode van ongeveer 1596 tot 1652,
- van 1652 tot ongeveer 1800,
- van 1800 tot ongeveer 1925 en
- de tijd na 1925” (Huigen 1996: 14)

Huigen het self nie tekste oor die tydperk 1596 tot 1652 by sy studie ingesluit nie, maar het egter die korpus tekste verder verbreed deur alle tekste oor Suid-Afrika in te sluit, en nie bloot die tekste wat in Suid-Afrika geproduseer is nie. Ten spyte van die oplewing in die aantal reisbeskrywings aan die einde van die sestiende eeu, was daar steeds 'n relatiewe beperkte getal tekste uit dié periode waarvan die literêre gehalte van bevredigende aard was, en dit is aanvaarbaar dat die uitsluiting van tekste deur Huigen geregverdig is.

Hoewel De Houtman sy Eerste Vaart na die Ooste op 2 April 1595 aangepak het en reeds in Augustus 1595 in Mosselbaai aan wal gegaan het, is die weergawes daarvan eers in 1597 en 1598 gepubliseer. Siegfried Huigen se keuse van “ongeveer 1596” hou waarskynlik eerder verband met die 1596 publikasiedatum van Van Linschoten se bekende *Itinerario: Voyage ofte schipvaert van Jan Huygen is schoten naer Oost ofte Portugaels Indien, 1579-1592* deur die Amsterdamse uitgewer Cornelis Claesz.

Dit blyk dat al het Van Linschoten 'n prentjie geskets van 'n ontwikkelde beskawing met fantastiese rykdom in die hinterland, was dit nie sommer 'n paar honderd kilometer van die Kaap nie, maar wel etlike duisend kilometer ver, anderkant die trope. Die Nederlanders se aanname dat daar moontlik 'n gevorderde beskawing in die hinterland te vinde was, word nie ondersteun deur die inligting wat Van Linschoten oor Afrika suid van die Steenbokskeerkring verskaf het nie.

Hoewel baie min van Jan Huygen van Linschoten se inligting noodwendig die gevolg van eerstehandse ondervinding was, het hy wel toegang gehad tot meer as 80 jaar se gedeelde Portugese kennis en ondervinding aangaande die ligging van Monomotapa. Admiraal Antonio Saldanha het spesifiek Antonio Fernandes opdrag gegee om die binneland van Oos-Afrika in “1511-1512 te gaan verken, wat tot die ontdekking van die Ryk van Monomotapa aanleiding gegee het” (Ferreira & Le Roux 2009: 33). Van Linschoten kon dit nie uitdrukliker gestel het dat Monomotapa nie suid van die trope te vinde is nie:

ende tusschen desen Tropicum¹³ ende die C di buena Speranca en regeert geen eenen Coninck, maer veel differenten Heeren. Dit landt is beset met hooge, scherpe ende kouden onbewoonde berghen; t' Volck datter is leeft int veldt, ghelijcke die Arabiers in hutten, bekleedet met beesten vellen, wildt ruijch volck ende niet om te betrouwen, laten ooc die vreemdelinghen gheen conversatie oft trafique toe. Hare Wapenen zijn Flitzen ende Pylen; Haer spyse vruchten der aarden, ende Vleesch der beesten (Kern 1955: 38).

Die representasies van Lodewycksz. en ander Nederlanders wat in 1595 in Mosselbaai, en later in Tafelbaai, aan wal gegaan het, het ten minste die bestaan van die inwoners “bekleedet met beesten vellen” suid van die trope, soos dit in die Van Linschoten-beskrywing voorgestel is, bevestig.

¹³ Die gebied suid van die Steenbokskeerkring (zuiderkeerkring), 23° 30' Suid tot by die Kaap op 34° 4' Suid is ter sprake. Enige soektog na Monomotapa sou Noord van 23° 30' Suid moes geskied het, dit wil sê noord van die huidige Walvisbaai en die Soutpansberge.

Van Linschoten kon seker nooit die oorywerige verkenningsdrang van die toekomstige VOC-besluitnemers en amptenare aan die Kaap voorsien het nie. Conradie maak melding van minstens ses oorland-reise in die aanloop tot 'n soeke na Afrika se eie 'Eldorado' (1934: 10). Al kan daar nie fout gevind word met Van Linschoten se uitbeelding van die fabelagtige Monomotapa nie, was die toekomstige interpretering oor die ligging daarvan ongelukkig hoogs spekulatief, merendeel afhanklik van verwysings na 'n kaart van ongeïdentifiseerde oorsprong afkomstig van die *Itinerario* (Huigen 1996: 34).

Met inagnam van die talle dwaalspore verbonde aan die soeke na fabelagtige goudryke êrens in Afrika, moet 'n mens onthou dat die sestiende en sewentiende-eeuse Portugese en Nederlanders ontvanklik was vir legendes, veral as sulkes boonop deur Bybeltekste ondersteun kon word. Die bekende Bybelse verwysings na die myne van die koningin van Skeba en koning Salomo in die land van Ofir het nog steeds twee eeue na die *Itinerario*, aan die einde van die negentiende eeu, inspirasie verskaf vir H. Rider Haggard (1885) se fiktiewe *King Solomon's Mines* en S.J du Toit (1895) se reisverslag, *Sambesia, of Salomo's goudmijnen bezocht in 1894*.

Die Bybelse verwysings na magtige riviere in lande met ongelooflike goudskatte, het selfs die antieke tye van die konings van Israel voorafgegaan, en word reeds aangetref onmiddellik na die skeppingsvertelling, waar daar ná die beskrywing van die tuin van Eden, amper ongewoon, misplaas en buite konteks verwys word na 'n land met goud.

En daar het 'n rivier uit Eden uitgegaan om die tuin nat te maak, en daarvandaan het dit verdeel en vier lope gemaak. Die naam van die eerste is Pison. Dit is hy wat om die land Hawila loop waar die goud is. En die goud van die land is goed (Genesis 2: 10-12).

Op soek na rykdomme om die aanvanklike stigtingsonkoste aan die Kaap te dek, is daar aanvanklik in September 1655 verkenningsgeselskappe onder bevel van Willem Muller uitgestuur, en in 1659 opgevolg deur Van Hoesum. Alhoewel Van Riebeeck

verseker is dat hul minstens 661 kilometer¹⁴ afgelê het, was hy nie oortuig was dat hulle meer as 200 kilometer gereis het nie. Na gelang van groter druk van die VOC om die ‘Eldorado’ te vind, is Pieter Cruijthoff (30/1/1661-11/3/1661), Pieter van Meerhoff (21/3/1661-23/4/1661), Pieter Everaert (5/11/1661-13/2/1662), Pieter Cruijthoff (2/10/1662-1/2/1663) en Jonas de la Guerre (11/10/1663-22/1/1664) binne ’n betreklike kort tyd uitgestuur op verkenningstogte (Conradie 1934: 12).

Die sewentiende-eeuse Nederlandse kaart van suidelike Afrika wat die algemeenste gebruik is, die *‘Aethiopia Inferior vel Exterior. Partes magis Septentrionales quae hic desiderantur; vide in tabula Aethiopicus Superioris’*, is reeds in 1637 deur Joan Bleau uitgegee, en het die Nederlanders se standaardkaart in die sewentiende eeu gebly. Op dieselfde kaart pryk die stad Monomotapa op die suidelike oewer van ’n lukrake ingesketste Espirito Santo¹⁵ (Norwich 1993: 36-37). Nes sy vader voor hom, was Bleau ook die amptelike VOC-hidrograaf, en sy 1637-kaart dui ’n oorland-reis in ’n reguit lyn aan, vanaf Tafelbaai na Monomotapastad, van minstens 1238 kilometer, 2476 kilometer retoer, dus.

Huigen verwys na Van Linschoten se een besoek aan “het eiland Mozambique (bij Maputo) [sic]” waar daar ’n Portugese vesting was en waar Van Linschoten deur die Portugese goewerneur ingelig is oor die enorme rykdom wat uit Sofala en Monomotapa kom (1996: 14). Dit blyk dat die blote verwysing na Monomotapa aanleiding gee tot dwaalspore aangesien Mozambique-eiland, amper op die grens van Mosambiek en Tanzanië is, nie ‘bij’ Maputo is nie, maar in der waarheid in ’n reguit lyn min of meer 1600 kilometer ver, ewe ver van Maputo as wat Maputo van Mosselbaai is.

Die Portugese se eerste eilandvesting in 1505, op die voormalige Arabiese Kilwa-eiland, was in der waarheid selfs verder noord as Mozambique-eiland langs die kus van die huidige Tanzanië geleë (Davidson 1973: 181). Net soos die Portugese vesting op Mozambique-eiland, was Sofala, die voormalige Arabiese hawe vir die vervoer van goud en wat ook deur die Portugese oorgeneem is, ook op ’n eiland, suid van Beira naby die huidige Nova Sofala in die Sofala-baai geleë.

¹⁴ Afstande is aangedui in Duitse Myl, of Milliaris Germanica, en is gelykstaande aan 7.40711 kilometer.

¹⁵ Limpoporivier.

Dié hawe was inderdaad 'n spreekwoordelike klipgooi vanaf Manicaland, die goudproduserende gebied van die destydse Monomotapa in die huidige Zimbabwe en ook waar die oorsprong van die Saverivier gevind kan word. Van Linschoten het juis met betrekking tot die ontginning van goud in die streek leidrade verskaf wat verwys het na 'n rivier in die koninkryk van Sofala waarvan die “oorspronck nemende van d'ander zyde der geberchten ¹⁶, daer Goud Mynen zijn van Monomotapa” en na die verband tussen Monomotapa en die “Coninckrijck van Sofala...waer van het hoofd is Sofala: op een Eylandt van die selvige revier ligghende...onderworpen die Croone van Portugael” en waarvandaan die goud uitgevoer kon word (Kern 1955: 41).

Met die uitsondering van die naamverandering van riviere kon dit nie duideliker gestel gewees het nie, en as die *Itinerario*-aanwysings gevolg is, sou dit volgens die 1637- kaart uit die Kaap 'n oorlandtog van minstens 4592 kilometer na die binneland van Sofala (Coffala) en terug geverg het.

Die standaard 1637-Blauekaart het ook aangedui waar “Manica¹⁷ ubi est auri folina” is. Die Latynse ‘auri’ vir “goud” en ‘folina’ vir “vind” is die beduidende woorde, en dit was skaars 259 kilometer van die kus, binne maklike bereik van beide Verhagensbaai en Kaap das Correntes aan die Mosambiekse kus (Norwich 1993: 37).

Dit is glad nie moeilik om met die voordeel van nakennis, en veral vanuit 'n 21ste-eeuse geografiese perspektief, die Nederlanders se soeke na Monomotapa met ongeloof te beskou nie.

Die Portugese het op soortgelyke wyse ook enorme energie en hulpbronne aangewend in hul soeke na Preste João (Priester Johannes) en sy Christen-koninkryk. Dié legendariese figuur iewers in Afrika, van wie daar die eerste maal in 1165 tydens die kruistogte kennis geneem is toe hy 'n omsendbrief aan pous Alexander III en etlike Europese heersers gerig het, was nog teen die einde van die vyftiende eeu, 300 jaar later, steeds op niemand minder as die Portugese koning Johan (João) II se agenda nie (Ferreira & Le Roux 2009: 16).

Dit is nie duidelik of hulle werklik geglo het dat hy na 'n verloop van meer as 300 jaar steeds geleef het nie en of dit sy afstammeling was met wie hulle kontak wou

¹⁶ Die Chimanimaniberge is die platorand wat nou die grens vorm tussen Zimbabwe en Mosambiek.

¹⁷ Die oostelike gebied van Zimbabwe.

maak nie. Die Portugese admiraal Cabral het in 1500 sogenaamde “degredados” (veroordeelde bannelinge) in Oos-Afrika aan wal gesit en hulle beveel om die ryk van Priester Johannes te vind en briewe van die koning van Portugal aan hom te oorhandig (Ferreira & Le Roux 2009: 28).

Hoewel die primêre kriteria vir insluiting van tekste tot hierdie studie steeds die representering van kontaksituasies is, was Huigen se uitbreiding van die historiese kader vir Suid-Afrikaanse Nederlandstalige tekste uiters nuttig. Ofskoon al die relevante tekste nie noodwendig in die tradisionele Suid-Afrikaanse-Nederlandse raamwerk inpas nie, is hul verbintenis tot Suider-Afrika, en tot ’n beter verstandhouding van die ontwikkeling van die breë Suid-Afrikaanse diskoers, sowel as hul onteenseglike verbintenis met die groter korpus Nederlandse tekste, van kardinale belang. Literêre tekste is hulle egter nie.

4.3 Toevoeging tot en aanpassing van die periode 1595 tot 1652.

In hierdie ondersoek is Huigen se bygevoegde periode, “de periode van ongeveer 1596 tot 1652”, met ’n geringe aanpassing, gebruik, en is ’n periode voor ‘1595’ bygevoeg. Dit is reeds gemeld dat die 1596-aanvangsdatum sowel die 1595-publikasie van Van Linschoten se *Reys-gheschrift vande navigatien der Portugaloyzers in Orient* as die vertrek in 1595 van die eerste vloot na die Ooste uitsluit, maar dit is veral ook kennisname van seevaarders vanaf die Nederlande wat voor dié tyd kontak gemaak het met kusbewoners van Afrika, wat ’n deurslaggewende faktor was.

Voor 1595 is daar aanvanklik vanuit die Spaanse Nederlande, en toe vanuit Nederland, kontak gemaak met Wes-Afrika, die Kongo en Angola, en later suider-Afrika. Dit sou tot die omvang van Nederlandse kennis oor Afrika en die formulering van ’n geskikte verwysingsraamwerk bygedra het.

Verder is daar ná 1595 kennis geneem van die eerste en voortgesette voor-Kompanjie-vaarte na beide die Golf van Guinee en die Ooste, met kontak in suider-en Oos-Afrika, die stigting van die VOC in 1602, die stigting van die WIC in 1621 en oornam van Portugese vestings in Wes-Afrika, die Kongo en Angola en uiteindelik die VOC se besetting van die Kaap in 1652.

Die beperkinge van die tradisionele rigiede historiese en geografiese raamwerk (vanaf 1652 tot 1926) het daartoe bygedra dat die aanvanklike Nederlandse kontakte met Wes-Afrika, en die voor-Kompanjie-, VOC- en WIC-aktiwiteite vóór 1652 vanuit 'n Suid-Afrikaanse perspektief óf geringgeskat óf heeltemal geïgnoreer is. Dit was doodeenvoudig buite die tradisionele Suid-Afrikaanse historiese en geografiese kader, en as sodanig was dit vanuit 'n Suid-Afrikaanse perspektief nie ter sake nie en daarom ook nie as relevant tot 'n ontwikkelende Nederlandse verwysingsraamwerk vir Suid-Afrika beskou nie.

HOOFTUK 5

DIE VERSPREIDING VAN DIE INHEEMSE KUSBEWONERS VAN SUIDER-AFRIKA EN FAKTORE WAT KON BYDRA TOT DIE STEREOTIPERING VAN DIE KHOI-SAN

5.1 Inleiding

In die inleiding van sy studie oor die San en Khoi-Khoi¹⁸ het I. Schapera in *The Khoisan Peoples of South Africa: Bushmen and Hottentots* (1930) aangevoer dat teen die tyd dat die eerste Europeërs met die inheemse bevolking van Suider-Afrika kontak gemaak het, die Sanbevolking en Khoi-Khoi-stamme, as gevolg van hulle nomadiese lewensstyl, van tyd tot tyd dieselfde gebied bewoon het. Schapera, 'n Suid-Afrikaanse antropoloog en tydgenoot van Elisabeth Conradie, het as agtienjarige student in 1923 reeds sy eerste artikel “*The first attempt at European settlement at the Cape*” in die *S.A. Quarterly* gepubliseer. Veral na die publikasie van *The Khoisan Peoples of South Africa: Bushmen and Hottentots* in 1930, het Schapera roem verwerf vir sy studies oor die San en ander inheemse volkere, en is hy as een van die mees hoogaangeskrewe en gerespekteerde antropoloë in suidelike Afrika beskou (Heald: 2000).

Hoewel Schapera in die titel terselfdertyd die benaming Khoisan, Hottentot en Boesman gebruik het, meld hy in 'n voetnota na L. Schultze se verwysing in sy *Zur Kenntnis des Körpers der Hottentotten der Buschmänner* (1928) na die benaming Khoi-Khoi en San wat die Hottentotte vir hulself en die Boesmans gebruik het (1930: 5).

Nieteenstaande Schultze se gebruik van San vir Boesmans, het Theal reeds met verwysing na inwoners in die Kaap in die jaar 1672 gemeld dat “The Hottentots called Bushmen San(a), a title distinguishing them as a race distinct from their own, but spoke of them usually as obiqua, or robbers and murderers”. Theal het sy gebruik van ‘race’ gekwalifiseer deur te meld dat dit bedoel is in die sin as soortgelyk aan die onderskeid tussen Britte van Keltiese of Anglo-Saksiese oorsprong (Theal 1910: 189).

¹⁸ ‘Khoi-Khoi’ word deurgans gebruik om te verwys na die bevolkingsgroep en ‘Khoi’ vir die taal, kultuur ens. *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls* (2009 s.v. Khoi-Khoi) terwyl variante Koi, Khoe en Khoekhoen en Khoikhoin ook in tekste voorkom.

Sowel hierdie as menige ander studies en tekste gebruik die samestelling Khoi-San waar dit duidelik is dat daar nie tussen Khoi-Khoi en San onderskei kan word nie. In soverre die miskennings van San en Khoi-Khoi blyk dit nie ongewoon te gewees nie.

Meer as 40 jaar na Schapera se (1930) *The Khoisan Peoples of South Africa* het 'n verwerking van R. Elphick se doktorsale tesis uit 1972 die lig gesien as *Khoi-Khoi and the founding of White South Africa* (1985). Daarmee het hy 'n beduidende en meer kontemporêre bydrae gelewer tot verdere kennis oor die Khoi-San wat die Nederlanders in die Kaap teëgekom is (Elphick 1985: xx1).

Volgens Schapera, is die ("Khoi") Khoi-Khoi en die San dan rasgenote. Alhoewel daar sekere fisiese karaktertrekke is wat voorgehou kan word as onderskeidend, is dit nie werklik 'n faktor nie: juis die einste fisiese verskille wat voorgehou word as onderskeidend tussen San en Khoi-Khoi, is ook die voorkomsverskille wat die suidelike San van die noordelike San, en ander San-groepe van mekaar, onderskei (1930: 3). Schapera se aanname dat die "Khoikhoi and hunter religions (San) had a common heritage, one clearly distinct from from that of Bantu-speakers" nou 'n algemene gevolgtrekking is wat onlangse studies oor jagtergelowe ondersteun (1985: 8).

Vir Schapera was die verskille in die tale gering in vergelyking met die aantal ooreenkomste, maar dit was veral kultuurverskille wat werklik Khoi-Khoi en San onderskei het. Terwyl die San uitsluitlik en by uitstek jagter-insamelaars was, was die Khoi-Khoi veeboere sowel as jagters; verder het die Khoi-Khoi ook beskik oor pottebakvaardighede, sowel as die vermoë om metaal te smelt en implemente daarmee te vervaardig (Schapera 1930: 313-315). Sleigh wys in die Voorwoord van sy omvangryke studie *Die Buiteposte* (2004) 'n verdere groep Khoi-Khoi uit wat tydens die Kompanjiestyd in die Kaap aangetref is. Sleigh verwys na hulle as Koina. Hul onderskeidende kenmerk was dat, in teenstelling met Khoi-Khoistamme wat soms gejag het, maar veral troppe vee besit en 'n nomadiese veeboerbestaan gevoer het, die Koina weens siekte, droogte, of in die Kompanjietyd, as gevolg van ekonomiese of sosiale verval, genoodsaak om hulle te verlaat op 'n jagtersbestaan, wat aangevul is deur veestropery.

Elphick het die teenspoed en voorspoed wat deur die betrokke groep ondervind is, eerder beskou in terme van wat hy na verwys het as 'ekologiese siklusse' wat of in 'n 'afwaartse siklus' of 'n 'opwaartse siklus' gemanifesteer is (1985:31).

Aangesien die faktore wat aanleiding gegee het tot die ekonomiese stand van sake nie noodwendig permanent van aard was nie, kon hulle na gelang van die noodlot en omstandighede ewe maklik weer tot hul nomadiese veeboerbestaan terugkeer. Verder was die besit van beete in die Khoi-gemeenskappe, in teenstelling met die gebruik elders in Afrika, gewoonlik dié van 'n individu, gesin of familiegroep (Elphick 1985:35), maar selfs die verspreiding van eienaarskap kon dit nie verhoed dat lede van afsonderlike families dieselfde "afwaartse siklus" ervaar nie.

Sleigh het verkies om nie die begrippe San en Khoi-San vir die beoefenaars van hierdie lewenswyse te gebruik nie. Met inagneming van hierdie verskille en ooreenkomste tussen die San en Khoi-Khoi, kon die groep Khoi-Khoi ook maklik vir San aangesien word. Elphick het die ooreenkomste egter nie as iets beduidend aanskou nie, aangesien dit steeds onthou moet word dat die Khoi-Khoi oorspronklik ook 'n kultuur beoefen het wat gegrond was op jag en die versamel van veldkos (1985:31).

Waar die Vroeë- en Middel-Steentydperkkulture volgens Schapera beskou word as ouer as die San-kultuur, was daar 'n ander groep, die Boskopoëde, wat 'n tyd lank in die Jonger-Steentydperk Suider-Afrika eers vóór, en toe saam met die San bewoon het. Hulle het mettertyd uitgesterf of is deur die San geassimileer is (1930: 27). Die relevansie van die betrokke vroeë, Boskop-Sankultuur hang saam met argeologiese uitgrawings van afvalhope langs die Kaapse kus, in welke geval daar na hulle verwys word as 'Strandloopers' of "coastal rangers" (Schapera, 1930: 29).

Die benaming 'Strandlooper' is ook gereeld in die vroeë Nederlandse geskrifte, en aanvanklik ook deur Van Riebeeck, gebruik om te verwys na 'n groep Khoi-Khoi in die Tafelbaai-omgewing wat nie vee besit het nie, maar eerder mossels en ander seekos in die gety-sones versamel het. Die groep Strandlopers het nie noodwendig 'n direkte verbintenis met die ouer Boskop-Sangroep gehad nie, maar die benaming het eerder dié groep onderskei van die ander Khoi-Khoi, wat groot troppe skape en kuddes beeste in die Tafelbaai-omgewing en aangrensende binneland besit het.

Indien die miskening van tradisionele Khoi-Khoi, Khoi-Khoi tydens ‘n afwaartse siklus’, Sleigh se Koina en die Strandlopers nie reeds ’n beduidende probleem was nie, was daar ’n ernstiger fout met betrekking tot die San, as die oerwonders van enige gebied in Suider-Afrika voor die koms van die eerste Khoi-Khoi, en die inwoners ‘bruin van kleur’ wat volgens sewentiende-eeuse dokumente nie vee aangehou het nie, en as jag-versamelaars ’n bestaan gevoer het, misken is (Elphick 1985: 3).

5.2 Veronderstellings oor faktore wat bygedra het tot die misrepresentering van die Khoi-San.

Volgens Huigen het Jodocus Hondius se *Klare Besgryving van Cabo De Bona Esperanca; Med de By-gelegen Kust naar Angola toe, Van Cabo Negro af* (1652), wat uit ’n aantal bronne saamgestel is, ’n besondere stereotiperende representasie van die Khoi-San as ’n etniese groep gebied en is “de ‘Hottentotten’, als vies, onbeschaafd en dom” voorgestel (1996: 44). Die *Klare Besgryving* was ’n kort traktaat (33 bladsye) waarin ’n versameling voorheen-gepubliseerde tekste en vertellings redelik behendig geïntegreer is en as ’n aaneenlopende teks aangebied is.

Verder het Hondius ook ’n Byvoegsel ingesluit met ’n kaart van suidelike Afrika vanaf die Trope om Kaappunt tot by Mosselbaai, J.J. Wissink se lofgedig *Zee togt ofte Zee-Ryze naar Cabo de Bona Esperanca* (sien hoofstuk 11.1.1) en ’n ‘nuusberig’ oor die jongste verwikkelinge aan die Kaap de Goede Hoop.

Hierdie saamgeflansde tekste vanuit ’n aantal verskillende bronne het nie op gebruikelike manier erkenning gegee aan die oorspronklike outeurs nie, maar die teks bevat wel kantnotas of -verwysings wat die oorsprong van die teks daarnaas identifiseer. Daar is sodoende op ’n ongewone wyse wel erkenning gegee en is daar nie werklik sprake van anonimiteit nie.

Met betrekking tot die studie oor kontakte met kus-inwoners bevat *Klare Besgryving* ’n hoofstuk getiteld ‘Hoedanigheden des volks Nature Cabo de Bona Esperanca: Haar wezen’, met verwysings na die volgende bydraes: Spilberg.voy.1601 (Joris van Spilbergen), P.v. Kaard. Voy.1608. (Paulus van Caerden), I. Holl. voy. 1595

(die eerste Hollandse vaart na die Ooste in 1595 – die anonieme Langenes-weergawe het verwys na Hollanders, die ander tekste na Nederlanders), Matelief.voy. 1608 (Cornelis Matelief), Z. v. Regter, voy. 1629 en Linschoten, sonder 'n datum, maar wel met 'Guinea' aangestip, waarskynlik 'n verwysing na Van Linschoten se *Beschryvinghe van de gantsche custe van Guinea*" uit 1596 (Van Oordt & Serton 1952: 28).

Sonder die kantaantekeninge, maar met meer herkenbare verwysings, sou die teks soos volg gelees kon word :

Omtrend de Tafel-bay zijn ze Middelbaar van grootte (I. Holl. voy. 1595) Mager van Lighaam Gelue van kouleur gelijk Moulaten ofte Geel-agtigh (Z.v.Regter, voy. 1629) als Iavanen. Omtrend de Vlees-bay (I. Holl. voy. 1595) zijnze wat Kleender als de Nederlanders/ Bruyn-ros van kouleur dogh d' een meer als d' ander. Beyde (Spilberg.voy.1601, I. Holl. voy. 1595) deeze Natien zijn seer Lelijk van Aangezicht (Van Oordt & Serton 1952: 28).

Hoewel Hondius sy *Klare Besgryving* in 1652 uitgegee het, dieselfde jaar as Van Riebeeck se aankoms in die Kaap, het Van Riebeeck reeds in Desember 1651 vanuit Nederland vertrek. Heel onverwags verskyn daar egter in die *Klare Besgryving* 'n enkele kort verwysing na konstruksiewerk aan die Kaap in 1652.

Kort na die Van Riebeeckvloot se aankoms op 6 April 1652 in Tafelbaai het die *Salamander* op 15 April onder bevel van die Edele Dirck Snoeck (Snouck) en skipper Jan Ijsbrandtsz. in Tafelbaai aangekom. Na 'n kort verblyf is die *Salamander* toe op 19 April 1652 met korrespondensie van die Kaap voort na Nederland, en dit was toe ook die enigste VOC-skip wat in 1652 ná Van Riebeeck se aankoms tydens 'n terugvaart in Tafelbaai aangedoen het (Bosman & Thom 1952: 29).

Met betrekking tot interaksie tussen lede van Van Riebeeck se VOC-manskappe en die inwoners van Tafelbaai is die verwysing na die besoek van die *Salamander*¹⁹ spesifiek van belang weens 'n enkele verwysing na die Strandlopers se deelname aan die aanvanklike werk aan die fondamente van die fort. Die verwysings meld dat die Strandlopers se deelname bo verwagting en na veel moeite geskied het. Eienaardig

¹⁹ Ook die *Salmander* en *Zalmander*

genoeg verskyn daar gedurende die ooreenstemmende tydperk in Van Riebeeck se *Daghregister* geen melding daarvan nie.

Daar't rapport der Maats van't Sgip den *Salmander* zoo hebben de Neerlanders al eenige Caffers²⁰ oft Hottentots met veel moeyten al zoo veer gebragt dat se bekwaam waren om d'eerde te kruyen daar in zy bebruykt wierden tot op bouwinge van het Fort aan de Zoete Rivier (Van Oordt & Serton 1952: 32).

Verdere inligting oor die vordering met die fort verskyn ook in die Byvoegsel en daar word gemeld dat die “fort al 4 voeten boven d'eerde was als *Salmander* vertrok”. Met inagneming van die *Salmander* se drie tot vier maande terugvaart na Nederland, sou dié Hondius eers in die tweede helfte van 1652 bereik het. Dit plaas nie net die publikasiedatum van *Klare Besgryving* in perspektief nie, maar die enkele reëls is die eerste Nederlandse representasie van gebeure tydens die stigting aan die Kaap: inligting oor die bouwerk aan die fort in die VOC se nuutste ‘kolonie’, en oor die inwoners van Tafelbaai wat daarmee behulpsaam was. Terselfdertyd bevat dit ook die eerste uitsprake oor die plaaslike inwoners se vermoëns om te leer en hul bereidwilligheid om handarbeid te verrig. Wie die outeur was van dié besondere waarnemings, ’n terugvarende lid van die *Salmander* se bemanning, bly steeds onbekend.

Met betrekking tot vorige representasies van die kus-inwoners van die Kaap het Schapera en Farrington aangevoer dat dit te verwagte was dat die beskrywings nie perfek sou wees nie, aangesien dit berus het op voorheen gepubliseerde werke en besonderhede verskaf deur meevaarders na Oos-Indië: “nothing at all then was known about the country beyond certain parts of the sea coast from St Helena to Mossel Bay” (1933: i). Die geografiese gebied, soos geïdentifiseer deur Schapera en Farrington, stem dan ook ooreen met die in die *Klare Besgryving* :

²⁰ Word veskillend gespel in enkele aanhalings in die laat sestiende eeuse historiese tekste waar daar nog nie onderskei is tussen Xhosas en Khoisan nie en die benaming ‘Hottentot’ ook nog nie algemeen gebruik is nie, is nie gebruik om aanstoot te gee nie.

De Landen aan Cabo de Bona Esperanca, beginnende aan de Baya De. S.Martin ofte B. De. S.Helena, omtrent 32 graaden en eenighe minuten Zuider-breette; ende van daar langs de kust...by en beoostende Cabo de Bona Esperanca tot de Mossel-Bay toe/begrijpende wennigh minder als 100 Duydsghe mijlen (Van Oordt & Serton 1952: 11).

Dat die kennis rakende die plaaslike bewoners beperk was tot die Khoi-Khoi in die kusgebied, sluit aan by die fokus van hierdie studie wat konsentreer op kontak met kusbewoners. Schapera en Farrington het verder gemeld dat al het die reisigers werklik nooit lank genoeg gebly het om meer as oppervlakkige kennis op te doen van mense met wie hulle nie eers kon kommunikeer nie, het hulle die mening gehuldig dat “the personal appearance, clothing, weapons, huts and subsistence of the Hottentots could be observed almost immediately and were recorded with a fair degree of trustworthiness” (1933: ii).

Terwyl die beskrywing van kus-inwoners se gelaatstrekke en uiterlike voorkoms redelik akkuraat geag kan word, was dit veral in die beskrywing van die Khoi-Khoi se sosiale strukture, gewoontes en godsdiens dat besoekers in hulle representering geneig was om te oordryf, te fantaseer en te fabriseer.

5.3 Enkele opmerkings oor hoe die frekwensie en die duur van besoeke die aard van ’n representering kan bepaal.

Beide Foucault se diskoersteorie en die koloniale diskoersteorieë wat daaruit voortspruit, is in wese besonder deterministies van aard, en plaas die klem onteenseglik op die ‘voorafgaande’. Waar Foucault die klem plaas op die representeerder se agtergrond, in soverre dit die representasie beïnvloed, fokus die koloniale diskoersteorie op die voorbedagte bevordering van ’n koloniale agenda wat deur middel van die representeringsproses gestalte kry. In beide gevalle val die klem op wat die representering voorafgaan, die representeerder se bydrae tot die representeringsproses.

Teoreties gesproke word alle aspekte deur die ‘voorafgaande’ bepaal, wat impliseer dat indien dit ’n enkele eendaagse besoek was, of herhaaldelike langer

besoeke, die resultaat in terme van die koloniale-diskoers teorie nie sal verskil nie. Die voorafgaande bly die bepalende faktor.

Die aard van skeepvaart tot selfs in die negentiende eeu het bepaal dat dit nie ongewoon vir skepe was om onderweg na hul finale bestemming dikwels vir veel meer as net 'n kort oponthoud by 'n hawe of 'n geskikte ankerplek 'aan te doen' nie. Van Dale, 1976, beskryf 'aandoen' onder meer as 'onderweg besoeken' en, belangriker nog, 'om er kort te vertoefen' terwyl 'binnenlopen' (as skeepsterm) ook die tydsduur beklemtoon: 'uit zee op een rede, in een haven komen, voor een kort oponthoud'.

Hoewel verstaanbaar, is die opvatting dat gereeldheid en die lengte van besoeke gelyk is aan akkuraatheid en betroubaarheid van die representasie, nie noodwendig 'n waarborg vir 'n geloofwaardige en betekenisvolle representering nie. Vanuit eie ondervinding weet 'n mens byvoorbeeld hoeveel plaaslike inwoners se kennis oor hul onmiddellike omgewing opvallend gebrekkig is.

Dit kan nie betwis word dat die lengte en gereeldheid van besoeke uiters relevant is nie; tog word die belangrikheid daarvan oorbeklemtoon, aangesien representering veel meer te doen het met die representeerder se vermoë om waar te neem, te begryp, te vergelyk en te beskryf.

Daar is byvoorbeeld twee besoekers aan die Kaap wat naas die herhaling van 'n stereotiperende voorstelling oor sekere fasette van die Khoi-San, nietemin ook oor juis so 'n ingesteldheid beskik het om waar te neem, te begryp, vergelyk en te beskryf.

Johann Albrecht von Mandelslo, wat as 'n gesant van die Hertog van Sleeswyk-Holstein beide die voormalige Persië en Indiese sub-kontinent deurreis het, het Tafelbaai besoek as 'n opvarende op die BEIC skip *Mary*. Na sy agt dae-lange verblyf vanaf 4 tot 12 Mei 1639 het hy dit pertinent gestel dat die inwoners van die land uit twee groepe bestaan het.

Daar was een groep wat naby die see 'n bestaan gevoer het, maar sonder skepe of bote, en wat gelewe het van jag, veldkos, vis en veral dooie walvisse wat uitgespoel het; 'n tweede groep, wat in die binneland gewoon het en nie hulle grond bewerk het nie, het voldoende troppe beeste, skape en bokke gehad. Beide groepe het in soortgelyke riethutte gewoon (Raven-Hart 1967: 151). Op die oog af was dit nie 'n

geweldige onthulling nie, maar dit het 'n insig vereis wat menige ander representeerders ontwyk het, al was van hulle uitsluitlik vir hierdie doel aangestel.

Jean-Baptiste Tavernier wat Tafelbaai as bemanningslid van die VOC-skip *Verenigde Provintien* in 1649 aangedoen het, het nes Van Mandelslo op 'n faset van die Khoi-Khoi kultuur gefokus wat ander nie raakgesien het nie, naamlik aspekte van gesondheidsversorging

In Schapera se eie omvangryke studie met betrekking tot beide die Khoi-Khoi en die San se medisinale vermoëns, het hy die aandag gevestig op hul behandeling van algemene skete en kwale. Dat die Khoi-Khoi oor besondere medisinale kennis beskik het, is afgelei van hul gebruik van plante en kruie, maar dit is veral die aanwending van dassie-urine wat beduidend was. Dassie-urine ondergaan 'n chemiese transformasie as gevolg van blootstelling aan son en reën en nadat dit van rotse afgeskraap is en aangewend word, toon dit buitengewone omvangryke farmakologiese en medisinale vermoëns (Schapera 1930: 412).

Schapera het verder ook besondere aandag gewy aan teenmiddels vir vergiftiging na byte en steke van slange, skerpioene en spinnekoppe wat deel uitgemaak het van die plaaslike kennis, maar daar is geen spesifieke verwysing na behandeling van wonde nie (1930: 410).

Dit is in verband met die behandeling van wonde dat Tavernier se representering aandag gevestig het op 'n besondere kundigheid van die Khoi-Khoi, wat nie in vroeër representasies opgeneem is nie. Siekes wat op uitgaande vlote gewoonlik aan skourbuik gely het, is na hul aankoms in Tafelbaai gewoonlik na die strand verskuif waar hulle behandeling in tente ontvang het. Die aankoms van sulke opvarendes was vermoedelik 'n bekende gesig vir die plaaslike inwoners, maar dit wil voorkom of daar nie enige kommunikasie met die Khoi-Khoi in hierdie verband plaasgevind het nie.

Op die terugkerende vlote uit die Ooste was daar weer bemanningslede wat as gevolg van talle skermutselinge met of beduidender oorloë en seeslae teen Portugese, Spanjaarde, Engelse en Oosterlinge gewond was en nog steeds nie herstel het nie.

Europese mediese kennis van daardie tyd het groot tekortkominge gehad en die behandeling van trauma weens kap- en steekwonde, bloedvergiftiging en uiteindelik gangreen, het dikwels onvermydelik uitgeloop op 'n verwysing na die chirurg/barbier se sterk hande en skerp saag (Dash 2002: 324).

Tavernier se relaas maak dit duidelik dat die Khoi-Khoi gevra om behulpsaam te wees met die verpleging van die gewondes op die VOC-skip *Verenigde Provintien*.

These Kaffers²¹ however beastly they are, yet have a special knowledge of herbs, which they know how to use against the sicknesses from which they suffer.... If they are bitten by any poisonous beast, or suffer from any ulcers, they can bring about a cure in short time by means of the herbs, which they know how to select. Of 19 sick that were on our ship, 15 were put in the hands of these Kaffers, because they suffered from ulcers on their legs or from wounds received in battle; and in less than 15 days they were all completely cured.

Wat die groep Khoi-Khoiverpleërs vermag het, was inderdaad iets besonders en daarom is dit merkwaardig dat daar nie meer van hierdie kennis en versorging melding gemaak is nie of gepoog is om die Khoi-Khoi se tegnieke en medisinale keuses deeglik te bestudeer nie.

In weerwil van die kommer oor die vermelde subjektiwiteit met betrekking tot die bepaling van wat eintlik kort en ongereeld is, sal 'n fokus op van die aanvanklike kontaktsituasies 'n tweërlei doel dien. Daar sal nie net 'n perspektief verskaf word op beide die gereeldheid en lengte van die besoeke nie, maar belangriker nog, daar sal geïllustreer word dat al was baie besoeke werklik kort, daar ook van die deurslaggewende kontakte was wat veel langer geduur het as wat algemeen vermoed is en gevolglik nie eenvoudig as 'calls' bestempel sou kan word nie.

²¹ Sien voetnota 18.

5.4 Die bron van veronderstellings wat beskou kan word as redes vir die misrepresentering van die Kaapse kusbewoners.

Waar Schapera (1933: i) veral aandag gevestig het op die oppervlakkige aard, en die beperkte geografiese verteenwoordiging van die representasies in *Klare Besgrywing van Cabo De Bona Esperanca*, en ander representasies van die Khoi-San voor 1652, het Huigen (2006: 11) die stereotiperende aard van die tekste uitgelig. Beide het die Nederlanders se ongereelde kort besoeke aan die Kaap geïdentifiseer as 'n bydraende faktor tot oppervlakkigheid en die stereotiperende aard van die representasies.

Bitterli het self die mening uitgespreek dat “by cultural contact is meant an initial short-lived or intermittent encounter between a group of Europeans and members of a non European culture” (1989: 20). Bitterli se verwysing het egter verband gehou met dit wat hy beskou het as 'n vereiste vir kulturele kontak in een van sy drie kategorieë van kultuurkonflikte, en nie 'n beskouing oor wat beskou kan word as 'n oorsaak van stereotipering nie.

Soos Huigen dit korrek stel, is reisbeskrywings die oudste tekste oor Suid-Afrika en “vanaf die eerste kontak rondom 1500 is die Kaap beskryf deur ‘Callers at the Cape’, soos Raven-Hart (1971) die Europese reisigers van verskillende nasionaliteite, waaronder ook Nederlanders, noem wat vir 'n kort tyd by die Kaap aangedoen het om water te haal en vleis te kry van die Koi” (2006: 11). Die kort besoeke waarvan daar te sprake is, het aanleiding gegee tot “stereotipiese beskrywings van die Kaap, die Koi en die wilde diere, met Tafelberg in die agtergrond ... Die landskap was onherbergsaam en die inwoners onbeskaafd. Anders as byvoorbeeld die Asiate het die Koi nie voldoen aan Europese norme nie: geen keurige kleredrag of 'n tegnologie ontwikkelde materiële kultuur was te bespeur nie” (Huigen 2006: 11).

Huigen verwys na Raven-Hart (1971) se gebruik van “Callers at the Cape” as 'n benaming vir alle besoekers sedert 1500 in sy *Cape of Good Hope, 1652-1702: the first fifty years of Dutch colonisation as seen by callers*, maar die tekste waarna Raven-Hart hier verwys, is almal afkomstig van die periode ná 1652. Raven-Hart se *Before Van Riebeeck, Callers at South Africa 1488-1652* (1967) is, soos uit die titel blyk, wel 'n

omvangryke en gedetailleerde studie van die periode vóór 1652 en het betrekking op besoeke van nog voor 1500.

Die inhoud van Raven-Hart se *Before Van Riebeeck, Callers at South Africa 1488-1652*, bestaan uit oorsigte van die vroeë besoeke en word gekenmerk deur die afwesigheid van enige bevinding oor die aard van die tekste of hul bydrae tot stereotipering. Hoewel slegs ‘callers’ in beide titels voorkom, lyk dit asof “Callers at the Cape” in die omgang ’n gewilde plaasvervangende titel geword het vir beide die Raven-Hart studies. Heel ironies impliseer die gebruik van “callers” in hierdie opsig dan ’n ander gebrekkigheid in die representasie.

Deur die gebruik van “callers” lyk dit of daar by Raven-Hart ’n vaslegging plaasvind van ’n besondere nosie oor ‘die kortstondige en ongereelde aard’ van die besoeke aan die suidpunt van Afrika: alle besoeke is dus oor hierdie kam geskeer. Of dit drie dae of drie maande was, is dit vanuit die perspektief van ’n Suid-Afrikaanse diskoers eenvoudig en voor die voet as ‘calls’ bestempel: kortstondig en ongereeld. Die gevolg hiervan is dat alle representasies met so ’n maat gemeet is, en die representasies ook onvoorwaardelik as stereotiperend beskou is.

Dat daar talle kort besoeke was, en dat representasies na sulke kort besoeke maklik stereotiperend sou kon wees, is nie te betwyfel nie. Maar dit was nie in alle gevalle vanselfsprekend nie, terwyl ’n langer verblyf terselfdertyd geen waarborg was teen stereotipering nie. Kort besoeke elders langs die kus van Afrika het ook nie sonder meer stereotipering tot gevolg gehad het nie.

HOOFSTUK 6

VROEË REPRESENTERINGS VAN AFRIKA DEUR AFRIKANE, EN BYDRAES VAN PORTUGESE, ENGELSE EN NEDERLANDERS TOT 'N NEDERLANDSE VERWYSINGSRAAMWERK

6.1 Opgetekende besoeke van en deur Afrikane elders.

Ofskoon die studie hom toespits op die skriftelike representasies deur Nederlanders, kan daar met betrekking tot Afrika net vlugtig verwys word na die bestaan van 'n verwante geskiedenis, geskrewe en oraal.

Vanaf 1200 tot 1600, het daar reeds onder Arabiese invloed in die koninkryke van Mali en Songhai, wat gestrek het vanaf sentraal Noord-Afrika tot by die huidige kusstreke van Senegal, skriftelike rekordhouding plaasgevind.

Die bestaan van biblioteke en sentra van geleerdheid in die vermelde koninkryke is reeds in 1352 aangeteken deur Ibn Butata, 'n besoekende teoloog uit Tangier, en weer bevestig in 1413 deur die besoek van Fransman Anselm d'Isalguier: die gedrukte weergawe van 'n rapport aan pous Leo in 1550 deur Spaanse Moslem, Hassan Ibn Mohamed, beter bekend as Leo Africanus, is verdere bevestiging hiervan (Davidson 1966: 82). Dieselfde Ibn Butata wat Mali in 1352 besoek het, het tydens sy besoek aan die Ooskus van Afrika ook bevestig dat daar ook daar onder Arabiese invloed 'n lees- en skryftradisie bestaan het in die verskillende handelsvestigings vanaf die ingang tot die Rooisee tot so ver suid as Sofala in die huidige Mosambiek (Davidson 1966: 86; Hale 1974: 35).

Hoewel Butata se besoek aan Oos-Afrika die Portugese voorafgaan, dateer besoeke deur seevaarders vanaf die Midde-Ooste van 'n 1000 jaar vroeër. Welch verwys na 'n vertaalde Griekse manuskrip wat uit 75 n.C dateer en vervat word in die '*Piriplus of the Erythrean Sea*' of 'Omvaring in die Indiese Oseaan' (Welch 1935: 43).

6.2 Die vroegste verwysings na Nederlandse kontak langs die kus van Afrika (1475-1582).

Die uitgawes deur die Van Linschoten-vereniging van dokumente uit die vroeë jare van die Nederlandse skeepvaartgeskiedenis vorm die belangrikste bron van representasies oor kontakte tussen seevaarders van die Nederlande met die kusbewoners van Afrika. S.P. l'Honoré Naber se 1912-samestelling in Reeksnommer 5 van die Van Linschoten-reeks, bevat Cornelis Claesz. se 1602-uitgawe van Pieter de Marees se *Beschryvinghe en de Historische verhael van het Gout Koninckrijck van Guinea, anders de Goud-Custe genaemt liggende in het deel van Africa*. Hierin is 'n chronologiese lys wat verwys na die vroegste kontakte tussen seevaarders van die Nederlande en kusinwoners van Afrika, kontakte wat gespruit het uit die konsessies wat reeds tussen 1450 tot 1470 aan Vlaminge verleen is om deel te neem aan die 'bevolken' van die Asore-eilandgroep (1912: XXVIII).

Volgens Welch het van dié vroegste Vlaamse koloniste met die goedkeuring en ondersteuning van die hertogin van Boergondië hul op beide die Asore- en Madeiraeilande gevestig. Hy identifiseer een groep onder die leierskap van Jobst van Heurter, die voogd van Moerkirchen en Willem van Haagen (1935: 108).

Die aanvanklike kontakte was ook nie beperk tot die eilande aan die kus van Afrika nie, want in 1475 het "een schip uit Vlaandere tracht aan de Goutkust handel te driven" (1912: XLII). Die oorspronklike vertelling van dié ekspedisie, waarin die hele bemanning heel tragies omgekom het, verskyn om voor die hand liggende redes in Portugees, en is toegeskryf aan Duarte Pacheco Pereira, 'n Portugese ontdekkingsreisiger en historikus.

Die tragiese gebeure is aan hom oorvertel deur Pedro Goncalves, 'n Portugese seevaarder wat na die voorval kontak gehad het met die kannibale. 'n Nederlandse vertaling van die geskiedkundige, tragiese vaart is ook verskaf.

In het jaar van onze Heer 1475 word in Vlaanderen een schip uitgerust ... van Vlamingen met een Castiljaanschen loods en met eenige koopmanschappen, de

welke waagd en te gaan handel driven aan de Mijn²², seven of acht jaren voor het Kasteel St. Jorge werd gesticht... en daar de wind flauw was en uit het westen, ankerden zijn in 25 vadem diepte en zoo men wil, de ankergrond op deze geheele kust vuil²³ is, is het anker des nachts op de stenen gebroken, en de wind uit zee opstekende, joeg het schip op den gezegten wal tegen de kust alwaar het verloren ging, en aldaar aten de Negers 35 Vlaminge op, die met dat schip varen en wij vernamen dit van deze Negers en van Pedro Goncalves den kleinzoon, die in de volgende jaar daarheen ging als kapitein van een schip, en bijna al het goud, dat de gezegde Vlamingen met zich hadden gegebracht, opkocht met een ander van hunne plunje (1912: XLII).

Bovermelde kontak word ook bevestig deur Welch en ondersteun deur 'n aanhaling uit dieselfde Duarte Pacheco Pereira se *Esmeraldo de Situ Orbis*. Hy is vanuit 'n Katolieke-Portugese perspektief nie besonder simpatiek nie en verwys na die Vlaminge as stropers wat hul verdiende loon gekry het vir die verontagsaming van internasionale reg en die voorskrifte van die Kerk (Welch 1935: 148). Die representasie van die 1475-tragedie van die Vlaminge bly steeds 'n uitsonderlike geval en ook die enigste kontak van seevaarders van die Nederlande met mensvreterers langs die kus van Afrika.

Eiland- en kusbewoners is in fiksie ook soms as kannibale uitgebeeld. Daniel De Foe se *Robinson Crusoe* (1719), die bekende fiktiewe reis- en oorlewingsverhaal, het dan ook 'n groep kannibale bevat.

Raven-Hart vertel in sy genoemde omvangryke en gedetailleerde studie *Before Van Riebeeck, Callers at South Africa 1488 to 1652* van 'n Balthazar Sprenger wie se reisbeskrywing aanvanklik deur Coote (Londen, 1894) uit Vlaams vertaal is. Laasgenoemde is weer gekorrigeer deur 'n verdere vertaling uit 'n 1509 Duitse weergawe, waarvan daar 'n afskrif in Hirschberg se *Monumenta Ethnographica* uit 1962, in Graz, verskyn.

Die verwysing na Suider-Afrika is vlietend: “ we sailed with good fortune and on the first of July 1506, when we arrived at the watering place of Sambrass

²² Die benaming ‘Mijn’ hou direk verband met die Portugese El Mina.

²³ 'n Sanderige bodem met rotse bestrooi.

(Mosselbaai), that is the island [sic] of St. Blasius.²⁴ On the following day we set sail for the Cape of Good Hope ... on the morning of the sixth day we saw the the Cape of Good Hope” (1967: 9). Die verwysing na “watering place” is die enigste aanduiding dat Sprenger heelwaarskynlik aan wal gegaan het om vars water te kry, en kan stellig beskou word as die eerste gedokumenteerde besoek aan Suider-Afrika deur ’n inwoner van die Nederlande.

Verdere verwysings na moontlike seevaarders uit die Boergondiese, Habsburgse of Spaanse Nederlande in die vroeë periode is skaars. Melding word wel gemaak van ene Hans van Aachen, heelwaarskynlik ’n ongeletterde kanonnier van onbevestigde Nederlandse of Nederduitse afkoms wat die Magellaan-vloot se omvaring in 1522 meegemaak het. Hans was een van die agtien oorblywende bemanningslede wat die omvaring onder bevel van die Bask, El Cano, op dié vloot se oorblywende skip, die *Victoria*, voltooi het (Bergreen 2004: 389). Hoewel daar geen bewys is nie, verraai sy naam Hans ’n Duitse of Nederlandse oorsprong, maar veral die voorsetsel ‘Van’ in die familienaam, dui op ’n moontlikheid van ’n Nederlandse oorsprong.

6.3 Die Nederlandse vaartgeskiedenis na en om Afrika.

Volgens die rekords van die Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (I.N.G.) en gebaseer op ’n verskeidenheid bronne (waarin voor-Kompanjie- en later VOC-besoeke opgeteken is), het daar tussen 1595 tot 1795 altesame 8194 skepe, of ’n gemiddelde van 41 skepe per jaar die vaart na Oos-Indië aangepak. Aanvanklik het slegs klein getalle skepe die vaart onderneem; met verloop van tyd het getalle vermeerder en toe weer afgeplat. Dit is egter belangrik om te onthou dat die latere skepe met ’n groter tonnemaat, meer bemanning en seesoldate gedra het.

In ’n poging om groter helderheid te verkry met betrekking tot die subjektief bepaalde aard van die lengte en gereeldheid van die besoeke, is beskikbare rekords geraadpleeg. Hoewel VOC-rekords eers vanaf 1610 konsekwent aangedui het wanneer

²⁴ In Lodewycksz. se vertelling van die De Houtman-vloot se eerste besoek, word Mosselbaai na verwys as beide “Aguada de Samba” of die “waterplaats van St Blasius” (Rouffaer & Ijzerman 1915: 6). Volgens Welch is São Bras die Portugese ekwivalent van Sint Blasius of die Franse of Engelse, St Blaise (1935: 341).

skepe in Tafelbaai aangedoen het of nie, is die VOC-rekords vóór 1610, en selfs die voor-Kompanjie-rekords nie heeltemal ontoereikend nie, aangesien besoeke elders in Suider-Afrika vermeld word (I.N.G. 2007).

Alle verwysings na skepe, tonnemaat, die name van die skippers en admirals, vertrek- en aankomsdatums vir bepaling van die lengte van 'n besoek, plekke waar aangedoen is vir water of waar besondere gebeure soos skipbreuk of militêre bedrywighede of kaping plaasgevind het, is verkry vanaf die VOC-skakel van die webwerf van die Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (I.N.G.). Volgens die I.N.G. se kopieregwaarskuwing put die I.N.G. sy gegewens byna uitsluitlik uit openbare en toeganklike argiewe en biblioteke. Waar nodig, word materiaal bygewerk of gewysig (I.N.G. 2007).

Alle gegewens hierna, tensy anders aangedui, is ontleen aan hierdie I.N.G.-materiaal.

Van die meer as 121 skepe wat tussen die jare 1610 tot 1620 die vaart na die Ooste aangepak het, het 46 in die Kaap aangedoen. Beide die aankoms- en vertrekdatums van 24 skepe is opgeteken, wat die bepaling van die lengte van hul verblyf moontlik gemaak het, terwyl die res slegs die jaar, of net die aankoms- of vertrekdatum, aangedui het.

Die eerste van hierdie skepe was *Wapen van Amsterdam* met skipper Pieter Dirksz. Kalf, en met Pieter Both, die nuwe 'landvoogd' of Goewerneur-Generaal van Batavia aan boord. Die skip het 44 dae, vanaf 28 Junie 1610 tot 10 Augustus 1610, in die Kaap vertoef. Both het die skip waarop hy was, beskryf as “ een dryvende hospitaal” en dit was dalk die rede vir die lang verblyf (I.N.G. 2007).

Van die veertien skepe in admiraal Nikolaas van Baecum se vloot wat aanwesig was tydens die Engelse besitneming van die Kaap op 3 Julie 1620 (dit is toe nie deur Koning James bekragtig nie), word slegs die aankoms- en vertrekdatums van die *Hollandia*, waarop Van Baecum self was, en die *Wapen van Enckhuizen*, vermeld. Die vertrekdatum van die veertien skepe is as 5 Julie 1620 opgeteken. Die *Hollandia* was twee maande in Tafelbaai, vanaf 6 Mei, en die *Wapen van Enckhuizen* 'n maand vanaf 5 Junie.

Die 24 skepe waarvan daar beide aankoms- en vertrekdatums aangedui is, het gesamentlik 356 dae in die Kaap gebly. Die gemiddelde verblyf was sestien dae en die kortste sewe dae.

Tussen 1621 tot 1630 was daar 'n geringe vermeerdering van 121 tot 133 besoekende skepe, waarvan ten opsigte van 70 aangedui is dat daar in die Kaap aangedoen is. Slegs 31 se aankoms- en vertrekdatum is vermeld. Hierdie 31 skepe het altesame 652 dae in die Kaap gebly, met 'n gemiddelde verblyf van 20 dae. Die langste verblyf was 36 dae en die kortste was dié van die gedoemde *Batavia*,²⁵ wat in 1626 slegs nege dae gebly het.

Naas Tafelbaai, het skepe van voor-Kompanjie-vlote, en later dié van die VOC, onderweg na die Ooste langs die kus van Afrika aangedoen by die volgende plekke:

- Gorée-eiland aan die kus van Senegal.
- Maio-, São Thiago- en São Nicolau-eiland in die Kaap Verdiese-eilandgroep.
- die kus van Guinee.
- die kus van Sierra Leone.
- Kaap Lopo de Goncalves en Corisco-eiland aan die kus van Gaboen/Ekwatoriaal-Guinee.
- die Voltariviermonding aan die Gouekus (Ghana).
- die Slawekus (Benin).
- Fernando Po-²⁶, Principe-, São Thomé- en Annaboneiland in die Golf van Guinee
- Van der Hagenbaai naby Vilanculos aan die kus van Mosambiek.
- D'Antongila-baai en die nabygeleë St. Marie-eiland (Santa Maria), St. Loesie-baai (St. Lucé-baai) aan Ooskus en St. Augustinusbaai aan die Weskus van Madagaskar.
- by Anyouan- en Mayotte-eiland in die Comore-eilandgroep in die Mosambiekkanaal tussen Oos-Afrika en Madagaskar.
- Mauritius (onbewoon).
- Mosselbaai, Formosa (Plettenbergbaai), Saldanha-baai, St. Helena-baai.

²⁵ Die onderwerp van V.B. Roeper se 1996 geredigeerde weergawe, *De Schipbreuk van de Batavia 1629*, Zutphen: Walburg en M. Dash se weergawe, *Batavia's Graveyard, The True Story of the Mad Heretic who led History's Bloodiest Mutiny*, London: Weidenfeld & Nicholson, wat in 2002 verskyn het.

²⁶ Bioko-eiland, voorheen Fernando Po, is nou deel van Ekwatoriaal-Guinee.

- St. Helena-eiland (onbewoon).

Daar bestaan 'n neiging onder politici, en soms onder navorsers ook, om na gelang van omstandighede inklusief en dan weer eksklusief om te gaan met die eilande wat langs die vasteland lê. Dit wil voorkom of daar veral tussen die vasteland Afrika en sy eilande dieselfde ambivalente verhouding bestaan as tussen die vasteland Europa en Brittanje, Ierland, Ciprus, Ysland, Madeira, die Azores-, Kanariese- en etlike ander eilande. Bostaande lys kontakpunte sluit eilande langs die kus van Afrika in en, met die uitsondering van St. Helena, word hulle vandag as deel van Afrika beskou, en is almal volwaardige lede van hul onderskeie streekliggame en die Afrika-Unie.

Dit is veral die handelskontakpunte in Wes-Afrika wat die omvang van kontakte weerspieël, en die uiteenlopendheid van die kusbewoners aandui.

Die rekordhouding van die skeepskapteins het dikwels veel te wense oorgelaat, en boonop was dit ook nie ongewoon vir skippers om steeds ongeskeduleerde en ongemagtigde besoeke af te lê wat nie in rekords opgeteken is nie, ten spyte van die streng VOC-regulasies, en dikwels selfs in die teenwoordigheid van die hoofkoopman in sy oorkoepelende toesighoudende rol as senior verteenwoordiger van die sakebelange van die VOC tydens 'n vaart.

Die lengte van die gemiddelde vaart na Oos-Indië en terug na Nederland het ongeveer twee jaar geduur. Met inagneming van die lewensverwagting van seevaarders, was die frekwensie waarmee hulle meermale in die Kaap kon aandoen, redelik klein. Uiteraard sou dit ook geld vir geletterdes wat in 'n posisie sou wees om skriftelik verslag te doen van gebeure tydens kontak met die kus-inwoners.

Tog is daar 'n hele aantal sulke seevaarders wat verskeie vaarte na die Ooste sowel as ander wêrelddele afgelê het, waarvan Simon Lambrechtsz. Mau een was. Volgens Roeper & Wildeman was Mau reeds voor die De Houtman-vaart in 1595 'n ervare Oosseevaarder²⁷ en in 1593 het hy ook al 'n vaart na die Golf van Guinee onderneem “wat hom die geleentheid had gegee om alle details van die handel op Guinee te weet te kom” (1997: 25). In 1595 het hy in De Houtman se eerste vloot,

²⁷ Die Oossee, ook voorheen die Pommerse-, Sweedse- of Gotiese-see, en nou bekend as die Baltiese-see.

eers as skipper op die *Duyfken*, en na die dood van Jan Dignumsz., ook as skipper op die *Hollandia* gevaar. Mau het weer in 1598 op die *Hollandia*, in 1600 op die *Amsterdam*, en in 1605 op die *Middelburg* suksesvolle uit-en terugvaart na die Ooste voltooi, terwyl hy in 1610 saam met Arnout Vogels Noord-Amerika bereik het op een van die eerste opvolgvaarte na Henry Hudson se ontdekkingsreis namens die VOC (Shorto 2005: 36). In Desember 1611 was hy weer onderweg Ooste toe op die *Gelderland*, maar het in 1615, tydens die terugvaart in 'n tropiese sikloon langs die kus van Mauritius, saam met sy skip vergaan (I.N.G. 2007).

6.4 Die Portugese invloedseer in Suider- en Oos-Afrika.

Francisco D'Almeida was 'n Portugese kroonprins en onderkoning van Oos-Indië, wat die gekombineerde vlote van die Arabiere en Ottomaanse Turke verslaan het en Portugese beheer oor Goa, Hormus en Aden verseker het. Teen hierdie agtergrond is dit nogal ironies dat hy in 1510, tydens 'n onbeduidende skermutseling tussen die Portugese en die Khoi-Khoi in Tafelbaai, gesneuwel het saam met 65 landgenote, van wie tien offisiere was (Bitterli 1989: 60).

Die onverskrokke Portugese vaarders, wat voor dié voorval 'n roete na die Ooste gebaan het, het daarna afgesien van enige ongedwonge kontak met die suidpunt van Afrika. Volgens Ferreira & Le Roux is die houding reeds in 1524 verder deur Portugal se grootste digter Luiz Vaz de Camões uitgelig, toe hy die Kaap in sy epiiese gedig *Os Lusiadis* as die reus Adamastor versinnebeeld het, 'n hindernis op die Portugese se weg na die Ooste (2009: 73).

Dit blyk uit Raven-Hart se lys van Portugese skippers wat die Kaap aangedoen het tot en met die aankoms van De Houtman in 1595, dat daar 'n merkbare afname was in die aantal Portugese skepe wat na 1510 langs die kus van suidelike Afrika aangedoen het:

- Bartolomeu Dias (1488)
- Vasco da Gama (1497,1499)
- Pedro de Ataide (1501)
- Jão de Nova (1501)
- Antonio de Saldanha (1503)
- Joao de Queiroz (1505)

- Pedro de Mendoca (1505)
- Pedro Quaresma (1506)
- D.Lopes de Sequera (1508)
- Francisco d' Almeida (1510)
- Christovao de Brito (1512)
- Diogo Botelho (1536)
- Fernao de Alvares Cabral (1554) (stranding)
- Manoel de Mesquita Perestrello (1576) (herkartering van die Ooskus)
(1967: 1-16.)

In Oos-Afrika, nes aanvanklik in Wes-Afrika, het die Portugese hulle nie op die vasteland gevestig nie, maar eerder op eilande. Fort de São Caetano op Sofala-eiland was aanvanklik die belangrikste pos en Antonio de Saldanha is in 1509 daar aangestel as Kaptein van Sofala en Mosambiek. Fort Gereza is in 1505 op Kilwa-eiland aan die huidige kus van Tanzanië opgerig en Fort São Gabriel in 1507 op Mozambique-eiland.²⁸ Teen die tyd dat daar in 1558 aan die nuwe Fort São Sebastião op Mozambique-eiland begin is, het Mozambique die setel van Portugese beheer geword. Dit was eers in Desember 1898, kort na die voltooiing van die spoorlyn van die Zuid-Afrikaansche Republiek na die kus, dat Mozambique deur Lourenco Marques (later Maputo) in Delagoabaai vervang is (Ferreira & Le Roux 2009: 77). Mozambique-eiland is eers in 1969 uiteindelik deur 'n 3.5 kilometer-lange brug met die vasteland verbind (Reconstructing a bridge and a community 2007: B2).

Sommige VOC-vloot operasies teen die Portugese langs die kus van Oos-Afrika, en veral die aanslae teen die Portugese vesting op Mozambique-eiland, was ook nie kortstondig nie, en het veel langer geduur as normale kusbesoeke vir water en proviand. Vier agtereenvolgende uitgaande vlote het langs die kus van Mosambiek geanker en Portugese stellings in die gebied gebombardeer, skepe onderskep en veral oorland aanvalle teen die Portugese stellings op Mozambique-eiland geloods.

Die eerste VOC-vloot, bestaande uit 11 skepe, was onder bevel van admiraal Stephen Van der Hagen, en het vir negentien dae van 28 Julie tot 15 Augustus 1603

²⁸ Dié spelling stem ooreen met die van Dan Sleight in *Die Buiteposte* (2004). Dit is om verwarring te vermy tussen Mozambique-eiland met die aanvanklike koloniale hoofstad Mozambique daarop, en Mosambiek wat gebruik word vir die landstreek en die seestroom. Die benaming Mocambique in Portugees is volgens die inheemse Macau afkomstig van 'n vorige Arabiese sjeik, Mussa ben Mbiki (Ferreira & Le Roux 2009: 76).

langs die kus van Mozambique-eiland geanker (I.N.G. 2007). Van der Hagen en 150 man het aan wal gegaan, maar die “Fort de São Sebastião as oninneembaar sterk beskou” (Ferreira & Le Roux 2009: 78).

In 1607 was dit admiraal Paulus van Caerden se beurt en hy was van 29 Maart tot 29 Junie vir 93 dae betrokke by operasies teen die Portugese. By dié geleentheid is ’n aanvalsmag van tussen 500 tot 700 man en sewe kanonne op die eiland teen die fort gebruik, maar die bewakers van die fort het nie oorgegee nie. Uiteindelik was dit malaria en maagkoors wat die Nederlanders verdryf het en hul blokkade op 29 Mei laat ophef het. Dieselfde vloot het weer op 5 Augustus teruggekeer en tot 26 Augustus voortgegaan met ’n blokkade (Ferreira & Le Roux 2009: 78).

Op 28 Julie 1608 het admiraal Pieter van der Hoeff met ’n vloot van twaalf skepe, 377 kanonne en 1840 manskappe weer ’n VOC aanslag teen die Portugese gelei, maar teen 2 Oktober het die aanvalsmag van 700 manskappe nog nie daarin geslaag om die garnisoen nie tot oorgawe gedwing word nie (Ferreira & Le Roux 2009: 78).

’n Laaste groot Nederlandse aanslag het in 1610 gevolg toe admiraal Pieter Both vir 44 dae, van 26 Junie tot 10 Augustus, soortgelyke Nederlandse vlootoperasies langs die Mosambiekse kus voortgesit het (I.N.G. 2007; Sleight 2002: 682).

Op 28 Junie 1622 het ’n gekombineerde taakmag van Engelse en Nederlandse skepe, voortspruitend uit Engeland en Nederland se Verdrag van Verdediging, nog ’n aanslag begin, maar ook met weinig sukses (Ferreira & Le Roux 2009: 78). Admiraal Van der Hagen se aanvanklike teenwoordigheid langs die Mosambiekse kus het selfs daartoe aanleiding gegee dat ’n baai by die huidige Mosambiekse kUSDorp Vilanculos in 1637 op die Blaeukaart as “Verhagensbaai” opgeteken is. Dit is vir etlike jare daarna steeds deur terugkerende VOC-skepe as ankerplek gebruik is (Norwich 1993: 36-37; I.N.G. 2007).

Ten opsigte van Portugese belangstelling in die Kaap kan daar van die aansienlike afname in Portugese aktiwiteit in daardie omgewing gedurende die sestiende eeu afgelei word dat hulle belang verloor het - vergelyk die Raven-Hart-lys se tabel hierbo.

Hierdie vlootoperasies tussen 1602-1610 wat op Mosambiek gerig was, was omvattender as enige van die VOC-aktiwiteite in die Kaap. Ferreira en Leroux wys hoe “eenders die Portugese en Nederlanders aanvanklik oor die aantreklikhede van ’n nedersetting aan die Kaap gedink het” (2009: 75). Die Portugese het uiteindelik op ’n drie-skof vaartplan besluit: die eerste van Portugal na Principe en die ander eilande in Golf van Guinee, die tweede van die Golf van Guinee na Mozambique-eiland, en die derde van Mozambique-eiland na die Ooste.

Dit sou natuurlik onvoorstelbaar wees dat Nederlandse seelui en soldate, veral tydens die oorland militêre operasies, nie in hierdie tydperk kontak met die kusinwoners van Mosambiek gehad het nie. Tog is daar geen rekords in Nederlands of deur anderstalige manskappe betrokke in die veldtogte wat ek kon opspoor nie en waarskynlik het die feit dat dit militêre operasies was, verhoed dat representasies van hierdie kontakte verskyn het.

Na die oopstelling in 1616 van die Brouwer-roete²⁹ en die voorskrif dat dit gebruik moet word, het die Nederlanders dus ’n twee-skof vaartplan gevolg - van Nederland na die Kaap, en van die Kaap na die Ooste - en is Mosambiek ’n tyd lank met rus gelaat.

6.5 Vry aan boord – Die verbreding van die Nederlandse verwysingsraamwerk.

Amptenare, skeepsoffisiere en seelui van die onderskeie handelsmaatskappye kon ook ná die voltooiing van hul kontrakte met ander maatskappye, diens aanvaar in die VOC, WIC of op skepe van die State-Generaal.

Hierdie onderlinge beweeglikheid het ’n addisionele bron van inligting verskaf met die uitruiling van ondervinding van, en kennis oor, die kus van Afrika. Dit sou ’n aansienlike bydrae gelewer het tot ’n ontwikkelende Nederlandse verwysingsraamwerk. Die beweeglikheid van personeel was ook nie beperk tot gewone offisiere, seelui en seesoldate nie. Dit blyk uit die feit dat Jan van Riebeeck se opvolger, kommandeur Zacharias Wagenaer, reeds voor sy VOC-aanstelling in die Kaap, sewe jaar ondervinding in die WIC in Suid-Amerika gehad het (Sleigh 1993: 416).

²⁹ Brouwer, in bevel van die *Breda*, het in 1610 ’n roete suid van die Kaap met ’n korter vaartyd direk oor die Indiese Oseaan afgelê (sien hoofstuk 8.2.2).

Ook was dit blykbaar moontlik vir mense uit die burgery om rang te verkry. Die Leidse handelaar Laurens Bicker het volgens Den Heijer in 1598 deelgeneem aan die vaart van die *Gouden Wereld* vanaf Nederland na Brasilië en toe na Angola en terug na Nederland (2002: 18). In 1601 was Bicker 'n vise-admiraal saam met Gerard Le Roy en 'n Verenigde Zeeuwse voor-Kompanjie-vloot bestaande uit die *Zeelandia*, *Langebark*, *Middelborch* en *Zon* op 'n vaart na Oos-Indië (I.N.G. 2007).

Tydens Van Spilbergen se besoek aan Tafelbaai net ná Kersdag in 1601, word gemeld dat daar ook twee Franse skepe in Tafelbaai teenwoordig was. Volgens Wieder se voetnota was daar op die Franse skepe “verskeide Nederlanders waaronder Wouter Willekens, die de Eerste Schipvaart onder De Houtman[in 1595] had meegemaakt en nu zijn ondervinding ten dienste van de Franschen stelde” (Wieder 1933: 19).

Soos hieruit afgelei kan word, was die vrye beweging van seevaarders ook nie beperk tot tussen Nederlandse kompanjies nie, en was die mate van mobiliteit nogal verbasend. 'n Mens sou dit eerder vereenselwig met twintigste-eeuse multinasionale korporatiewe praktyke. Spanje het gebruik gemaak van Columbus, die Genuese Italianer, Amerigo Vespucci, die Florentynse Italianer, en Fernão de Magalhães³⁰ (Ferdinand Magellaan), die Portugees wat weens onmin met die Portugese kroon sy naam verander het en trou gesweer het aan Karel V van Spanje.

Die VOC, weer, het byvoorbeeld in 1609 van die ervare Engelse ontdekkingsreisiger, Henry Hudson, se dienste gebruik gemaak om die ooskus van Noord-Amerika, die toekomstige WIC-oktrooigebied, verder te verken, steeds op soek na 'n moontlike korter Noordwestelike roete na Batavia (Harwood 2006: 89; I.N.G. 2007).

Francois Caron, 'n voormalige VOC-kommandeur en opperhoof in Japan, en later die direkteur-generaal in Batavia wat weens 'handel vir eie gewin' ontslaan is, was nog 'n hooggeplaaste VOC-amptenaar wat vanaf 1666 in 'n senior pos in die nuutgestigte Franse Oos-Indiese Kompanjie aanvaar het en wat van onskatbare waarde vir die Franse moes gewees het (Sleigh 1993: 417).

³⁰ Fernão Magalhães gebore in Portugal, het die Spaanse ekwivalent van sy naam, Hernando de Magallanes gebruik toe hy in die diens van Spaanse koning getree het.

Verder behoort die Nederlandse representasies ook uiteindelik nie in afsondering beskou te word nie, aangesien daar uiteraard 'n beduidende aantal voorstellings aan die ander maritieme moondhede toegeskryf kan word.

Die Portugese het reeds sedert 1488 sowel suksesvolle, maar ook 'n noodlottige, kontak gehad met die plaaslike Khoi-San gemeenskappe, maar hulle was altyd uiters geheimsinnig oor hul ervarings; in 1504 is selfs 'n verbod geplaas op die publikasie van sensitiewe en strategiese inligting. As gevolg van die verbod, gerugsteun deur koninklike edik en die doodstraf, is daar tussen 1500 en 1550 nie 'n enkele boek oor Portugese ontdekkings gepubliseer nie (Bergreen 2003: 24).

Dit blyk dat die vroeëre verbod nie De Houtman afgeskrik het nie, aangesien hy voor sy Eerste Vaart na Oos-Indië in 1595 'n besoek aan Lissabon afgelê het in 'n poging om waardevolle kaarte met navigasieberekeninge te verkry. Daarvoor is hy deur die Portugese gevange geneem en is tot drie jaar tronkstraf gevonniss (Dash 2002: 49; De Boer 1937: 73).

Naas die probleme wat taalverskille moontlik in kommunikasie rondom navigasie sou bied, sou die verskeidenheid ongestandaardiseerde eenhede in afstandbepaling in Europa ook maklik problematies kon word. Die seevarende lande het almal afsonderlike afstandseenhede gebruik.

Die Portugese en Spanjaarde het as gevolg van hul Mediterreense verbinteniss, en die belangrike bydraes van die Genuese en Venesiese seevaarders, natuurlik Italiaanse myle in hul afstandbepaling en in navigasie gebruik³¹.

In die geval van die Engelse en Nederlanders, wat ook hul eie standarde gebruik het, was die probleem nie onoorbrugbaar nie en Engelse en Nederlanders is met relatief min moeite as loodse en navigeerders op mekaar se skepe gebruik.

Die Engelse en Nederlandse seemyle en die Duitse myl (wat op die meeste kaarte verskyn), was breukdele van 'n meridiaangraad of 111.111 kilometer. Al was die Nederlandse seemyl 5.5555 kilometer teenoor die Engelse seemyl 1.85185 kilometer, was drie Engelse seemyl gelyk aan een Nederlandse seemyl, en vier Engelse seemyl

³¹ 'n Italiaanse myl (1.48114 kilometer) wat in die Van Linschoten tekste en kaarte gebruik is, is ook 'n een vyf en sewentigste breukdeel van 111.111 kilometer. In myle is dit egter eenvoudiger: vyf Italiaanse myl was gelyk aan 'n Duitse myl.

gelyk aan 'n Duitse myl. Met 60 Engelse seemyl, 20 Nederlandse seemyl en 15 Duitse myl gelyk aan 'n meridiaangraad, was omskakeling en berekeninge dus heel eenvoudig (Van Dale 1976: s.v. 'mijl' en 'zeemijl').

Voor die stigting van die Britse Oos-Indiese Kompanjie (BEIC) en die VOC in onderskeidelik 1600 en 1602, was die teenwoordigheid van Engelse seelui en loodse op Nederlandse skepe nie ongewoon nie. Dikwels is bekwame Engelse loodse en selfs addisionele bemanning in Plymouth onderweg na die Ooste in diens geneem (I.N.G. 2007). Hierdie bemanningslede het ook alternatiewe ervarings in, en sienings oor Afrika en ander wêrelddele gehad, en 'n verdere dimensie bygedra tot 'n snel-ontwikkelende Nederlandse verwysingsraamwerk.

Vóór 1600 het die Engelse 'n maritieme voorsprong bo Nederland gehad. Francis Drake het reeds in die kielwater van Fernão de Magalhães die tweede omseiling van die aarde in 1580 voltooi en hy is weer deur Thomas Cavendish in 1586/88 gevolg.

Rondom Cavendish se vaart blyk die wisselwerking tussen skeepslui duidelik. John Davis, 'n bekende Engelse seevaarder en uitvinder van navigasietoerusting, wat as een van die skippers gedien het in Cavendish se 1586/88-omvaring, het by Cornelis de Houtman se tweede vaart na Oos-Indië in 1598 aangesluit as hoofloods in diens van die Moucheron-kompanjie.

Reeds vyf jaar voor Cornelis Houtman het die Engelse seevaarder James Lancaster in 1591 die Oos-Indiese-eilande bereik, en beide Nederlanders en Engelse het voor die stigting van die twee handelsmaatskappye, die VOC en die Britse ekwivalente BEIC, onderling op mekaar se skepe gedien. Op skepe van die De Cordes- en Mahu-vlote was daar die Engelse loods William Adams³². Sy broer Thomas Adams en Tim Shotten, wat op die Cavendish-omseiling gevaar het, en 'n verdere tien Engelse seelui en avonturiers, het ook die vaart meegemaak (Milton 2002: 61; Roeper & Wildeman 1999: 22). Kort op die hakke van die Mahu- en De Cordes-vlote, het daar op admiraal Olivier van Noort se vlagskip, die *Mauritius*, 'n Engelse seevaarder kaptein

³² Het later roem verwerf as die fiktiewe hoofkarakter John Blackthorne in James Clavell se blitsverkooper en die televisiereeks *Shogun* (Clavell: 1975).

Melis (Mellish) gedien, wat ook omvarings saam met Cavendish meegemaak het en hy het Van Noort beslis praktiese inligting gegee (Roepers & Wildeman 1999: 22).

Naas hierdie gedokumenteerde voorbeelde van indiensneming, was daar voortgesette besoeke deur Nederlandse vlote aan hawens in die suide van Engeland wat verseker het dat daar voortdurend Engelse seelui in diens van die Nederlandse kompanjies getree het, soos blyk deur die besoeke van Van Spilbergen en Van Warwijk se vlote aan Dartmouth, Seneschel se vloot aan Portland, Frederick de Houtman se vloot aan Torbay en dié van Van Caerden aan die Isle of Wight, almal in 1601 (I.N.G. 2007).

Eers later, soos die VOC en die BEIC uitgebrei het, met 'n gepaardgaande stesematige ontwikkeling en beklemtoning van 'n nasionale bewussyn en meer intensiewe wedywing tussen die Engelse en Nederlandse maatskappye vir beheer oor die winsgewende speseryhandel, het verhoudinge vertroebel. Uiteindelik sou dit uitloop op die reeks sewentiende-eeuse see-oorloë tussen Nederland en Engeland.

Volgens Cruysse het Jacques Specx, die VOC se Goewerneur-generaal vanaf 1629 tot 1632, ernstige bedenkinge gehad oor die teenwoordigheid van Engelse en Franse seelui in diens van die VOC, en hy het sy gevoelens oor wat hy bestempel het as "contamineren", duidelik gestel (2002: 11).

Ongeag hierdie probleme, was daar steeds op bestuursvlak beraadslaging tussen die twee handelsmaatskappye en is daar veral gepoog om verhoudinge te verbeter deur samewerkingsooreenkomste en verdedigingsverdrae, en deur eerder op hul twee tradisionele vyande, Spanje en Portugal, te konsentreer.

6.6 Vergelykings met ewe kort en ongereeelde besoeke elders in Afrika.

Die aanname oor die gevolge van kort en ongereeelde besoeke wat sou uitloop op die representasies wat uitsluitlik vergelykings tref vanuit Europese of Oosterse perspektief, moet verder in twyfel getrek word as in ag geneem word dat die Nederlandse State-Generaal hul reeds in 1617 op Gorée-eiland aan die kus van die huidige Senegal gevestig het. In die geval van die oprigting van 'n fort op Gorée-eiland, het dit geskied na 'n veel korter Nederlandse kontakperiode met die betrokke kus-inwoners van Wes-

Afrika, en 'n volle 35 jaar voor die vestiging van die VOC-pos in Tafelbaai. Tog het dit nie aanleiding gegee tot enige besondere representerings van dié inwoners van die Kus van Guinee nie.

In teenstelling daarmee is daar die bevestiging van Dierick Ruyters se kort besoek aan Benin en sy gloeiende beskrywings daarvan. Benin wat reeds vanaf die veertiende en vyftiende eeu bekend was as 'n hoogsontwikkelde stad met breë strate en imposante geboue, word ook so deur Ruyters beskryf in sy verslag wat in die *Beschrijvinge ende historische verhael van het Gout koninkrijk van Guinea anders de Gout-custe de Mina genaemt het deel van Africa* (1602) van Pieter de Maree opgeneem is. Die berigte is 60 jaar later weer bevestig deur Samuel Blommaert³³ se beskrywings wat in Olfert Dapper se *Naauwkeurige Beschrijvinge der Afrikaensche Gewesten Egypten, Barberyen, Libyen, Biledulgerid, Negroslant, Guinee, Ethiopien, Abyssinie* opgeneem is (Davidson 1973: 104).

Selfs korter en meer ongereelde kontaksituasies met die Ooskusgemeenskappe van Suider-Afrika soos die van die *Stavenisse* skipbreukelinge in 1686 na die VOC-vestiging aan die Kaap in 1652, is nie gevolg deur stereotiperende representasies nie. Intendeel, sommige van die representasies van veral skipbreukelinge van die VOC-fluitskip *Stavenisse*, wat op 16 Februarie 1686 naby Port Natal gestrand het, en die bemanning van die *Centaurus* en *Noord* wat reddingsvaarte onderneem het aan die Ooskus, was in so 'n mate komplimenterend oor die Xhosas en die bewoners in die omgewing van Port Natal se gasvryheid en vriendelikheid, dat daar geskryf is dat dit hoogs onwaarskynlik is dat vreemdelinge, en veral skipbreukelinge, soortgelyke behulpsaamheid en gasvryheid in die Nederland sou kon verwag.

Volgens Paesie het Grevenbroek, wat as sekretaris van die Politieke Raad van die VOC aan die Kaap verantwoordelik was vir die optekening van die getuienis en wedervaringe van etlike van die oorlewendes, bevind dat daar van die Nederlanders bereid was om eerder by die Xhosas aan te bly as om 'gered te word' en terug Kaap toe te gaan (2002: 109).

³³ Blommaert, 'n invloedryke Amsterdamse koopman en WIC-bewindhebber, is saam met onder andere David Pietersz. de Vries in 1629 'n patroonskap in Nieu-Nederland, Noord-Amerika toegeken (Den Heijer 2002: 69, 84).

Vanuit 'n Suid-Afrikaanse perspektief is dit nie vreemd dat 'n algemene gebrek aan bewustheid oor beide die geografiese en historiese omvang van Nederlandse ervaring en betrokkenheid elders langs die kus van Afrika, kon bygedra het tot 'n wanpersepsie oor die omvattendheid van die Nederlandse verwysingsraamwerk nie. In hoeverre die wanpersepsie daartoe bygedra het dat sekere voorveronderstellings ontstaan het, is moeilik om te bepaal, maar dat die omvang van die Nederlandse kennis oor Afrika en sy kusbevolking voor 1652 onderskat is, is nie te betwyfel nie.

6.7 Noodgedwonge en ongeskeduleerde periodes aan wal.

Reeds etlike jare voor sy aankoms in die Kaap in 1652, was daar twee gebeurtenisse wat Jan van Riebeeck sou voorberei vir sy toekomstige dienstermyn aan die Kaap. Na sy vertrek vanuit Nederland op 19 Januarie 1639 op die VOC-skip *Hof van Holland* onderweg na Batavia, het hulle op 14 Julie 1639 aan die kus van die huidige Sierra Leone gestrand. Van Riebeeck en die res van skipper Jan Bouwensz. van Delft se bemanning was genoodsaak om daar te vertoef totdat hulle deur die *Sulfen* (sic) (= *Zutphen*) opgepick is (Norwich, 1993: 19; I.N.G 2007).

Volgens Böeseken het die WIC die VOC-skipbreukelinge tydelike verblyf in Fort St. George da Mina (Elmina) verskaf, en is die bemanning eers in Julie 1640, amper 'n jaar na die stranding in Sierra Leone, deur 'n VOC-vloot bestaande uit die *Zutphen*, *Amboina* en *Ackersloot* aan boord geneem. Dit was toe op die *Zutphen*³⁴ dat Van Riebeeck sy vaart na die Ooste voortgesit het op 9 September 1640 in Batavia aangekom het (1974: 17).

Toe Van Riebeeck in Maart 1648 op die *Koninck van Polen* as deel van Wollebrand Geleynsz. se terugkerende vloot in die Kaap aangedoen het, was hy behulpzaam met die finale oorlaai en verskeping van die *Haerlem* se vrag (Raven-Hart 1967: 172). Die *Haerlem* het reeds op 25 Maart 1647 in Tafelbaai gestrand en 60 van die bemanning het amper 'n jaar lank, tot 19 Maart 1648, aan die Kaap vertoef tot die

³⁴ 'Generale missiven' van Goewerneur-Generaal aan Here XVII. Nationale Archief Den Haag. (Archiefblok Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) 1602-1811, toegangnommer 1.04.02, inventaris nommer 1134, folio 249-251) bevestig die *Zutphen*, *Amboina* en *Ackersloot* se bystand en vervoer van die oorlewendes en vrag om die Kaap na Batavia (sien bylae A).

finale berging voltooi kon word en die oorblywende bemanning en vrag op terugkerende VOC-skepe saam Nederland toe geneem is (Böeseken 1974: 38).

Dit is nie te betwyfel nie dat beide die verblyf in Sierra Leone en die ondervinding in die Kaap, beduidend sou bygedra het tot Van Riebeeck se eie verwysingsraamwerk oor en ondervinding van Afrika.

'n Vroeëre stranding van die *Mauritius Eylant* op 7 Februarie 1644 Tafelbaai, waarna die 250 manskappe vier maande lank in die Kaap vertoef het voordat hulle deur die terugkerende *Tijger en Vrede* opgepik is, is ook 'n besondere ongeskeduleerde besoek aan Tafelbaai en wat beslis nie as 'n kort beskou kan word nie (I.N.G. 2007).

6.8 Kennis van kontakte in Afrika en elders in die daarstelling van 'n inklusiewer Nederlandse verwysingsraamwerk.

Die vraag wat gestel word met betrekking tot die destydse Nederlanders se verwysingsraamwerk, is wat die Nederlanders in hulle representering van kus-inwoners van Suider-Afrika sou verhoed het om hul te wend tot vergelykings met kus-inwoners elders in Afrika of die Amerikas? Waarom is die Khoi-San slegs met en vanuit die Europese en Asiatiese kulture vergelyk?

Die klaarblylike antwoord sou moes wees dat die Nederlanders oor geen of min kennis beskik het oor kus-inwoners elders in Afrika nie.

Hierdie antwoord word egter nie deur feite ondersteun nie, aangesien daar histories, soos in die voorafgaande dele van hierdie hoofstuk aan die orde gestel is, nie 'n gebrekkige kennis oor ander kusbewoners van Afrika was nie.

Die heel eerste kontak in 1595 met die kus-inwoners van Mosselbaai is reeds onmiddellik daarna opgevolg deur die kontakte met, en blootstelling aan 'n verskeidenheid kusbewoners van Madagaskar. Hierdie ontmoetings sou 'n integrale deel van Lodewycksz. Reeksnommer 5 is 'n 1912-samestelling deur se eie verwysingsraamwerk geword het lank voor hy enige Asiate of Asiatiese kultuur onder oë gehad het.

Waar dié studie vanuit 'n Suid-Afrikaanse perspektief primêr gefokus is op die aanvanklike Nederlandse kontaktsituasies aan die suidelike kus van Afrika, sal dit egter

nie sinvol wees om Nederlandse kontakte met bewoners elders langs die kus van Afrika te ignoreer nie.

Indien dié aanvanklike voorstellings meer as 60 jaar vóór die vestiging aan die Kaap wel geskied het volgens 'n voorbedagte en voorafbepaalde siening, is dit te verwagte dat daar minstens 'n motief daarvoor moes bestaan het. In die afwesigheid van so 'n motief bly die oorsaak van die besonder kru, afkrakende, stereotiperende representasies wat 'n mens raaklees in die tekste wat hierna volg, steeds moeilik om te bepaal.

Daar skyn inderdaad geen aanneemlike verduideliking te wees waarom die Nederlanders (en ander Europeërs) opsetlik hul eie ervaringe met kusbewoners elders in Afrika en die Amerikas sou ignoreer nie, en die Kaapse kusbewoners sou uitgesonder het om hulle as “vies”, “dom” of “onbeskaafd” te representeer.

HOOFSTUK 7

KONTAKSITUASIES VANAF VAN LINSCHOTEN SE VERTREK NA DIE OOSTE TOT DIE VERTREK VAN DIE EERSTE VOOR- KOMPANJIE VLOOT (1582-1595)

7.1 Die aard en relevansie van Van Linschoten se representering van die kus van Afrika

Die vroegste Nederlandstalige relaas van seevaart langs die kus van Afrika, is die 'itinerario' of reisbeskrywing van Jan Huygen van Linschoten.

Jan Huygen van Linschoten uit Enkhuizen in die Noordelike Provinsies, het hom as jong man in 1576 tydens die vyandelikhede in die Spaanse-Nederlande by sy broer in Spanje aangesluit. In 1580, die jaar toe Portugal by Spanje ingelyf is, is hy aangestel as die sekretaris van die aartsbiskop Vincente de Fonesca, saam met wie hy in 1583 op 'n Portugese skip om Afrika na die Ooste sou vaar.

Dit is nie vreemd dat daar vanuit 'n Suid-Afrikaanse perspektief dikwels verwys word na Van Linschoten se '*Itinerario*' wat in 1596 uitgegee is nie, terwyl sy *Beschryvinghe van de gantsche custe van Guinea, Manicongo, Angola ende tegen over de Cabo de S. Augustijn in Brasilien, de eyghenschappen des gheheelen Oceanische Zees* wat in 1597 uitgegee is, en wat vanuit 'n Afrika-konteks meer fokus op gedeeltes van Wes-Afrika, die Kongo en Angola, minder bekend is.

Vir die doel van die studie is gebruik gemaak van die Tweede Druk, Eerste Stuk van die Van Linschoten-vereniging reeksnommer 57. Dit is 'n verwerking deur H.Terpstra van die *Itinerario van Jan Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indiën* en in 1955 uitgegee.

Ná Van Linschoten se vertrek uit Lissabon op 8 April 1583, het hulle São Thomé op 26 Mei bereik. Volgens Ratelband het Van Linschoten veral die belangrikheid van São Thomé beklemtoon as 'n 'legplaats' of verversingspos vir Portugese vlote onderweg na Indië (2000: 35).

Die noodlot het dit nie bestem dat Van Linschoten in die Kaap voet aan wal sou sit nie. Ofskoon sy werkgewer, die Portugese aartsbiskop, wel ander planne gehad het, het hulle die wispelturige Kaapse weer onderskat en, met gepaardgaande navigasieprobleme, was hulle reeds verby die Kaap die Goeie Hoop toe 'n digte mis wat hulle verhoed het om die Kaap te sien, gelig het.

Terwyl sy *'itinerario'* veral aandag gevestig het op die beskikbaarheid van Java vir ontwikkeling en handelsmoontlikhede, het dit vanuit 'n Suider-Afrikaanse konteks verwys na die legendariese koninkryk van Monomotapa waar goud enkele meter onder die oppervlakte gevind kon word (Huigen 2006: 12).

Met die uitsondering van Van Linschoten se besoek aan São Thomē-eiland in die Golf van Guinee, en daarna aan die voormalige Arabiese handelsposte ten noorde van Sofala in Oos-Afrika, was sy persoonlike kontak met kusbewoners en ondervinding op Afrikabodem beperk. Heelwat van sy kennis oor Suidelike-Afrika was afhanklik van ander se oorvertelling of van dokumente en kaarte wat hy onder oë gekry het.

Na aartsbiskop Fonesca se dood tydens 'n besoek terug aan Portugal, het Jan Huygen weer in 1589 na Portugal teruggekeer. Sy uiteindelige terugkeer Nederland toe is aanvanklik vertraag deur 'n Engelse kaperaanval en terwyl die skip skuiling gesoek het in Terceira, in die Asore-eilande, is die skip erg beskadig deur 'n stormwind, en het Van Linschoten Nederland toe eers in 1592 bereik (Sleigh 2004: 682).

7.2 Aanvanklike vaarte na Wes-Afrika en Brasilië en die bydraes van die Nederlanders en van Sefardim vanuit die Suide ná 1585.

In die oopstelling van handelsroetes na Wes-Afrika, is Barent Eriksz. van Medemblick een van die name wat sterk na vore tree. In *Beschrivinghe en de Historische verhaal van het Gout Koninkrijk van Guinea anders de Goud-Custe de Mina genoemt, liggende in het deel van Africa* deur Pieter de Marees, verskyn representasies van Barent Eriksz se vroegste kontaksituasies aan die kus van Wes-Afrika. Van die representasies wat in Brand se 1666-uitgawe van die *Histoire der vermaerde zee en koopstad, Enkhuizen* verskyn het, is ook in die S.P. L' Honoré Naber-samestelling uit 1912 opgeneem.

Volgens Ratelband is Barent Eriksz. se skip onderweg na Brasillië deur sterk seestrome meegevoer en is die opvarendes in 1590 op Principe-eiland gevange geneem en toe 'n tydlank op die naburige São Thomé gevange gehou. Hier “vernám Eriksz. allerlei besonderhede over de goudverscheping van St. Jorge da Mina” (2000: 32). Voorbereidings is na aanleiding hiervan ná Barent Eriksz. se terugkeer getref en 'n skip is in gereedheid gebring vir sy deurslaggewende tweede vaart, waarvan die uitkoms soos volg aangeteken is:

dat men door sijn beleidt 't Enkhuizen een schip van veertig last³⁵ genaemd de Maagd van Enkhuizen ... des reis wiert binnen de tijdt van 9 maenden gelukkig volvoert. Hy quam in de maendt van Maert des jaar 1594 weder thuys, medebrenghende een deel goudts, acht of negen lasten grein, en omtrent tusschen de seven en acht honderd ponden olyfants tanden (L'Honoré Naber 1912: LVI).

Nuus van die winsgewendheid van die tweede vaart het versprei en tot 'n toename in handelsvaarte na Wes-Afrika bygedra. Cornelis Freekse Vrijer, ook uit Medemblick, het reeds in 1593 verder suid in Angola na handelsgeleenthede gaan soek en na sy terugkeer is daar ook van sy ervaringe in die *Beschryvinge van de gantsche custe van Guinea* in 1596 opgeneem. Een van Vrijer se kontakte aan die Goudkus is soos volg beskryf:

comende dan weder tot het Conincrijk van Guinea, waer Portugesen ende Fransoysen vele jaren handel. ... Met het volck van Guinea, is wel trafiqueren, insonderheyt met die soo niet bedwongen zijn van de Portugesen, die de menschen wegvoeren ende daer over gehaed 't werden (L'Honoré Naber 1912: 264).

Die wegvoer van die inwoners van die kus van Guinee en later Angola deur die Portugese word 'n refrein wat herhaaldelik in die beskrywings aangetref word en wat later deur die Nederlanders teen die Portugese gebruik word.

³⁵ 'n 'Last' was 'n ou inhoudsmaat van graan, op seevarende skepe was dit gelykstaande aan 30 hektoliter of 14 ton daarenteen op “binneschepen” op binnelandse waterweë was dit 2 ton, 'n sewende daarvan.

In 'n beskrywing van 'n vaart op die Volta-rivier word die heersende en aanvaarde aard van slawerny van daardie tyd weerspieël. Hoewel die finale vergelyking tussen die slawe van die Goudkus in teenstelling met die slawe van Gaboen uiteindelik bevestig dat hulle as negosieware beskou is, is dit nietemin interessant om daarop te let dat daar onderskeidend gepraat word, iets waardeur die stereotipering van die inwoners van Afrika ondermyn word:

Die Revier wort vande Portugesen seer bezeylt ende is over al wel bekend, ende dat niet deur de deucht van het Lant maer deur de menichte Slaven die men daar verhandelt ende coopt, om op andre plaetsen te vervoeren soo naer St.Thomé als Brasillien om daar te arbeyden ende het Suycker te rafineren, wantet seer cloecke ende vrome mannen zijn, die teghen het arbeyden wel moghen, ende zijn deur de bandt beter Slaven als die van Gabon (L'Honoré Naber 1912: 231).

Waar die Portugese vestings langs die Goudkus tot die laat 1400's terugdateer, is die kus van Gaboen, die Kongo en Angola, volgens Ratelband, eers in 1575 deur die Portugees, Paulo Dias, beset (2000: 21). Dit is duidelik dat veral die slawerny langs die kus van Angola die verhoudinge tussen die kus-bewoners en die Portugese vertroebel het. Die Nederlanders het daarvan kennis geneem, want die antagonisme teenoor die Portugese kon in die toekoms dalk tot hul voordeel strek.

In die beskrywing van die mense van Guinee se gedrag teenoor vreemdelinge, verskyn wat wel beskou kan word as een van die eerste voorbeelde van 'n optekening gelaai met waarde-oordele rondom die moraliteit van die vroulike kusbewoners, die soort beskrywing wat die fondament sou vorm vir die stereotipiese opvattinge wat opvolgtekste neerslag sou kon vind: "het volck des lands is seer genegen tot diverge tegens die vreemde, dan niet tegens haer eygen volc, ende het vrouwen volck seer ghenegen onkuijs ende hoerery. Insonderheyt met vreemde natien, 't welck daar oock geen schande is" (L'Honoré Naber 1912: 267).

Volgens Ratelband is daar 'n Martin Everaert-vertaling van Bartolomeo Prossi se 1591-relaas *Relatione del Reame de Congo et delle circonviene contrade* as *De Beschryvinghe vant groot en vermeert Coninckryk van Congo en de de aenpalende of*

ommeghelegen landen in 1596 deur Cornelis Claesz. uitgegee, waardeur verdere aandag gevestig is op die handelsmoontlikhede in Wes-Afrika (2000: 33).

Reeds tydens die Van Noort-omvaring in 1598 word daar gemeld “over de Atlantische Oseaan ging de reis langs Barbarije ... tussen de Canarische Eilanden door ... Het was voor de Nederlanders geen onbekende route; de pioniers in de handel op West-Afrika volgden deze ook al enkele jaren” (Roeper & Wildeman 1999: 23).

Benewens die aanvanklike kennisname van Pieter de Maree se beskrywings van Nederlandse aktiwiteit aan die einde van die sestiende eeu aan die Wes-Afrikaanse kus, sowel as besoeke deur ’n toenemende getal skepe onderweg na die Ooste, is die werklike omvang van kontak en teenwoordigheid van die minder bekende, maar reeds gevestigde Nederlanders van Portugees-Sefardiese³⁶ oorsprong, hoogs onverwags.

Die Sefardiese belange in die Spaanse Nederlande het reeds vroeg in die sestiende eeu geskikte handelsmoontlikhede langs die Weskus geïdentifiseer, die nodige finansiering verkry en die hoogs winsgewende trans-Atlantiese handelsroete tussen die Spaanse Nederlande, Afrika en die Amerikas suksesvol bedryf. Reeds “in 1508 vertrokke twee Zeeuwse schepen na Canarische eilanden om suiker te halen” skryf Den Heijer (2002: 15).

Sefardiese Jode het na hul migrasie uit Portugal aanvanklik in die Spaanse Nederlande en later in Nederland steeds die winsgewende trans-Atlantiese sout- en suikerhandel bedryf, want “wegens een gebrek aan [Portugese] scheepsruimte werden Noordnederlandsen schepen voor suikertransporten gecharter” (2002: 15) terwyl “voor 1600 voeren jaarlijks ongeveer honderd schepen op de zoutpannen van Punta Araya te Venezuela” (Den Heijer 2002: 15).

In 1580 is die gevolge van die inlywing van Portugal deur Spanje tot in Brasilië gevoel, want “onder Filips II was de belastingdruk fors gestegen. De meeste Portugezen beschouwden het Spaanse bewind dan ook meer als een vloek dan als een zegen... Deze tot christendom bekeerde joden werden door de katholieke overheids dikwijls achtergesteld” (Den Heijer 2002: 35). Sefardiese Nederlanders met kennis in Brasilië het nie gehuiwer om die ontevredenheid onder die “moradores (Portugese

³⁶ Daar is ook nie altyd eksplisiete verwysing na die Sefardiese of Joodse afkoms nie, maar die aanname is dat die migrante of vlugteling oorspronklik vanaf Portugal wel Joods was.

kolonisten)” in Brasilië aan mede-Nederlanders oor te dra nie. Teen die einde van die ‘Twaalfjarige Bestand’, 1609-1621, het Nederlandse belange reeds meer as 50% van die suikerhandel in Pernambuco beheer en teen 1623 was die Here XIX reeds gevorderd met invalspanne, die sogenaamde ‘groot desseyn’, die Nederlandse oorname en vestiging in Bahia en Recife in die Pernambuco³⁷-gebied (Den Heijer 2002: 35).

³⁷ n Belangrike suikerproduserende gebied in Brasilië wat deur die WIC ingeval en oorgeneem is.

HOOFSTUK 8

KONTAKSITUASIES VANAF DIE VERTREK VAN DIE EERSTE VOOR-KOMPANJIE-VLOOT TOT DIE STIGTING VAN DIE VOC 1595-1602.

8.1 Die omvang van die voor-Kompanjie vlote onderweg na die Ooste langs die kus van Afrika vanaf 1595 tot met die stigting van die VOC in 1602.

Vanaf 1595 tot die stigting van die VOC in 1602 het daar altesaam 57 skepe van die voor-Kompanjie vlote uit Nederland vertrek en om die Kaap na die Ooste gevaar, terwyl nege skepe die moeiliker roete deur die Straat van Magellaan na Asië aangepak het (I.N.G. 2007). Tog moet die voor-Kompanjie periode nie in isolasie gesien word nie, want gedurende dieselfde tydperk voor die stigting van die VOC in 1602, is die uitbreiding van die Nederlandse teenwoordigheid in Wes-Afrika deur beide die State-Generaal en onafhanklike reders voortgesit.

Ratelband skryf dat “in deze 15 jaar, dus van 1593 tot 1607 waren meer dan 200 schepen naar Afrika’s Weskus uitgezeld, geladen met manufactureren, koper, tin- en ijzerwerk, kralen, snuisterijen enz. en se hadden volle ladinge uit Afrika teruggebracht” (1950: xxxiii).

In hierdie opsig vergelyk die 57 skepe wat die vaart na die Ooste aangepak het maar yl.

Omdat die oopstelling van handel in Wes-Afrika en die vertrek van die eerste voor-Kompanjie vlote na die Ooste tegelykertyd plaasgevind het, was dit onvermydelik dat skepe onderweg na die Ooste en op soek na water en proviand, ander Nederlandse skepe gemoeid met handel en vlootaktiwiteite langs die kus van Wes-Afrika in die Golf van Guinee sou aantref.

Sonder vorige kennis van dié omvang van die reeds gevestigde Wes-Afrika-handel, en die roetes wat die onderskeie vlote gevolg het, was hierdie verwysings na die teenwoordigheid van die ander Nederlandse voor-Kompanjie privaathaandelaars in Wes-Afrika verrassend. Die eerste lees van die beskrywings van die aanvanklike vaarte

van die eerste voor-Kompanjie-vlote na die Ooste, moet daarom ook teen daardie agtergrond gelees word.

Die eerste Nederlandse vloot na die Ooste van die Kompanjie van Verre, onder die bevel van Cornelis Houtman, het op 2 April 1595 uit Amsterdam vertrek. Volgens Lodewycksz. se vertelling van die *Eerste Schipvaart* het daar juis langs die kus van Guinee-Bissau 'n onverwagte kontak plaasgevind tussen die De Houtman-vloot en vyf skepe van Admiraal Joris van Medemblick en vise-admiraal Johan Platsenburch van Bremen, wat twee Portugese barke begelei het. Die twee vlote het bier en proviand geruil en na die gebruikelike ereskode, afskeid geneem (Rouffaer & Ijzerman 1929b: 7).

Naas Barent Eriksz. het die reder Balthazar De Moucheron, sekerlik 'n ewe belangrike rol gespeel in die oopstelling van handel in Wes-Afrika, sowel as in Oos-Indië. Die De Moucheron-familie, oorspronklik van Normandië in Frankryk, het hulle met hul skeepsredery en sakevernuf aanvanklik in Antwerpen gevestig, maar na die Spaanse inval verder noord getrek. Hul skepe het so ver noord as Archangel in Rusland tot Wes-Afrika, Brasilië, die Kaap en Oos-Indië gevaar (Den Heijer 2002: 20).

'n Kenmerk van Balthazar de Moucheron se optrede was dat hy bereid was om op eie onkoste die eerste van 'n reeks aanvalle teen die Portugese in die Golf van Guinee te loods. Volgens Den Heijer het hy in 1596 'n eskader toegerus wat onder die bevel van Karel Hulscher 'n onsuksesvolle aanval geloods het teen die Portugese fort El Mina, langs die Goudkus van Guinee (2002: 20).

Met De Houtman se terugkeer na Nederland in 1597 het verskeie vlote reeds voorbereidings begin tref om na die Ooste te vertrek. In 1598 was die begin van dekades van intensiewe Nederlandse seevaartaktiwiteit langs die kus van Afrika. Ten spyte van die moeilikhede tydens die 1595-vaart na die Ooste, is Cornelis de Houtman deur De Moucheron aangestel as bevelvoerder van twee skepe van die De Moucheron-kompanjie op 'n vaart na die Ooste, en is vergesel deur drie skepe van die Ten Haef Middelburgse-kompanjie onder bevel van Gerard le Roy. De Houtman se vertrekdatum, 28 Maart 1598, soos bevestig in die I.N.G. se rekords, stem ooreen met die vertrekdatum van die eskader wat De Moucheron op eie onkoste onder leiding van

Julius Cleerhagen toegerus het om met State-Generaal-goedkeuring die Portugese se Principe-eiland in die Golf van Guinee aan te val (Den Heijer 2002: 20; I.N.G. 2007).

Van De Houtman se tweede vaart na die Ooste is daar, behalwe 'n kort bydrae deur Frederick de Houtman, Cornelis se jonger broer, nie 'n volledige Nederlandse representasie beskikbaar nie.

Die beskrywing van die Engelse Hoof-loods, John Davis, is opgeneem in W.S. Unger se *De Eerste reis voor de Companjie van de Moucheron*. Davis, het vermoedelik om persoonlike redes verkies om enige verwysings na die aanval op Principe-eiland of sy betrokkenheid daaraan in sy eie verslag te verswyg. Die rekords van die I.N.G. dui wel aan dat die vloot, insluitend De Houtman se drie skepe, 77 dae in die Golf van Guinee vertoef het, en dat hulle eers na die suksesvolle inval hul vaart na Oos-Indië voortgesit het (I.N.G. 2007).

Hoewel die aanval op Principe-eiland suksesvol was, het die besetting daarna minder as ses maande geduur voordat 'n Portugese mag, ondersteun deur 'n plaaslike opstand, die Nederlanders verdryf het. Admiraal Cornelis van Noort en Jacob van IJpendam se vloot, wat op 13 September 1598 uit Nederland vertrek het op die eerste Nederlandse omvaring, was kennelik nie van die verandering bewus nie, en het op 11 Desember 1598 tydens, of net na die Portugese herowering van Principe-eiland aan wal gegaan.

'n Landingsgeselskap bestaande uit Van Noort se jonger broer Cornelis, sy hoofloods, kaptein Melis (nog 'n Engelsman), koopman Daniel Gerritz, en Hans van Bremen, die stuurman van *Hendrick Frederick*, is tydens 'n onthaal deur Portugese en plaaslike inwoners oorval en vermoor as vergelding vir die Cleerhagen-inval (Roepers & Wildeman, 1999: 59).

Op Kersdag 1598, na die terugslag het Van Noort se vloot naby Kaap de Lopo Goncalves aan die kus van Gaboen weer kontak gemaak met twee Nederlandse skepe, een van Amsterdam onder bevel van skipper Barent Dircksz. en die *Kat* uit Zeeland (Roepers & Wildeman 1999: 63).

Skaars 'n jaar na die poging om beheer van Principe-eiland te verkry, het De Moucheron in 1599 weer van sy skepe beskikbaar gestel. 'n Nederlandse armada

bestaande uit 73 skepe onder admiraal Van der Does sou Portugese en Spaanse eilande aan die Weskus van Afrika en Brasilië aanval (Den Heijer 2002: 23). Hierdie gesamentlike aanvalle deur die State-Generaal en De Moucheron het nie daarin geslaag om die Portugese uit die Golf van Guinee te verdryf nie, maar het die Nederlanders se vasberadenheid om hulself in Wes-Afrika te vestig en daar handel te dryf, duidelik verklaar.

Die Nederlanders se behepthed met die oornam van Fort Elmina en São Thomẽ- en Principe-eiland kan moontlik toegeskryf word aan die strategiese waarde wat die meeste seevarende nasies aan El Mina en die gepaardgaande toegang tot, en beheer van, die goudhandel in die gebied, geheg het. Daarteenoor is São Thomẽ- en Principe-eiland volgens Van Linschoten as 'n uiters belangrike "legplaats onderweg na Indië" beskou, 'n noodsaaklike plek om aan te doen vir die suksesvolle aflê van 'n vaart na Oos-Indië. Bowendien was beide ook waardevolle suikerproduserende gebiede (Ratelband 2000: 35).

'n Verdere vloot bestaande uit agt skepe van die Warmoesstraat-belange, wat die Oude Kompanjie van Amsterdam se Eerste Skipvaart na die Ooste gefinansier het, het eers op 1 Mei 1598 onder bevel van admiraal Jacob van Neck en vise-admirale Jacob van Heemskerck en Wijbrandt van Warwijck ook die roete om die suidpunt van Afrika gevolg. Ofskoon die Van Neck-vloot eers op 1 Mei 1598 vertrek het, lank na De Houtman se vertrek op 28 Maart 1598, word daar in J. Keuning (1947) na die vloot verwys as *De Tweede Schipvaart de Nederlanders naar Oost Indië onder Jacob Cornelisz. van Neck en Wybrant Warwijck 1598-1600*, moontlik omdat die De Houtman-vloot deur die 77-daelange aktiwiteite in die Principe-inval vertraag is.

Die besoekpunte van die vlote aan die kus van Afrika is ook grotendeels deur die admiraal van die vloot bepaal. In die geval van Jacob van Neck het nie een van die agt skepe van sy vaart na die Oosten aan die kus van Afrika aangedoen nie.

Skaars terug in Nederland en na 'n ongelooflike kort ommekeer, het sy tweede vaart na Oos-Indië op 28 Junie 1600 vertrek. Met die uitsondering van hul nege-daagse besoek aan Annobon-eiland, het nie een van sy drie skepe weer eens langs die kus van Afrika aangedoen nie. Die koers van Van Neck se tweede vaart openbaar reeds 'n

vroeë bewuswording van die moontlike tydsbesparing deur nie teen die heersende winde en strome aan die ooskus van suidelike Afrika op te vaar nie, maar eerder verder suid en dan ooswaarts oor die Indiese Oseaan te vaar en vanselfsprekend nóg met die Kaap nóg met die Ooskus kontak te maak (sien bylaag C).

Vaarte van die groter reders gedurende die voor-Kompanjie-periode na die Ooste, óf dit nou om die suidpunt van Afrika óf deur die Straat van Magellaan was, is redelik noukeurig opgeteken. Dit was nie noodwendig die geval vir die talle onafhanklike en kleiner befondsde ondernemings wat reeds die trans-Atlantiese handelsvaart bedryf het nie. In dié geval is daar slegs rekords van die meer bekende seevaarders.

Skepe wat die roete om die Kaap wou volg, het steeds minder deur die Golf van Guinee gevaar en eerder vanaf die kus van Guinee-Bissau met die heersende winde weswaarts in die rigting van Brasilië gevaar, waarvandaan die skepe weer met die Brasiliaanse seestroom en, in sekere tye van die jaar met die heersende Noordwestelike winde van agter, om die Kaap gedryf is (Bruijn et al 1979: 65).

Vyf skepe van die Rotterdamse Kompanjie, wat op 14 Junie 1598 onder die bevel van admiraal Jacque de Mahu en vise-admiraal Simon de Cordes vertrek het, sou die alternatiewe westelike roete deur die Straat van Magellaan na die Spesery-eilande aandurf en is op 2 Julie 1598 gevolg deur 'n verdere vier skepe van die Magellaanse Kompanjie onder admiraal Olivier van Noort en vise-admiraal Jacob Claesz. van Ilpendam. Die relevansie van die laasgenoemde twee vlote is, dat al was hul bestemming die suidpunt van Suid-Amerika, hulle nes die vlote onderweg na die Ooste, aanvanklik eers langs die kus van Noord-Afrika tot in die Golf van Guinee gevaar het, waar hulle proviand verkry het. Daarna het hulle met die heersende winde vanaf Wes-Afrika die Atlantiese Oseaan oorgesteek en verder suid langs die kus van Brasilië na die suidpunt van die Amerikas gevaar.

Met inagneming van die belangrike rol wat Balthazar de Moucheron gespeel het, is dit geensins verbasend dat die laaste voor-Kompanjie vloot wat voor die stigting van die VOC die vaart na die Ooste onderneem het, ook dié van die De Moucheron-Kompanjie was. 'n De Moucheron-vloot bestaande uit die *Lam*, *Ram* en *Schaap* en

onder bevel van Joris Van Spilbergen, het op 5 Mei 1601 vertrek voor die afloop van die VOC-stigtingsformaliteite op 22 Maart 1602.

8.2 Cornelis de Houtman se 1595-vaart en Willem Lodewycksz en ander se representasies van die kontaksituasies met die inwoners van Mosselbaai.

Met die magdom historiese en ander tekste oor die Nederlanders se aankoms, verblyf en uiteindelijke vertrek vanaf die suidpunt van Afrika, is dit verbasend hoe min aandag geskenk is aan Willem Lodewycksz. en die ander vroeë vaarders na die Ooste se relevante beskrywings van die eerste Nederlandse seevaart en hul weergawes van die eerste Nederlandse kontaksituasie met kusbewoners van Suider-Afrika.

Vanuit 'n tradisionele Suid-Afrikaanse perspektief is dit waarskynlik die geval dat Nederlandse aktiwiteite in Afrika voor 6 April 1652 as minder belangrik geag is. Hoogstens sou daar enkele verwysings na Van Linschoten se ervaring met die Portugese wees en, natuurlik, die Nederlandse behoefte aan 'n verversingstasie. Maar die aanloop tot die vestiging van 'n Nederlandse teenwoordigheid in Suider-Afrika kan histories nie eenvoudig genegeer of weggewens word nie, hoewel dit vanuit 'n kultuurhistoriese oogpunt wel verstaanbaar is dat die tradisionele historiese afbakening van letterkundige studies van Suid-Afrikaanse Nederlandse tekste aanvanklik nie tekste uit 'n vroeëre era ingesluit het nie.

Daar het wel in 2002 in Afrikaans en vanuit 'n Suid-Afrikaanse perspektief, 'n kort, maar belangrike bydrae in hierdie verband verskyn: Karel Schoeman se *Die Suidhoek van Afrika: Geskrifte oor Suid-Afrika uit die Nederlandse tyd, 1652-1806*. Hoewel die subtitel suggereer dat ook hierdie studie na 1652 gaan inskop, bevat die inleidende hoofstuk, "Die eerste skeepvaarders", wel 'n Afrikaanse vertaling van gedeeltes van Rouffaer & IJzerman se 1915-samestelling van *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597, opgeteken deur Willem Lodewycksz*.

As 'n inleiding wat bykomstige agtergrond wil verskaf, kan die hoofstuk met die uitsondering van die weglaat van enkele gebeure as redelik omvattend beskou word. Daar is wel 'n onthutsende feitefout in Schoeman se aanvullende kommentaar wanneer

hy die 1595-De Houtman-vloot tydens hul terugkeer in 1598, verkeerdelik in Tafelbaai plaas, en aan die ‘Eerste Schipvaart na die Ooste’ die eer toeken as die “die eerste Nederlanders wat anker gewerp het in ... die huidige Tafelbaai” (2002: 13).

Die korrekte feite is egter dat die retoervloot van De Houtman se 1595-vaart reeds op 14 Augustus 1597 in Nederland terug was, en dat die vloot in ieder geval ook nie tydens die terugvaart in die Kaap aangedoen het nie, maar wel St. Helena-eiland (De Boer 1937: 78; I.N.G. 2007).

Die eer waarvan Schoeman praat, het wel die *Leeuw* en *Leeuwin*, onderskeidelik onder bevel van Pieter Stokmans en Frederik de Houtman, te beurt geval. Hulle het op 11 November 1598 in bevel van ’n De Moucheron-vloot in die huidige Tafelbaai anker laat sak, juis ook toe Cornelis De Houtman se tweede uitvaart na die Ooste onderweg was (Unger 1948: 44) en sien hoofstuk 8.3.1).

Die implikasies van Lodewycksz. en ander se bydraes tot die Nederlandse representering van die De Houtman-vloot se eerste kontak met Kaapse kusbewoners is waarskynlik onderskat. Hierdie optekeninge tydens die De Houtman-vloot se besoeke aan die kus van Suider-Afrika het die reeds-vermelde *Klare en Korte Besgryvinge van het Land aan Cabo de Boa Esperanca* met 57 jaar voorafgegaan. As sodanig kan dié tekste stellig beskou word as ’n belangrike faktor in die aard van toekomstige representasies. Volgens Roeper & Wildeman is die tekste in 1598 deur die uitgewer Cornelis Claesz. aanvanklik in Nederlands gepubliseer, en later ook in Engels, Frans, Latyn en Duits vertaal en uitgegee (1997: 31).

Tot en met die publikasie van Hondius se 1652-uitgawe van *Klare en Korte Besgryvinge*, 55 jaar later, sou dié tekste aanvanklik die enigste bydrae, en daarna steeds ’n relevante een, lewer tot ’n Nederlandse diskoers oor Suidelike-Afrika

Die eerste weergawe van die 1595-De Houtmanvaart, ’n anonieme vertelling van ’n meevaarder, is in 1597 deur Barent Langenes in Middelburg (Middelborgh) onder die titel *Journael van de Reyse der Hollantsche schepen gedoen naer oost Indie* uitgegee (Roeper & Wildeman, 1997: 31). Daar is wel ’n onbeduidende diskrepansie tussen laasgenoemde bron en R.Bijlsma die archivaris van die Algemene Rijksarchief

(nou die Nasionaal Archief), se 1927-inventaris, wat die publikasiedatum aangee as 1598.³⁸

Volgens die 1927-inventaris van R. Bijlsma, was die eerste Lodewycksz.-teks bekend as *De Eerste Boeck. Historie van Indien deur G. M. A. L. (Gulielmus Lodewycksz.)* en is in 1598 deur Cornelis Claesz. uitgegee, met 'n Byvoegsel daarby.³⁹ Die volgende weergawes van Lodewycksz. se vertelling van *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597 se Eerste Schiipvaart na die Ooste* is ook beskikbaar.

Die 1598-*De Eerste Boeck*-weergawe is in 1915 in 'n samestelling deur Rouffaer & IJerman ingesluit in Deel 1 as *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597 deur Willem Lodewycksz.*, en as nommer 7 van die Van Linschoten-verenigingreeks uitgegee.

Daar is ook afgekom op 'n verwysing na 'n 1648-Cornelis Houtman weergawe van die *Eerste schip vaert der Hollanders naer Oost-Indien onder 't beleydt van Cornelis Houtman uyt Texel 't Zeylghaen, anno 1595*, deur Hartgers in Amsterdam uitgegee. Die verwysing verskyn in die Kaapse archiveris, V. de Kock se *By Strength of Heart*, in 1953 deur H.B. Timmins in Kaapstad uitgegee.

Heel ongewoon is dit die enigste verwysing na Houtman as outeur, en verder is die 'De' in De Houtman weggelaat. Beide die gebruik van 'Hollanders' in die titel en die toeskryf van die outeurskap aan 'n Houtman is moontlike aanduiding dat dit 'n heruitgawe was van die aanvanklike anonieme De Langenes-weergawe *Journal van de Reyse der Hollantsche schepen gedaan naer oost Indie*.

Volgens R. Bijlsma se 1927-*Inventaris van de archieven van de Compagnien op Oost Indie 1594-1603*, bestaan daar ook die volgende korter weergawes en uittreksels deur persone aan boord oor die Eerste Schipvaart waartydens kontaksituasies aan die kus van Afrika plaasgevind het: Cornelis Turck (tolk op die *Mauritius*)-, Franck van der Does (adelborst op die *Hollandia*) en Jeronimus Maryen (adelborst op die *Hollandia*).⁴⁰

³⁸ Nasionale Archief, Den Haag. Verwysing (104.01: 1927).

³⁹ *ibid.*

⁴⁰ *ibid*

Laasgenoemde kort weergawes en uittreksels is saam met die Langenesweergawe (waarna reeds verwys is) opgeneem in Deel 2 en Deel 3 van Rouffaer & IJzerman se *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597*, en het onderskeidelik in 1925 en 1929 as nommers 25 en 32 van die Van Linschoten-verenigingreeks verskyn.

'n Vierde weergawe van die samestellers Rouffaer en IJzerman, *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597, deur Willem Lodewycksz.*, gedateer 1915-1929, is in 1929 deur De Bussy in Amsterdam uitgegee en bevat heelwat redigering en toeligting deur die samestellers.

Ná hierdie vroeë twintigste-eeuse weergawes het daar ook J.C. Mollema se *De eerste schipvaart der Hollanders naar Oost-Indië* in 1936 verskyn, M.G. de Boer se 1937-samestelling *Van Oude Voyagien* met 'n hoofstuk getitel 'De Eerste Schipvaart naar Indië', deur Vondel in Amsterdam uitgegee, en A. Blonk se *Cornelis de Houtman en het begin van onzer zeevaart op Indië (1565-1599)* uit 1938.

Die jonste uitgawe, *Om de Zuid. De Eerste Schipvaart naar Oost Indië onder Cornelis de Houtman 1595- 1597, opgeteken deur Willem Lodewycks* het in 1997 verskyn. Hierdie weergawe is deur V. Roeper. & D. Wildeman uit sestiende-eeuse Nederlands in moderne Nederlands vertaal. Laasgenoemde vertalers meld die "Schriftzet-en drukfouten is in het oorspronklike zinskonstruksies vaak losgelaten ... Aan de informatie die Lodewycksz. zelf gaf is echter niets afgedaan, gewijzigd of toegevoegd. Storende foute of onduidelikheden van de schrijver zijn in een voetnoot toegelicht."

8.2.1 Die 1595-uitvaart na die Ooste.

Volgens die Lodewycksz.-vertelling van die Eerste Vaart is 'n vloot met Cornelis de Houtman as die hoofkoopman ("kommies") en ook die 'de facto' bevelvoerder, maar sonder die titel,⁴¹ deur finansiers en skeepseienaars van Warmoesstraat in Amsterdam befonds en saamgestel. Die begin van die vertelling gaan Lodewycksz. se

⁴¹ Volgens Swart wou die finansiers en borge nie te veel seggenskap aan 'n enkele bevelvoerder toevertrou nie, maar sinspeel ook op 'n kwessie van stand. De Houtman, die seun van 'n brouer, se voorouers was sedert die vorige eeu die ondergeskiktes van die Van Beuningens in Gouda (2007: 6).

teenwoordigheid op die vloot vooraf, aangesien hy as ‘middelman’ eers na al die aanvanklike voorbereidings [wat vermoedelik wel deur hom beskryf is] persoonlike instruksies van die eenaars ontvang en toe kort voor die vertrek aan boord gegaan het.

Volgens die I.N.G.-rekords het Cornelis de Houtman op 2 April 1595 met altesaam 249 manskappe uit Amsterdam vertrek met die *Hollandia* onder die bevel van skipper Jan Dignums van Kwadijk, die *Mauritius* met skipper J.J.Meulenaar (Moelenaar/Molenaar), ’n kleiner vaartuig, die *Amsterdam*, met skipper Jan Jakobsz. Schellinger en die *Duijfe*⁴² ’n pinta of groot seiljag onder bevel van Simon Lambrechtsz. Mau (I.N.G. 2007).

Ten spyte van sy baanbrekersrol as die leier van die Eerste Skipvaart na die Ooste, is Cornelis de Houtman se leierskap en besluitneming, veral met betrekking tot sy verhouding met en optrede teen koopman Gerrit van Beuningen (Boninghen/Bönningen), deur latere geskiedskrywers bevraagteken. As die Warmoesstraatfinansiers se noukeurige en fyn beplanning in ag geneem word, is dit merkwaardig dat hulle nie veral gelet het op die aanstelling van ’n ooglopende oorkoepelende leier van die tog nie.

Deur so ’n aanstelling sou hulle nie dieselfde stel afgetrap het wat beide die Drake- en Magellaanvaarte vroeër in die eeu amper laat misluk het nie. In die eerste geval het Kaptein-Generaal Magellaan sy tweede in bevel, Inspekteur-Generaal Juan Cartegena en sy persoonlike priester, aan wal gesit op een van die eilande in die Straat van Magellaan, en die skipper Gaspar de Quessada en ander muiters is onthoof en gevierendeel (Bergreen 2003: 150, 168.). Drake, weer, het sy tweede in bevel, Thomas Doughty, wat goed bevriend was met die vaart se groot borge, ook laat onthoof op dieselfde klag van ongehoorsaamheid en muitery (Bawlf 2003: 103).

Van Beuningen se gedrag en oorskryding van sy magte as koopman is as ernstig beskou. Met die skeepsraad se goedkeuring is hy op De Houtman se bevel aanvanklik geboei en tot sy kajuit beperk. Eienaardig het Van Noort ook in 1598 tydens sy omvaring aan die einste suidpunt van Suid-Amerika dieselfde probleem as Magellaan en Drake ondervind. Hy het sy vise-admiraal, Jacob Claesz. van Ilpendam, wat volgens

⁴² Word ook na verwys as die *Duijfen*.

finansiële bydrae sy eweknie en vennoot was, op dieselfde klag van muitery en versuim om bevele uit te voer, nes Categena met 'n wapen en karige rantsoene water en kos in die Straat van Magellaan aan wal gesit (Roeper & Wildeman 1999: 96).

Dat De Houtman se Eerste Schipvaart nie 'n volslae sukses was nie, is nie te betwis nie, maar die terugvaart met 'n kleiner as verwagte vrag speserye het ten minste van die onkoste gedek en bowenal was dit 'n aansporing vir ander gewees om die vaart te onderneem. Die besluitneming en leierskapprobleme het ook die aandag gevestig op die probleme met die lynfunksies in die bevelstrukture, die rol van die vloot se gesamentlike skeepsraad en die onderskeid tussen die bevoegdheids van die skeepsoffisiere teenoor dié van die kooplui. Dit, tesame met die onverwagte hoë lewensverlies weens skeurbuik, het ten minste egter die vaarte wat gevolg het, beter voorberei vir wat voorgelê het. Maar dit was die teenwoordigheid van Lodewycksz. as aangestelde verteller, skriba in die Pigafetta-tradisie, wat beide die leser en navorser waardevolle insae en insig bied.

8.2.2 Die De Houtman-vloot se ongewone lang tydsduur aan wal.

Om die volle duur van De Houtman se eerste Schipvaart met latere vaarte in perspektief te plaas, is dit nuttig om die duur van die vaart en die tyd aan wal met enkele ander te vergelyk. Voor 1616 het die meeste vlote langs die Ooskus van Afrika, nes De Houtman, aanvanklik teen 'n slakkepas vanaf die Kaap teen die heersende winde en die Mosambiek-seestroom, verby Madagaskar na die Oos-Indiese-eilande gevaar.

Vanaf die vertrek op 2 April 1595 van Nederland tot die vertrek op 12 Februarie 1596 vanaf Antongila-baai in Noordoos-Madagaskar het die De Houtmanvaart 289 dae geduur en daarvan was die vloot slegs 162 dae op see. Daarteenoor is 127 dae aan wal deurgebring waarvan sewe dae in Mosselbaai was, 25 dae in Ampalaza-baai op die suidpunt van Madagaskar, 63 dae in St. Augustinusbaai aan die suidwestelike kus van Madagaskar, elf dae op St. Marie-eiland en 21 dae in Antongila-baai, beide op die noordoostelike kus van Madagaskar (I.N.G. 2007).

Die De Houtman-vloot het 'n ongekende lang tyd aan wal deurgebring, grotendeels in Madagaskar. Die eerste vloot se lang tyd aan wal was hoofsaaklik te wyte aan hul voortdurende soeke na vars proviand, hul pogings om die talle skeurbuikslagoffers te verpleeg, sowel as om die gestorwenes te begrawe (I.N.G. 2007).

In teenstelling met die duur van hierdie vaart, het 'n vloot bestaande uit die *Roode Leeu Met Pijle* en die *Gouda* onder bevel van Hendrik Brouwer in 1610 'n veel vinniger reis gemaak. In plaas daarvan om langs die kus van Afrika op te vaar, het Brouwer vanaf Tafelbaai [34°Suid] tot tussen 36°S en 40°S Suid gevaar, waarvandaan hulle met die heersende westelike winde en seestrome van agter, die Indiese Oseaan oorkruis het tussen Amsterdam- en St. Paulus-eiland totdat hulle nie ver van die weskus van Australië nie, dieselfde lentegraad as die Sunda-seestraat bereik het. Daarvandaan is daar toe direk noord na Sumatra en Java gevaar wat hulle binne 240 dae bereik het. Hierdeur is die vaartyd vanuit Nederland met amper die helfte gesny (I.N.G. 2007).

As gevolg van die baanbrekersvaart van Hendrik Brouwer wat selfs verder suid gewaag het as die Van Neck-vloot se roete in 1601 (sien bylaag C) was daar nie meer sprake van die die ou roete langs die Ooskus van Afrika nie, en is dit na 1616 nie meer gebruik nie, terwyl skippers wie se aandelikse soldy tussen 80 tot 100 guldes was, ook aansporingsbonusse van 600, 300 en 150 guldes betaal vir vaarte onderskeidelik korter as ses, sewe en nege maande (Dash 2002: 77). Hoewel die Brouwer-roete 'n veel korter vaartyd moontlik gemaak het, was daar reeds korter vaartye opgestel soos afgelei kan word van admiraal Pieter Both en sy vloot se 266 dae vaartyd in 1610 (I.N.G. 2007).

Die *Goude Leeuw* wat in 1621 die vaart vanaf Amsterdam na Batavia aangedurf het, het dit in 127 dae voltooi - dieselfde tyd wat die De Houtman-vloot in 1595/6 aan wal deurgebring het. Volgens Dash het die meeste skepe na die 1620's slegs in die Kaap aangedoen. In 1639 het die *Amsterdam* die vaart na die Ooste binne 119 dae afgelê, 'n rekord wat baie lank sou bly staan. Meer as 'n 100 jaar later sou veel beter toegeruste skepe, soos die *Zuytdorp*, in 1712 steeds 'n volle twaalf maande neem net om die Kaap te bereik. Heel ironies het die *Zuytdorp*, nes die *Batavia* wat die kortste

verblyf in die Kaap aangeteken het, gesink op die riewe van die De Houtman-eilandgroep⁴³ aan die kus van Australië (I.N.G. 2007; Dash 2002: 262).

8.2.3 Vorige kontakte in Mosselbaai en die 1595 De Houtman-vloot se aankoms op 4 Augustus 1595.

Volgens Ferreira & Le Roux het Dias die waterhaalplek (“Aguada”) de São Bras op 3 Februarie 1488 bereik (2009: 19). Die Portugese tradisie om veral kape en baaie te vernoem na Katolieke heiliges, word deur die Katolieke liturgiese kalender bevestig en 3 Februarie word aangedui as die gedenkdag van die heilige St. Blasius. Na ’n onsuksesvolle poging in 1601 deur Admiraal van Caerden om vars vleis van die inwoners in Mosselbaai te verkry en hulle daarom tevrede moes wees met die mossels waarvan daar ’n oorvloed was, het hy die baai Mosselbaai genoem (Ferreira & Le Roux 2009: 218).

Volgens Welch is Dias in 1488 vanaf ongeveer oorkant die hedendaagse Clanwilliam deur ’n stormsterkte wind suidwaarts gedryf; toe hy ooswaarts vaar om die kus weer in sig te kry, het hy besef dat hulle reeds om die suidpunt was en dat hy noordwaarts moes vaar om te kus te vind (1935: 206). Dias het eers met sy terugvaart binne sigafstand om beide Kaap Agulhas en die Kaappunt gevaar en het eers daarna in Tafelbaai aan wal gegaan.

Dias, die eerste Europese aankomeling in Mosselbaai, is egter met klippe bestook en hy het toe oorreegeer en ’n inwoner met ’n kruisboogpyl platgetrek (Ferreira & Le Roux 2009: 27). Onder hierdie omstandighede sou die ontmoeting beswaarlik as suksesvolle kontak beskryf kon word.

Toe Da Gama op 25 November 1497 in Angra de São Bras (Mosselbaai) aangekom het, het hy die beboste gebied vermy en die inwoners versigtig op die oop strand genader. Hy het ’n enkeling vooruit gestuur om die aanvanklike kontak te maak, iets wat dalk bygedra het tot ’n suksesvolle kontak (Ferreira & Le Roux 2009: 26). Volgens Ferreira & Le Roux het Da Gama op 2 Desember 1497 daarin geslaag om die eerste ruilhandel-transaksie met die inwoners van Mosselbaai te beklink toe ’n “vet

⁴³ Vernoem na Cornelis se jonger broer, Frederick, wat later as goewerneur in Batavia gedien het.

swart os” verruil is vir drie koperarmbande. Op 3 Desember was daar egter van Da Gama se manskappe wel in “n klein onderonsie met die Khoikhoin gewikkel en is as bloot afskrikmiddel twee klein bronskanonnetjies van die bote af op die Khoikhoin geskiet, maar sonder lewensverlies wat die Khoikhoin in die rigting van die berge laat padgee het” (2009: 26).

Opgetekende besoeke voor Nederlandse kontakte ná Da Gama aan Mosselbaai, sluit in dié van João da Nova op 7 Julie 1501, waartydens vee verruil is met Khoikhoi en weer in 1505 (Ferreira & Le Roux 2009: 30), Pedro Queresma (vir 13 dae in Mei 1506), en Balthazar Sprenger twee maande later (Raven-Hart 1967: 1-16).

Na ’n lang onderbreking in besoeke het Manuel de Mesquita Perestrêlo in 1576 in opdrag van koning Manuel I die Ooskus tussen Kaap die Goeie Hoop en Kaap das Correntes in Mosambiek herkarter, waartydens hy ook Mosselbaai besoek het en afgekom het op die oorblyfsels van die kapel wat Da Nova daar in 1501 opgerig het (Ferreira & Le Roux 2009: 49).

Elphick het in sy seminale werk, *Khoi-Khoi and the founding of White South Africa* juis in ’n hoofstuk getitel “Peninsular Khoikhoi on the Sea Route to the Indies, 1488-1610” aandag gewy aan ’n ooreenstemmende gedeelte van die tydskader van dié ondersoek. Hoewel die titel van die hoofstuk geografies die fokus plaas het op die Khoikhoi van die Kaapse skiereiland, word daar wel verwys na Dias se 1488 aankoms in Mosselbaai in die Suid-Kaap, ander Portugese in die Suid-Kaap en Skiereiland, sowel as Engelse seevaarders met verwysing na die Kaapse Skiereiland (1985: 72). Eienaardig is daar geen verwysing na enige van die eerste Nederlanders, De Houtman in Mosselbaai 1595 of De Houtman Tafelbaai in 1598 en Van Spilbergen in Tafelbaai 1601 nie, maar daar is wel aandag gevestig op ’n latere beskrywing van Cornelis Matielief se 1608 besoek aan Tafelbaai (Elphick 1985: 75).

Volgens Raven-Hart het die bemanning van die De Houtman-vloot, 107 jaar na Da Gama se 1488-besoek, steeds groot versigtigheid aan die dag gelê toe hulle op 5 Augustus 1595 in Mosselbaai aan wal gegaan het (1967: 7-12). Dié representasies van die kontakte met die kusbewoners van Mosselbaai deur Lodewycksz. en andere was die gevolg van hul sewe dae verblyf. Volgens Van Riebeeck se *Daghregister* is daar

aanvanklik na die inwoners van Mosselbaai verwys as die Vismense (Bosman & Thom 1952: 82); volgens Sleigh is die gebied om Mosselbaai bewoon deur die Attaqua en die Gouri- of Gouriquastam, 'n naam wat Gouritzrivier vandag nog lewend hou (2004: 62).

Na die De Houtman-vloot se vertrek uit Nederland, het 'n kort besoek aan die Maio-eiland (Mayo)⁴⁴ aan die kus van Wes-Afrika gevolg waarvandaan die vloot eers in die rigting van Brasilië gevaar het en toe met die heersende Noordwestelike winde weer in die rigting van Afrika. Die De Houtman-vloot het die Portugese vaarplan noukeurig gevolg. Op 2 Augustus 1595 is daar verby Cabo de Bona Esperanca (Kaap die Goeie Hoop) gevaar en op 4 Augustus 1595 is anker gegooi in Aguada de Sambras (Mosselbaai).

Bitterli voer aan dat die eerste kontaksituasies van die vroegste seevaarders nie net vlugtig van aard nie, maar hulle is gekenmerk deur die mees elementêre pogings van kommunikasie, waarin gebaretaal oorwegend gebruik is en geskenke gegee is. Hoewel laasgenoemde 'n mate van wedersydse vertroue bevorder het, was dit nie noodwendig voldoende vir handel om plaas te vind nie (1989: 21).

Met Bitterli se stelling oor die moontlikhede van handel dryf in gedagte, blyk dit uit die beskrywings dat die De Houtman-vloot veel meer tydens hul kort periode aan wal in Mosselbaai vermag het as wat algemeen te verwagte was. Wat die representering van die Mosselbaai-besoek in 1595 ook in 'n mate uniek maak, is beide die aantal sowel as die verskeidenheid beskrywings wat die landing en kontakte weerspieël. Gewoonlik was Europese reisbeskrywings kort ontoereikende verslae oor die kontakte en het 'n gebrekkige begrip van die konteks en geskiedkundige implikasies van die gebeure getoon (Bitterli 1989: 21).

8.2.3.1 'n Vergelyking tussen die Lodewycksz-tekste en 'n latere Rouffaer en Ijzerman-samestelling, met toeligting.

Reeds vroeg in hierdie ondersoek is daar verwys na die 1929b-Rouffaer- en Ijzerman-samestelling van *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597, deur Willem Lodewycksz.*, met bykomstige

⁴⁴ Daar is ook 'n Maio-eiland in die Kaap-Verdiese-eilandgroep 15 ° 22' N, destyds onder Spaanse beheer terwyl Mayo-eiland 11 ° 52' N aan die kus van Guinee-Bissau geleë is.

redigering en toeligting, wat deur De Bussy uitgegee is. Ten spyte van verwysings in die voorwoord na die toeligting, is die teks aanvanklik, hoofsaaklik gegrond op die titel, verkeerdlik beskou as 'n getroue weergawe van Willem Lodewycksz. se oorspronklike teks.

By die lees van 'n Nasionaal Archief-afskrif van die 1915-Rouffaer- en IJzermansamestelling van *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar ost Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597 deur Willem Lodewycksz.*, en die naas mekaar stel van die tekste, het die werklike omvang van die teksverskille, weglating en toeligting ooglopend geword, en word dit duidelik hoekom 'n mens versigtig met die begrip representasie moet omgaan.

Met die aanvanklike wanindruk in gedagte, en die probleme om Lodewycksz. se oorspronklike teks van die toeligting te onderskei, is beide tekste, waar dit relevant is, naas mekaar gestel. Sodoende kan die samestellers se uitsprake nie verkeerdlik aan Lodewycksz. toegeskryf word nie, en word die moontlikheid van foutiewe afleidings beperk.

Om die vergelyking te vergemaklik, verskyn aanhalings van die oorspronklike 1915-weergawe in gewone lettertipe, terwyl die 1929b-weergawe in 'n *alternatiewe lettertipe* verskyn. Aangesien beide tekste in die naam van die samestellers Rouffaer & IJzerman verskyn, word na die weergawes voortaan in die studie verwys as die 1915- en die 1929b-weergawes, onderskeidelik deur Nijhoff en De Bussy uitgegee. (Daar is alreeds in 8.2 hierbo verwys na die 1929a-weergawe, wat kort uittreksels en fragmente bevat.)

Dag 1: 4 Augustus 1595 – Aankoms in Mosselbaai.

Dag 2: 5 Augustus 1595 – Eerste kontak.

Twee landingsvaartuie, 'n sloep⁴⁵ en 'n skuit, is na die strand gestuur. Die sloep onder bevel van koopman Gerrit van Boningen (Beuningen) van die *Hollandia* en saam met hom onder andere adelbors Jeronimus Marien en die tolk Cornelis Jansz. Turck, het die strand bereik, maar die skuit waarop Van der Does en nog twaalf man was, het

⁴⁵ Nie veel groter as 'n skuit nie, maar toegerus met met roeispane sowel as 'n mas en 'n seil.

amper met rampspoedige gevolge die Mosselbaaibranding onderskat en moes terugkeer skip toe. Benewens Lodewycksz. se representasie, het Turck en Marien ook afsonderlik representerings van die eerste kontak gegee. Aan land is verkenninggeselskappe uitgestuur en van die bemanning is as skildwagte by die sloep gelos (Rouffaer & IJzerman 1915: 6).

7 swarte mannen ghecome, die t'spoor van onsen gasten, die int landt ghegaen waren, ghevolcht hebben, ende by den anderen comende, hebben de onse haer eenighe Messen, Lijnwaet, Bellen ende Spiegelkens [gegeven]⁴⁶, als oock eenighe wollen cleederen, doch wisten niet wat zy daer mede doen souden, derhalven wierpen die wech, haer worde Wijn geschoncken ende Biscuit ghegheven, welck zy oock nutten, ende als den avont aen quam, zijn de onse weder t'scheep ghecome (Rouffaer & IJzerman 1915: 6).

Die historiese relevansie van die gebeure en die bydrae van Willem Lodewycksz. se kort representering van die besondere dag het agterweë gebly; tog behoort dit nie misgekyk te word nie. In werklikheid en in vergelyking met van die ander representerings wat aandag sal geniet, het Lodewycksz. duidelik nie verder veel waarde aan dié kontakmoment geheg nie. Die indruk is geskep dat Nederlanders amper oorgretig was om geskenke aan die inwoners van Mosselbaai te oorhandig. Soos Lodewycksz. ook meld, sou die inwoners werklik nie die geskenke nodig gehad het nie, of nie geweet het wat om daarmee te doen nie. Die geskenke is weggegooi, en die inwoners het veel eerder die wyn en skeepsbeskuit wat hulle aangebied is, geniet.

Die verloop van die eerste ontmoeting is in die 1929b-weergawe met minimale toeligting en aansienlike redigering aangebied. *“Twee dagen later met een sloep en een schuit in de Mosselbaai landende, bleken de donkerkleurige bewoners niets te voelen voor lijnwaad, messen, spiegeljies, bellen en wollen kleeren, maar wijn en beschuit gaarne te nuttigen”* (Rouffaer & IJzerman 1929b: 8).

Nie een van die twee weergawes van die eerste kontakmoment kan werklik as voorstellings beskou word waaruit stereotipes sou kon ontwikkel nie. Sonder om

⁴⁶ Reeds in 1915 ingevoeg.

spesifiek te let op die verwysing na en verskil oor die inwoners se velkleur, donkerkleurig teenoor swart, verskaf beide tekste eerder 'n kommentaar oor die inwoners se voorkeure met betrekking tot handelsmoontlikhede.

Die besoekende Nederlanders het ten minste nie by die inwoners van Mosselbaai dieselfde vrees ingeboesem as wat die geval was tydens die koms van Columbus in die Amerikas nie: volgens 'n Jesuïtiese priester, Vader Le Jeune, is daar deur die Indiaanse spioene gerapporteer dat die vreemdelinge op die 'drywende eilande' werklik gepantserde, bloedsuipende, beenvretende monsters was (Bitterli 1989: 25).

Daarteenoor het die einste 'bloed en bene' by die inwoners van Mosselbaai byval gevind en het hulle die beskuitjies en wyn meer geniet as die geskenke wat hulle ontvang het. Verder is dit moontlik dat die Khoi-Khoi se orale geskiedenis die inwoners van Mosselbaai minstens sou voorberei het op die koms van vreemdelinge oor die see wat op daardie stadium so driemaal in die eeu hul verskyning gemaak het, gemeet aan die lys besoekers wat in afdeling 5.6, genoem is.

Enige verdere kommentaar oor die inwoners of ruilmootlikhede met hulle word dan in albei tekste onderbreek deur 'n vertelling van pikkewyn-en robbejag in Mosselbaai. Hoewel die beskrywing van die robbejag op sigself nie 'n onderbreking van die tekstyd verteenwoordig het nie, het dit in die 1929b-weergawe gepaard gegaan met 'n vergelyking oor soortgelyke aktiwiteite van die Van Heemskerckvaart in die Noordelike Yssee. Die inligting sou eers aan Lodewycksz. na sy terugkeer aan Nederland op 14 Augustus 1597 bekend geword het toe dit in Gerrit de Veer se *Waerachtighe beschryvinghe van drie seylagien (1598)* gepubliseer is (Van Groesen 2006: 49).

Die relevansie van die insluiting van robbejag in die oorspronlike teks is verstaanbaar vanuit die perspektief dat die vloot reeds vanaf 18° Noord weens skeurbuik lewensverlies begin ervaar het, en dus is die aanvulling van die vleisvoorraad as van primêre belang beskou. Met 'n spens aangevul met vars vleis, sou aandag daarna nie net gevestig kan word op handelsmoontlikhede nie, maar ook op verdere aanvulling van proviand.

Verdere toeligting deur Rouffaer en IJzerman in die 1929b-weergawe werp lig op 'n ander 'werklikheid'. Daar word verwys na die voorsiening van goedere waarna die markte 'hunker' en hoe dit beide die geoorloofde en ongeoorloofde optrede geregverdig het. Dit lyk of die amptenare op die voor-Kompanjie vlote reeds die volle omvang van hul mag sou gebruik om sukses te verseker. Verder kan die toeligting oor die Nederlanders se vasberadenheid om die Speseryeilande vanuit die Noorde of die Suide te bereik as beide relevant en aanvullend beskou word, solank die leser maar onthou dat dit 334 jaar later bygevoeg is:

hun brutale poging bestond daarin de specerijlanden van twee zijden te benaderen en te omvatten en wat ook kosten moge aan ontbering en gevaar, in vriend- en vijandschap, in eerlijken handel en eerlijken strijdt, of anders, in Gods naam, met diefstal en roof en doodslag en moord datgene te verkrijgen waarnaar hun markten hunkerden (Rouffaer & IJzerman 1929b: 9).

Dag 3: 6 Augustus 1595 – Tweede kontak

Op die derde dag is bemanning van die vloot in drie afsonderlike sloepe na die strand toe en uitgestuur om te verken.

Wij vonden diversche stappen van Menschen, Vee ende Honden, oock Patrysen ende wyder de Spiegeltiens ende Bellekens ghebroken, diemen haer daeghs te voren ghegheven hadde, ende tstück Lijnwaet op de Heyde ligghen terwylen waren eenighe Inwoonderen by de schuyte geweest, daer wy na toe ginghen: maer waren neffens ons weder ghekeert sonder sonder haer ghewaer te worden, so hehendich connen zy haer door de bosschagie voeghen, doch quamen haest weder, wy gaven haer te verstaen, soo ons best moghelick was, dat zy ons Vee souden brenghen, wy souden haer Yser (dwelck zij Cori noemen) geven, dwelck zy ook seyden te doen (Rouffaer & IJzerman 1915: 7).

Die onderhandelinge na die aanvanklike kontak het suksesvol verloop en die spreekwoordelike tafel was gedek vir die eerste ruiltransaksie, yster in ruil vir vee. 'n Veronderstelling dat daar stapsgewys opgetree is volgens die instruksies

van 'n voorgeskrewe modus operandi sou ook nie onrealisties wees nie. Wat veral besonder van die inwoners was, was hul vermoë om die landingsgeselskap ongesiens te volg en vinnig en onopgemerk deur die ruigtes te beweeg.

Dieselfde middag is twintig manskappe weer uitgestuur in 'n poging om te sien of hulle enige tekens van “huysinghe soudens connen vinden: maer was tevergheefs” (Rouffaer & IJzerman 1915: 7). Die inwoners het hulle tydens die ‘soektog’ eerder vergesel as begelei en elke keer as die Nederlanders stilgehou het, het die inwoners eenvoudig gehurk of op die grond gesit.

Vir die landinggeselskap was hierdie skynbaar ongewone gedrag onverwags en uiters frustrerend omdat dit verskil het van berigte oor kontakte elders in Afrika waar kusunwoners gewoonlik die besoekers begelei het na 'n nedersetting of vesting. In Mosselbaai was daar toe geen uiterlike manifestering van politieke mag of enige plaaslike leier of heerser wat aan die besoekers voorgestel kon word nie.

Dag 4: 7 Augustus 1595 – Derde kontak.

As die aanvanklike pogings om handel te dryf nie baie suksesvol was nie, het die aanvraag na yster in die Khoi-Sankultuur die moontlikheid van 'n beter ruilhandelgeleentheid gebied. Die landingsgeselskap was weer vroeg aan wal en 23 gewapende manskappe het weer eens uitgegaan met die bedoeling om “haer dorp oft wooninghen te gaen besoechen”, maar onderweg het hulle van die inwoners:

teghen ghecomen, brenghende 6 Schapen, daer voor wy haer eenen staf ysters gaven, swaer ontrent 30 pont, met noch eenich gelt, dan overmidts zy de d'yser niet gescheyden conden, worden twistich, ende maeckten terstont roock, het welck was een teecken, daer mede zy hare compaengie yet te kennen'gaven derhalven deden wy tvier uyt, doen werden zy met de twee Schapen vluchtich, ende wy keerden met de viere nae onse Sloepen (Rouffaer & IJzerman 1915: 7).

Hoewel hierdie derde kontak vreedsaam begin het, het daar kort na die aanvang daarvan 'n situasie ontstaan toe probleme aangaande die verdeling van 'n 30 pond-

ysterstaaf onderlinge stryery ontketen het. Ontevrede inwoners het begin vure maak en die agterdogtige of oorversigtige Nederlanders het ingegryp en die vure geblus omdat hulle dit as moontlike seinvure beskou het. Die ruiltransaksie is nie voltooi nie en die inwoners het twee van die ses skape gehou en onmiddellik vertrek. Dit is ook nie vermeld of die Nederlanders die 30 pond ysterstaaf gehou het of die inwoners dit saamgeneem het nie. Die sensitiewe aard van die verhouding tussen die Nederlanders en die inwoners was ooglopend, en agterdog aan beide kante was 'n aanduiding van hoe maklik 'n kontaksituasie in moontlike konflik kon ontaard.

Ondanks die onderbreking het die situasie gou genormaliseer. “Zy volghden ons weder, ende riepen dat zy ons meer brenghen woude ende teghen den avont quamen zy weder by ons ende maeckten weder vrede” (Rouffaer & IJzerman 1915: 7).

As in ag geneem word dat die Nederlanders geen benul sou gehad het wat die inwoners roep nie sou daar van 'n kombinasie van semiotiese- en gebaretaal afgelei moes word dat hulle meer skape sou bring. Net voor donker het die inwoners die Nederlanders weer genader en hulle “schenckende haer spaensche Wijn, met conditie zy ons desanderen daeghs meer Vees souden brenghen, wy souden haer oock Ysser brenghen” (Rouffaer & IJzerman 1915: 7).

Die beskrywing van bovermelde kontaksituasie waar daar aanvanklik suksesvol handel gedryf is en na misverstand 'n vertrouensbreuk plaasgevind het, het minstens positief geëindig en hulle het weer sosiaal verkeer op die strand met die vooruitsig van verbeterde ruihandelmoontlikhede die volgende dag!

Dag 5: 8 Augustus 1595 – Vierde kontak.

Die skildwagte het die handelaars op die strand laat weet dat die inwoners met vee nader. Ten spyte van die positiewe afloop van die vorige dag se onderhandelinge, het daar dié keer geen ruilhandel geskied nie: dalk sou mens dit kon beskou as 'n voorskou of finale besigtiging van die negosieware. Die inwoners “begeerende men soude haer eenich yser laten sien, ‘twelck wy haer voor de beste mede gauen, ende met toeseegghinge van meer des anderen daeghs brenghen, zijn wy weder na boort ghevaren” (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Dag 6: 9 Augustus 1595 – Vyfde kontak.

Die inwoners het reeds teen dagbreek op die strand vir die Nederlanders gewag en aangedui dat hulle voldoende vee gebring het. Die ruiltransaksie het begin, maar kort voor lank was daar probleme. Dit blyk dat die inwoners nie 'n onderskeid getref het tussen nuut en oud nie en dat en dat hulle nie kon verstaan waarom die Nederlanders twee beeste vir klaarblyklik dieselfde voorwerp wou hê nie:

Den 9 Augustus waren de Inwoonderen ons aen landt verwachtende, ons wysende dat zy veel Vee mede gebracht hadden, cochten desen dagh voor een quaet Houmes⁴⁷, eenen schoonen Osse, als oock voor een Cuypers dyssel⁴⁸, ende willende voor een nieuwe Dyssel twee Ossen hebben, ende zy maer eenen grooten Os geven, zijn wy ghescheyden tot des anderen daeghs (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Die gevolg, soos vorige kere, was dat sodra daar enige dispuut was, die ruiltransaksies tot die volgende dag stopgesit is. Dit is ook nie duidelik of die Nederlanders die aanbod van een os vir die nuwe dissel aanvaar het nie.

Dag 7: 10 Augustus 1595 – Sesde kontak.

Die dag voor die vertrek van die vloot, was die landingsgeselskap weer vroeg op die strand. Die inwoners was gretig om te sien wat in die kooplui se sak was en na die inwoners die inhoud onder oë gehad het, was hulle begeriger as ooit te vore om handel te dryf. Die ruiltransaksies het weer begin asof daar niks die vorige dag gebeur het nie.

Om te verhoed dat 'n situasie ontwikkel soos tydens die derde kontak op dag 4, wat aanleiding gegee het tot die opskorting van handel weens die probleme ondervind oor die verdeling van 'n ysterstaaf, is 'n 70 pond⁴⁹ -ysterstaaf die keer vooraf in vyf

⁴⁷ 'n 'Kapmes' waarmee gekap, gesny en gesteeek kan word, in teestelling met 'n 'mes' of 'steekdegen' waarmee slegs gesteeek kan word. Van Dale 1976 s.v. houwmes.

⁴⁸ Gewoonlik deur kuipers gebruik, die kappedeelte is nouer as 'n byl, gebuig en sit dwars aan die steel.

⁴⁹ Die Amsterdamse pond was 9 % swaarder as die Engelse pond. Een Amsterdamse pond = ,494 kg teenoor die Engelse pond = ,453kg. (Sleigh 2004: 755)

stukke verdeel. Die vyf stukke is toe ook suksesvol verruil vir vyf stuks vee. Lodewycksz. se laaste woorde beaam ook dat as hulle meer yster gehad het hulle meer vee kon verruil het. Die kooplui kry daardie dag:

voor eenen staf yzers van 70 pont in vyven gebroken, twee schoone Ossen ende drie Schapen. Noch 3 Ossen ende 5 Schapen voor een crom Mes⁵⁰, een Bijl, een Schuppe⁵¹, een yseren corten bout, met noch een Mes en stucxkens yzers, twelck altemael moch weert wesen 4 guldens in Nederlandt, ende hadden wy meer yzers ghehad, souden meer Vee become hebben: want wy groote menichte van Ossen ende Schapen opt hooge landt sagen weyden (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Waar die Nederlanders op dag 6, die vyfde kontak, nie mooi verstaan het waarom die Khoi-Khoi nie bereid was om twee beeste te verruil vir 'n nuwe dissel nie, aangesien hul bereid was om een bees te verruil vir 'n ou dissel, was hulle in die geval ironies genoeg bereid om veertien pond staafyster te verruil vir 'n skaap of 'n bees. Oud of nuut, klein of groot, maar iewers tussen die twee transaksies het logika by beide Nederlanders en Khoi-Khoi in die slag gebly.

Die gebeure op 7, 8 en 9 Augustus, wat die aanvanklike gedeeltelik-suksesvolle pogings, die aanloop tot die finale ruilhandel as 't ware weerspieël, is nie in die 1929b-geredigeerde weergawe ingesluit nie. Slegs die ruilhandel op die laaste dag, wat stapsgewys deur Lodewycksz. uitgebeeld is, is kort en kragtig opgesom:

Hoe of de Hottentotten over ons dachten weet ek niet. Kwaad deden wij hun niet en wij betaalden een waarde 'van 4 guldens in Nederlandt' aan oud ijzer voor vijf groote ossen en acht schapen met geitenhaar en vetstaarten (Rouffaer & IJzerman 1929b: 9).

Tydens die handelstransaksies wat oor ses dae gestrek het, het die vloot altesaam sewe osse en twaalf skape verhandel vir 100 pond staafyster (dit is indien die Khoi-Khoi die

⁵⁰ 'n Mes vervaardig met 'n gebuigde lem vir die snoei van plante en sny van leer. Van Dale, 1976. s.v. krommes.

⁵¹ 'n Skopgraaf. Van Dale, 1976. s.v. schoppen.

30 pond staaf op dag 4 gevat het), 'n kapmes, twee messe, 'n byl, 'n kuiper se dissel, 'n skopgraaf, 'n kort ysterbout en 'n paar los stukke yster. Die aanhaling bevat dan ook die eerste verwysing na “Hottentotten” met dien verstande dat die benaming nog nie in 1595 gebruik sou gewees het nie en in 1929 as toeligting ingesluit is.

Beide tekste het melding gemaak van die waarde van die yster waarvoor daar lewende hawe geruil is. Dit is nie te betwis dat daar vanuit 'n kontemporêre perspektief 'n moontlikheid van uitbuiting ter sprake was nie indien die waarde van die yster in die transaksie vergelyk word met die waarde van die lewende hawe wat in ruilproses verkry is nie. Terwyl enige skrootystersmous sou beaam dat die finale arbiter eenvoudig die kwessie van vraag en aanbod was en ekonome eerder sou getuig dat die stand in die kommoditeitssiklus die relatiewe waarde sou bepaal, is dit steeds nie duidelik of al die metaal saam, of net die laaste transaksie s'n, vier guldies⁵² werd was nie.

Vier guldies se yster in Nederland, voordat vervoerkoste bygereken is, sou volgens Dash, die ekwivalent wees van die helfte van 'n matroos se maandelikse soldy of gelykstaande aan 'n skeepsjong se volle maandelikse soldy, wat ook getuig van die waarde wat die Warmoesstraatfinansiers aan hul werknemers geheg het (2002: 331).

Dié ‘vier guldies-ystertransaksie’ is ook al in verskeie tale aangehaal; soms, deur eenvoudige weglating, is die billikheid of onbillikheid van die representering dienooreenkomstig verander. Dash verwys in sy deeglike nagevorste vertelling oor die *Batavia* se besoek in Tafelbaai in Oktober 1628, ook na die vier guldies-transaksie. Hoewel die inleidende sin, “Absolutely nothing in this book is invented”, sekere verwagtinge skep, verskyn daar tog met verwysing na sy hoofstuk “Tavern of the Ocean” die opmerking dat die skeepsjoernaal en briewe wat onder die tradisionele possteen gelos is, nooit Nederland bereik het nie en dat hy in die besondere hoofstuk gebruik gemaak het van ‘algemene inligting’ (2002: 311).

Die eenvoudige weglating van verwysings na die derde ruiltransaksie op dag 4 toe 'n moeilik verdeelbare 30-pond ysterstaaf, aanvanklike onderlinge struweling

⁵² In 1629- ‘guldies’ se koopkrag is beskou as gelykstaande aan die van £50. (Dash 2002: Voorwoord; Boxer, 1965: 300-302). Volgens die wisselkoers in 2009 sou dit ongeveer R615 beloop en die transaksie sou gelykstaande aan R2460 wees.

tussen die inwoners veroorsaak het, verswyg belangrike voorkennis wat relevant is tot 'n beter begrip van die finale dag se ruilhandel, en dra so by tot 'n wanindruk. Die 70-pond ysterstaaf wat vooraf in vyf verdeel is vir vyf stuks vee, of te wel veertien pond vir elk van die twee osse en drie skape, word eenvoudig na verwys as, 'some iron', terwyl dit die byl is, en nie die krom mes was wat gerieflikheidshalwe agterweë gebly het in die vertaling van "three oxen and five sheep for a crooked knife, a shovel, a short iron bolt with a knife and some iron worth altogether four guilders in Holland" (Dash 2002: 94).

Laasgenoemde aanhaling is dan ook verbatim verkry uit Schapera se Engelse vertaling van Dapper se oorspronklike Nederlandse teks, behalwe dat Schapera nie 'die byl' uitgelos het nie; "paring knife" of "pruning knife" sou ook 'n meer akkurate vertaling vir "crom Mes" gewees het, ongetwyfeld sonder die konnotasie van "crooked" in die direkte vertaling en daar op die koop toe 'n addisionele skaap bygevoeg is (1933: 73).

Alhoewel daar deur Dash na 'n ruiltransaksie in Tafelbaai verwys is, is dit dan ook nie so heel toevallig ook 'vier guldens' transaksie nie. Dit blyk ook eerder te verwys na dié Mosselbaai-transaksie, wat deel van sy "general Dutch experience" verteenwoordig, en gerieflikheidshalwe met Tafelbaai verbind is.

Hoewel Dash dit aanvanklik kwytraak dat "the rate of exchange seemed laughably advantageous to the Dutch" meld hy op dieselfde bladsy weer "for their part the Hottentots⁵³ seemed content that it was they who had the better of the deals" (2002: 94). Volgens Bitterli, wat ook swaar gesteun het op Curtin (1965) se *The Image of Africa*, het besoekende Europeërs wat Afrikane geredelik veroordeel het vir hul onproduktiewe lewenswyse, die kus-inwoners weer beskuldig van onderduimsheid en wraaksug as hulle wel berekenend en versigtig tydens ruilhandel opgetree het (1989: 22).

Volgens Schapera het Olfert Dapper die ruilhandeltransaksie amper verbatim herhaal in sy *Kaffrarie of lant der kaffers*⁵⁴ anders *Hottentots genaemt* soos opgeneem

⁵³ Die gebruik van die benaming 'Hotentotte' is nie gegrond op oorspronklike teks nie. Die Khoisan is gewoonlik net na verwys as 'inwoners', 'swartes', 'volk' of 'wilden'.

⁵⁴ Sien voetnota 18

in sy bekende *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche gewesten van Egypten, Barbaryen, Libyen, Negroslant, Guinea, Ethiopien, Abyssinie*, in 1668 uitgegee. Tog het hy, nes Dash, eienaardig genoeg om eie redes nie net versuim om te meld dat dit in Mosselbaai plaasgevind het nie, maar verder ook beweer dat “de schipvaart na Indien, onder opper gezagh van Jan Jansz. Molenaer” (Meulenaar) was (1933: 73).

Hoewel Schapera genoteer het dat Dapper wel na Willem Lodewycksz. se *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1598* verwys het, dui Dapper se toeken van die ‘oppergesag’ aan Molenaer, een van vier skippers in die vloot, op ’n gebrek aan agtergrondkennis. Molenaer was wel skipper op die *Mauritius*, maar nie oppergesaghebber nie, en ook nooit in Tafelbaai nie. Molenaer was onder die gesag van beide hoofkoopman De Houtman, die de facto ‘admiraal’, en onderhoofkoopman Van Beuningen, wat tweede in bevel van die vloot was.

In hierdie geval was beide Dapper, die skrywer, en Schapera (wat verantwoordelik was vir die vertaling van Nederlands na Engels) se agtergrondkennis oor die ‘Eerste Schipvaart’ en die eerste kontak in Mosselbaai ontoereikend. Dit kon definitief nie na ’n vorige vaart verwys het nie en duidelik ook nie na ’n latere vaart nie omdat Jan Jansz. Molenaer (Meulenaar), die skipper op die *Mauritius*, enkele weke voor die vertrek op die terugvaart uit Java na Nederland, op Kersdag 1596 oorlede is, en die bevel van die *Mauritius* deur Hendrik Jansz. oorgeneem is (I.N.G. 2007).

’n Verdere perspektief op die relatiewe waarde van items word verskaf in ’n representering van ruilhandel tussen inboorlingstamme, in die geval tussen die Nama-Khoi-Khoi en Bantoe-BeChwana wat amper 170 jaar later in die agtiende eeu plaasgevind het. “The regular price for a good milch cow for example, was eight spears, an axe, an adze⁵⁵, a bag of tabacco and a bag of dagga while for an ox the same objects, but only 5 spears were given”(Roos & Marais 1763: 53), soos aangehaal deur Schapera (1930: 318).

Volgens Schapera kon ’n koei aan die begin van die Nederlandse vestiging aan die Kaap verruil word vir drie pond koperplaat en tabak, ’n skaap vir 1 pond koperplaat

⁵⁵ Dissel, sien voetnota 34.

en tabak en 'n lam vir 'n ¼ pond koperdraad en tabak (1930: 318). Laasgenoemde word dan ook bevestig in die Van Riebeeck se *Daghregister*-inskrywing gedateer 20 Oktober 1652 wat die eerste ruilhandel na die terugkeer van die Saldanha-Khoi-Khoi⁵⁶ aan Tafelbaai beskryf het. Daar word gemeld dat 'n bees vir drie een pond koperplate en 'n pond tabak gelykstaande aan 42 stuiwers,⁵⁷ verruil is (Bosman & Thom 1952: 75).

'n Verwysing deur Swart na 'n Hakluytvereniging-uitgawe oor 'n lid van die De Houtman-vloot, *Lambert Biesman (1573-1601) of the Company of Trader-Adventurers, the Dutch route to the East Indies and Olivier van Noort's Circumnavigation of the Globe*, fokus wel spesifiek op die ruilhandel in Mosselbaai. Daar is deur Biesman beweer dat “After a while, they came around no more, likely reluctant to deplete their stocks and flocks. They were not numerous enough or wealthy enough to manage provisioning for nearly 200 men” (2000: 8).

Dié aanname dat die inwoners van Mosselbaai se veestapel onvoldoende was en dat hulle daarom nie vee wou verruil nie en die Nederlanders vermy het, word nie ondersteun deur enige sitasies nie. Hoewel die aanname vermoedelik in die toekoms met die gereelde aankoms van meer skepe toepaslik kon wees, skets Lodewycsz. 'n ander prentjie en dui hy aan dat as hulle meer yster gehad het, hulle veel meer vee sou kon geruil het want daar “wy groote menichte van Ossen ende Schapen opt hooge landt” (Rouffaer & IJerman 1915: 8). Die omgewing van Mosselbaai by die Gouritsrivier blyk lank bekend te gewees het vir die aantal beeste wat daar gewei het, aangesien Dias en sy manskappe informeel daarna verwys het as “Angra dos Vacqueiros” of ‘veewagtersbaai’ (Ferreira & Le Roux 2009: 18). Dit is ook tydens 'n vroeë VOC-Ooskusverkenningvaart vanaf Tafelbaai in 1668, gerapporteer dat korporaal Cruse op die *Voerman* suksesvol in Mosselbaai met die Attaqua handel gedryf het en met honderde vee na die Fort teruggekeer het (Theal 1909: 174).

Dit is nie te betwyfel dat dit uiters moeilik is om die relatiewe waarde van die onderskeie artikels te vergelyk nie, veral as vrywillige deelname aan die transaksie, en die kwessie van vraag en aanbod, in ag geneem word. Vir 'n Khoi-Khoi wat dikwels

⁵⁶ Daar is in tekste na die betrokke Saldanha-Khoi-Khoi verwys as Saldaniërs, maar ook Saldanhars, Saldanjamans en Saldanhamans en na 1652 as Goringhaiqua.

⁵⁷ 1 gulden = 10 stuiwers, 1 schelling/skelling = 6 stuiwers, 1 stuiwer = 16 penning. Van Dale 1976.o.w.; volgens voetnota 39 sou die transaksie in 2009 gelykstaande aan R2590 wees.

wilde diere moes trotseer, was 'n ysterpunt vir sy spies relatief gesproke heel moontlik kosbaarder as die lewende hawe wat hy verruil het, aangesien die yster die toekomstige behoud van sy vee sou verseker.

Dit is nie dat die afwesigheid van metaalpunte die Khoi-Khoi se spiese/assegaai ondoeltreffend gemaak het nie. Die dood van die sestigjarige Portugese onderkoning en admiraal Francisco de Almeida is juis tydens 'n strafaanval op 1 Maart 1510 teen die Khoi-Khoi op Tafelbaastrand deur 'n assegaai veroorsaak. Nadat hy eers grond toe gebring is deur 'n klip wat sy knie getref het en "terwyl hy besig was om sy halsstuk af te haal, is hy met 'n vuurverharde assegaai in die keel getref sodat die punt van die assegaai aan die anderkant uitgesteek het" (Ferreira & Le Roux 2009: 38).

Vir die meer as 200 bemanningslede en offisiere van De Houtman se vloot sou die bees- en skaapvleis in ieder geval net 'n tydelike, maar welkome, afwisseling van die vervelige daaglikse inname van soutvleis beteken het.

Op die oog af sou veral agterdog en 'n behepthed met die onregverdigheid van die ruiltransaksie op sigself 'n onwillekeurige mate van vooroordeel blootlê. Die amper paternalistiese toeskryf van 'n skynbare kinderlike onvermoë aan die Khoi-Khoi ten opsigte van die elementêre beginsels van ruilhandel, 'n aktiwiteit wat vir die Europeër skynbaar al vanaf die vroegste tye universeel deur alle volkere ter aarde bedryf is, verraai niks minder nie as 'n toeskryf van 'n algehele ooglopende gebrek aan die aanvaarding van die Khoi-Khoi se vermoëns tydens interaksie met ander. Dapper beaam ook dat "(D)an houden heden, als wijzer geworden, door het verkeren met d'onzen, ten andere door den overvloed dier dingen derwaert gevoert, hun vee op veel hoger prijs; zulx by hen niet meer die voorige eenvoudigheid te vinden is" (Schapera 1933: 72).

Hierdie stelling gepaardgaande met die verwysings na die "vier guldetransaksie", illustreer hoe voorstellings ontwikkel in stereotipiese opvattinge.

Volgens Schapera was die waarskynlikheid van ruilhandel tussen die San, wat uitsluitlik jagter-insamelaars was, en besoekende Europeërs maar skraal, aangesien die San hoofsaaklik 'n oorlewingsbestaan gevoer het en nie juis spaarkapasiteit besit het

om aan ruilhandel deel te neem nie. ‘Strandloopers’, daarenteen, wat soms mossels vir tabak of krale verruil het, was egter nie San nie, maar Khoi-Khoi wat weens omstandighede op ’n spesifieke tyd nie vee besit het nie en ’n jagter/insamelaar- bestaan moes voer (1930: 146).

In die ‘1915-weergawe’ word die beskrywing van die laaste ruilhandeltransaksie gevolg deur Lodewycksz. se finale algemene fisiese beskrywing van die inwoners, hul gewoontes en kenmerke.

Dese luyden zijn van ghedaente wat cleijnder, als de luyde van hier te lande, bruijn ros van couleur, doch d’een bruijnder dan d’ander, gaen naeck, hebbende een Ossen-huijt, mantels wijs gheront, thayr teghen haer lichaem aen, met eenen breede riemen vanden seluen om haer middel, d’een eynde hangende voor haer schamelheyt, eenige draghen berderkens onder de voeten in plaets van schoenen. Haer ciraet zijn arm-ringhen van elpen been ende root coper, ghe-slepen schelpen, oock eenighe goude ringskens aen haer vingers, Pater nosters⁵⁸ van been ende hout, diversche hackelinge op haer lijf brandende ghenepen. Sy waren altijts seer stinckende, overmidts zy haer altijt met vet ende onghel besmeren (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

⁵⁸ Krale van groot formaat, voetnota (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Koperplaat-afdruk 1 getitel “Conterrfeytsel, ende ghedaente vande inwoonderen vande Cabo de bona Esperanca” op bladsy 8 van Rouffaer, G. P. & IJzerman, J. W. (reds.). 1915. *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597*, Deel 1, Van Linschoten-vereniging reeksnommer 7. Den Haag: Nijhoff

’n Gebruik van die Khoi-Khoi, waarvoor die Nederlanders veral ’n afkeer getoon het, was hierdie besmering van hul liggame met vet, veral die reuk daaraan verbonde. Lodewycksz. was skynbaar onder die indruk dat die enigste smeermiddel die vet en ‘onghel⁵⁹’ was en hy blyk nie bewus daarvan te gewees het dat hulle hul liggame eers met beesmis gesmeer het nie. Schapera bevestig dié gewoonte onder die Khoi-Khoi, en meld dat die vrouens meer geneig was om hul hele liggaam te besmeer, terwyl die mans net hul kopvel, gesig, hande en arms ingevryf het.

Washing in water was rarely met with, and was by no means customary, the toilet was performed with moist cow dung rubbed plentiful over the whole body, allowed

⁵⁹ Talk is vet verkry uit vee se ingewande en nie kosmetiese ‘talkpoeier’ of magnesiumsilikaat nie.

to dry ... To give the skin suppleness it was generally rubbed with fat (Schapera 1930: 69).

Soos te verwagte, sou die San se gewoontes nie noemenswaardig verskil het nie, en volgens Schapera was dit ongekend onder die San om te was, behalwe na blootstelling aan Europese gewoontes. Ofskoon beide jonges en oues hul liggame met vet besmeer het, was dit veral die vrouens wat hul daarna met boegoe en ander aromatiese kruie gepoeier het (1930: 67).

In teenstelling met Lodewycksz. se meer breedvoerige beskrywing van die laaste ruiltransaksie en die fisiese karaktertrekke van Mosselbaai se Khoi-Khoi inwoners, is die 1929b-weergawe weer aansienlik geredigeer.

Maar onze dunk oor hem was niet schitterend. Kleine, getatoeërde rosbruine, naakte menschjes, met een rond gesneden ossenhuid tot mantel en een schapenstaart voor "haar schamelheit" met plankjes onder de voeten, ringen om de armen, kralen om den hals en "altijts seer stinckende" (Rouffaer & IJzerman 1929b: 9).

Die uitspraak oor die Nederlanders se beskouing oor die inwoners van Mosselbaai wat deur die toeligtters namens die bemanning of Lodewycksz. uitgespreek is, verskyn nie in Lodewycksz. se oorspronklike teks nie, en daar is geen aanduiding dat hy as individu of namens die bemanning so 'n standpunt gehuldig het nie. Lodewycksz. het wel kommentaar gelewer oor wat hy beskou het as 'n rede vir die onaangename reuk.

As deel van Lodewycksz. se algemene beskrywing sluit hy af met inwoners se optrede toe Nederlanders diere geslag het. Aangesien die grootste veeruiltransaksie op dag 7, 10 Augustus, plaasgevind het, is dit te verwagte dat die slagtery ook daardie dag sou plaasgevind het, aangesien hulle die volgende dag vertrek het. Tog sluit dit nie die moontlikheid uit dat daar op vorige dae toe daar enkele vee verruil is, ook diere geslag is nie. Die relevansie hiervan het betrekking op die chronologiese orde van gebeure soos weerspieël in ander representasies.

Die beskrywing van die besoek aan Mosselbaai soos opgeneem in die ‘1915-weergawe’, sluit af met die slag van die beeste op die strand waartydens daar oorblyfsels en afval wat deur die Nederlanders as onbruikbaar beskou is, weggegooi word.

So beskryf Lodewycksz. die gebeure daardie dag:

Als wy eenighe Ossen ghedoot hadden, baden zy ons om d’inghewant, dwelck zy aten al rauw, de meeste vuylicheyt daer uytchuddende, oft een stuck vande huylt over tvier met 4 stocxkens ghespannen, ende een luttel vande pensen warm gemaect, in voegen als men Speck ene Warmoes doet (Rouffaer & IJzerman 1915: 9).

“Afteecheninge van de inwoonders aan de Cabo de Bona Esperanza”.
Geen erkenning van oorsprong. Gebruik teenoor bladsy 58 in **De Boer, M.G.**
1937. se **Van Oude Voyagien**. Amsterdam: J.v.d.Vondel

Waar die besit van vee reeds ’n teken was dat die inwoners van Mosselbaai inderdaad Khoi-Khoi was en nie San nie, gee Schapera geen aanduiding dat die Khoi-Khoi wel geneig was om rou vleis te eet nie. In die geval van die Khoi-Khoi, “all meat is as a

rule prepared; sometimes it is cooked in water, in wooden (formerly clay) pots, sometimes roasted on spits over the fire, or it may be baked in hot ashes” (1930: 238). Daarteenoor stel hy in die geval van die San; “Much of the food is eaten raw, but the Bushmen know how to prepare and cook it” (1930: 93).

Naas die besmering van hul liggame met vet, was die eet van die pasgeslagte diere se derms, net na die mis verwyder is, vir die besoekende Nederlanders die afskuwelikste.

Met hierdie verskil tussen Khoi-Khoi en San se eetgewoontes ontstaan daar ’n anomalie wat moontlik aan misrepresentasie of tydsverloop toegeskryf kan word. Dit is wel moontlik dat die Nederlanders, sonder dat hulle self daarvan bewus was tydens hul verblyf in Mosselbaai, deur beide Khoi-Khoi- en Sangroepe genader is.

Soos reeds vermeld, het Schapera in die inleiding tot sy *The Khoisan Peoples of South Africa: Bushmen and Hottentots* (1930) aangevoer dat teen die tyd dat die eerste Europeërs met die inheemse bevolking van Suider-Afrika kontak gemaak het, die Sanbevolking en Khoi-Khoistamme, met inagneming van hul nomadiese aard, van tyd tot tyd dieselfde gebied bewoon het. Weens die Nederlanders se onvermoë om duidelik te onderskei tussen Khoi-Khoi en San, is dit wel moontlik dat die gedrag en gewoontes, soos die geval van die eet van rou derms deur een groep, verkeerdelik aan die ander toegeskryf is.

Hoewel Schapera se vroeë twintigste-eeuse bevindinge onderskraag is deur persoonlike eietydse navorsing, sowel as ander se navorsing en verwysings na etlike sewentiende-, agtiende- en negentiende-eeuse primêre tekste, is daar geen gesiteerde aanduiding dat hy enige van die aanvanklike Nederlandse representerings in ag geneem het nie. Daar kan steeds nie met enige sekerheid gesê word of die rou derms-eters daardie dag Khoi-Khoi of San was nie.

In die 1929b-weergawe word bogenoemde beskrywing van die eet van rou vleis verkort tot die volgende: “*de ingewanden der geslachte ossen verslonden zij raauw, stukken vel en pens poften zij boven een vuurtje*” (Rouffaer & IJerman 1929b: 9). Die gebruik van ‘verslind’ (‘*verslonden*’) hou gewoonlik verband met ’n dier wat iets met die tande uitmekaar skeur en gulsig vreet. Dit is nie te betwyfel dat die

gevoelswaarde van ‘*verslond*’ eerder as ‘aten’ die boodskap van die 1929b-weergawe meer gepas het nie.

Daar kan net daarvoor bespiegel word of Lodewycksz. voor sy aankoms in Mosselbaai wel oor enige voorkennis oor die Khoi-San beskik het. Van Linschoten se *Itinerario*, waarna daar reeds met betrekking tot sewentiende-eeuse aannames oor die ligging van Monomotapa suid van die Steenbokskeerkring verwys is, het wel ’n enkele direkte verwysing na die inheemse bevolking van Suider-Afrika bevat. In dié verband is daar ooreenstemming met sommige van Lodewycksz. en die ander se representerings:

ende tusschen desen Tropicum ende die C di buena Speranca en regeert geen eenen Coninck, maer veel differente Heeren Dit landt is beset met hooge, scherpe ende kouden onbewoonde berghen; t’ Volck datter is leeft int veldt, ghelijcke die Arabiers in hutten bekleedet met beesten vellen, wilt ruijch volck ende niet om te betrouwen, laten ooc die vreemdelinghen gheen conversatie oft traffique toe. Hare Wapenen zijn Flitzen ende Pylen, Haer spyse vruchten der aerden ende Vleesch der beesten (Kern 1955: 38).

Die verwysing na die nomadiese aard van die inwoners suid van die trope het moontlik beide Lodewycksz. en De Houtman se aandag ontgaan, want dit sou die bemanning, waarvan die oorgrote meerderheid óf siek óf uitgeput was, die moeite van herhaalde vergeefse soeke na huise of nedersettings gespaar het (Rouffaer & Ijzerman 1915: 8). Van Linschoten se verwysing na “Arabiers” was met betrekking tot die nomadiese bestaan van die Bedoeïenstamme wat sinoniem is vir rondswerwende Arabiere (Van Dale 1976, s.v. ‘bedoeïen’).

Bitterli verwys daarna dat die antieke Grieke ’n nomadiese leefstyl beskou het as afwesigheid van beskawing; tog het Herodotus self in sy beskrywing van die Skithiërs, die opvatting op ’n besondere knap wyse aangespreek. Deur te sinspeel op die Grieke, ’n seevarende volk, se eie gebruik om in tye van gevaar hulle te wend tot veiligheid op hul skepe, en dit te vergelyk met die nomadiese Skithiërs van sentraal-Asië wat hul

beweeglikheid hoog op prys gestel het as hulle in gevaar was, het hy die gelykstelling van die nomadiese met afwesigheid van beskawing, ondermyn (Bitterli 1989: 14).

Iets waarin Lodewycksz., die kooplui en die bemanning van die De Houtman-vloot buite verwagting, en in teenstelling met Van Linschoten se beskrywing was, al “laten oock die vreemdelinghen gheen conversatie oft traffiquen toe”, om in so ’n mate met die inwoners van Mosselbaai te kommunikeer dat daar suksesvolle ruilhandel kon plaasvind.

Hoewel die moontlike stereotiperende implikasies van Lodewycksz. se terloopse kommentaar oor die Khoi-San se eetgewoontes, kleredrag, kosmetiese en sanitêre gebruike nie as onbeduidend geag kan word nie, vervaag dit in vergeleke met die kru veroordeling van die inwoners van Mosselbaai wat uitsluitlik deur die toeligting in die slotparagrafe van die 1929b-weergawe verskaf word.

En toen zij, in later tijdt, ook de zuidpunt van het groote Afrikaansche werelddeel in bezit namen, konden zij er niet toe komen het als menschen te beschouwen, maar bleven zij het “schepselen” noemen, een wezen tusschen dier en mensch, minder nuttig dan de eerste en met minder rechten dan de laaste (Rouffaer & IJzerman 1929b: 10).

Die gebruik van die benaming ‘schepselen’, en die pertinente beskouing dat die inwoners van Mosselbaai “wesens” tussen mens en dier was, het nie in Willem Lodewycksz. se weergawe verskyn nie. Dat daar wel sinspeling was op sekere gedrag wat gegrens het aan dierlikheid en dat daar in sommige weergawes verkeerdelike die veronderstelling gemaak is oor die moontlikheid van kannibalisme, is nie te betwis nie.

Maar die aanname dat aangesien die Khoi-San ‘skepsels’, ‘amper dier’ is, hulle gevolglik ‘sonder regte geag’ moet word, kan uitsluitlik aan die 1929b-Rouffaer en IJzerman- weergawe toegeskryf word. Laasgenoemde uitsprake, wat nooit in die oorspronklike teks verskyn het nie, is dan as toeligting aan die einde van die 1920’s bygevoeg.

Al is daar ’n Bybelse verband met die ‘Schepper’ en die ‘schepping’, is daar min twyfel dat ‘schepsel’, met of sonder die geïmpliseerde byvoeging, “*een wezen*

tussen dier en mensch, minder nuttig dan de eerste en met minder rechten dan de laaste” daarna, as ’n negatiewe benaming gebruik sou word.

Volgens Van Dale: 1976 is daar, naas die vermelde verwysing na ’n produk van die skepping, verdere verklarings waarvan twee ook moontlik as relevant beskou kan word. Eerstens kan ‘skepsele’ in ’n ongunstige sin gebrui word in ‘ondankbare skepsele’ en verder ’n verwysing na ’n ‘Zuid-Afrikaans kleurling (niet minachtend)’. Waar Van Dale gewoonlik deur middel van ’n gepaste gesegde of aanhaling uit ’n teks die gebruiksmoontlikheid van ’n betrokke woord illustreer, is dit hier nie die geval nie. Heel moontlik was die 1929b-Rouffaer en IJzerman-weergawe onbekend, maar dit is ongetwyfeld dat daar wel meer as ’n subtiele betekenisverandering plaasgevind het.

Beide die ou en die huidige Afrikaanse Bybel gebruik ‘wese en wesens’ in plaas van ‘skepsele en skepsele,’ moontlik bevestigend van die negatiewe konnotasie van laasgenoemde, terwyl Van Dale: 1976 ook ‘wezen’ as sinoniem aandui vir ‘skepsele’ en Bosman, Van der Merwe & Hiemstra (1984) ‘creature, being’ of ‘(poor) wretch’ as Engelse ekwivalente vir ‘skepsele’ aangee. Dit is juis dié Engelse vertaling wat verband hou met Franz Fanon se *The Wretched of the Earth* (1961) waarin hy vanuit die perspektief van ’n swart Franse burger, die koloniale misbruik van Afrikane beskryf het en die motivering vir die bevryding van Afrika van kolonialisme aangemoedig het.

As die stelling oor skepsele tussen dier en mens nie voldoende was nie, word ’n nekslag tot die einde gelos:

Had zich de Hollandsche matroos gevoeld as een goedig heerschap, hoog verheven boven het onwelriekende zoodje bruinje aapjes met hun platte gezichten en hun uitstekende achterdeelen om zich heen, dat hij met een slag van zijn vuist zou kunnen neerslaan en met een trap zijn laars uit een doen stuiven, lachende om hun zorg vrouwtjes met hangborsten verstoep te houden tussen de struiken (Rouffaer & IJzerman 1929b: 11)

Dit sal werklik moeilik wees om ’n representering te vind wat enigszins vergelyk met hierdie uitbeelding van die ongelooflike meerderwaardige houding deur ’n denkbeeldige Nederlandse matroos in ’n toneel wat volgens optekening nooit

plaasgevind het nie. As die naasmekaarstelling en kontrastering van die afgekraakte Khoi-San mans en vrouens teenoor die toeligter se geïdealiseerde Nederlandse matroos (wat verwaandheid op sy uiterste verteenwoordig) nie op sigself erg genoeg was nie, het dit terselfdertyd gepaard gegaan met 'n buitengegewone manifestering van aggressie en geweld teenoor die inwoners van Mosselbaai, mense wat deurgaans vreedsaam teenoor die besoekende Nederlanders opgetree het (Lamprecht 2008: 16).

Dit is ook verder opvallend dat na die etlike vermelde onsuksesvolle soektogte na die Khoi-San huise, vrouens en kinders, daar ook nêrens in die beskrywing 'n voorstelling van die vrouens verskyn nie, wat nog te sê van hul borste.

In 'n teks soos die Lodewycksz.-teks, waar die tipiese skeepsjoernaalformaat nagevolg word, verskyn die inskrywings en tydsverloop chronologiese net soos in 'n dagboek. Die aard van die tydsverloop in die 1929b-weergawe verskil egter.

Die toeligting oor ander volkere wat die vloot nog nie teëgekom nie, het voorkennis vereis, iets wat nog nie voor die vertrek uit Mosselbaai bestaan het nie. Indien die uiteindelijke vergelyking tussen Mosselbaai se “*Kleine, getatoeërde rosbruine, naakte menschjes*” met die “*geproportioneerde cloecke mannen*” van Madagaskar wel Lodewycksz. se eie woorde was, en dit na die voltooiing van die vaart gebruik is, sou dit wel bewys lewer van eksplisiete vergelykings tussen die onderskeie kusbevolkings van Afrika. Dit was egter nie Lodewycksz. se vergelyking nie, maar wel Rouffaer en IJzerman se toeligting:

het menschenras waarmede hij in aanraking kwam op zijn verderen tocht na Madagascar moet hem al dadelijk een geheel anderen indruk hebben gegeven. Dat“ waren wel geproportioneerde cloecke mannen” met dikken haarbos, breed in den schouers, smal in den heupen, met wie geen spotten was (Rouffaer & IJzerman 1929b: 11)

Vanuit die perspektief van die politieke strominge wat in Wes-Europa aan die begin van die 1930's geheers het, is Rouffaer en IJzerman se aanvullende toeligting moontlik te wagte, maar in die naam van Lodewycksz. sekerlik ongeoorloof.

Dag 8: 11 Augustus, 1595 – Die vertrek van die vloot

In teenstelling met die aanname deur Swart dat daar nie voldoende vee in Mosselbaai was nie en dat die inwoners nie bereid was om hul vee verder te verruil nie, het Lodewycsz. weer opgemerk toe die vloot uit Mosselbaai gevaar het, dat hy nog “veel bestiaal op ‘t hooghe landt sagen weyden” (Rouffaer& Ijzerman 1915: 9).

Gepaardgaande met die ontwikkeling van die drukkersbedryf in Wes-Europa in die sestiende eeu, het daar as integrale deel van die drukkersbedryf ook florerende houtsnie- en koper-graveerders na vore getree. Aanvanklik het Theodore de Bry en sy familie, na wie daar reeds vermeld is met betrekking tot die druk van kaarte, ook in die druk van illustrasies die voortou geneem. Na Theodore in 1598 oorlede is, het sy seuns Johan Theodore en Johan Israel van Strasbourg na Antwerpen verhuis, toe na Londen voordat hulle uiteindelik in die sentrum van die Europese-uitgewerswêreld, Frankfurt, hul werk voortgesit het.

Die uitgewer Cornelis Claesz., wat vir die meeste eerste uitgawes van die aanvanklike Nederlandse reisbeskrywings verantwoordelik was, en die De Bry-illustreerders moes omsigtig te werk gaan in die versorging van tekste in verskillende tale aan 'n uiteenlopende leserspubliek (Van Groesen 2006: 48-50).

Van die aspekte wat veral opval in die uitgawe van vertaalde weergawes, was die oor en weer manipulasie van teks en illustrasie, waar, indien die teks verander is, die illustrasie ook dienoreenkomstig verander of andersom. So verwys Van Groesen na 'n Duitse uitgawe in 1601 van die oorspronklike *India Occidentalis* wat De Mahu en De Cordes se vaart deur die Straat van Magellaan ingesluit het, en waar verwysings na naaktheid in illustrasies en teks voorkom, terwyl dit nooit in die oorspronklike Nederlandse teks voorgekom het nie (2006: 51). Volgens Van Groesen “the West Africans had been carefully undressed, leaving the international readership with a more disturbing image of the West Africans than the Dutch audience had received” (2006: 51).

Daar kan van bovermelde afgelei word dat hierdie soort verskynsels in vertaalde en heruitgawes te wagte was, en 'n mate van tekstuele manipulasie in heruitgawes

reeds lank die norm was eerder as die uitsondering. In die geval van die aanvanklike tekste van die studie en die gepaardgaande illustrasies, lyk hierdie illustrasies vandag ‘onrealisties’ eerder as manipulerend, maar dit is te verwagte van ’n illustreerders wat seker nooit voorheen ’n inwoner van Afrika gesien het nie. Dit is egter ook hierdie soort manipulasie wat as klassieke voorbeelde van representasie, dit wil sê hervoorstelling, gesien kan word waarin stereotipes uiteindelik gestalte kry.

8.2.3.2 Langenes se 1598-uitgawe van ’n anonieme meevaarder se vertelling van die aandoen in Mosselbaai.

Die uitgewer Langenes se oorspronklike *Journal van de Reyse der Hollantsche schepen op Java* van ’n anonieme meevaarder in De Houtman se Eerste Schipvaart, verskyn in deel 2 van die 1925 Rouffaer & IJzerman-samestelling van *De Eerste Schipvaart naar Oost Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597*, uitgegee as nommer 25 van die Van Linschoten-verenigingreeks.

Die anonieme representeerder se beskrywing van die Mosselbaai-inwoners se kleding en versierings soos tatoeërmerke, krale van ivoor of beendere verskil nie wesenlik van ander representasies van kus-inwoners aan die Weskus van Afrika nie, maar dit is die eerste keer waar kusinwoners se voorkoms deur ’n representeerder, in dié geval ’n anonieme een, as lelik en mismaak beskryf word.

Dit volck is seer mismaect ende leelijk van tronie. Haar cleedinghe is een vel, mantels ghewijs ghemaect om tboven lijf hanghende, ende stincken een vaem inde wint⁶⁰, hebben aent onderlijf geen cleedinge dan een stert van enich beest voor schamelheyt hanghende. Die sommige hadden voor een cieraet haer huylt ghehackelt ende gehesneden, haer gheweer was lange spietsen, met breede yzers (Rouffaer & IJzerman 1925: 123).

Dit lyk waarskynlik dat dit die anonieme representeerder se representering in die Langenes-uitgawe is, eerder as Lodewycksz. se nugter beskrywings is, wat aanleiding gegee het tot die aard van die toeligting in die 1929b-Rouffaer& IJzerman weergawe.

⁶⁰ ’n vaam/vadem = 1.69m , idiomaties gebruik.

Buiten die beskrywing van wat dien as hul kleding, word daar verder in dié representasie twee ander dinge herhaal: die Khoi-San se versugting na yster, en die skynbare afwesigheid van enige tekens van hul verblyfplek of verwysings na vrouens en kinders.

wy en conden aen haer niet vernemen waer zy haer woonplaetse hielden. Sommige waren verciert met elpenbeenen armringen, dit gheleek heel wilt volck, ende soo ons docht worent oock menschvreters, want sy aten raauw vleys, pensen ende darmen so sy wt de beesten quamen aten sy op als honden, sonder wasschen of schoon te maecken. Wy conden niet dan vriendchap dit volck bemercken. Sy vertoonden haer telckens omtrent 30 sterk ende yser was haer seer aenghenaem (Rouffaer & IJzerman 1925: 123).

Hierdie weergawe bevat enkele elemente wat wel aanleiding kon gegee het tot sommige van die afleidings, soos vervat in die toeligting van die 1929b-weergawe van Rouffaer en IJzerman. Hoewel Lodewycksz. dieselfde rouvleisetery beskryf het, het hy hom daarvan weerhou om kru vergelykings met honde en verwysings na kannibale te maak. Hy het selfs die inwoners gemoedelik vergelyk met Amsterdammers toe hulle “over tvier met 4 stocxkens ghespannen, ende een luttel vande pensen warm gemaect, in voegen⁶¹ alsmen Speck ene Warmoes[straat] doet” (Rouffaer & IJzerman 1915: 9).

In representerings oor kontakte met Suider-Afrikaanse kusbewoners is daar geen vermelding van kannibale nie. Studies oor die Khoi-Khoi of San maak ook geen verwysing na kannibalisme nie, terwyl selfs die eet van diere wat moontlik mensvleis sou geëet het, is onder beide Khoi-Khoi en San as ’n gruwel beskou. Daar is wel verwysings na mensvreters of ‘izimuzimu’⁶² in die Nguni-volke se orale tradisie. Kuiper beskryf hoe Moshesh, die koning van die Sotho, tydens die vestiging van sy koninkryk in die negentiende eeu in die huidige Lesotho ’n verbete stryd gevoer het teen kannibale (1987: 168), terwyl Hamilton aanvoer dat Shaka tydens die uitbreiding

⁶¹ “Op ’n manier.”

⁶² Kotze & Wela, *AZE Afrikaans/Zoeloe-Woordeboek*, Kaapstad:Tafelberg.1991. s.v. ‘mensvreter’.

van sy koninkryk dikwels teen kannibale opgetree het: “he enjoyed a reputation of acting against cannibals” (1998: 211).

Ofskoon die kwessie van dierlikheid ooreenstem met die kommentaar in die 1929b-weergawe van Rouffaer en Ijzerman, is die onbekende skrywer van die Langenes- weergawe die enigste een wat pertinent verwys het na die moontlikheid van ’n mensvreterkultuur. Die hoeveelheid teks-tyd wat in die Langenes-weergawe in vergelyke met dié van Lodewycksz. aan die kontak in Mosselbaai gewy is, getuig ook dat die anonieme meevaarder werklik nie die besoek aan die suidpunt van Afrika as besonder belangrik geag het nie.

8.2.3.3 Kortere uittreksels oor die besoek aan Mosselbaai.

Die weergawes van drie meevaarders wat ook oor die eerste landing in Mosselbaai berig het, verskyn in 1929 in Deel 3 van Rouffaer & Ijzerman se samestelling van *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597* en is as Nommer 32 van die Van Linschoten-verenigingreeks uitgegee. Na hierdie teks word in hierdie studie verwys as die Rouffaer & Ijzerman 1929a-weergawe.

’n Kenmerk van dié heelwat korter bydraes is dat, in vergelyking met die Lodewycksz.-vertelling, hulle dikwels aan die banale grens. Hoewel dit dikwels net brokkies inligting verskaf, verrig hulle steeds ’n waardevolle rol deurdat hulle soms die kontroliering van ander representasies moontlik maak. Die enigste rede waarom die spesifieke bydrae gebruik word, is eerstens omdat die weergawe strek oor die tyd toe die De Houtman-vloot in Mosselbaai was en, tweedens, omdat hulle iets te sê gehad het oor die inwoners van Mosselbaai.

8.2.3.3.1 Johan Isaaksz. Montanus se weergawe van sy besoek.

Montanus, wat ter 21 Januarie 1571 blykbaar te see gebore is, word soms ook na verwys as Pontanus. Hy het nie ’n hoë dunk gehad van die inwoners van Mosselbaai nie, soos duidelik blyk uit sy waarneming “hier woont een soorte van mensch meer barbarisch als men souden conne seggen” (Rouffaer & Ijzerman 1929a: 6).

Montanus bevestig ook vorige opmerkings oor die voorkoms van die inwoners wanneer hy opmerk dat “(s)y zijn cort van stature maar nochtans van wel gehestelde leden” (Rouffaer & IJzerman, 1929a: 6). Verder ondersteun hy Langenes se aanname dat die inwoners moontlik kannibale is, want “ sommige hebben ghemeynt dat hie wt (sic) af te nemen was, dat het Menschvreters zijn, omdat zij rouw vleesch aten” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 6).

Ooreenkomste met ander representasies kan ook daaraan toegeskryf word dat lede van ’n spesifieke skip of sekere groepe (soos junior offisiere, byvoorbeeld) identiese menings oor sekere voorvalle huldig omdat hulle waarskynlik juis ’n betrokke voorval onderling bespreek het. Hierdie keer is die amper eindelose soektog na die inwoners se huise nie nodig nie, want wonderbaarlik stel Montanus dit dat “(s)y en hebben geen huysen, maer holen en cavernen” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 6).

Vroeëre kommentaar met betrekking tot die onvermoë van die besoekende seelui om te kan onderskei tussen Khoi-Khoi en San, is hier ter sprake, juis omdat dit die San, eerder as die Khoi-Khoi was wat gewoonlik in grotte en nie in rietskuilings gewoon het nie. Dit is nie duidelik hoekom dit slegs Montanus was wat bewus was van die gebruik van grotte nie, maar die Khoi-Khoi kon wel ook in uitsonderlike gevalle, soos by die aankoms van die vloot met vreemdelinge, hulle toevlug, besorgd oor die veiligheid van hul vrouens en kinders, nes die San in grotte geneem het.

As Montanus se beriggewing oor die grotbewoning wel ’n aanduiding is dat daar San teenwoordig was toe die Nederlanders vee geslag het, kan dit die bespiegeling ondersteun dat dit nie Khoi-Khoi was wat die rou vleis geëet het nie, maar San. Die aanname ontvang dan ook verdere onsteuning van Turck se relaas (sien hieronder) wat meer besonderhede veskaf oor gebeure tydens en onmiddellik na die vee geslag is.

8.2.3.3.2 Jeronimus Maryen se weergawe van ’n kontak. (Marien)

Maryen se weergawe, nes die van Langenes, staan min teks-tyd af aan die besoek aan Mosselbaai, maar bevestig die toestand van die skeepsbemanning. Dit is een van die eerste voorbeelde waar die fokus geplaas word op die bemanning van die skepe. Verder word die relaas beperk tot vermelding van twee belangrike aspekte van die

eerste kontaktsituasies: die aanvanklike skuheid van die inwoners, en die pogings wat aangewend moes word om met die inwoners te kommunikeer ten einde yster te ruil vir vars vleis.

Die sukses van die aanvanklike kontak word bevestig deur die ondernemings om die volgende dag weer kontak te maak. Só verskaf die kort beskrywing verdere bevestiging en insig oor hoe die eerste kontak verloop het:

want bycans de helft van ons volck cranck waren van scheurbuyck; ende te lande commende hebben daer, volck vernomen, swert van verwen, dewelck van ons weglieden, maer haer teycken van vruntschap toonende. Sy by ons gecommen ende hebben haer met tyckens ghewesen oft, sij geen ossen, oft schapen hadden ende hebben haer legpenninghen getoont, oude messen stucken yzers ende ander ou goet het welck haer welbehoedende ende deden ons teycken, dat wij smorgens weder soudon commen (Rouffaer & IJzerman 1929a: 108).

8.2.3.3.3 Cornelis Jansz. Turck se omvangryker weergawe van sy besoek.

Anders as die ander korter representasies van die besoek aan Mosselbaai, bevat Turck se representasie net soos die van Lodewycksz. 'n chronologiese tydsverloop soos in 'n tipiese dagboek of skeepsjoernaal.

Die teenwoordigheid van 'n tolk as lid van 'n vloot is onverwags. Dit is nie dat dit nie sin gemaak het nie, maar eenvoudig omdat daar geen vorige aanduiding is van die teenwoordigheid of gebruik van tolke in kontakte langs die Weskus van Afrika nie. Die aanstelling van 'n tolk strook egter met vele ander gebruike van die Portugese wat De Houtman noukeurig gevolg het.

Da Gama het juis 'n lid van sy bemanning gehad wat voorheen as 'n galleislaaf van die More in Noord-Afrika aangehou is. Deur sy aanwesigheid is Da Gama in staat gestel om tydens die besoek aan Mozambique-eiland 'n Arabiese loods in diens te neem vir die laaste skof van die vaart na Indië, juis omdat hy as gevolg van die aanwesigheid van die tolk oor die vermoë beskik het om met die loods te kommunikeer (Hale 1968: 37).

Pieter Jansz. se agternaam Turck kon moontlik daaraan toegeskryf gewees het, weens sy vermoë om die taal te praat. In die meeste sestiende- en sewentiende-eeuse tekste is die benaming 'Turks' ook sonder onderskeid gebruik vir alle Moslems/Islamiete, of hulle Arabiere, Noord-Afrikane, Turke, of selfs Maleis was. Volgens Welch het talle Wes-Europeërs reeds vanaf die vyftiende eeu vrywilliglik op kontrak as soldate of matrose in die diens van 'n Moorse sultans opgetree waar hulle Arabies of Turks geleer het (1935: 71).

Wie hy ookal was, sou daar van dié Turck verwag word om in Oos-Afrika en die Ooste as tolk op te tree, waar hy dan in die teenwoordigheid van De Houtman en ander senior offisiere sou verkeer en 'n belangrike rol sou speel. Turck skryf soos volg oor die aankoms in Mosselbaai:

Item den 4en ditto (August) saejlden wij langhes die kust, ghepassert ombtrent 30 mijlen bij osten die Cap dee boona speranssije in enen baeij, ghenampt Aguade dee San Brass, aluar wij gheduonghen waeren in tee loopen oudermijds dat wij soe wele crancken hadden van die scheurbuijck, om the besijen oft wij daer enijghee woruarsijnghejnghe mochten krijghen ... om enijghe lamoenen ende worsse kost aldaer tee copen (Rouffaer & IJzerman 1929a: 142)

Hoewel daar in ander Nederlandse tekste melding gemaak is van die noodsaaklikheid van vars groente en vrugte, is dit die eerste keer dat daar spesifieke vermelding is van sitrusvrugte wat nodig is om skeurbuik te verhoed en die simptome te behandel.

In teenstelling met die ander kort bydraes, is Turck, naas Maryen, die enigste ander representeerder wat werklik besorgdheid toon oor die hoë sterftesyfer in die vloot. In teenstelling met ander representasies waar daar, behalwe in die geval van belangrike amptenare, eenvoudig in die derde persoon of met telwoorde na die gestorwenes verwys word, noem Turck elkeen op sy naam en verwys hy na sommige kenmerke van die oorledenes en hul rol op die skip. Turck se mate van besorgdheid oor mede-skeepslui se sterftes oor 'n periode wat strek vanaf die ronding van Kaap Agulhas tot kort na hul vertrek van Mosselbaai, beklemtoon nie net die erns van die saak nie, maar is beslis ook ongewoon en onverwags.

So verwys hy na Blau Willem wat gesterf het op 2 Augustus, Stoer Baerendt en Gerrit (die manke) Adel op 6 Augustus, Brantghee Jelle (provost-skeepskonstabel) en Jacop van Godtland op 8 Augustus (waar Jelle aan land begrawe is, maar Jacop wat aan boord tydens Jelle se begrafnis oorlede is, oorboord gegooi is), Arijaen Jacobsz. van Wieringhen op 13 Augustus en Lourens Pruijs op 14 Augustus - almal slagoffers van skeurbuik (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144-145).

Turck was in so 'n mate beswaard oor hoe daar onseremonieel van die oorledenes ontslae geraak is, dat hy die mening uitgespreek het dat “ In ons schip waeren sij waeijnich geacht, vandt onsen schipper Jau Muelnaer.⁶³” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144-145).

Turck se representering van die eerste kontak met die inwoners van Mosselbaai kom nie net ooreen met die ander representasies nie. Hy bestee besondere aandag aan enkele belangrike kenmerke wat nie net die sukses van 'n aanvanklike kontak sal bepaal nie, maar ook die uitbreiding daarvan tot 'n vertrouensverhouding waar interaksie en ruilhandel kon geskied:

Item den sulfdn ditto isser ons wolck met die schloepen and waste land gheuaren om te besijen, ofte sij ghen wolck tee sprack conden bekomen ... ende als ons wolck aen landt ghecommen waeren, hebben sij niemandt ghesien, maer een waeijnich daer na saeghen wij ombttrent 6 mannen all schromende nae ons toe; altemet bleuen zij staen, also gijnghen daer tuee man van ons wolck haer een waeijnich theeghemoet, opdat zij niet woruart souden weesen; alsoo quamen zij nae die tuee man toe, ende zij werden kennen[de] dat wij gheen wolck en waeren om haer quaet te doen, wandt wij beuesen alle wrundtschap die wij conden, ende wesen dat zij ons besten ende schapen brenghen souden coop (Rouffaer & IJzerman 1929a: 143).

Dit is veral opmerklik in vergelyking met vorige weergawes, insluitend die van Lodewycksz., hoe noukeurig Cornelis Jansz. Turck die optrede tydens die eerste ontmoeting beskryf het. Dit was moontlik te wyte aan sy beroep as tolk wat hom toegerus het met 'n ingesteldheid wat hom daarvan bewus gemaak het op die

⁶³ Hy het self op Kersdag 1596, kort voor die vloot se terugvaart na Nederland, in Java omgekrom (I.N.G. 2007).

noodsaaklikheid dat hoflikheid, bedagsaamheid, en formaliteite nie net by tolksessies ter sprake sou wees nie.

Die pertinente vermelding van hoe die vreemdelinge hulle versigtig genader het, en slegs twee bemanningslede aanvanklik gestuur is om met die vreemdelinge kontak te maak, om sodoende te verhoed dat hulle bedreig voel, is nie in enige van die ander representasies so raak beskryf nie.

Volgens Bitterli se kategorieë van 'n kontak wat óf ontwikkel in 'n verhouding, óf ontaard in konflik, sou die kontaksituasie soos deur Turck beskryf, ongetwyfeld in die eerste kategorie as positief en suksesvol beskou word. In talle opsigte is daar merkwaardige ooreenkomste met die optrede van Sir James Lancaster, die admiraal van 'n Engelse vloot wat ses jaar later in 1601 besonder suksesvol was met sy onderhandelinge en handel met die Khoi-Khoi in Tafelbaai (Elphick 1985: 75).

Waar Lodewyckz in tekstyd die beskrywing van die inwoners van Mosselbaai na die laaste ruilhandel op die sewende dag net vóór die vertrek geplaas het, volg dit in Cornelis Turck se teks onmiddellik ná die beskrywing van die eerste ontmoeting.

Die verwysing na die eenaardige keelklanke van hul spraak, kleding en voorkoms word herhaal, maar in teenstelling met vele ander se reaksies daarop, is Turck opreg verstom deur die keelklanke: “maer als wij haer hoorden sprecken, waeren wij al te saemen zeer woruondert van haer sprackke, wandt sij spraechken oftet calckkonse haan gheuest hadden, also klockten sij door har keel” (Rouffaer & Ijzerman 1929a: 144).

Dit is die eenaardige klanke wat ook Lodewycksz. se aandag getrek het en hy het die “belemmerde spreken” vergelyk met die jodelklanke wat hy vereenselwig met die inwoners van die Juliese of Beierse Alpe (Rouffaer & Ijzerman 1915: 9). Naas die ongewone klanke, het hul voorkoms en reuk Turck nie beïndruk nie, want hulle “stonckken zoe zeer, dat wij naeuelyk ghedueren konden” (Rouffaer & Ijzerman 1929a: 144).

In teenstelling met Lodewycksz. wat, behalwe die verwysing na velkleur, geen uitspraak gemaak het oor die Khoikhoi se gelaatstrekke nie, was Turck glad nie vleiend nie en het hulle prontuit beskryf as “lelijkke mensschen, platte nuesen ende tanden als

hondetanden” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144). Sy verwysing na “hondetanden”, of skerpgemaakte tande, stem weer ooreen met die verwysings van Langenes en Montanus en wat sinspeel op elemente van dierlikheid, en die moontlikheid van kannibalisme.

Die beskrywing oor bekleding beaam weer die mening van Lodewycksz.: “ende hadden enen besten huidt om har lijff ende wor har luyder manlijkheijt een steert van een best ende brede stucken leers onder har woeten ghebonden” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Met betrekking tot die Lodewycksz.- en die Turck-representasie is daar voorvalle wat nie chronologies ooreenstem nie. So is daar byvoorbeeld ‘n verskil oor wanneer die insident plaasgevind het toe van die inwoners van pas-geslagte vee se rou ingewande geëet het. In die geval van Lodewycksz. gebeur dit op die sewende dag, 10 Augustus, die dag voor die vloot vertrek. Turck plaas egter die insident op “ Item den 5en ditto” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144) of te wel 5 Augustus, die tweede dag toe daar ‘geen’ veeruil plaasgevind het nie, ‘n dag wat in die Lodewycksz.-teks beskou word as die eerste dag van onderhandeling en die aanbied van geskenke, beskuit en wyn.

Nieteenstaande die tydsanomalie, is daar talle ooreenkomste met die Lodewycksz.- teks, en ook enkele toevoegings:

5en ditto is ons wolck wederom aen het landt gheuareren ende hebben met die wilden ghehandelt, om isser creghen wij besten en wij schoten de besten met roers doot, waeraff die wijlden woruaert werden ende begosten wech tee lopen, maer als zij saeghen dat wij niet nae har toe en quamen, blijen sij stijlle en saeghen hoe dat wij met de besten te werck (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Na die inwoners aanvanklik op die vlug geslaan het toe die vee geskiet is, het hulle teruggekom na hulle besef het dat geen een leed aangedoen is nie en dat hulle nie agtervolg word nie. Na die Nederlanders die vee afglas het en die afval van die geslagte vee begin weggooi het, het die inwoners nader gekom:

ende als sij nu saeghen dat wij die pans ende ingheuandt wech worpen, quamen sij ende grepen die pens, ende liepen daer mede an die kandt vandt boss, ende metter hast hadden sij een mes ghemact van een backsteen ende sneden die pens daer mede open en schudden daer het ruchste wan die wlegheijt wtt, ende aten den rauen pans als of honden gheuest hadden, ende sij boeden ons mede tee eeten, maer ons en lusten alsucken kost niet (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Die tydsverwarring met betrekking tot gebeure kan ook daaraan toegeskryf word dat Turck nie, soos in die geval van Lodewycksz., spesifieke opdrag gehad het om daaglik stiptelik rekord te hou nie en dat Turck moontlik op sy geheue moes staatmaak. In ander opsigte verskil die representasie nie veel nie, dog dra Turck waardevolle addisionele inligting tot die diskoers by. Nie een van die ander weergawes maak enige melding daarvan dat die geruilde vee geskiet is nie, of dat die Khoi-San aanvanklik gevlug het toe hulle die skote gehoor het nie.

In die konteks van Schapera se verwysings na die teenwoordigheid van ‘Strandloper-miedens’, dié van die oer-Boskop-San waarna vroeër verwys is, is daar in 2009 tydens opgrawings in die grotte by Pinnacle-punt, juis naby Mosselbaai, ook geprakseerde sny-implimente gevind, iets wat wye persdekking geniet het (Gosling 2009: 3; Jordan 2009: 10).

Volgens hierdie persverklarings wat spesifiek verwys het na die praktyk van sny-implimente, is afleidings deur die navorser Kyle Brown gemaak dat die grotte in die Mosselbaai omgewing as ‘t ware beskou kan word as die ‘wieg van die mensdom’. Die navorsing het dan ook spesifiek betrekking gehad op die vonds van ’n okerkleurige geprakseerde sny-implimente wat verskil van die silikaatrots in die grotte. Na ondersoek is daar vasgestel dat hoewel die rots in die grot te bros en ongeskik is om te gebruik as ’n sny-impliment, dit wel na blootstelling aan vuur ’n besondere verandering ondergaan. Die rots verkry nie net ’n rooi kleur nie, maar die komposisie van die besondere bros klip in die grotte verander in so ’n mate dat dit dan as ’n effektiewe sny-impliment gebruik kan word.

Volgens Turck se relaas het die kusunwoners van Mosselbaai, in 1595 hulle steeds gewend het tot klippe wat hulle eenvoudig teen mekaar geslaan het om

sodoende gebreekte stukke klip te verkry. Die gebreekte klip is somer gou-gou in sny-implimente geprakseer. Dit kan as verdere ondersteuning beskou word dat die besondere groep klaarblyklik San was. Soos reeds vermeld deur Schapera, het die Khoi-Khoi, in teenstelling met die San, wel oor die vermoë beskik om metaal te smelt en implimente daarmee te vervaardig. Die ruil van metaal, of dit yster of koper was, was dan die ook die spil waarom die aanvanklike veeruilhandel tussen Europeërs en Khoi-Khoi gedraai het (1930: 313-315).

Dit is dan ook nie net metaalimplimente wat die Khoi-Khoi self kon gemaak het nie, maar op daardie spesifieke tydstip was hulle juis in besit van die yster en messe wat hulle tydens die ruilhandel verkry het. Dit is 'n verdere aanduiding dat dit heel moontlik San was, en nie Khoi-Khoi nie, wat daardie dag by dié geslagte vee teenwoordig was, maar dit is verder ook moontlik, as die chronologiese verloop in ag geneem word, dat Turck se representasie moontlik nie dieselfde geleentheid was wat Lodewycksz. beskryf het nie.

Amper soos te verwagte, word die vertrek van die vloot in Turck se weergawe ook voorafgegaan deur 'n laaste soektoeg na die inwoners se woning en in sy beskrywing gaan “omtrent 40 man met har gheueer tee landt wart in ghegaen, maeijnende harre woenplaetsse tee wijnden, maer als ons wolck een stuck uechs op gheberght quamen” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 145). Die fisiese toestand van die oorgrote meerderheid van die bemanning het hulle nie in staat gestel om die Khoi-San die berge in te volg nie, en net soos in van die ander gevalle, is die kwessie van die bestaan van wonings nie opgelos nie.

Volgens Turck het die vloot op 11 Augustus uit Mosselbaai vertrek “ouermidts dat wij daer gheen lamoene nocte apen van oraanghen een wonden om die schuerbuijck tee werdrijwen, zijn wij tee saejll ghegaen om onsen raeijs tee wooruorderen naer Jaua maijoor, alwaer ons worghenomen raeijze geleghen was” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 145).

Hoewel kliniese toetse deur die Engelse skeepsgeneesheer, James Lind, eers in Mei 1747 bevestig het dat vitamine C skeurbuik verhoed en sy traktaat eers in 1753 gepubliseer is, kon ek uit terloopse navorsing nie vasstel of daar ooit erkenning gegee

is vir Cornelis Jansz. Turck se vermoedens uit 1595 oor die vermoë van sitrus om skeurbuik te verhoed nie. Die lyk in ieder geval of die admiraal en onderskeie skippers hulle nie juis daaraan gesteur het nie.

Uit dié laaste relaas van die 1595-besoek aan Mosselbaai blyk dit dat daar nie duidelikheid is oor wat die aard van die samewerking tussen die verskillende skepe was nie. Toe daar op die eerste dag twee bote aan wal gestuur is, en kennis gemaak is met die inwoners van Mosselbaai, is dit duidelik dat dit die gevolg was van 'n gesamentlike gekoördineerde plan. Of daar in die daaropvolgende dae voortgegaan is met 'n gekoördineerde benadering, is nie so vanselfsprekend nie. Die moontlikheid bestaan inderdaad dat die bemanning van die onderskeie skepe wel in die daaropvolgende dae onafhanklik kon opgetree het. Dit kan moontlik die verklaring bied vir die chronologiese anomalieë, maar ook oor die vraag oor en die herhaaldelike soektogte na die inwoners se woonplekke, wat skynbaar net deur Montanus se groep opgelos is. Hulle kon wel die woonplek van San gevind het, maar het dit nie met ander gedeel nie: landingsgeselskappe het nog steeds tot op die laaste dag na die verblyfplekke gesoek.

8.2.3.3.4 'n Verwerking van die joernaal van Franck van der Does se besoek soos opgeneem as 'n hoofstuk in M.G. de Boer se *Van Oude Voyagien*.

Volgens die argivaris van die Algemene Rijksarchief, R. Bijlsma, se 1929-*Inventaris van de Compagnien op Oost Indie 1595-1603*, het Franck van der Does as 'n adelborst op die *Hollandia* die Eerste Schipvaart na die Ooste meegemaak en 'n joernaal gehou. Die relaas is ingesluit in deel 3 van Rouffaer en Ijzerman se 1929a-uitgawe van *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar ost Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597 deur Willem Lodewycksz.*

Die geskiedskrywer M.G. de Boer het van bovermelde Van der Does-relaas gebruik gemaak in sy hoofstuk getitel 'De Eerste Schipvaert naar Indië', in sy samestelling *Van Oude Voyagien*, wat in 1937 deur Vondel in Amsterdam uitgegee is. Die relaas is nie verbatim weergegee nie, en net soos die 1929b-De Bussy uitgawe van Rouffaer en Ijzerman se *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar ost Indië onder*

Cornelis de Houtman, 1595-1597 deur Willem Lodewycksz., bevat die De Boer-samestelling sowel direkte aanhalings as toeligting.

In sy inleiding stel De Boer dit duidelik dat sy samestelling “geen uitgawe van streng-wetenschappelijke aard bedoelt te zijn”, maar eerder dat die doel is om menige moeilik-bekombare tekste van weleer meer toeganklik vir die leserspubliek te maak (1937: 5). Dit is juis as ’n tydgenoot van Rouffaer en IJzerman dat De Boer se hoofstuk ‘De Eerste Schipvaart naar Indië’ uit *Van Oude Voyagien*, as ’n alternatiewe perspektief ingesluit is.

Daar is verder ook vergelykenderwys gebruik gemaak van ’n fragment getitel, “3. Inboorlinge van Suid-Afrika”, uit die Joernaal van Frank van der Does (1595-1597) waarna daar reeds verwys is. Dit is in ’n plaaslike publikasie opgeneem: ’n samestelling *Scheepsjournael ende Dagregister: Fragmente uit 17de-eeuse Nederlandse skeepsjoernale, ’n verkorte weergawe van Jan van Riebeeck se ‘Dagregister’ volgens die Kaapse teks*, wat deur H.J.J.M. van der Merwe byeengebring en versorg is. Vergunning is deur Van der Merwe van die uitgewers Willink, in Zwolle verkry is om die Van der Does-fragment van P.L. van Eck se 1912-weergawe *Van Janmaat en Jan-Compagnie* te gebruik.

As ’n vaandrig op die *Mauritius* was Van der Does ook een van die bemanning wat op die eerste dag amper in die Mosselbaaibranding omgekom het, en na die skip moes terugkeer sonder om daardie dag voet aan wal te sit. Vir die bemanning van die *Mauritius* verloop dit daarna egter goed en

de volgende dag gelukte de landing beter en weldra wist men met de bewoners der kust in handelsbetrekking treden. Van deze, blijkbaar Hottentotten, geeft onze berichtgever een weinig vleierende beschrijving; zij zin klein van gedaante en lelijk van aangesicht; hun hoofdhaar is, alsof het aggeschroeid is; zij er uit als iemand die lang aan de galg gehangen en helemaal verschrompeld is (De Boer 1937: 58).

In De Boer se verwoording van die Van Der Does-beskrywing van die inwoners van Mosselbaai word daar werklik geen noemenswaardige nuwe waarnemings gevind nie.

Met die voordeel van 342 jaar se na-kennis, identifiseer De Boer die inwoners as Hottentotte en 'n beskrywing van die inwoners as “klein van gedaante”, of “Sy syn cleyn van parsoon” in Van der Merwe (1975: 19), het tot dusver in die meeste van die representasies voorgekom. Die opmerking dat hulle “lekijk van aangesicht” of Van der Merwe se “leelyck van gesichte” (1975: 19) is, stem ook ooreen met die voorstellings van Langenes, Montanus en Turck.

Daarteenoor is die kommentaar oor die haartipe van die inwoners die enigste oor hierdie aspek van die inwoners se voorkoms, en hier verskaf hy die rede waarom “hun hoofdhaar is, alsof het afgeschroeid” is, as hy byvoeg “van de zonne” (Van der Merwe 1975: 19).

Terwyl die vergelyking van hulle algemene voorkoms met iemand wat lank aan die galg gehang het, in konteks van die tyd 'n besondere boodskap moes gedra het, is die relevansie daarvan nou moeilik om te visualiseer.

In die beskrywing van die inwoners se kleding, verrai De Boer se gebruik van “seerprimitief” 'n vroeë twintigste-eeuse bevooroordeelde Europese siening. Die beskrywing van die bekleding stem met die vorige representerings ooreen, behalwe 'n een belangrike verskil: dit is dat die onaangename reuk wat ander representasies toegeskryf het aan die die smeer van vet aan die inwoners se liggame, in diè geval aan “een stinkende beestenvel, dat ze om de schouders dragen”, toegeskryf word (De Boer 1937: 58)

Die moontlikheid van kannibalisme en die eet van rou vleis van pasgeslagte vee, word ook deur Van der Does in die De Boer-beskrywing herhaal, en stem in die opsig ooreen met die Turck-, Montanus- en anonieme Langenes-weergawes: “Op hun voedsel waren zij zeer weinig kies; van het geslachte vee aten zij de darmen rauw op, nadat zij ze met de vinger zeer oppervlakkig gereinigd hadden, men vermoedde ook dat zij menseneters waren” (De Boer 1937: 59). Die relaas oor die besoek aan Mosselbaai eindig dan met 'n stelling dat die besoek nie 'n algehele mors van tyd was nie, aangesien daar wel voordelige ruilhandel plaasgevind het.

As die haglike omstandighede op die De Houtman-vloot voor die aankoms in Mosselbaai in ag geneem word, dan sou 'n verwysing na die voordele van 'n

kortstondige verposing in die sterftes en die toegang tot vars vleis, eerder as die voordelige handel, die kort verblyf regverdig het. Volgens De Boer “was het bezoek aan deze kust niet geheel onnut. Men wist namelijk van hen zeer voordelig vee te kopen, voor een ijzeren voorwerp, byvoorbeeld een oud broodmes, gaven zij een schaap of een gehele os” (1937: 60). Dus is ’n “ou” broodmes nog een laaste item wat bygevoeg is tot die 100 pond se ysterstawe, skopgraaf, kap- en krommesse, kuipersdistel, kort ysterbout en verskeidenheid los stukke yster wat die Nederlanders vir vee verruil het, al was dit net ter illustrasie met ’n makliker verstaanbare vergelyking.

Indien De Boer sy vroeë twintigste-eeuse leserspubliek te kenne wou gee dat die ruilhandel nie net besonder voordelig was vir die besoekende Nederlanders nie, maar dat hulle inderdaad die inwoners met knap bedinging uitoorlê het, sou hy wel daarin geslaag het.

8.2.4. Die De Houtman-vloot in Madagaskar vanaf 13 September 1595.

Na die verblyf van sewe dae in Mosselbaai het die vloot op 11 Augustus 1595 vertrek en na Madagaskar gevaar en het op 13 September 1595 Kaap St. Maria (Nosy⁶⁴ Manitsa van die Gaga-skiereiland) aan die suidpunt van Madagaskar bereik (I.N.G. 2007). In vergeleke met die sewe-dae verblyf in Mosselbaai, sou die verblyf in die suide van Madagaskar oor langer as twee maande strek.

Volgens Roeper & Wildeman is ses inwoners kort na hul aankoms aan land opgemerk, maar teen die tyd dat ’n skuit te water gelaat is, het die inwoners op die strand reeds gevlug en in die bosse verdwyn. Meer bemanning is toe na die hoë kaap, St. Marie, gestuur waar hulle ’n verdere drie vissersskuite met plaaslike inwoners gewaar het. Die landinggeselskap het daarin geslaag om kontak te maak en het krale aan die vissermanne gegee en is ’n paar visse in ruil aangebied. Op die strand is daar ’n verdere vyf inwoners opgemerk, maar dié wou nie met die Nederlanders kommunikeer nie (1997: 51).

⁶⁴ eiland.

Dit is duidelik dat daar onder die inwoners nie werklik 'n bereidwilligheid was om met die besoekende vloot kontak te maak nie, 'n houding wat moontlik toekomstige probleme moes voorspel het.

In oorleg met die ander skepe is daar besluit om die gestorwenes op 'n naamlose eiland te begrawe, een wat wel op latere Nederlandse kaarte aangedui is as die Hollandse Kerkhof, terwyl die siekes en verswaktes verpleeg is. Sedert die vertrek uit Mosselbaai het daar intussen 'n verdere twintig bemanningslede, sowel as 'n skipper, Jan Dignumsz. van Kwadijk (Quadyck) van die *Hollandia*, van skeurbuik omgekom. Volgens Rouffaer & IJerman is daar na 'n kort verkenningsvaart deur die pinas (seiljag), *Duijfe*, langs die Weskus van Madagaskar, berigte gebring oor vars proviand (1915: 13).

Dat daar wel kontakte aan die Suide van Madagaskar sou plaasvind, was onvermydelik, want die vloot het altesaam 89 dae in Ampalazza- en St. Augustinusbaai deurgebring, slegs 'n tweedagvaart uitmekaar (I.N.G. 2007).

8.2.4.1 Die De Houtman-vloot in St. Augustinusbaai, Madagaskar. 10 Oktober tot 13 Desember 1595.

Die vloot het na 25 dae op 7 Oktober 1595 vanaf die suidpunt van Madagaskar vertrek en na St. Augustinusbaai aan die Weskus van Madagaskar gevaar waar hulle op 9 Oktober geanker het (I.N.G. 2007). Die 65 dae wat die vloot in St. Augustinusbaai deurgebring het, getuig van die algehele vlak van aftakeling en uitmergeling wat nog steeds deur manskappe sowel as offisiere ervaar is, en hoe lank dit geneem het vir 'n voldoende aantal van die bemanning om te herstel om in staat te wees om die skepe effektief te beman vir die voortsetting van die tog.

Tydens 'n verdere verkenningskusvaart deur die *Duijfe*, op soek na vrugte, groente en ander proviand, was Lodewycksz., die verteller, nes in die die eerste landing en latere landings in Mosselbaai, deel van die landingsgeselskap. As gevolg van die vreedsame kontakte met die inwoners van Mosselbaai was daar moontlik geen rede om enige vyandigheid in Madagaskar te verwag nie, en hulle is aanvanklik in St.

Augustinusbaai, in teenstelling met hul aankoms aan die suidpunt van Madagaskar, op hartelike wyse deur die plaaslike inwoners verwelkom.

Dit was veral opvallend dat hulle hier deur mans, vrouens en kinders verwelkom is. Dit was in teenstelling met die herhaalde opmerkings oor die inwoners van Mosselbaai waar die landingsgeselskappe nooit vrouens en kinders opgemerk het nie. Terwyl Lodewycksz. op 'n matjie gesit het, is hy en die res van die landingsgeselskap deur die dansende, klappende inwoners vermaak en traktee. Ten spyte van die vrolikheid, was Lodewycksz. agterdogtig, en tydens hul poging om in hul skuif van die strand na die *Duifje* te roei, het die kusbewoners hul taak bemoeilik. Dit is deur die Nederlanders as 'n bedreiging beskou en hulle het toe die roeispane gebruik om die inboorlinge te verhoed om 'n houvas op die dolboord te kry (Rouffaer & IJzerman 1915-1929: 15-16).

Op 12 Oktober is alle siekes van die skip verwyder en is in 'n tydelike skans op die strand versorg. Dit is nie duidelik of die fisiese toestand en die moraal van die bemanning, wat kennelik 'n laagtepunt bereik het, daarvoor verantwoordelik was dat hulle nie die waarskuwingstekens opgemerk het nie, maar daar was beslis gevaartekens.

Die plaaslike inwoners was nie almal gelukkig oor die vloot se teenwoordigheid nie. Die volgende dag toe van die verpleërs water gaan haal het, het hulle skote van die skans gehoor.

We zagen dat het strand vol zwarten was die op onze schans afliepen. Onze zieken verdedigden zich dapper en raakten er een paar met hun geweren. Toen de zwarten ons aan zagen komen sloegen ze op de vlucht, een deel ging de bergen in ende andere voeren met hun kano's de zee op (Roepers & Wildeman 1997: 60).

Die aanval was 'n aanduiding van wat te wagte was en het grotendeels die optrede van die manskappe beïnvloed. Daar word skielik nie meer na “inwoners” verwys nie, maar dit word vervang deur “zwarten”. Die skans is verder versterk, grofgeskut is strand toe gebring en gesonde manskappe is aan wal gebring as versterkings.

Die verwagte aanval het nie die volgende dag plaasgevind nie en die plaaslike inwoners het heel onverwags met skape opgedaag het om handel te dryf. Sommige van

die inwoners het nog die gevolge van die vorige dag se skermutseling getoon “een paar waar bij wie de hagel noch in het lichaam zagen zitten”; ander “hadden de geroofde bezittingen van onze zieken om de hals hangen. Ze gedroegen zich alsof ze met de overval niets te maken hadden gehad” (Roeper & Wildeman 1997: 60).

Die plundertog deur die inwoners op die siekeskans het nog een finale nadraai gehad. Op 22 Oktober het klein groepie gewapende bemanningslede dieper in die omliggende bosse beweeg op soek na vee om te ruil, om strikke te stel en om tamarynvrugte vir die siekes te pluk. Een groep het op ’n vissersnederstelling afgekom waar alle inwoners, behalwe ’n man wat besig was om ’n katoendoek te weef, gevlug het. Die man is as gevangene na die skans teruggeneem; nie lank daarna nie het van die inwoners in hul kano’s by die skans opgedaag.

De inzittenden boden vis te koop aan. De onzen zagen veel spullen die de inwoners bij de plundering van de schans van de *Hollandia* hadden meegenomen. De rechtmatige eigenaars kregen toestemming hun bezittingen terug te vorderen, waartegen de inwoners zich verzetten. In de schermutseling viel aan die kant van de zwarten één dode. Een paar gewonden, een man, twee vrouwen en 4 kinderen werden in 4 kano’s vastgehouden (Roeper & Wildeman 1997: 60).

Dit is nie duidelik of die man wat in die nedersetting gevange geneem is en na die skans teruggebring is, tydens die skermutseling ontsnap het nie, maar op 30 Oktober toe van die bemanning een van die gevangenes na die rivier geneem het, het van die inwoners hulle genader en was bereid om ’n losprys te betaal, “Ze gaven ons een os en twee schapen en wij laten de man vrij. Wij betaalden ook iets voor het vee en voeren met de beesten en vers water aan boord” (Roeper & Wildeman 1997: 60).

Toe ’n massasaamtrek van kusbewoners in die omgewing van die skans vanaf die skepe gewaar is, was pogings om betyds versterkings na die skans te haas, onsuksesvol omdat een van die skuite omgekantel het. Daar is toe in die donker van beide die skepe en vanaf die stelling op die strand met grofgeskut op die aanvallers losgebrand en dit het blykbaar die moontlike aanvallers verwilder.

Dit is verbasend dat ten spyte van hierdie openlike tekens dat die vloot nie welkom was nie, daar steeds herhaaldelik pogings aangewend is om verder noord van St. Augustinusbaai na moontlike handelsdorpe te soek. Hoewel daar tydens hierdie vaarte dikwels enkele inwoners of klein groepe op die strand gewaar is, was die reaksie gewoonlik dieselfde: hulle het in die bosse verdwyn en kort daarna is seinvure aangesteek.

Lodewycksz., wat die meeste van die verkenningstogte op die *Duifje* meegemaak het, se aanvanklike bedenkinge was geregverdig, want die gevangening van inwoners en hul aanhouding, om dan vrygelaat te word in ruil vir beeste en skape, het in die lange duur ontaard in 'n onhoudbare situasie. Terwyl die ruilhandel plaasgevind het, is vier van die bemanning buite skietafstand van die hoofgroep gelok is, waar hulle noodlottig met byle, assegaie en messe aangeval is.

Ofskoon die slagoffers van die landingsgroep weggelok is, stem hierdie soort onvoorspelbare aanval ooreen met Bitterli se siening oor die ineenstorting van die omstandighede en vertroue wat die aanvanklike kontak en daaropvolgende verhouding en handel moontlik gemaak het.

Om dikwels onverklaarbare redes ontwikkel daar by een of beide partye 'n wesenlike of selfs denkbeeldige persepsie van gevaar, wat een of beide die partye se lewens of eiendom bedreig.

Die gevolge daarvan was, soos te verwagte, ramspoedig, en die Nederlanders se vergelding in antwoord daarop, was eweneens buite verhouding. Dit is egter ook onrealisties om te verwag dat dit enigsins moontlik sou wees om onder sulke omstandighede rasioneel te reageer op die moord op manskappe:

Natuurlijk volg een bestraffing. Een gevangene herkend as een der daders werd "gehearquebasseert"⁶⁵ en een paar honderd huizen werden in brand gestoken. En even natuurlijk bleek het daarna onmogelijk in deze contreien verder handel te drijven en ververschingen te bekomen (Rouffaer & IJzerman 1929b: 16).

⁶⁵ 'n 'Haakbus' of 'haken' ook bekend as 'n (donderbus) "blunderbuss". 'n Enorme geweer wat deur 'n u-vormige dooierusvurk gestut word, of waaraan die geweer gehaak word.

Die verblyf van die vloot in St. Augustinusbaai was van meet af aan onaanvaarbaar vir sommige kusbewoners wat nie met die besoekers kontak wou maak nie en wat hul as 'n moontlike bedreiging vir hulleself en hul kosvoorrade beskou het. Maar die inwoners se “ongeoorloofde” aanval op die siekes in die skans het die nodige regverdiging verskaf vir latere hardhandige optrede deur die Nederlanders.

8.2.4.2 Die De Houtman-vloot op St. Marie-eiland, aan die Ooskus van Madagaskar, 10 tot 12 Januarie 1596.

Na die vloot op 13 Desember vertrek het, is daar om die suidpunt van Madagaskar langs die Ooskus opgevaar waar die vloot deur 'n storm geteister is. Die vloot het 26 dae later by St. Marie-eiland, net suid van Antongila-baai, skuiling gaan soek. 'n Gulle ontvangs het hier op die vloot gewag. In teenstelling met die onvoorspelbare optrede van die inwoners van St. Augustinusbaai het alles voor die wind verloop op St. Marie-eiland. Die verwelkoming het selfs aanleiding gegee tot 'n Bybelse vergelyking, iets wat selde elders in die Lodewycksz.-teks aangetref word.

Op het eiland Santa Maria in de vetpotten van Egypte. Wat een brave baas was die koning met zijn mutse als een Bisschops Myter. ... met zijn vrouw naast zich met kaal geschoren hoofd en haar zuigeling op de heup, met zijn edellieden en bedienden, die pisang aanbrachten en meloenen en citroenen, potten vol honig , zakken rijsts, ossen en schapen, en omringd door zijn soldaten - want hij was in oorlog met den vasten wal- die groote houten schilden droegen met een kijkgaatje er en twee vaam lange lanzen met breede ijzeren punte (Rouffaer & Ijzerman 1929b: 19).

In teenstelling met die onvoorspelbaarheid van die kontaksituasie in St. Augustinusbaai was die ontwikkeling vanaf kontak tot 'n stabiele verhouding op St. Marie-eiland buitengewoon snel. Buitendien het dit plaasgevind tot die bevrediging van sowel die Nederlanders as die inwoners van St. Marie-eiland.

Lodewycksz. se beskrywing van die 'koning' kan amper as lirie beskou word, moontlik weens die meer bekende manifestasie van die koning se gesagsposisie en interaksie met sy onderdane. Hierdie makliker herkenbare sosio-politieke strukture en

die verskeidenheid en skynbare oorfloed voedselsoorte beskikbaar, was bewys van gevorderde akkerbou. Die teenwoordigheid van die breë ysterpunte op hul lang spiese, en die gebruik van vaartbelynde skuite, soms met tien of meer roeiers, was tekens van tegnologiese vaardighede.

Daar kan ook afgelei word dat daar klaarblyklik 'n mate van suksesvolle kommunikasie plaasgevind het, want daar is inligting oorgedra van 'n toestand van konflik wat bestaan het tussen die inwoners van St. Marie-eiland en dié van inwoners van Antongila-baai op die hoofeiland Madagaskar, hulle naaste bure.

In baie opsigte kan die verblyf op St. Marie-eiland, ses maande na die eerste landing in Mosselbaai amper ses maande vroeër, beskou word as die hoogtepunt van die De Houtman-vloot se interaksie met kusbewoners tydens die vaart langs die kus van Afrika.

Die relatiewe kort drie dae-lange verblyf is 'n verdere aanduiding dat die bemanningslede van die vloot vermoedelik voldoende begin aansterk het van die gevolge van skeurbuik, en dat hulle gereed was om die lang skof vanaf Madagaskar oor die Indiese Oseaan na die Oos-Indiese-eilande aan te pak.

Heel vreemd, en ten spyte van die wete dat alles nie pluis was tussen die St. Marie-eilandbewoners en die Antongila-baai-inwoners nie, is besluit om nog een maal in Madagaskar aan wal te gaan.

8.2.4.3 Die De Houtman-vloot in Antongila-baai, aan die Ooskus van Madagaskar, 23 Januarie tot 12 Februarie 1596.

Volgens die I.N.G. se vaartrekord het die skof elf dae geduur, terwyl 'n kaart van Madagaskar aandui dat Antongila-baai, wat net noord van St. Marie-eiland geleë was, hoogstens 'n dag of twee dae se vaartyd sou vereis het. Die enigste waarskynlike verduideliking daarvoor is dat die vloot na 'n paar dae onderweg na die Ooste om een of ander rede besluit het om om te draai en na Antongila-baai te vaar.

Die aankoms van die vloot op 23 Januarie 1596 in Antongila-baai het 'n lang verbintenis van skepe van beide die voor-Kompanjie, en later die VOC, met dié ideale

ankerplek ingelui, en die VOC het selfs in 1641 en 1642 kortstondig 'n handelspos daar bedryf.

Die eerste besoek sou egter nie beskou kon word as 'n goeie proeflopie vir toekomstige kontakte nie.

Die kusstreek om Antongila-baai was, net soos St. Marie-eiland, 'n welvarende streek. In teenstelling met St. Augustinusbaai aan die lykant van Madagaskar (met gevolglike lae reënval), het Antongila-baai aan die windkant danksy goeie reënval, 'n surplus rys gekweek, wat hulle ook bereid was om te verkoop.

Het lag voor de hand, dat er nu aanraking gezocht werd, met den vaste wal in de groot baai Dantogil, waar een paar Engano rijkbevolkte dorpen lagen aan een groote rivier. Stapels rijs werden er ingeslagen en vele andere goede nieuw dingen, totdat ook daar, buiten onze schuld nu, twist met de bewoners onstond, met het gevolg van gedoode zwarten, verbranden dorpen, sluiting van verdere aankopen en op koers zetten naar Java (Rouffaer & IJzerman 1929b: 19).

Volgens bostaande relaas is dit is moeilik om te bepaal wat werklik aanleiding gegee het tot die "twist" en verlies van wedersydse respek en vertroue, maar 'n storm het die vloot in die baai getref en van die skepe se skuite is op die strand uitgespoel. Toe daar die volgende dag probeer is om die skuite terug te kry, is dit gevind dat die inwoners "begerig naar de spijkers, de boten geheel en al hadden stukkend geslanen" (De Boer 1937: 64).

Net soos in St. Augustinusbaai, was die mate van vergelding wat plaasgevind het weer eens buite verhouding met die oorspronklike daad of twis. Dit sou 'n patroon word wat die vloot telkens tydens mislukte onderhandelinge in Oos-Indië sou herhaal.

Dit is eintlik moeilik om die gewelddadige optrede van die De Houtman-vloot teen die inwoners van Antongila-baai te vereenselwig met die toekomstige gebruik van Antongila-baai deur die uitvarende Nederlandse vlote wat nog die ou roete langs die Ooskus gebruik het voor die instelling van die verpligte suidelike Brouwerroete ná 1610 (sien hoofstuk 8.2.2).

Terugkerende VOC-vlote het Antongila-baai daarna nog steeds 'n geruime tyd gebruik, en selfs na die ingebruikname van Mauritius in 1638 is dit as 'n alternatief

gebruik (200: 417). Tydens 'n dreigende hongersnood aan die Kaap in 1654 het Van Riebeeck sy assistent Frederick Verburgh op die jag *Tulp* na Antongila-baai gestuur en is 'n rys-en slawevoorsieningskontrak met die koning van Antongila beding (Böeseken 1974:134). VOC-kontakte met Antongila-baai het daarna voortgeduur tot die finale Franse besetting van Madagaskar in 1667 (Sleigh 2004: 642).

Die vloot het toe op 12 Februarie 1596 die vaart na die Ooste voortgesit (I.N.G. 2007).

8.3 De Houtman se Tweede Vaart in 1598: Die De Moucheron Kompanjievloot se kontakte aan die kus van Afrika.

Ten spyte van die feit dat Cornelis de Houtman geen beduidende winste aan die finansiers en reders van die Eerste Schipvaart kon besorg nie, was De Moucheron bereid om hom in diens te neem as leier van sy eerste vloot na die Ooste.

'n Vloot bestaande uit die *Leeuw*, met kaptein Pieter Stokmans, en die *Leeuwin*, met Frederick de Houtman in bevel, en met kooplui Thomas Coymans en Guion le Fort, het op 28 Maart 1598 uit Nederland vertrek. Daar is reeds vroeër na dié vertrek verwys, aangesien dit De Moucheron se bydrae was tot 'n eskader van die State-Generaal onder bevel van Julius Cleerhagen, wat aan die 1598-aanval op Principe-eiland deelgeneem het (Den Heijer, 2002: 20).

Na die 77 dae onderbreking in die Golf van Guinee het hulle St. Helena-baai op 17 November 1598 bereik. Na skaars 'n dag in St. Helena-baai het die vloot op 18 November vertrek en drie dae later, op 21 November, Saldanha-baai⁶⁶ (Tafelbaai) bereik (I.N.G. 2007).

8.3.1 'n Kontak in Tafelbaai op 21 November 1598.

Die bron wat vir hierdie kontaksituasie gebruik word, is *De Eerste reis voor de Compagnie van De Moucheron. De oudste reisen van de Zeeuwen naar Oost-Indië*

⁶⁶ Tafelbaai het nog bekend gestaan as Saldanha-baai en is oorspronklik vernoem na die Portugese seevaarder Antonio de Saldanha. Joris van Spilbergen het die baai eers in Desember 1601 hernoem (Wieder, 1933:18). Die naam Saldanha is mettertyd oorgedra aan die huidige Saldanha-baai.

1598-1604, deur W.S. Unger saamgestel en in 1948 as nommer 51 in die Van Linschoten-verenigingreeks uitgegee.

Met betrekking tot kontak met kusbewoners bevat dit John Davis se skeepsjoernaal en 'n kort representasie van Frederick de Houtman oor die besoek aan Tafelbaai. Na die teenwoordigheid van die Engelse loods, John Davis, is reeds vroeër na verwys rakende die bydraes van seevaarders van ander lande tot 'n ontwikkelende Nederlandse verwysingsraamwerk (sien hoofstuk 6.5).

Daar is tydens die besluit oor die afweeg van 'n titel vir dié studie, 'Representasies van Nederlandse kontakte' teenoor 'Nederlandse representering van kontakte', besin oor die moontlike behoefte om andertalige tekste in te sluit. Die bestaan van anderstalige representasies wat gebeur in 'n Nederlandse teks moontlik weersprek of ondersteun is oorweeg en in so 'n geval sou die insluiting van 'n anderstalige teks geregverdig wees.

Die teenwoordigheid van 'n anderstalige joernaalskrywer op 'n Nederlandse skip is aanvanklik nie voorsien nie, maar dit is verblydend dat W.S. Unger besluit het om *The Voyages and Works of John Davis the Navigator*, deur A.H. Markham saamgestel en in 1878 deur die Hakluyt-vereniging⁶⁷ in Londen uitgegee, te betrek. Deur die publikasie deur die Van Linschoten-vereniging het hierdie teks in 1948 in *De Eerste reis voor de Compagnie van De Moucheron. De oudste reisen van de Zeeuwen naar Oost-Indië 1598-1604* nuwe lewe gekry.

8.3.1.1 Die kontak in Tafelbaai soos weerspieël in die skeepsjoernaal van die Engelse loods John Davis.

In teenstelling met die inwoners van Mosselbaai op die vorige vaart het die inwoners van Tafelbaai nie gewag dat die Nederlanders na hulle soek nie. Hulle het direk met hul vee na die landingsgeselskap gekom. Die inwoners van Tafelbaai het vanselfsprekend geen vorige kontak met besoekende Nederlandse skepe gehad nie, aangesien hierdie vloot die eerste Nederlandse skepe was wat in Tafelbaai aangedoen het.

⁶⁷ Hakluyt, 'n Engelse ondekkingsreisiger, is vereer deur die Hakluyt-vereniging wat gemoeid is met die behoud en publikasie van tekste oor Engelse seevaarders en ontdekkingsreisigers.

Portugese vlote het al sedert die middel van die sestiende eeu Tafelbaai vermy en hierna was die enigste besoek waarvan ons kennis dra, dié van die Engelse admiraal George Raymond se vloot van drie skepe in 1591 (De Kock 1953: 39 & 49).

Davis beskryf die eerste kontak in Tafelbaai soos volg:

The people came to us with oxen and sheep in great plentie, which they sold to us for pieces of old iron and spike nails. Their cattel are large and under several markes, having upon the backe by the fore-shoulders a great humpe of flesh like a camels back (Unger 1948: 42).

'n Duidelike voorbeeld van Davis se blootstelling aan en kennis van kusbewoners elders in Afrika en in die Amerikas volg wanneer hy pertinent die Khoi-Khoi vergelyk met die Brasiliane, rondom hul velkleur, en die Angolese rondom hulle hare:

The people are not circumcised, their colour is olive/blacke, blacker than the Brasillians, their hair curled and black as the Negroes of Angola, their words are for the most part inarticulate. ... They go all naked having only a short cloak of skinnes and sandalls tyed to their feet (Unger 1948: 42).

Davis se representering van die inwoners van Tafelbaai het nie opvallend verskil van die vorige Nederlandse beskrywings van die inwoners van Mosselbaai nie, maar sy kommentaar oor 'n insident wat verhoudinge tussen die Nederlandse landingsgeselskap en die inwoners versuur het, was op die punt af en hy het niks verswyg nie.

Tydens die Nederlanders se interaksie met die inwoners het iets gebeur: "The Flemmings⁶⁸ offering them some rude wrong". As gevolg daarvan "they absented themselves for 3 dayes in which time they made great fires on the mountains in the countrey" (Unger 1948: 42). Davis het die rede waarom die aanvanklike kontak en verhouding versuur het, geïdentifiseer, maar hy het nie oor besonderhede wat daartoe aanleiding gegee het, uitgewy nie.

⁶⁸ Die benaming in verskeie Europese tale vir die inwoners van beide die Noorde en die Suide van die Nederlande skyn nog hul ekwiwalent van Vlaminge te wees. Verburgh het self in 1652 gespekuleer dat die Franse, wie se robvelle die VOC in Saldanha-baai gekonfiskeer het, die Nederlanders sal uitkryt as "mortdiabel en boggerflamen (Flamand)" (Bosman & Thom 1952: 400).

Die onmiddellike reaksie van die Tafelbaai-inwoners het ooreengekom met die gedrag van sowel die inwoners van Mosselbaai as dié van St. Augustinusbaai tydens De Houtman se Eerste Vaart. Hulle het hul ontevredenheid getoon deur die ruilhandel te staak, maar in teenstelling met die Khoi-Khoi van Mosselbaai het hulle nie die volgende dag teruggekeer en ruilhandel voortgesit nie, maar wel eers drie dae later.

19 November⁶⁹ there came great troops of them to us, bringing much cattel with them and in time of bartering suddenly taking their advantage, they set upon us and slue 13 of our people with hand darts, which at 4 pikes length could not offend. Notwithstanding the Flemmings fled before them like mice before cats, throwing away their weapons most basely...we were in muster giants with great armed bodies, but in action babes with wrens hearts (Unger 1948: 43).

Die rede vir die hervatting van die ruilhandel na die verloop van drie dae is ooglopend. Daar is 'n plan in die mou gevoer wat getalle, 'great troops', vereis het en daarvoor was tyd nodig. Hoewel die Engelse loods die aanvanklike lokval en aanval as verraderlik beskryf het, was hy glad nie beïndruk deur die manskappe se optrede tydens die aanval nie en het hy hulle as lafhartig beskou.

Naas die vermelde 1510-skermutseling, toe 65 Portugese, insluitende die onderkoning De Almeida, in 'n skermutseling gesneuwel het, kan hierdie konfrontasie tussen die inwoners van Tafelbaai en bemanning van die De Houtman-vloot beskou word as die enigste ander ernstige konflik tydens die sestiende eeu op Suider-Afrikaanse bodem.

8.3.1.2 Die kontak in Tafelbaai soos weerspieël in die *Corte verhael* van Frederick de Houtman.

Frederick de Houtman, wat as junior offisier sy broer Cornelis de Houtman se Eerste Vaart na Oos-Indië meegemaak het, het in die tweede vaart die bevel van sy eie skip, die *Leeuwin* (250 ton), gehad. Dit is nie dat hy noodwendig dramatiese opgang gemaak het nie, aangesien Frederick de Houtman en die hoofloods, Pieter Dirksz. Keyser,

⁶⁹ 'n Diskrepanisie in datums. Davis se Engelse kalender het volgens die Protestantse tradisie nog nie toegelaat vir pous Gregorius XIII se 1582 regstelling van die Juliaanse kalender wat destyds die weglating of 'n sprong van 12 kalenderdae vereis het nie.

tydens die Eerste Schipvaart spesifieke kartografiese en sterrekundige opdragte ontvang het van Plancius, die Nederlandse kartograaf en sterrekundige.

Tydens die 1595-vaart na die Ooste moes hulle beide snags die sterre en sterrestelsels van die suidelike hemele karteer, 'n taak wat Frederick heel moontlik in die tweede vaart voortgesit het. Nieteenstaande hul normale take, het dit vereis dat hulle op wolklose nagte die maste moes opklouter om sterposisies aan te stip, 'n arbeid waarvoor Frederick de Houtman volle, maar Keyser ongelukkig nie veel erkenning ontvang het nie.⁷⁰

As skipper van die *Leeuwin* het Frederick de Houtman se weergawe van die kontak in Tafelbaai nie sy toewyding as sterrekundige gereflekteer nie en is sy weergawe van die sewentien dae aan die Kaap in vergelyking met Davis se representasie niks meer as 'n beknopte joernaalinskrywing nie:

de 21 ditto [November] in de Bay Soldana gearriveert by westen de C De B Esp alwaer wy vers water ende vee vonden, dan ruylden eenige beesten, doch niet sonder van een grote hoop wilden besprongen te sijn en 14 man van de onsen doodt gesmeten worden. Den 7/12/1598 sijn wy uijt dese bay t'seyl gegaen (Unger 1948: 64).

As 'n mens die lewensverlies in gedagte hou, sal 'n saakliker weergawe as dié nie sommer gou weer gevind word nie. As 'n senior offisier in sy broer se vloot sou dit ook in alle regverdigheid nie sinvol gewees het om onnodige menings oor die gebeurtenis, sy broer se besluitneming of die optrede van die manskappe kwyd te raak nie. Die klein diskrepansie tussen die aantal gesneuweldes volgens De Houtman en Davis kan eenvoudig toegeskryf word aan 'n latere sterfte weens wonde opgedoen in die skermutseling.

Frederick de Houtman het wel die vaart voltooi, maar sy broer Cornelis is in 1599 Oos-Indië weens vergiftiging oorlede.

⁷⁰ Volgens E.B. Knobel (1917) *Monthly notices of the Royal Astronomical Society*, Vol. 77, pp. 414-432, is Frederick de Houtman se "*Catalogue of the Southern Stars and origins of the Southern Constellations*" reeds in 1603-(4) gepubliseer. www.ianridpath.com/startales1c.htm.

Van Beuningen wat vir die grootste deel van die Eerste Schipvaart na die Ooste eers as gevangene aangehou is, en later steeds in handboeie tog toegang tot die voordek toegestaan is op voorwaarde dat hy nie met bemanning kommunikeer nie, is na sy aankoms in Nederland van alle klagtes vrygespreek (De Boer 1937: 78). Van Beuningen is, net soos De Houtman, nie 'n pos op die Oude Kompanjie se Tweede Vaart in 1598 aangebied nie, maar het hy wel as lid van die rampspoedige 1598-vloot van De Mahu en De Cordes deur die Straat van Magellaan na die Ooste gevaar en het soos die meerderheid opvarendes nie die reis oorleef nie.

8.3.2 'n Kontak in St. Augustinusbaai soos weerspieël deur die loods, John Davis.

Die De Houtman-vloot het nie die skof tussen die Kaap en die Suide van Madagaskar enigins vinniger as die skeurbuikgeteisterde 1595-vloot afgelê nie. Dit het 39 dae teenoor 31 dae geneem en hierdie keer het De Houtman direk koers gekies na St. Augustinusbaai, waar sy vloot op die vorige vaart 96 dae vertoef het.

Dit is moeilik om hierdie besluit te begryp as die gebeure van 1595 ag geneem word, maar miskien was De Houtman van mening dat hy beter voorberei was. Davis het egter duidelik sy eie idees hieroor gehad:

the third (sic) of January we anchored in the same bay where we saw so many people on the shore, but when we landed they fled from us, for the other voyage our Baas was in this bay, where he greatly abused this and took one of them, bound him to a post, and shot him to death, with other shameful disorders (Unger 1948: 44).

Hieruit is dit duidelik dat Davis goed bewus was van die vorige besoek aan St. Augustinusbaai.

Die inwoners se aanvanklike reaksie toe hulle die vloot gewaar het, was dieselfde as in 1595, maar dié keer het hulle goed geweet wat op hulle wag. Die eerste kontak het eers na 'n week plaasgevind:

After seven days, by much means that we made, some of them came to us and brought us milk and one cow which we bought, and after that would no more abide us (Unger 1948: 44).

Hierdie enkele kontak was ook die laaste, en dit kan hoofsaaklik toegeskryf word aan die betrekkinge wat in 1595 skeep geloop het.

In vergelyking met sy beskrywing van die inwoners van Tafelbaai, het Davis ook nie enige opvallende verskille in die inwoners van St. Augustinusbaai aangeteken nie. Die volgende beskrywing is duidelik besonder positief, en die huidskleur gewoon net nog 'n besonderheid:

They are strong, well shaped people and cole black, their language sweet and pleasing ; their weapons half pikes, headed with iron as a harpon, which they keep very bright, they go wholly naked (Unger 1948: 44).

Dat die inwoners van die suidwestelike kus van Madagaskar, in teenstelling met die Khoi-Khoi in Mosselbaai en Tafelbaai, geheel en al nakend verkeer het, het interessant genoeg geen verdere kommentaar van Davis ontlok nie.

Dit blyk dat De Houtman se vermoede in die kol was. Al was die besoek in soverre die verkryging van proviand nie 'n reuse-sukses nie, was daar ten minste ook nie enige konflik waarvan daar verslag gegee moes word nie.

Toe die vloot op 24 Maart 1599 uit St. Augustinusbaai vertrek het, het Davis heel ironies na die baai verwys as "Hungry Bay", 'n aanduiding dat hulle nie veel sukses ondervind het met die aanvulling van kosvoorrade nie (Unger 1948: 45).

8.3.3 Kontaksituasies in die Comore-eilandgroep, soos aangeteken deur die Engelse loods, John Davis.

In teenstelling met die koers wat in 1595 om die suidpunt van Madagaskar na die ooskus gevolg is, het De Houtman in die tweede vaart die tradisionele Portugese roete gevolg, deur die Mosambiekkanaal na die Comore, 'n eilandgroep tussen Madagaskar en Afrika.

Die eiland Mayot (Mayotte), wat deel van die Comore is, is op 10 April 1599 bereik en die volgende dag is De Houtman deur die plaaslike koning genooi om aan wal te gaan.

So our Baas went, the king met him many people having three drums beat before him. He was richly apparalled, so were his followers, with log silk garments imbroidered, after the Turkish manner. The king having used us with such kindness as we required wrote a letter on our behalf to the queen of Ansuamme (Anyouam)⁷¹ for there is no king (Unger 1948: 45).

Net soos daar deur die De Houtman-vloot in 1595 ondervind is dat daar 'n aansienlike verskil was tussen die inwoners van die Suide van Madagaskar en dié in Antongilabaai, was daar in hierdie geval 'n soortgelyke verskil tussen die inwoners aan die Suide van Madagaskar en die bewoners van die eilande tussen Madagaskar en Mosambiek. Dalk sou die verklaring gevind kon word in die feit dat die Comore reeds eeue lank deel was van handelsroetes wat die Ooskus van Afrika, Arabië, die Persiese Golf en Indië verbind het. Davis sou heel moontlik beïndruk gewees het deur die gulle ontvangs, die herkenbare sosio-politieke strukture, die kleredrag en die inwoners se vermoë om skriftelik te kommunikeer.

Die vloot het Anyouan-eiland, 'n tweedagvaart van Mayot, op 29 April 1599 bereik. Danksy die brief van die koning van Mayot is kontak bespoedig. In Demos wat Davis vergelyk het met die Engelse hawestad Plymouth, was daar tekens van vorige fortifikasie, “a strong place as by the ruines appear” en gevorderde boumetodes aangesien “their houses were built of hewed stone” (Unger 1948: 49). Davis het die inwoners identifiseer as

negroes but smooth haired, in religion Mohametists, their weapons are swords, targets, bowes and arrows ... they desire weapon and iron and they greatly regard paper (Unger 1948: 49).

⁷¹ Negentiende-eeuse seelui van 'n Britse eskader belas met anti-slawehandel-patrollies in die Mosambiekkanaal, het na die eiland verwys as “Johannah”. Rushby, K. 2001: *Hunting Pirate Heaven: In Search of the LostPirate Utopias of the Indian Ocean*.

Nes Mayotte-eiland, het Anyouan-eiland ook vir Davis beïndruk. Hoewel Davis self nie daarna verwys nie is daar bo en behalwe die Portugese teenwoordigheid langs die ooskus van Afrika, reeds in die skrywes van Ibn Butata in die 14de eeu verwys na die 'n gevestigde Arabiese teenwoordigheid wat met Arabië en Indië handel dryf (sien hoofstuk 6.1).

Daar is geen vermelding of die vloot, soos tydens De Houtman se Eerste Vaart, die dienste van 'n tolk gehad het nie, maar daar sou moontlik deur middel van Portugees of Spaans kommunikeer kon word. Na nege dae op die eiland het die vloot toe op 8 Mei 1599 na Oos-Indië vertrek.

8.4 Kontaksituasies van die Van Spilbergen-vloot aan die Kaapse kus in Desember 1601.

De reis van Joris van Spilbergen naar Ceylon, Atjeh en Bantam 1601-1604, word aan geen spesifieke skrywer toegeskryf nie. Die weergawe waarna verwys word, is die 1933-samestelling van Wieder, wat as nommer 38 van die Van Linschoten-verenigingreeks in s'Gravenhage deur Nijhoff uitgegee is. Gerieflikheidshalwe sal verwys word na die Van Spilbergen-representering al is dit nie deur hom in die eerste persoon geskryf nie en al word na hom as die Admiraal [in die derde persoon] verwys.

Daar is reeds vroeër verwys na hierdie laaste vaart van 'n De Moucheron-vloot voor die stigting van die VOC: op 5 Mei 1601 het Joris van Spilbergen in bevel van 'n vloot bestaande uit die *Lam*, onder bevel van W. Jansz., die *Schaap* met G. le Fort (koopman op die 1598 De Houtman-vaart) en die *Ram* met P. Kornelisz. en met Hoofkoopman Cornelis Specx, uit Nederland vertrek.

Na 'n besoek op 1 Augustus aan Corisco-eiland in die Golf van Guinee het die Van Spilbergen-vloot op 11 Augustus, nes menige ander besoekende voor-Kompanjievloete naby Kaap Lopo Goncalves kontak gemaak met ander Nederlandse skepe. Van Spilbergen het onder andere afgekom op 'n Amsterdamse Guineekusvaarder onder bevel van Jan Fransz., met 'n vrag van 300 pond goud aan boord (Wieder 1933: 11).

Net soos tydens die tweede vaart van De Houtman, is daar in St. Helena-baai aan wal gegaan, maar daar is nie met plaaslike inwoners kontak gemaak nie. Vanaf die skepe, volgens die joernaal, is daar wel teks van lewe bemerk:

veel roocken aen landt ghesien hebben ende daeromme vermoeden dat daer volck omtrent moest te wesen, heeft den Generael ons boodt met den boodt vanden Vice-admiral naer land gesonden, met nemende eenigghe busselkens, naghelysers om het selve met de wilde zoo sy daer eenighe vonden, te vermanghelen tegens Ossen, Schapen ende dierlijke verversinghe, dan alzooy aent lant gecomen zijn (Wieder 1933: 12).

Die landingsgeselskap het 'n myl landwaarts ingegaan en wel weer rook gewaar, maar geen inwoners gesien of gehoor nie. In teenstelling met die De Houtman-besoek, word daar egter wel proviand gevind, onder andere deurdat hulle: "een menichte van Visch ghevanghen hebben, dan wel sommige wilden diere, als namentlick, Hertten, Roe-calveren hasen en dhiergelijken"(Wieder 1933: 12). Teen die tyd dat die vloot op 20 November vertrek het, was daar nog steeds geen kontak gemaak met die inwoners in St. Helena-baai nie.

Na die vloot in Saldanha (Tafelbaai) anker laat sak het, is die siekes op 2 Desember strand toe geneem. Eers twee dae later, op 4 Desember, het die eerste kontak met inwoners plaasgevind:

Den selfden ditto zijn by ons Tente ghecomen achte ofte thien Swarten, wilden vant lant, ons bewijsen alle vriendschap ende by teecken te kennen ghevende, dat sy ons Ossen, Koeyen, Schapen ende andersins van alles ghenouch soudon brengen, tot welcken eynde den Generael elk bondelken Coralen oft Glasen teeckenen geschonken heeft mitsgaders eenen dronck Wijns of twee de welcke hen seer wel smaecten en seer daer met waren (Wieder 1933: 15).

Daar kan wel daarvoor bespiegel word of die optrede van vorige besoekende vlote die latere gedrag en optrede van die inwoners beïnvloed het, mar dit is onmoontlik om dit met sekerheid te bepaal.

Dit sou te verwagte wees dat die optrede van die bemanning van die tweede De Houtman-vloot twee jaar tevore moontlik toekomstige reaksies en gedrag kon beïnvloed het, maar weens die nomadiese bestaan van die Khoi-San en die seisoenale soeke na weiding sou 'n bepaalde groep nie noodwendig weer in dieselfde gebied aangetref word nie.

In die geval van die Van Spilbergen-vloot was daar slegs enkele seisoenale weke verskil tussen hulle aankoms en dié van die 1598 De Houtman-vloot en die teenwoordigheid van dieselfde inwoners wat in die skermutseling met lede van die De Houtman-vloot betrokke was, was inderdaad dus 'n moontlikheid .

Indien dieselfde groep inwoners nie teenwoordig was nie, is dit moeilik om te bepaal of die aard van die verhoudinge tussen onderskeie groepe die uitruil van inligting en handelsware bevorder of verhinder het. Verder sou dit ook daarvan afgehang het of migrasiepatrone werklik 'n vaste seisoenale patroon gevolg het, of net beïnvloed is deur die teenwoordigheid van weiding op enige besondere tydstip.

Hoe dit ookal sy, is daar op die nag van 14 Desember 1601

aen lant in onse Tente allarm geweest ter cause van sekere Negros oft Wilden, die vande Schildwachte omtrent de Tente ontdeckt werden, waeromme ons volck hen terstant in deffentie ghestelt ende des selve vervolcht hebben, dan de voorz Wilden de vluchte nemende, zijn sonder yet anders te hebben attendeeren wederomme ghekeert (Wieder 1933: 15).

Die waaksaamheid en optrede van die skildwagte het in dié geval moontlik 'n situasie verhoed soos dié in St. Augustinusbaai, toe die siekes van die 1595 De Houtman-vloot oorrompel en besteel is, iets wat toe aanleiding gegee het tot skynbaar oordrewe strafmaatreëls, gevolg deur voortslepende konflik.

Dit is uit hierdie aanhaling opvallend dat in die vroeë beskrywings nog steeds 'n verskeidenheid benaminge soos 'negros' (toe te skryf aan velkleur en/of haarvoorkoms) en 'wilden' aangetref word vir die benoeming van die plaaslike inwoners.

Die representering van die Van Spilbergen-vloot se verblyf aan die Kaap die Goeie Hoop het vanselfsprekend hoofsaaklik vanuit 'n maritieme perspektief geskied

en al was daar wel verwysings na ontmoetings en handel met inwoners, het laasgenoemde verwysings verband gehou met die welsyn van die bemanning en, daaruit voortspruitend, die suksesvolle voltooiing van die vaart.

Daar is 'n onverwagte onderafdeling getitel *Beschrivinghe vande Tafel Bay, ende tland vande Capo de Buona Esperance, met het volck ende Ghedierten van dien*, gewy aan 'n beskrywing van die Kaap. As die beskrywing nie meer as 50 jaar voor die uiteindelijke koms van Van Riebeeck gemaak is nie, sou 'n eietydse leser kon glo dat die Here XVII weens hierdie 'reklame' oorreed is om 'n VOC-verversingpos aan die Kaap te stig:

Aengaande het Land van Caep de Buona Esperance, is een seer gesont ende ghetempert land, seer bequamen ende nut om gecultueert ende bewoont te worden, ende om allerhande vruchten te winnen, ende hoewel Berchachtich en heuvelachtich schijnt te wesen, is daar benefens verciert met zeer schone ende groote valleyen, groene bewasschen met cruyden van seer goede reuk ende veel groene Bosschagien oft Boskens waer men de Hertten ende Reeden sit gaen weyden en vermeyen, alles zeer playsant ende genuechelick om t'aenschouwen (Wieder 1933: 18).

Ongelukkig strook bostaande amper idilliese beskrywing van die Kaap nie met ander "Callers at the Cape" se landbeskrywings nie en Huigen verklaar: "In Europese oë was dit 'n onaanloklike ruimte. Die landskap was onhergsaam en die inwoners onbeskaafd" (Huigen 1999: 11).

Ten opsigte van die beskrywing van die bewoners, bevestig Van Spilbergen wel aspekte van die voorkoms van die kusbewoners wat maklik tot stereotipering by representasie aanleiding sou kon gee. Hiervan sou 'n mens egter na die taal as moontlik pejoratief kon verwys.

Belanghende het volck vande voorseyde Capo de bon Esperance, zijn ghelu van couleur ghlyk Molaten seer difform van aensicht, middelbaer van statuere, teer ende mager van lichaem, maar zeer snel int loopen hebben een vreemde sprake clockende

ghelyk als Caicoensche-Hanen, hare cleederen zijn vellen van Herten oft andere wilde Ghedierten mantel wijs ghemaect (Wieder 1933: 18).

Hoewel daar reeds in die representering van die kontakte verwys is na die inwoners, is daar ook 'n onderafdeling spesifieke gewy aan 'n afsonderlike beskrywing van die kusbewoners. Met vorige representerings in gedagte, is dit duidelik dat daar kenmerke is wat herhaal word, tog verskil sommige, terwyl van die meer neerhalende uitsprake ook nie herhaal is nie.

Met betrekking tot die beskrywing van die inwoners se bo-kleding en in 'n minder mate die onderkleding, is daar ooreenkomste tussen Van Spilbergen se “ vellen van Herten of andere wilde Ghedierten mantel wijs ghemaect” (Wieder 1933: 18), Lodewycksz. se “gaen naect, hebbende een Ossen-huyt, mantels wijs geront...met eenen breede riemen vanden selven om haer middel, d'aen eyende hanghende voor haer schamelhey” (Rouffaer & Ijzerman 1915: 8) en Davis se “having only a short cloak of skinnes” (Unger 1948: 43). Die Langenes-beskrywing se “haer cleeding is een vel, mantels ghewys ghemaect om tboven lijf hangende... aent onderlijf geen cleedinge dan een stert van einich beest voor schamelhey hanghende” het eweneens kleding bo en onder die middellyf redelik akkuraat beskryf (Rouffaer & Ijzerman 1925: 123).

Die ooglopende verskil is dat Van Spilbergen aandui dat daar van wildsbokke se vel gebruik gemaak is, terwyl Lodewycksz. opgemerk het dat dit beesvelle was. Lodewycksz. se opmerking stem wel ooreen met Schapera se kommentaar dat die San uiteraard van wildshuid gebruik gemaak het, terwyl die Khoi-Khoi veral skaapkarosse in die winter en beesvel die res van die jaar benut het. In so 'n geval kon die groep in die Van Spilbergen-representasie eerder San gewees het, en nie Khoi-Khoi nie. Elphick verskaf wel 'n moontlike verduideliking as hy meld dat in teenstelling met hul onderdane Khoikhoi-leiers wildshuid eerder as beesvel of skaapkarosse verkies (1985: 31).

Met verwysing na Schapera se onderskeid tussen die San en Khoi-Khoi ten opsigte van hul vermoë om handel te dryf, kon die Nederlanders se onvermoë om 'n

onderskeid te tref tussen die Khoi-Khoi en San, met wie hulle van tyd tot tyd in aanraking was, beslis tot misverstande bygedra het.

Daar is byvoorbeeld reeds verwys na die menings oor die eet van rou ingewande tydens die 1595-besoek aan Mosselbaai. So ook is verskille rondom die beskrywing van die inwoners se gelaatskleur ewe problematies. Lodewycksz. vermeld “bruin ros van couleur, doch d’een bruijnder dan d’ander” teenoor Davis se “olive/black, blacker than the Brasillians” en Spilbergen se “ghelu van couleur ghlijk Molaten”, terwyl daar andersyds algemene verwysings is na ‘swarten’.

Die verskille binne en die verskeidenheid representasies tydens die eerste dekade van kontaksituasies tussen Nederlanders en die inwoners van die kus van Suider-Afrika, verskaf redelike gronde om aan te voer dat ’n aanvanklike moontlikheid van klakkelose oorskrywery ongegrond is. Lodewycksz. het byvoorbeeld self in die 1595-kontakte glad nie na die Khoi-San se gelaatstrekke verwys nie, en slegs gemeld dat “dese luyden zijn van ghedaente wat cleijnder” (Rouffaer & IJzerman 1915: 8) was. Dieselfde geld ook vir Johan Isaakz Montanus, wat bevestig het hulle “zijn cort van stature maar wel nochtans van wel gestelde leden” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 6). Van Spilbergen se aanvanklike beskrywing “middelbaer van statuere, teer en mager van lichaem”(Wieder 1933: 18), kom dan ook ooreen met die voorafgaande.

Na aanleiding van die verskillende beskrywings van die inwoners se gelaatskleur en liggaamsbou, sou ’n vergelyking van beskrywings van die gelaatstrekke ook interessant wees, aangesien dit moontlik bewys sou kon lewer van aspekte van aanduidings van dit wat die meeste aanstoot sou kan gee.

Van Spilbergen se beskrywing van die Khoi-San se gelaatstrekke is neerhalend as hy aanvoer dat hulle “seer difform van aensicht” is (Wieder, 1933: 18), ’n omskrywing wat ooreenkom met Langenes se “ die volck is seer mismaect ende leelijck van troonie” (Rouffaer & IJzerman 1925: 123); en Turck wat skryf hulle is “waeren oock leelijck menschen” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Die representeerders se onvermoë om te aanvaar dat die kusbewoners van die Kaap in sekere opsigte ‘anders’ voorgekom het as enige ander groepe wat hulle tot op

daardie stadium teëgekom het, kon wel bygedra het tot die spesifieke stereotiperende representerings.

Maar net so belangrik is dat nóg Lodewycks nóg Davis enige kommentaar oor die Khoi-San se gelaatstrekke gelewer het.

Van Spilbergen se vloot het op 23 Desember 1601 uit Tafelbaai vertrek en na die voorraad vleis aan boord aangevul is deur die jag van pikkewyne en hase op Cornelia-eiland,⁷² is daar ook vir die toekoms gesorg deur die oorplanting van steendassies van Elizabeth-eiland.⁷³

In die baai is daar ook kontak gemaak met 'n Franse vloot bestaande uit die *Croissant* en die *Corbin* onder die bevel van Admiraal Monsieur le Bardeliere, met 'n Nederlandse loods, Wouter Willekens. Daarna het die vloot die vaart na die Ooste voortgesit (Wieder 1938: 19).

Balthazar Moucheron, die skeepseienaar wat so 'n belangrike rol in die oopstel van Wes-Afrika en Oos-Indië gespeel het, het in Nederland tydens die Van Spilbergenvaart van die openbare toneel verdwyn. Daar is geen betroubare bronne wat vermeld wat gebeur het nie, en daar is slegs bespiegeling dat hy moontlik tydens die lang afwesigheid van die Van Spilbergen-vloot (hulle keer eers in 1604 terug), Nederland weens finansiële probleme verlaat het.

⁷² Cornelia was een van die vorige name van Robbeneiland.

⁷³ Van Spilbergen het die een eiland, nou bekend as Dasseneiland, na sy vrou Elizabeth vernoem.

HOOFSTUK 9

PRIVAATREDERS IN DIE GOLF VAN GUINEE, LANGS DIE KUS VAN ANGOLA EN DIE KONGO, NA DIE OPRIGTING VAN DIE VOC EN TOT EN MET DIE STIGTING VAN DIE WIC 1602 – 1621.

Daar is vroeër reeds verwys na Ratelband se opmerking oor 'n deel van die Nederlandse handelsvaart waarvan die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing geen melding maak nie: “in deze 15 jaar, dus van 1593 tot 1607 ...[zijn] meer dan 200 schepen naar Afrika's Weskus uitgezeild, geladen met manufactureren, koper, tin- en ijzerwerk, kralen, snuisterijen enz. en se hadden volle ladinge uit Afrika teruggebracht” (1950: xxxiii).

Soos afgelei van laasgenoemde skeepsverkeer, is die laaste dekade van die sestiende eeu en die eerste dekade van die sewentiende eeu gekenmerk deur grootskaalse groei in tweerigting-handel tussen handelaars van Wes-Afrika en Nederland. Dit is te verwagte dat dié toename in handel tussen Nederland en Wes-Afrika moontlik kon bygedra het tot 'n toename in die produksie van tekste daarvoor. Tog skyn dit nie die geval te gewees het nie. Daar is reeds in die Inleiding verwys na Den Heijer se stelling dat kennis oor die WIC, en die beskikbaarheid van primêre en ondersteunende bronne daarvoor beperk is, en dat dit te wyte was aan die Nederlandse departement van Kolonies se verkoop van argiefmateriaal aan 'n “lompenhandelaar” in 1821, terwyl 'n brand in 1844 in die Departement van Marine-sake baie van die oorblywende rekords vernietig het (Den Heijer 2002: 9).

Daarenteenoor was die representasies oor die kusbewoners van Suider-Afrika nie noodwendig te danke aan 'n buitengewone belangstelling in Suider-Afrika se mense nie, maar eerder aan hul toevallige insluiting by die representasies oor vaarte wat met die herstel van Europese handelsroetes na die eksotiese Ooste en toetrede tot die winsgewende handel gemoeid was.

Nieteenstaande die vermeldde beperkinge het representasies oor die aanvanklike wedervaringe en vaarte na Wes-Afrika deur Barent Eriksz. wel behoue gebly, en in die

eerste dekade van die sewentiende eeu het die wedervaringe van Pieter van den Broecke langs die Goudkus in die Golf van Guinee, en sy bekendstelling en oopstelling van die kus van Angola en die Kongo ook aandag geniet.

Van den Broecke, wie se vader oorspronklik 'n skeepseienaar in Antwerpen was, het na die Spaanse inval eers met sy familie verhuis na die Hansa-stad Hamburg, en daarna na Amsterdam. Hy het die meeste van sy verkenningsvaarte in Wes-Afrika as twintigjarige afgelê, en het daarna by die VOC aangesluit. Die Amsterdamse koopman, Elias Trip, het ook reeds in 1595, kort na Erisz. se aanvanklike suksesvolle vaarte na Guinee, saam met ander kooplui soos Laurens Bicker, Daniël van der Meulen, Johan van der Veken en Balthasar de Moucheron betrokke geraak in handel met Guinee (Den Heijer 202: 18).

Klaas Ratelband se 1950-samestelling *Pieter van den Broecke, Journael van mijn voiagien gedoen naer capbo verde, van daer naer Guinea, voorts in Angola* en sy 2000- samestelling *Nederlanders in West-Afrika 1600-1650, Angola, Kongo en São Thomé*, beklemtoon Van den Broecke se rol.

Volgens Ratelband was die verkenning van die kus van die Kongo en Angola besonder moeilik. Die kus was vir nege maande van die jaar kuslangs skaars bereikbaar vanuit die noorde, hoofsaaklik as gevolg van die heersende winde vanuit die suide en die Benguelastroom wat ook enige vaart suidwaarts bemoeilik het (2000: 33). Ten Broecke was daarvan bewus dat 'n reguit lyn op 'n kaart nie noodwendig die vinnigste roete beteken nie. Hy het die probleem letterlik omseil deur die vaarpatroon van die skepe onderweg na die Ooste te volg: eers suidwes in die rigting van Brasilië en dan daarna oos, terug om St. Helena-eiland om uiteindelik vanaf die suide met die voordelige winde in die seile en die sleurwater van die Benguela-seestroom noordwaarts te vaar (2000: 35).

Vroeër besoeke van die *Roode Hart*, in 1605, en die *Neptunis*, in 1607, is in 1608 gevolg deur skepe van Gerard Reijnst se kompanjie onder bevel van skipper Pieter Brandt van Ilpendam en Pieter van den Broecke. Hulle was die eerste Nederlanders om langs die kus van Angola van die Kunene-rivier in die suide tot by

die Kongorivier te vaar en dit oop te stel, en het selfs die Kongorivier met die *Meermin* en *Meerminne* bevaar.

'n Besoek in Maart 1608 aan een van die plaaslike heersers het die vriendelike ontvangs gekenmerk wat die Nederlanders deurentyd ervaar en aan gewoond geraak het; Van den Broecke is egter onkant gevang toe die heerser een van sy twintig vroue saam met piesangs en palmwyn aan hom wou skenk:

Ons quam een groot kano men 28 man aen boordt. Naer de middag sendt mij de commies Harman Bitter naer landt, ick wird datelijk bij den oversten gebracht, die in een stroyen hutte woenden, enden meer als 20 vrouwen rondom hem sitten hadde, daar hij mij datelijk een van presenteerden, vereerden ons met een poodl wijn de Palm en een groot boos bannanas, daer ich datelijk boordt gevarren ben (Ratelband 1950: 25).

Ten spyte van die duidelike openlike betoon van vriendelikheid, was daar egter ook onverwagte optrede wat gespruit het uit kultuur- en geloofsverskille:

Op 7 November sterf onssen Willem Barrentsen die hier met mij aen landt gecomen was, dede hem in zee voeren dorch den swarten in genderlij manieren toestaan wilden dat hem aen land begroeff; sayden dat darom geen regen over t'landt meer soude commen (Ratelband 1950: 48).

In April 1608 het Pieter van den Broecke met 40 pond goud op die *Meerminne*, en Aris Backer met 40 000 pond ivoor op die *Neptunis* vanaf die Goudkus teruggekeer Nederland toe.

Goeie verhoudinge is ook reeds in die vorige eeu met die Sonho-stam in die noorde van Angola by die Kongoriviermond aangeknoop, en het aanleiding gegee tot korrespondensie tussen Miguel, die graaf van Sonho, en die State-Generaal (Ratelband 2000: 39-40).

In vergelyking met die Nederlanders se eerste kennisname van die kus-inwoners van Suider-Afrika, soos uit die vorige hoofstuk blyk, illustreer 'n beskrywing deur Van

der Broecke van sy besoek in 1608 aan Loango in Angola in welke mate die inwoners langs die lengte van dieselfde kus verskil het, en, onvermydelik, hoe dit Nederlandse verwagtinge oor verdere ontmoetings sou vorm:

Den Connunck houdt sijn residentie omtrent een clijn mijltien te landwaerts in een stadt ghenaeemt Bansa de Loango, liggende op een seer hooghen barch, dat een uytemaeten plijsirighe platse is. Des conninckx hoff is bijnaer helft van de stadt, ende is rondom met wijn de palmbomen afgespalt; binnen de pagger⁷⁴ staen 3 a 4 groote huysen met noch wel 250 ditto clijne (Ratelband 1950: 62)

Terwyl handel met die Weskus van Afrika uitgebrei het, was daar in Nederland reeds voor die toestaan van die VOC-oktrooi in 1602, ondersteuning vir die oprigting van 'n soortgelyke kompanjie om Atlantiese Oseaan handel in Afrika en die Amerikas te behartig. Aanvanklik was Willem Uselincx van Antwerpen wat hom in 1591 in Middelburg gaan vestig het, en wat reeds voor sy vertrek na die Noorde 'n fortuin gemaak uit handel tussen die "Iberische schiereiland en de Azoren" die dryfveer agter 'n nuwe kompanjie.

Teen 1606 is afvaardigings van belanghebbendes na 's-Gravenhage om uitsluitel te kry, maar die gevorderde vredesonderhandelinge tussen Nederland en Spanje wat aan die gang, was, het alles oorheers. In 1607 is 'n voorlopige wapenstilstand geteken, wat gevolg is deur die twaalfjarige vredesverdrag in 1609 waarna daar al herhaaldelik vroeërverwys is (Den Heijer 2002: 26).

Waar die State-Generaal aanvanklik die vyandelikhede tussen Nederland, Spanje en Portugal voorgehou het as rede vir vertragings rondom die oprigting van 'n Westindische Compagnie (WIC) en dit die algemene verwagting was dat 'n vredesverdrag die stigting van so 'n kompanjie sou moes bespoedig het, het die teenoorgestelde gebeur. In plaas daarvan dat die 'Twaalfjarige Bestand' tussen 1609 en 1621, die regte klimaat geskep het vir die stigting van 'n WIC, is die oprigting verhoog deur die negatiewe ingesteldheid daaroor by die groot vredemaker, Johan Van Oldenbarneveld. (Den Heijer 2002: 27)

⁷⁴ Ratelband se voetnota verwys na 'n 'omheining'.

Van Oldenbarneveld, die Landsadvocaat⁷⁵ en lid van die State-Generaal, was goed bewus van die geweldige finansiële las wat die voorafgaande konflik vir die staatskas veroorsaak het, maar hy kon insien dat verskeie finansiële belange in Nederland eerder die vrede sou wou laat misluk, want 'n voortgesette staat van oorlog teen Spanje en Portugal is deur sommiges as verkieslik beskou omdat vrybuitery meer winsgewend was as 'gewone' handel (Den Heijer 2002: 26).

Afgesien van sekere beperkinge in die vredesverdrag met betrekking tot Nederlandse handel in gebiede onder direkte Spaanse of Portugese gesag, het die oorgrote meerderheid Nederlandse maritieme belange voordeel uit die verdrag getrek en “tegen einde van het bestand (1621) voeren meer as 800 skepe uit de Republiek op Spaanse, Portugese en Italiaanse hawens. Ook de zuikervaart op Brazilië maakte een geweldige groei door” (Den Heijer 2002: 26).

In 1609, kort na die tekening van die verdrag, het een van Trip se skepe op 'n handelstog na die Golf van Guinee vertrek. In stryd met die verdrag, is die skip deur Portugese magte aangeval en die hele bemanning onthoof. Die Admiraliteit van die State-Generaal het dadelik aan Jacob Clantius opdrag gegee om 'n vesting aan die kus van Guinee op te rig, en Fort Nassau te Mouree is reeds teen 1612 aan die Goudkus voltooi (Den Heijer 2002: 26).

Ten spyte van dié stappe, het Portugese optrede teen Nederlandse handelstogte voortgeduur en “de klagers beschouwden het Portugese optreden als strijdig met de wapenstilstandverdrag aangezien de gebieden waarop handel werd gedreven niet onder Portugese jurisdictie vielen” (Den Heijer 2002: 27).

Nieteenstaande Oldenbarneveld se reusebydrae in die bevrydingsstryd teen Spanje, was hy ook die argitek en grootste voorstander van die vredesverdrag met Spanje. Hy is in 1618 gearresteer en van verraad aangekla. Die hele aangeleentheid het getuig van 'n saamsweerdery en Oldenbarneveld se skuldigbevinding en openbare teregstelling in 1619 was ewe verdag.

Skielik is ou stigtingsvoorstelle vir 'n Wes-Indiese Kompanjie, soortgelyk aan die VOC, afgestof en aan die State-Generaal voorgelê (Den Heijer 2002: 27-28). Veral

⁷⁵ Histories 'n raadpensionaris, die belangrikste bestuursamptenaar tydens die Nederlandse Republiek. Van Dale. 1976 s.v. 'landsadvocaat' en 'raadpensionaris'.

weens teenkating deur kleiner stede wat vroeër tydens die opstel van die VOC-oktrooi in 1602 benadeel is, het die stigtingsproses gesloer en is die WIC-oktrooi eers in 1621 gefinaliseer.

Waar die onderskeie Oos-Indiese voor-kompanjies die sewe jaar voor die stigting van die VOC merkwaardige prestasies vermag het, was die ekwivalente Wes-Indiese voor-kompanjies minder suksesvol in die 30 jaar aanloop tot stigting van die WIC.

Die WIC se Atlantiese-oktrooigebied was so te sê op die spreekwoordelike voorstoep van die State-Generaal, en die kompanjies wat in die Atlantiese Oseaan bedrywig was, was dankbaar oor bystand, maar moes inmenging ewe gedwee aanvaar.

HOOFSTUK 10

VOC EN WIC KONTAKSITUASIES LANGS DIE KUS VAN AFRIKA VANAF DIE STIGTING VAN DIE WIC IN 1621 TOT 1648

10.1. Die WIC se aktiwiteite langs die Weskus van Afrika.

Daar is al reeds verwys na die beduidende getal Nederlanders wat sedert die laaste dekade van die sestiende eeu in Wes-Afrika, die Kongo en Angola ten nouste kontak met die kusbevolking van die gebied gehad het.

Dit was onvermydelik dat die toename na die toeken van WIC-oktrooi in 1621 nie sou voortduur nie. Volgens Ratelband het daar in 1622 onder Portugese beheer reeds jaarliks tussen 30 tot 40 skepe in Luanda aangedoen. Toe die WIC se voorneme om die slawehandel te betree in 1623 vir bespreking op die Here XIX se sakelys verskyn het, was die winsgewende slawehandel met Brasilië in die WIC se visier en het dit gou die dryfveer geword vir die oorname van Luanda en ander Portugese vestings aan die kus van Angola (2000: 50).

In 1624, drie jaar na die veredesverdrag tussen 1609-1621 geëindig het, het die Here XIX, die direkteure van die WIC, besluit om 'n meer permanente teenwoordigheid in Wes-Afrika te vestig. 'n Eskader bestaande uit die *Dolphijn*, *Thonijn* en *Bruynvisch* onder bevel van Filips van Zuylen, en 'n vloot onder bevel van admiraal Piet Heyn, het afsonderlike ongekoördineerde, en gevolglik onsuksesvolle pogings aangewend om Luanda in Angola oor te neem (Ratelband 2000: 50).

Die volgende jaar is daar 'n tweede onsuksesvolle poging geloods teen Fort Elmina, die formidabele Portugese vesting aan die Goudkus. Die see- en landmagte van admiraals Jan Dirksz. Lam en Andries Veron is ingespan om 'n gekoördineerde aanval te loods, maar tydens die inval, terwyl die offisiere aanvalsmoontlikhede verken het, is “ die niksvermoedende Nederlanders als schapen afgeslacht (...) en aan eind van de dag lag de het strand bezaaid met 441 onthoofde lichamen” (Den Heijer 2002: 71-73). Dit was 'n gevoelige terugslag vir die WIC, maar dit het hulle net meer vasberade gemaak.

Hoewel al die State-Generaal se bates in Wes-Afrika nie aanvanklik aan die nuutgestigte WIC oorgedra is nie, kon hulle wel gebruik maak van die State-Generaal se gevestigde strukture en hulle beroep op bestaande ooreenkomste in Wes-Afrika (Sleigh 2004: 414). Na die stigting van die WIC sou die State-Generaal en die WIC 'n tweeledige strategie volg wat eensyds direkte aanvalle langs die kus van Angola en die Kongo behels het, terwyl daar andersyds langs die Goudkus deur onderhandeling met plaaslike heersers gepoog is om hul posisie te versterk.

So het Arent Jansz.van Amersfoort, die WIC-vertegenwoordiger aan die Goudkus, in 1624 'n verdrag met die vors van Fanti onderteken om nie net handelsbelange te bevorder nie, maar om “elkaar militaire bystand [te] beloofden in de strijd tegen gemeenschappelicke vijanden. ... zonder twijfel de Portugezen bedoeld”. In dieselfde jaar het Van Amersfoort dit opgevolg met 'n verdrag met die koning van Accra (Den Heijer 2002: 71).

Dit sou 'n verdere 12 jaar se geduld en geheime inligting rondom Portugese verdedigers se krag verg voordat 'n Nederlandse oormag onder bevel van die goewerneur van Nederlands-Brasilië, Johan Maurits van Nassau, met 1200 soldate vanaf Recife in Brasilië vertrek het en na vyf dae se bombardement die Portugese tot oorgawe gedwing het (Den Heijer 2002: 76).

10.2 'n Morele regverdiging vir deelname aan die slawehandel

Waar daar in Spanje in die sestiende eeu 'n debat ontstaan het tussen Las Casas en Sepulveda oor slawerny en hoe verowerde volkere in die Amerikas behandel moes word, is slawerny nietemin deur die Spanjaarde geïmplementeer (sien hoofstuk 3.3).

Daar is geen aanduiding dat daar in Nederland 'n soortgelyke debat plaasgevind het nie, of enige gewetensbeswaar bestaan het oor deelname aan grootskaalse slawehandel nie. Daar was wel voorheen slawehandel deur beide die VOC en die WIC bedryf, maar dit was nooit op dieselfde skaal as die Portugese en Spanjaarde nie.

In 1640, die jaar voor die WIC se aanval en oornome van Portugal se Angolese slawebedryf, het ds. Godfried Udemans van Dordrecht die volgende uitspraak in ‘Geestelyck Roer vant Coopmanschip’ gelewer: “op die manier kan nog ten minste nog

een groot aantal onbedorven heidenen tot het ware geloof bekeerd kon worden” (Den Heijer 2002: 76).

10.3 Die inval en besetting van Angola.

Deur militêre bedrywighede langs die kus van Wes-Afrika en deur die oprigting van die permanente vestings, poste en forte ná die stigting van die WIC in 1621, is daar ’n formidabele Nederlandse teenwoordigheid in Wes-Afrika gevestig. Om voldoende druk op die Portugese in Brasilië toe te pas, was dit nodig om die suikerplantasies in Brasilië af te sny van slawe-arbeid afkomstig uit Angola. Die WIC wat werklik nooit tevore oor ’n afsetgebied vir slawe beskik het nie, sou, indien die aanval suksesvol was, nie net die Portugese toegang tot slawe ontnem nie, maar ook besit neem van Angola, die grootste verskaffer van slawe in die sestiende eeu (Den Heijer 2002: 76).

In 1637 is daar weer ’n eskader WIC-skepe, die *Tijger*, *St. Michiel* en die *Maagd van Enckhuysen* vanaf Pernambuco (Nederlands-Brasilië) op ’n kaper-ekspedisie na die kus van Angola gestuur (Ratelband 2000: 84). Dit was sonder twyfel goed bekend dat die Portugese skepe langs die betrokke kus hoofsaaklik slawe na suikerplantasies in Brasilië verskeep het.

Volgens Ratelband was die bedoeling om Portugese beheer die finale nekslag toe te dien. Die grootste WIC-vloot en -invalsmag in meer as agtien jaar, bestaande uit 21 skepe, 2100 soldate, bygestaan deur 850 matrose en Indiaanse hulptroepe vanaf Recife in Brasilië, is onder aanvoering van admiraal Cornelis Jol gestuur om Luanda in Angola, en die laaste Portugese vesting op Saõ Thomẽ oor te neem (2000: 103).

Na die talle onsuksesvolle pogings in die verlede sou die WIC nou nie net ’n oktrooi besit nie, maar ook beheer uitoefen oor ’n gebied “beginnende ten zuider van de evenaar van Kaap Lopes Goncalves tot aan die Kaap de Goede Hoop inclusief de daartussen eilanden, en met Luanda als hoofstad” (Ratelband 2000: 172). Na die oorname van Luanda en Angola het die WIC beheer gehad van die Angolese/Brasiliaanse slawehandel en die arbeidsbron van beide die Portugese en Nederlandse suikerplantasies in Brasilië. Ratelband beweer “in Pernambuco was men over slaven aanvoeren uit Angola zeer tevreden, hoe ‘verdrietich’ de vele sterfgevallen ook waren” (2000: 182).

Die goeie verhoudinge wat Nederlanders deur die jare met die Kongolese vorstedom in Noord-Angola in die omgewing van die Kongoriviermonding ontwikkel het, het toe ook vrugte gewerp. Na die inval van Angola het Don Miguel de Castro, neef van die graaf van Sonho in die geselskap van Pieter Zeegers op die *Valk* na Nederland vertrek om in persoon briewe aan prins Frederick Hendrik en die Here XIX te oorhandig (Ratelband 2000: 183).

In Davidson se *African Kingdoms* (1973) verskyn 'n redelik bekende illustrasie, gedateer 1642, wat ook in Olfert Dapper se *Umbständliche und Eigentliche Beschreibung von Afrika* (1670) gebruik is. Dit toon 'n Nederlandse afvaardiging wat kniel voor Don Alvare, die koning van die Kongo.

A DUTCH DELEGATION, shown prostrate before the King of Kongo

Koperplaat-illustrasie van Koning van die Kongo, uit *Umbständliche und Eigentliche Beschreibung von Afrika*, van Olfert Dapper, 1670. Amsterdam gebruik in *African Kingdoms* (Davidson 1966: 171).

Volgens Davidson se byskrif “A Dutch delegation shown prostrate before the King of the Congo in 1642, come to make an alliance, but Portuguese and Spanish had arrived

there first”, sou die Nederlanders se diplomatieke pogings geen sukses behaal het nie (1973: 171). Davidson skyn volkome onbewus te wees van die feit van die WIC se oorname van Angola en die Kongo in 1640 (Ratelband 2000: 172; Den Heijer 2002: 77).

Verder strook sy kommentaar ook nie met Van der Broecke se kontakte wat sedert die begin van die eeu, in samewerking met die State-Generaal, deur die jare ontwikkel is, en op ’n hoë vlak tussen die Nederlanders en die Kongolese koninkryk gehandhaaf is nie. Die vermelde verhoudinge met die Kongolese bied ook ’n alternatiewe perspektief op Nederlandse handeling en optredes tydens kontak met kusinwoners van Afrika en reflekteer die omvang van hul verwysingsraamwerk.

Die illustrasie op die die voorblad van ’n 1605-uitgawe van Pieter de Maree se *Description et Recit Historial Du Riche Royaume D’ or De Gunea*, in Amsterdam uitgegee (sien volgende bladsy), bevat ’n soortgelyke afbeelding 38 jaar vroeër van “an early account of the Gold Coast in 1605 shows a king in his pavillion receiving European travellers” (Davidson 1973: 23). Met inagneming van Davidson se uitspraak oor die Nederlanders se kanse van sukses in die Kongo, en dat dit Pieter de Maree (P.D.M) is wat oor die sukses van die Nederlanders in die Golf van Guinee en die Kongo skryf, sou dit net redelik wees om te veronderstel dat die ‘Europese besoekers’ op die voorblad van ’n Pieter de Maree-publikasie tog juis Nederlanders sou wees.

Soos afgelei van die teks op die illustrasie tussen die No 19 en die palmboom is die titel “La magnifience du Roy de Cabo Lopo Goncalves” nie in die Goudkus nie, maar in die huidige Gaboen noord van die Kongorivier.

AN EARLY ACCOUNT of the Gold Coast in 1605 shows a king in his pavilion, receiving European travellers.

Voorblad van die Franse uitgawe van Pieter de Maree se :***Beschrivinge ende historische verhaal van het Gout-Koninkrijk van Guinea anders de Goudcuste, de Mina ge-aemt liggende in het deel van Africa, (1602).***

Die oorname van Angola deur die WIC was wel kortstondig, maar volgens Ratelband het die WIC by wyse van 'n dekreet met tipiese Nederlandse verdraagsaamheid bepaal dat "Portugese en Naturellen, vanden landen, 't zij Roomsche ofte Joodsche, ofte andere Religien, sullen ghelaten worden by hare vryheyt zonder moeyenis of ondersouck in hare conscientin oft particulere huise" (Ratelband 2000: 172).

In 1648, skaars sewe jaar later, het die Portugese admiraal De Sa daarin geslaag om Luanda te herower, maar kon geen toegang verkry tot die Nederlandse magsbasis in die Golf van Guinee nie. Vir meer as 'n eeu daarna sou daar nie net 'n Nederlandse

teenwoordigheid in Wes-Afrika wees nie, maar sou hulle in werklikheid die dominante Europese moondheid in die streek bly.

Vergeleke met die omvang van Nederlandse bedrywighede in Wes-Afrika, eers deur die State-Generaal, en ná 1621 deur die WIC, lyk die opset rondom 'n VOC-vestiging aan die Kaap deur Van Riebeeck met sy vloot bestaande uit drie skepe amper onbenullig. Die dispariteit, en die implikasies daarvan by die ontwikkeling van 'n Nederlandse verwysingsraamwerk kan nie oorbeklemtoon word nie.

10.4 Pogings om die WIC en die VOC saam te smelt.

Daar is reeds verwys na seevaarders en administrateurs van die VOC en die WIC wat op een of ander stadium in diens van die een of ander kompanjie was. Na die aanstelling in 1629 van Jacques de Specx, die voormalige VOC-hoofkoopman in Japan, en latere Goewerneur-Generaal van die VOC in Batavia, as Bewindhebber van die WIC, was daar daadwerklike pogings vir die duur van sy termyn tot met sy uitrede in 1637, om die samesmelting van die twee kompanjies te bewerkstellig.

Daar was hiervoor voldoende ondersteuning in die WIC en State-Generaal, maar teenkanting van die VOC. Die WIC het in 1644 'n pamflet oor samesmelting laat druk en die State-Generaal het die samesmeltinsvoorstel openlik begin ondersteun. Laasgenoemde het die VOC gedreig met weiering van die hernuwing van hul tweede 21-jarige oktrooi wat juis in 1644 sou verval.

Die VOC het uiteindelik, deur goeie onderhandeling en die betaling van 'n voorskot van 1,5 miljoen guldes, die WIC oorreed om die voorgestelde samesmelting te laat vaar. Beide kompanjies se oktrooie is toe vir 'n verdere 25 jaar deur die State-Generaal verleng (Den Heijer 2002: 99).

Hoewel die onderhandelinge oor samesmelting tussen die VOC en WIC in die tydperk voor die vestiging van die VOC aan die Kaap nie suksesvol was nie, is beide kompanjies se oktrooie egter verleng. In die proses sou hulle ook baie van mekaar geleer het. Die WIC se dominante rol in Angola tot 1648, en daarna nog steeds in Wes-Afrika, kan ook nie onderskat kan word as 'n bydraende faktor tot die twee handelsmaatskappye se gedeelde kennis van Afrika nie.

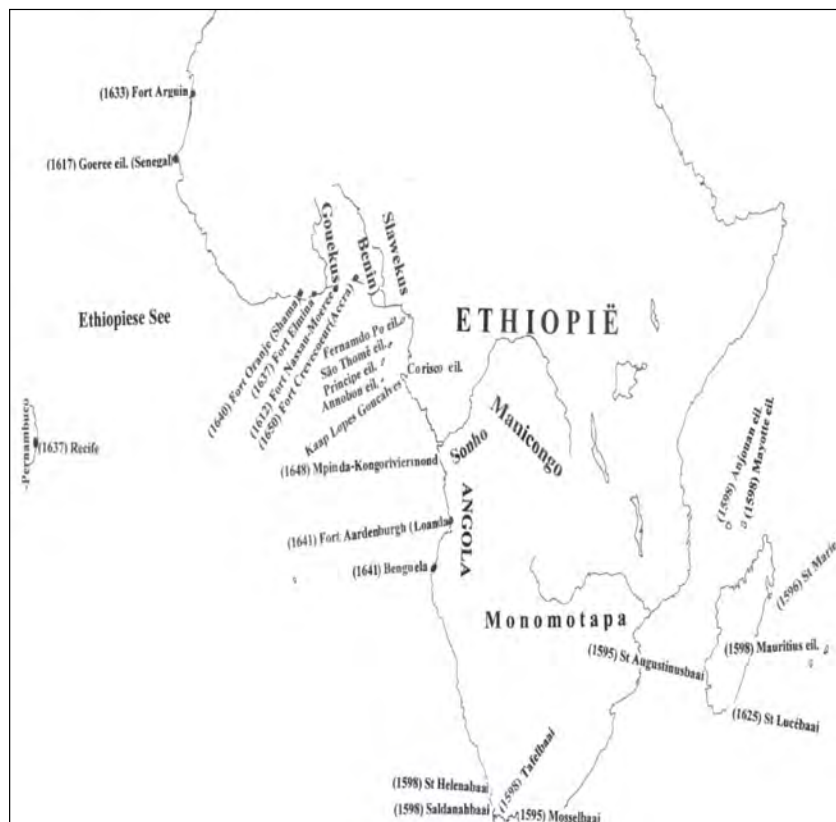
Soos afgelei kan word van die aantal vestings sowel as faktorye wat deur die State-Generaal en daarna deur die WIC en enkele deur die V.O.C opgerig is, het die Nederlanders in die vier dekades voor 1652, stapsgewys hul eie posisie langs die kus van Afrika versterk en in sommige gevalle Portugese beheer beëindig.

Hieronder verskyn 'n lys van vestings, poste, faktorye en eerste ontmoetingspunte van die State-Generaal, die voor-Kompanjie-maatskappye en die VOC en WIC aan die kus van Afrika voor 31 Desember 1652, en wanneer hulle gevestig is, gevolg deur 'n verspreidingskaart waarop die meeste van hulle aangedui word. Dit verskaf 'n betroubare beeld van die omvang van die Nederlandse handelsbelange in Wes- en Suider-Afrika. Dit is saamgestel uit inligting en illustrasiemateriaal van Den Heijer (2002: 70, 124) en Sleigh (2004:3). Die vroeë plekbenamings kom uit Norwich (1993).

- (1612) Fort Nassau, Mouree, Goudkus (Ghana) deur [State-Generaal] opgerig en later oorgedra aan [WIC]⁷⁶
- (1624) Gorée-eiland, aan die kus van Kaap Verde⁷⁷, (Senegal) later deur State-Generaal oorgedra aan die[WIC]
- (1634) Fort Arguin, Kaap Blanco aan die kus van (Mauritanië). [WIC]
- (1637) Elmina, Fort Conraadsburg - die Goudkus (Ghana). [WIC]
- (1638) Mauritius. [VOC] (1640) Shama, Fort Oranje - die Goudkus (Ghana). [WIC]
- (1640) (1652) Anomabu, die Goudkus (Ghana). [WIC]
- (1641) Annobon-eiland, (Ekwatoriaal-Guinee). [WIC]
- (1641) Sao Paulo Luanda, Fort Aardenburgh – Angola. [WIC]
- (1641) Fort St. Filipe de Benguela, Angola. [WIC]
- (1642) Axim, Fort St. Antonio, die Goudkus (Ghana). [WIC]
- (1645) Esandeira-eiland, Angola. [WIC]
- (1647) Egya, die Goudkus (Ghana). [WIC]
- (1648) Boary, die Kongo. [WIC]
- (1648) Mpinda, die Kongoriviermonding Kongo. [WIC]
- (1650) Accra, Fort Crovecoeur, die Goudkus (Ghana). [WIC]
- (1650) Fort Elise, die monding van Ankobra, die Gouekus (Ghana).[WIC]
- (1652) Fort Goede Hoop, Kaap de Goede Hoop. [VOC].

⁷⁶ (Gewone hakies) dui aan die hedendaagse naam en [blokkies hakies] die instansies in beheer.

⁷⁷ Gorée-eiland is binne sig van Kaap Verde, Senegal, terwyl die Kaap Verdiëse eilandgroep verder noord en 'n aansienlik afstand van die kus van Afrika geleë is

Verspreiding van vestings, poste, faktorie en eerste ontmoetingspunte van die State-Generaal, die voor-Kompanjie-maatskappye en die VOC en WIC rondom Afrika. Sien vorige bladsy vir aanvullingsnota en bronne

10.5 Bontekoe van Hoorn in St Lucébaai, Madagaskar, 1625.

Skipper Willem Ijsbrand Bontekoe van Hoorn is waarskynlik een van die bekendste figure wat tussen die twee oktrooi-kompanjies beweeg het.

Dit spruit uit die feit dat sy reisverarings, in diens van albei, besonder dramaties opgeteken is, en later ook as 'n jeugboek, *De Scheepsjongens van Bontekoe* deur Johan Fabricius, in Nederland gewild geraak het. In 'n era toe Suid-Afrikaanse leerlinge nog aan Nederlands blootgestel was, het die boek ook op die voorskryflys verskyn.

Hy het aanvanklik in diens van die VOC gestaan en het in hierdie hoedanigheid sy eerste kennismakings met Afrika gehad. Uit hierdie tydperk spruit die gebeure

rondom die *Hoorn*. Later sou hy in diens van die WIC as skipper van die *Hollandia* eweneens dramatiese ervarings hê.

Die relaas van sy vaart op die *Hollandia* onderweg van Batavië na Nederland het aanvanklik in *Varen en vechten met Bontekoe, Uit de "Journalen van de Gedenckwaerdige Reisjen van Willem Ysbrantz Bonte-Koe Van Hoorn* verskyn en is in 1646 deur Jan Jansz. Deutel in Hoorn uitgegee. Die weergawe waarna in hierdie studie verwys word, is die eerste druk van die 1975 Meulenhoff-uitgawe, soos versorg deur B.W.E.Veurman. Met betrekking tot die gebeure na die *Hoorn* gesink het, is daar gebruik gemaak van J.J.J.M. van der Merwe se *Scheepsjournael ende Daghregister* se Hoofstuk VII, 'Joernaal- Willem Ysbrantsz. (1618-1625)' wat fragmente insluit wat Van der Merwe haal uit P.L. van Eck se *Van Janmaat en Jan-Compagnie*, wat in 1912 in Zwolle deur Willink uitgegee is.

Willem IJsbrantz Van Hoorn 'n kleurrike figuur, kranige seevaarder en avonturier wat die kuns van oorlewing goed verstaan het, is die eerste representeerder in dié studie wie se bekendheid nie uitsluitlik toegeskryf word aan historiese verslae uit argiewe of wetenskaplike publikasies nie.

Naas die jeugroman, is Bontekoe byvoorbeeld ook die onderwerp van Jan Willem Paauw van Hoorn se gedig *Op de beschrijvinge van W.Y.Bontekoe*. In die Afrikaanse letterkunde word hy deur D.J. Opperman in sy gedig *Bontekoe* gebruik om aan die digter se voorstelling van die ontberinge van sy eie lewensreis gestalte te gee in die bundel *Komas uit 'n bamboesstok* (1979).

Die representering van Bontekoe se besoek aan Madagaskar word dikwels sentraal geplaas, maar daar is ook ander insidente wat relevant is met betrekking tot die representering van besoeke aan Suider-Afrika. Bontekoe, wat as skipper van die *Hoorn* in Desember 1618 na Batavia gevaar het, is deur gure weersomstandighede langs die Kaapse kus tydens hierdie vaart verhoed om aan wal te gaan:

Wij dit proevende zagen het land, te weten de Caep de Bonesperanse doch waaiden zo stijf uit de westen dat wij met een gebolde fok liepen, dorsten het land niet aandoen. Vergaderen derhalven de scheepsraad en resolveerden dat wij de Caep verbij zouden zeilen (Veurman 1975: 35).

Tydens die 1625-terugvaart op die *Hollandia* het amper identiese omstandighede afgespeel nadat Bontekoe in Madagaskar aangedoen het. In hierdie geval is hulle, met die Agulhasstroom en 'n stormwind van agter, vanaf 35°S, van net suid van Agulhas verby die Kaap op 34° tot 32°S voortgedryf (Veurman 1975: 49).

Daar was dus in beide Bontekoe heen- en terugvaarte geen geleentheid vir hom om in Tafelbaai aan te doen nie, want om onder sulke omstandighede terug te draai, sou maklik ramspoedig kon wees.

Bontekoe se vermyding van die stormweertoestande om die Kaap sou hom egter nie kon voorberei vir die elektriese storm wat tydens die heenvaart in die Stille Oseaan losgebars het, en die buskruitvate bygekom het nie. Die daaropvolgende ontploffing het hulle verplig om die skip onmiddellik te ontruim.

Bontekoe en die oorlewendes moes toe sonder kos en vars water op die sloep koers kies Batavia toe. Volgens die uittreksel van Opperman se gedig *Bontekoe* sou hulle tydens die vaart, dors, hongerte en die dood in die gesig staar:

Elkeen drink sy eie water,
Buike en bene swel- party bars groen.

Die matrose fluister snags en murmureer.
Kyk, kyk hoe hulle na die jong seun kyk.
Ek praat en soebat, smee ons Liewe Heer,
toe skielik uit die mis en tropereën
skreeu om ons 'n duisend meeue.

Later die matrose weer: die seun! Ek beloof
as daar geen uitkoms is, my eie lyf.
Maar skielik uit die water breek 'n boog
gevlakte vis, En skommelend nader dryf-
o God, drie maal geprys!- 'n klapperdop.

(1979:79)

Gelukkig het daar, volgens Bontekoe, seemeue op die sloep geland en

Wy pluckten haer veren en snedense aen stickjes, gaven elk wat; atense soo rau op en het smaecten my soo soet, of ek honigh in min mondt en keel stack” (Van der Merwe 1975: 36)

Toe daar op ’n latere geleentheid springende visse in die sloep beland het, “deylden die en aten die rau op, en smaecten als Honigh” (Van der Merwe 1975: 36).

Die inname van laasgenoemde het egter steeds nie die hongerte gestil nie en na bespreking is daar besluit “om de Jongens te dooden”. Bontekoe het tussenbeide probeer tree “en die bemanning en stelden my doe de tijdt van drie daghen om , indien wy in die tijdt gheen Landt bezeylen, de Jongens te eten” (Van der Merwe 1975: 37).

Die relevansie van die Nederlandse representering van die groep oorlewendes se ontberinge op ’n sloep in die Stille Oseaan, met betrekking tot representerings van kus-inwoners van Afrika, en Mosselbaai in besonder (sien hoofstuk 8.2.3.1), lê in ander opvattinge oor die eet van rou vleis en moontlike oorwegings oor die eet van mensvleis as omstandighede dit sou noodsaak.

Tydens daardie kontak in Mosselbaai word die inwoners, omdat hulle rou vleis eet, ook met groot veroordeling verdink van kannibalisme. Wanneer die oorlewendes van die *Hoorn* rou vleis eet, proe dit soos heuning; ter wille van oorlewing word dit daarna deur die Europeërs sterk oorweeg om die skeepsjongens te vermoor en dan te eet, ook rou. Hierdie “gruwel” word tydelik voorkom deur Bontekoe se ingryping, en die feit dat hulle dan daarna ’n kuslyn gewaar. Heel ironies is dit dan ook een van die weinige opgetekende gevalle waar Nederlandse seelui deur voornemende kannibale gekonfronteer is.

Toe Bontekoe ná die voltooiing van sy VOC-dienstermyn in Oos-Indië en China in Batavia aangekom het, is hy as skipper van die *Hollandia* aangestel. Kommandeur Cornelis Ryertz, wat intussen ook in Batavia aangekom het en ook onderweg Nederland toe was, is aangestel as kommandeur van die vloot van drie skepe,

die *Hollandia*, *Gouda* en die *Middelburgh*. Die kommandeur het Bontekoe op die *Hollandia* vergesel.

Na hul vertrek op 5 Februarie 1625 het 'n hewige storm tussen Oos-Indië en die kus van Afrika die drie skepe erg beskadig. Na kajuitberaad en nadat die bemanning met groot moeite oorreed is dat die skepe bruikbare seiltoerusting onder mekaar moes uitruil, is daar op 22 Maart van mekaar afskeid geneem en die *Hollandia* het alleen koers gekies Madagaskar toe om maste te herstel.

Op 30 Maart 1625 het die *Hollandia* in 'St. Loesie-baai'⁷⁸ langs die ooskus van Madagaskar anker laat sak. Die huidige Santa Lucé-baai is aan die ooskus amper op die suidpunt van Madagaskar geleë. Met inagneming van die suksesvolle én ramspoedige besoeke aan Madagaskar van die twee vroeëre De Houtman-vlote, was daar 'n ewekansige moontlikheid van geslaagde kontak met die inwoners van Santa Lucé-baai.

Twee dae later het die see genoegsaam bedaar: “De eerste April hebben wij goed gevonden het schip te lossen en tenten op't land te maken, om't te goed te bergen en de lokgaten te klaren”(Veurman 1975: 35). Die vermelde “lokgaten”, wat sewe voet onder water verstopt was met los skeepsvrage en, meer problematies met peper, het gelukkig nie dieselfde probleme veroorsaak as wat die bemanning van die VOC se *Haerlem* in 1647 te beurt sou val nie.

Tydens Bontekoe se eerste kontak met die inwoners van suidoos-Madagaskar, skryf hy dat hulle

waren heel zwart; sommige hadden het haar bij't hoof hangen, sommige gekruld als schaapswol. ... [en] meestendeel hadden geen meer als een kleedje om de middel, om haar schaamte te bedeken, en sommigen gingen heel naakt zonder schaamte (Veurman 1975: 48).

Bontekoe se representasie verskil net in een opsig met vorige representasies van die kusbewoners van Madagaskar en dit is sy aanmerking oor die verskil in hul haartipes, 'n aanduiding dat die inwoners hier nie noodwendig 'n homogene groep was nie.

⁷⁸ Soms ook St Lucia-baai.

Die ontvangs van hierdie groep Nederlanders het in talle opsigte ooreengestem met dié wat ander Nederlanders rondom die inwoners aan die Ooskus van Madagaskar ervaar het.

Nadat daar suksesvol gekommunikeer is dat die Nederlanders hout benodig om hul stukkende maste te vervang, het die plaaslike inwoners hul begelei “landwaart in; gingen met ons en toonden ons daartoe bekwame bomen”(Veurman 1975: 47). Met sae en byle is ’n geskikte mas afgekap, met takelwerk na die strand gesleep en vir verwerking aan die timmerlui oorhandig.

Daar is ook tente op die strand opgeslaan en herstelwerk is sowel op die *Hollandia* as op die strand gedoen. Verder skyn dit dat daar werklik nie ’n sweempie vrees rondom hulle eie veiligheid was nie, nog minder was daar enige probleme aangaande die verkryging van proviand.

Het gerucht gaan ging wijd en breed door’t land, dat wij daren waren; daarop kwamen d’inwoonders van wijd en zijd, dreven haar beesten vor haar henen tot bij ons, daar zijn haar neergesloegen. Stelden haar tenten op, brachten ons alle wat zij het: appelen, limoenen, citroene en melk (Veurman 1975: 47).

Die Nederlanders is verder ook voorsien van heuning, beeste en vis. Die ontvangs en behulpsaamheid van die inwoners stem dus ooreen met dié van De Houtmanvloot se 1596-besoek aan St. Marie-eiland. Maar dieselfde aangeleentheid wat De Houtman se besoek aan Antongila-baai beduiwel het, steek wel hier ook sy kop uit toe hulle hoor dat die inwoners “vijande haden op’t zelfde land” (Veurman 1975: 47).

Toe hulle uitvind dat die koning Spaans kon magtig was, is twee bemanningslede, Abraham Stevensz.. van Vlissingen en ’n ander wat Spaans kon praat, na die koning gestuur om te onderhandel vir die aankoop van rys. Ongelukkig het die onderhandeling te midde van ’n onverwagte sprinkaanplaag plaasgevind en ten spyte van pogings van die koning se volgelinge om die sprinkane te verdryf, is die oes verwoes.

Die gevolg daarvan was egter nogal besonders. In die lig van die feit dat hy nie die rys nie kon voorsien nie, het die koning self in goeie trou die twee onderhandelars

na die *Hollandia* terugvergesel en “hy “schonk ons 4 beesten, waarvoor wij hem twee musketten gaven”(Veurman 1975: 48).

Kommandeur Cornelis Reyersz. is op die elfde dag in St.Lucé-baai oorlede en later op 'n eiland in die baai begrawe. Ná daar op 23 April besluit is om die volgende dag te vertrek, het twee van die bemanning tydens die nagwag besluit dat hulle eerder op Madagaskar wil bly as om die lang vaart na Nederland te onderneem.

Bontekoe se beskrywing oor die omstandighede wat daartoe bygedra het dat Hilke Jopkis van Friesland en Gerrit Harmennsz. deur verleidelike vrouens en drank van “zulk barbarisch volk” aangelok is, steun op Bybelse verwysings na verleidelike vrouens wat selfs manne met die stuur van Simson, David en Salomo verlei het (Veurman 1975: 48). Die gevolge van ander Europeërs se besoek aan Madagaskar en die omgang met die plaaslike vrouens was vir Bontekoe ook duidelik sigbaar: “wij zagen alhier veel kinderen lopen, die bijkans blank waren, met blankachtig haar bij't hoofd hangende”(Veurman 1975: 48).

Die vertrek is met 'n dag uitgestel voordat die herstelde *Hollandia* op 25 April 1625 die reis terug Nederland toe voortgesit het.

10.6 David de Vries se besoek aan Tafelbaai, in Julie/Augustus 1627.

Daar was groot verwagtinge van H.T.Colenbrander se samestelling van De Vries se *Korte Historeal ende Journaels aenteyckeninge van verscheyden voyagiens in de vier deelen des wereldds-ronde als, Europa, Africa door Asia ,ende Amerika gedoen* wat in 1911 deur Nijhoff in s'Gravenhage as nommer 3 van die Van Linschoten-verenigingreeks, uitgegee is.

Buiten Fredrick de Houtman se beknopte weergawe van sy eerste besoek aan Tafelbaai in 1598 as skipper van die *Leeuwin*, is David Pietersz. de Vries die enigste skipper in die studie wat as outeur van 'n representasie van die Kaap geïdentifiseer kan word. De Houtman het later as VOC-goewerneur van Molukke gedien, terwyl David Pietersz. de Vries in 1629 deur die WIC 'n patroonskap met belastingvoordele en jurisdiksie oor grondgebied in Nieu-Nederland (naby die huidige New York aan die

kus van Noord–Amerika) en later ook in Guyana (Suid-Amerika) toegeken is (Den Heijer 2002: 84 & 91).

David de Vries word geïdentifiseer as die skipper van die *Wapen van Hoorn* wat op 19 Maart 1627 uit Texel saam met ses ander skepe die vaart na die Ooste onderneem het (I.N.G. 2007). Sleigh verwys wel na De Vries as die ‘boekhouer’ van die *Wapen van Hoorn*, wat die eerste persoon op rekord was om die benaming Robbeneiland te gebruik (2004: 352); tog word sy amp in dieselfde studie gewysig wanneer dit beweer word dat “onder skeepskapteins wat dassies vir skeepkos laat vang het, was Joris van Spilbergen (1601), John Davis (1605), David de Vries (1627)” (2004: 398).

Die beskrywing ‘boekhouer’ het waarskynlik nie na die hedendaagse beroep verwys nie, maar eerder letterlik na die hou van ’n dagboek. Moontlik meer relevant is die gedeelte van die Van Dale-lemma oor ‘boekhouder’ ook die “bestuurder van een rederij de gezamentliche reders in en buiten rechten verteenwoordigt en het beheer voert”, iets wat dan ook verband hou met De Vries se latere verhouding met die WIC (Van Dale 1976, sv. ‘boekhouder’).

Dit is heel moontlik dat dit juis weens sy rol as skipper van die *Wapen van Hoorn* dat die aard van die representering van die verblyf in Tafelbaai noemenswaardig verskil van ander representasies.

Die VOC se *Galiasse, Kempnaen, Leeuwin, Texel en Utrecht* was reeds in Tafelbaai toe die *Wapen van Hoorn* en die *Vianen* op 16 Julie 1627 aangekom het. Na die eersgenoemde vyf skepe op 22 Julie vertrek het, het die *Swarten-Arend* en die *Velsen* op 4 Augustus in Tafelbaai aangekom. Met soveel as sewe skepe en ’n onbepaalde getal Engelse skepe op enige gegewe oomblik in Tafelbaai, is dit nie verbasend dat De Vries se aandag nie op enige kontak met die plaaslike inwoners gevestig was nie, en dat sy representering meer handel oor die kom en gaan van skepe, die skeepspolitiek en protokol.

Net soos in vorige besoeke, is die siek bemanning tydelik strand toe vervoer en daar versorg, maar in vergelyking met ander beskrywings waar die verwysings na die versorging en beveiliging van die siek bemanning prominent is, is die enigste

vermelding daarna in hierdie geval net kort voor die vertrek: “Den 5 Augustus dit goet Weer, hebben onse Siecken aen Boort ghebracht ende de Tente afgebroken, om morgen vroegh God gelievende ’t zeyl te gaen” (Colenbrander 1911: 98).

Van die drie bladsye gewy aan die besoek in Tafelbaai, is daar slegs twee kontaksituasies met die inwoners van Tafelbaai waarna De Vries direk verwys. In ’n poging om nie die indruk te skep dat hy genoeë daaruit geput het nie, verwys De Vries amper terloops na beide insidente.

In die eerste geval raak dit die teenspoed wat die Engelse in Tafelbaai ondervind het. Na die Nederlanders deur ’n ‘ambassadeur’ van die Engelse in kennis gestel is dat hulle die einde van Julie na Suratte sou vertrek, het die Engelse die tente op die strand waarin hulle siekes verpleeg is, begin afbreek. Gedurende die bedrywigheide het

Een Inwoonder van de Caep verstouten hem een Ketel te nemen vande Engelsens, waer over hem eenighe volghde, ende den Leeuwen-bergh wat opgelopen zijnde heeft gehouden, werpende met Steenen, en treffende den Stierman vande Admirael, de neder-viel, doch verquam noch (Colenbrander 1911: 97).

Daar is ’n tikkie ironie te bespeur in die erns van De Vries se representering van die wederregtelike toeëiening van die Engelse ketel, die gevolge van die agternasit van die skuldige en die daaropvolgende klipgooiery. Dit is ook nie duidelik of De Vries ’n ooggetuie van die voorval was nie. Hy kon die insident wel deur ’n teleskoop waargeneem het of net daarvoor verslag gelewer het. Die representering blyk eerder meer verband te hou met die hoë mate van ongemak ervaar as gevolg van die twee vlote se nabyheid met die gevolg dat “een desordre gekomen tusschen ons ende Engelssen” wat reeds daartoe aanleiding gegee het dat “die Stucken boven-ghehaelt die in’t Ruym waren” en op die geskutdek geplaas is (Colenbrander 1911: 96).

Die tweede voorval wat onmiddellik daarop in die teks volg en heel moontlik ook daaruit gespruit het, kon ’n poging deur die inwoners van Tafelbaai gewees het om die Engelse te vergoed vir die ‘ketel-insident’, aangesien daar geen tekstuele verwysing is na die Nederlanders se kontak of onderhandeling met die inwoners in die

verband nie. Die Nederlanders skyn weer in dié geval getuies te gewees het van gebeure wat die gevolg was van die insident tussen die Engelse en die Khoi-Khoi.

Soo't schein aen dese twist ende schermutsinghe, warens sulcken niet voor de Engelsche alse ons gemeenlijck toe praten, alsoo wy dese morghen verstonden vande Swarten , datse uytgheweest zijn na de Baya de Saldania (Saldanha) om Vee, dat door goede toesicht vande Eygenaars soo bewaertwordt, datse met onverrichte saecken ende verlies van haer Capiteyn gekeert zijn gister-avond, ende is een van haer slinker-Bal uytgesneden, 'twelck hu ons liet sien (Colenbrander 1911: 97).

Die pogings van die inwoners om in die omgewing van Saldanha besit te verkry van 'n aantal beeste, is gefnuik deurdat die “te goed opgepaste” beeste noodlottige gevolge vir die veestropers se kaptein gehad het en verder is een van die groep ook in die proses gedeeltelik ontman, iets wat die slagoffer ook geredelik aan die Nederlanders getoon het.

Volgens Schapera het Kolbe 'n gedetailleerde beskrywing gegee van 'n voorpuberteit seremonie waartydens 'n testes van elke Khoi-Khoiseun verwyder is, maar Schapera en ander skrywers het die geloofwaardigheid daarvan betwyfel en eerder die mening gehuldig dat 'n stywe verband wat gebruik is en die linkertestes verhoed het om in die skrotum te sak, die rede daarvoor was, 'n gebruik eie aan die Khoi-Khoi, en nie die San nie (1930: 71).

Daar word wel in die Franse vertelling van Beaulieu se 30 dae-lange verblyf in die Kaap tydens sy uitvaart in 1620, sewe jaar vóór die De Vries-besoek, na hierdie gebruik verwys. Volgens De Kock is dit opgeteken in 'n vertaling deur J. H. Glazemaker van Augustin se Franse teks getitel *De ramspoediche scheepvaart scheepvaart der Franschen onder't beleit van de Heer Generaal Augustyn van Beaulieu, met drie schepen uit Normandyen*, in 1669 deur Rieuwert & Arentz in Amsterdam uitgegee.

Dit bevat 'n beskrywing van 'n kort mes wat Khoikhoi in 'n skede dra en altyd byderhand het, en wat ook gebruik word om een van die testes van tien- tot twaalf-jariges te verwyder om hulle in staat te stel om beter te hardloop (1953: 43).

Die ‘slagoffer’ tydens die strooptog op soek na beeste in Saldanha-baai was heel moontlik bewus van die Nederlanders se onkunde met betrekking tot die besondere ongewone Khoi-Khoi gebruik, of hy is inderdaad werklik tragies ontman.

De Vries se representering van Tafelbaai en die interaksie met die inwoners het nie voldoen aan die aanvanklike hoë verwagtinge oor die representering van sy verblyf in die Kaap nie. Dit was dalk te veel om te verwag dat die skipper hom sou bepaal het by die representering van die inwoners, maar hy word wel onthou vir sy aanvulling van die vloot se spyskaart met die talle dassies en pikkewyne wat op Robbeneiland gevang is. Hierdie kombuisverslag is egter dalk ’n aanduiding dat daar moontlik nie ruilhandel met die inwoners plaasgevind het nie⁷⁹.

Soos vermeld, is De Vries na sy dienstermyn in die VOC in 1629 ’n patroonskap deur die WIC in Nieu-Nederland in Noord-Amerika toegeken. Hier is hy nie net as een van die stigterslede van Nieu-Nederland erken nie, maar is sy bydrae as buitengewoon beskou: “there were few residents with the drive, guts and pioneering spirit of David de Vries” (Shorto 2008: 83).

In ’n opmerking oor die Noord-Amerikaanse Indiane, wat hy met die Khoi-Khoi vergelyk het, was De Vries se representasie van so ’n aard dat dit nie besonder vleierend oor enige van die inheemse volkere van Afrika of Noord-Amerika was nie. Beide is beskryf as ewe verfoeilik: “Sy zijn seer slordigh ende kladdigh, sy wassen haar aensicht noch handen niet, even aleens als de Wilden aende Cape de Bona Esperanse maer laten’t al sitten op dat geele vel” (Colenbrander 1911: 241).

Dit is interessant dat twee inheemse volkere, kusbewoners van teenoorgestelde kante van die Atlantiese Oseaan, wat in sommige opsigte hemelsbreed van mekaar verskil het, vanuit De Vries se ondervinding en perspektief, duidelik as eenders beskou is. Hier is dit dan ook inderdaad moontlik om afleidings te begin maak oor uiteindelijke stereotipering.

⁷⁹ Dat die veerowers na Saldanha moes gaan, en die talle verslae dat die inwoners van Saldanha wat beeste besit en verruil nie vanaf Mei tot Oktober in Tafelbaai-omgewing gevind word nie, is ’n verduideliking waarom daar so dikwels pikkewyn- en dassievleis geëet is.

10.7 Jean de Chambelle se besoek aan Tafelbaai in 1645.

In Junie 2002 verskyn daar in die negende jaargang van Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans (TNA), 'n uitgawe met as tema "Egodokumente", 'n bydrae van Dirk van der Cruysse, met die titel "Het onuitgegeven dagboek van een Parijse VOC-soldaat, 1644-1651".

Volgens Van der Cruysse was daar tot op daardie stadium slegs één representasie van 'n Franssprekende in diens van die VOC 'n Switser, Élie Ripon, het naamlik in 1617 op die *Delft* na Batavia gevaar en sy dagboek is in 1977 onder die titel *Voyages et aventures aux Grandes Indes, Journal inédit d'un mercenaire* deur Giroux in Parys uitgegee (Van der Cruysse 2002: 12).

Die *Delft* het in Julie 1617 anker laat sak in Tafelbaai en volgens Ripon was die inwoners van Tafelbaai se besondere refrein "altijd 'Otton tó otton tó gagaga'; wij veronderstellen dat ze onder de woorden koper en ijzer verstaan" (Van der Cruysse, 2002: 17).

Die amper-terloopse bekendstelling van wat moontlik die oorsprong is van die benaming "Hottentot" vir die inwoners van Tafelbaai word egter deur 'n logistiese probleem ondermyn.

Volgens I.N.G.-rekords het die *Delft* eers 'n jaar later, op 1 April 1618, na Batavia vertrek, maar nie in die Kaap aangedoen nie. Die *Postpaard* en *Vosje*, wat op 26 Februarie 1617 na Batavia vertrek het, het wel onderskeidelik op 9 en 11 Julie 1617 in Tafelbaai aangedoen het (I.N.G. 2007). Soos reeds vroeër gestel is, is skeepsrekords nie altyd noodwendig onbetwisbaar nie, maar daarteenoor berus die I.N.G.-rekords selde op slegs 'n enkele bron, en is ook gekontroleer en vergelyk met kruisverwysings na 'n verskeidenheid bronne.

Van der Cruysse se eie navorsing het hom gelei na die Franse dagboek van 'n anonieme Parysenaar wat in die besit was van 'n vroeë negentiende-eeuse skrywer, Jean-Baptiste Benoît Eyriès⁸⁰. Na sy dood het die dagboek deel geword het van 'n

⁸⁰ Hierdie outeur van geografiese- en reisbeskrywings, is beter bekend vir sy Franse vertaling van F.Schultze & J.Apel se *Gespenserbuch* (1811-15), Duitse spookstories wat in Frans uitgegee is as *Fantasmagoriana* en in Engels as *Phantasmagoriana*. Laasgenoemde het aanleiding gegee het tot Mary Shelley se bekende *Frankenstein* en Lord Byron se vampier-gruwelverhale (Brewer 1994: 60).

versameling ego-tekste van die Franse Oriëntalis, Étienne Quetremère. Weens 'n meningsverskil met keiser Napoleon III, het die Quetremère-versameling, insluitende die anonieme geskrewe folio-dagboek, na sy dood in die Beierse Staatsbiblioteek in München beland (Van der Cruysse 2002: 12).

In 2003 is die huursoldaat en sy reisgenoot, deur Dirk van der Cruysse onderskeidelik geïdentifiseer as Jean Guidon de Chambelle en 'n Franse baron De Bellay; die geredigeerde foliodagboek is dieselfde jaar onder die titel *Mercenaires française de la VOC, la route des Indes hollandaises aux XVIIe siècle: le journal de Jean Guidon de Chambelle, 1644-1651, suivi en annexe de la relation d'un voyage aux Indes orientales par un gentilhomme français 1630-1636*, deur Chandeigne in Parys uitgegee.

Van der Cruysse se aanvanklike vertaalde uittreksels wat betrekking het op De Chambelle se ondervinding en sy kommentaar oor sy besoek aan die Kaap soos opgeneem in die *TNA*, bly voorlopig die enigste Nederlandse weergawe van die De Chambelle-dagboek.

Volgens sy relaas het De Chambelle op 24 April 1645 as kompanjiesoldaat op die fluitskip *Jonker*, saam met die *Bruinvis* en die *Tonijn*, in die VOC-Paasvloot uit Texel na die Ooste vertrek. Die twee rekrute en twee ander, ongeïdentifiseerde bemanningslede (moontlik ook Franse) is toe voorkeurbehandeling gegee, te danke aan 'n vae anonieme aanbevelingsbrief: “Mijn kameraad ek en twee anderen waren onthefen van wachtdiens omwille van onze aanbevelingen en waren afzonderlijk ondergebracht in de kajuit van de konstabel”⁸¹(Van der Cruysse 2002: 16).

Volgens De Chambelle se relaas het die *Jonker* op 27 September 1645 in Tafelbaai aangekom, “vijf dagen na de *Salamander*”, en daar gebly tot 11 Oktober 1645. Dit word nie ondersteun deur die I.N.G.-rekords nie. Die *Jonker* het skynbaar glad nie in die ‘Kaap’ aangedoen nie en het op 6 Desember 1645 in Batavia aangekom, terwyl die *Tonijn*, wat geen aanduiding gegee het of hy wel in die Kaap aangedoen het of nie, op 4 Desember in Batavia aangekom het. Die *Salamander*, daarenteen, wat wel

⁸¹ Die offisier in bevel van kanonne (geskut).

aangedui het dat daar in die Kaap aangedoen is, het op 3 Desember 1645 in Batavia aangekom (I.N.G.. 2007). Vóór die ander twee dus.

In weerwil van die anomalie en alhoewel die teks in dié geval Tafelbaai spesifiseer, verskyn daar voor 1652 ook net “Kaap” in I.N.G. rekords. Dit beteken nie noodwendig Tafelbaai nie, en kon net sowel Saldanha-, Vals-, Mossel- of Plettenbergbaai gewees het.

Van belang vir hierdie studie, is hoofstuk ses in die vertaling: “Beschrijving van Kaap de Goede Hoop, met bijzonderheden over de inwoners” waarin Van der Cruysse vermeld dat De Chambelle van mening was dat “het land zeer onvruchbaar is en bijna bijna niets voortbrengt” (Van der Cruysse 2002: 17).

De Chambelle se beskrywing amper 44 jaar later, strook nie met die Van Spilbergen-representasie nie, waarna reeds verwys is en waarin hy ook eksklusief in ’n aparte hoofstuk aandag gewy het aan die Kaap. Hy beskryf dit as “seer gesont ende ghetempert land, seer bequamen ende nut om gecultueert ende bewoont te worden, ende om allerhande vruchten te winnen” (Wieder 1933: 18).

Tydens De Chambelle se verblyf aan die einde van September, ná die winterreëns, sou die Tafelbaai-omgewing alles behalwe onvrugbaar voorgekom het, want dit was juis dié gehalte weiding in die Tafelbaai-omgewing hierdie die tyd van die jaar wat Khoi-Khoi met groot getalle skape en beeste vanaf Saldanha na Tafelbaai gebring het. Die seisoenale trek van die Weskus-Khoi-Khoi, wat uiteraard nie deur ’n kalenderdatum bepaal is nie, sou reeds begin plaasvind het of voltooi gewees het, en dit is te verwagte dat enige besoeker aan Tafelbaai in daardie tyd van die jaar die begin of gevolg van dié omvattende migrasie-verskynsel sou waargeneem het. Die trek vanaf Saldanha kon wel moontlik daardie jaar later plaasgevind het; tog is daar geen verwysings na skape of beeste of die proviandering van die skepe nie. Die ruil van skape en beeste, en die verkryging van vars water, was VOC-skepe se belangrikste doel indien daar in die Kaap aangedoen is.

Soos baie van die besoekers voor en na hom, het De Chambelle baie te sê gehad oor die Khoi-San, wat hy “Hautintans” genoem het. Van der Cruysse vind self niks nuuts of besonders in die Chambelle-beskrywing van die Khoi-Khoi nie; trouens, dit

herinner hom aan die talle voorbeelde bygehaal deur Richard Raven-Hart (1972) in *Cape of Hood Hope 1652-1702. The first fifty years of Dutch Colonisation as seen by callers*:

Ze zijn zwart van huid, klein van gestalte, gedrongen, hebben kroeshaar en dragen geen hoed, iets wat onze Parisien met vijf hoeden verbaast. Ze dragen oude dierehuiden en hebben koperen oorrings, hals- en armbanden. Ze hechten geen waarde aan goud en zilver. Ze wonen met 50 of 60 samen in hol⁸² (Van der Cruysse 2002: 17).

Vir soverre dit die fisiese beskrywing van die inwoners aangaan, sowel as die beskrywing van 'dierehuiden' wat as bo-kleding gedra is, en die modieuse Fransman se behepthed met hoedens, is daar weinig verskil van vorige beskrywings. Indien daar wel gespesifiseer was of die 'dierehuid' dié van beeste, skape of wild was, sou dit die vasstelling van of die mense San of Khoi-Khoi was, vergemaklik het.

Dit is ook die eerste keer sedert Montanus se representering van die inwoners van Mosselbaai in 1595, dat die vasstelling of dit San of Khoi-Khoi is, problematies is.

Met betrekking tot die talle soektogte na die inwoners se verblyfplek in Mosselbaai in 1595 en bespiegeling daarvoor, is bogenoemde verwysing na die gebruik van 'holen', naas dié van Johan Isaksz Montanus (Rouffaer & Ijzerman 1929a: 6), wat nie in beskrywings van ander representeerders in 1595 voorkom nie, die enigste verwysings na die Khoi-Khoi se verblyf in grotte. Die meeste bronne voer aan dat die Khoi-Khoi in rietskuilings gewoon het (sien bv. Schapera 1933: ii; Bosman & Thom 1952: 87) en die betrokke twee beskrywings bly daarom problematies.

Van der Cruysse vind De Chambelle se verwysings na die Koisan-inwoners wel interessanter as die in Raven-Hart (1971). In laasgenoemde teks is die beskrywings soos die titel aandui, van kontaktsituasies ná die koms van Van Riebeeck. Daarenteen is die Raven-Hart-teks wat kontekstueel hier ter sprake is natuurlik *Before Van Riebeeck: Callers at South Africa from 1482 to 1652* uit 1967:

⁸² 'n Grot of spelonk. Van Dale, 1976. s.v. hol (en)

Men weet niet waarin ze geloven. Ze zijn handig en geslepen in de ruilhandel, werken niet, doen niets anders dan jagen, en eten al hul vlees raauw, zonder et te koken. En als ze ergens een kren⁸³ vinden, is dat voor hen een lekkere maaltijd. dat ik hier heb willen invoegen, op de teks *Hautintant broquaa resolim esmay toba doa arros appy*, wat betekend: Hautintant wil absoluut tabak en vuur om zijn pijp aan te steken, en beschuit om te eten (Van der Cruysse 2002: 17) .

Dat De Chambelle met betrekking tot eetgewoontes van Khoi-Khoi en San, moontlik San verkeerdelik aangesien het vir Khoi-Khoi, is op sigself nie 'n probleem nie. In die geval van De Chambelle vestig die eet van rou vleis, en selfs verrottende vleis wat toevallig gevind is, egter weer die aandag op Schapera se onderskeie verwysings na die verskille tussen die Khoi-Khoi en die San met betrekking tot die gaarmaak van vleis (1930: 93).

Die fokus op die eet van rou, maar nie noodwendig verrottende vleis wat toevallig gevind is nie, is 'n verskynsel wat 50 jaar vroeër, met die De Houtman-besoek aan Mosselbaai in 1595 opgeteken is. Hou 'n mens die reeds vermelde Schapera-stelling in gedagte dat beide San en Khoi-Khoi dikwels van tyd tot tyd in dieselfde omgewing aangetref kon word, was dit in die geval van Mosselbaai natuurlik ook wel 'n moontlikheid. Daarenteen was daar in die Tafelbaai-omgewing glad nie enige sprake daarvan nie.

In die 12-maande verblyf van die *Haerlem* se skipbreukelinge in 1648 (sien hoofstuk 10.8) - 'n jaar voor die De Chambelle-besoek - of in die *Daghregister*, soos deur Van Riebeeck en andere vanaf 6 April 1652 tot die einde van Desember 1655 gehou, het nóg die Strandlopers nóg die Saldanha-Khoi-Khoi aanduiding gegee dat hulle rou vleis, wat nog te sê verrottende vleis, sou eet. Daar was in hierdie deeglike verslaggewing eenvoudig geen melding van rouvleisetery nie, ook nie grotbewoning nie.

⁸³ 'n Dooie dier wat reeds begin ontbind het. Van Dale, 1976. s.v. kren

Die afwesigheid van San in die Tafelbaai-omgewing word ook bevestig deur die bekende Herrij⁸⁴ (die Strandloper), wat reeds jare lank voor die koms van die Nederlanders in die Tafelbaai-omgewing gevestig was, in 'n *Daghregister*-inskrywing van 13 November 1652:

hier in de Tafelvalleij jaerlijckx drierleij soorte van menschen quamen, ... namentlijck sijlieden welcke Strantlopers ... De tweede soort waren van Saldanha, onder haer genaemt Saldanjaman, die alle jaren met ontelbare coebeesten ende schapen hier ver-schenen. De derde soort waren bij hem genaemt Visman, welcke na 't vertrek van Saldanhaman mede met koebeesten alleen (Bosman & Thom 1952: 81).

Laasgenoemde word weer bevestig deur die Saldanha-Khoi-Khoi in die *Daghregister*-inskrywing van 28 Desember 1652 (Bosman & Thom 1652: 101).

Hul getuienis dat hulle die enigstes was wat in die omgewing woon, sluit die moontlike teenwoordigheid van San uit. Die eerste verwysing na San verskyn eers jare later in die *Daghregister*-inskrywing van 7 Maart 1659, en verwys na 'n ekspedisie vêr die binneland in waarin teruggerapporteer is oor 'n eerste kontak met die San of Soaquas (Sonquas) wat as “struyckrowers” en “heel wilde natie sonder huysen off vee” beskryf is (Van der Merwe 1975: 137).

De Chambelle het die inwoners aan die Kaap met wie hy kontak gehad het, wel as “geslepen in de ruilhandel” beskryf, 'n aktiwiteit wat aandui dat hulle wel eerder Khoi-Khoi was, en nie San nie, aangesien laasgenoemde nie handel gedryf het nie.

Waar daar volgens representerings van vorige kontakte, tabak, beskuit, en soms wyn as geskenke aangebied is, is dit bedoel as 'n betuiging van vriendelikheid of aansporing om vee te verruil. Daarenteen was die uitvoer van 'n dansroetine en “aapspronge” waarvan De Chambelle praat en waarvoor die inwoners tabak en beskuit as 'n soort beloning verwag het, 'n hoogs ongewone nuwe verskynsel.

⁸⁴ Voor 1 Oktober 1652 is Herrij nog na verwys as die ‘Hottento’ wat Engels praat maar daarna is hy “Herrij” en soms Herry of Harry. “Herrij” kom die meeste in die 1652-inskrywings van die *Daghregister* voor en word as voorkeursvorm in hierdie ondersoek gebruik (Bosman en Thom 1952: 63-64).

Natuurlik was Nederlandse skepe nie die enigste skepe wat in die Kaap aangedoen het nie, en indien die inwoners wel Khoi-Khoi en nie San was nie, kon ander besoekers die gedragspatroom aangemoedig het. Interessant genoeg het dit binne die tydraamwerk van hierdie ondersoek in geen ander representasie voorgekom nie.

De Chambelle se representering van sy geslaagde ruiltransaksie, waar hy volstruiseiers vir tabak gekry het, is egter aanvaarbaar. Sy vang van ‘1800 grote vissen’ (Van der Cruysse 2002: 18) sal moontlik deur sommige hedendaagse vissermanne as ’n wolhaarstorie beskou word, maar ewe merkwaardige vangste van “900 tot 1000 schone steenbrasse” na ’n enkele sleep van ’n net deur soldate, matrose of amptenare, is byvoorbeeld in 1652 in die *Dagregister* opgeteken (Bosman & Thom 1952: 28).

Met betrekking tot die representering van die inwoners van Tafelbaai met wie De Chambelle kontak gehad het, is dit moeilik om nie die egtheid en die geloofwaardigheid van die betrokke teks te bevraagteken nie, as dit beoordeel word aan die ooglopende en betekenisvolle verskille met beide voorafgaande en daaropvolgende representasies. Dit is ook die algehele afwesigheid van enige verwysing na die sku, oorversigtige geaardheid en optredes van die Khoi-Khoi wat so eie is aan die vroeë en latere representasies, wat verdere vrae in die opsig na vore laat kom.

Miskien het De Chambelle nooit die Kaap aangedoen of kontak met kusbewoners gehad nie, en is sy beskrywings inderdaad representasies soos dit in die hedendaagse literatuur-ondersoek en in geskiedskrywingsfilosofie gebruik word: die weergawe van dinge wat hy elders gesien, gelees of gehoor het.

10.8 Koopman Leendert Jansz. se verblyf as skipbreukeling in Tafelbaai na die stranding van die Haerlem, 1647-1648.

Die langste ononderbroke verblyf aan die Kaap deur ’n groep Nederlanders voor die vestiging van die verversingspos deur Jan Van Riebeeck, het 52 jaar na die eerste Nederlandse kontak in Suider-Afrika plaasgevind.

Dit het gevolg op die stranding van die terugkerende VOC-fluitskip, die *Haerlem*, in 1647 in Tafelbaai. Herdie verblyf is ook in 'n ander opsig beduidend want dit is die eerste waarin daar noukeurig deur die leier 'n verslag van gebeure gehou is.

Die representering van kontaksituasies tussen die plaaslike inwoners van Tafelbaai en lede van die *Haerlem* se bemanning, en ander wat behulpsaam was met die berging van die skeepsvrag, is vervat in koopman Leendert Jansz. se joernaal. Die betrokke joernaal wat in die studie gebruik word, en waarna verwys word as *Die Haerlem Geskrifte* (1973) van Leendert Jansz, is 'n transkripsie deur J. Semmelink van Jansz. se folioteks. Dit is in ongepubliseerde en ongeredigeerde gedrukte vorm deur Unisa, Pretoria aan die Nasionaal Archief in Den Haag beskikbaar gestel.

Die *Die Haerlem Geskrifte* (1973) is in tipiese skeepsjoernaalformaat met die datum, die weersomstandighede en gevolg deur enkele woorde en in uitsonderlike gevalle 'n frase om of sin om ander aktiwiteite of gebeure te beskryf. So lyk 'n tipiese inskrywing:

Junij a: 1647

Sondagh 2 : d = de Windt oost Moeij weer weder met harde branding.

(en)

3: d = de Windt Zuiden 't weder als bouen hebben een hooptje peper getlift

(en)

4: d = de Windt als boven cout weder met harde branding hebbe Partij laten visschen, ende aen landt becomen

(Semmelink 1973: 18)

Volgens Raven-Hart was die drie agterskepe, die, *Eliphant*, *Haerlem* en *Schiedam*, onder bevel van vise-kommandeur Reynier van 't Zum⁸⁵, deel van 'n groter terugkerende vloot onder bevel van admiraal Jeremias van Vliet. Die drie agterskepe het kort na hul vertrek op 17 Januarie 1647 vanaf Batavia tydens 'n storm in die Sunda-seestraat met mekaar kontak verloor (1967: 166).

Ten spyte van hierdie terugslag het die drie skepe onderskeidelik op 25 en 26 Maart en 1 April in Tafelbaai aangekom. Terwyl die *Haerlem* in feitlik windlose

⁸⁵ In 1646 toe die beskuldigings oor Van Riebeeck se 'privaathandel' geopper is, was Van 't Zum die VOC-opperhoof in Japan (Böeseken 1974:33).

toestande probeer het om na die *Eliphant*⁸⁶ te dryf, het hy op 'n rif gestrand. Pogings om die *Haerlem* vlot te maak, was onsuksesvol, maar niemand was in gevaar nie en die skip is ontruim sonder enige lewensverlies.

Terwyl laasgenoemde afgespeel het, was daar terselfdertyd ook die aankoms en vertrek van beide uitgaande en terugkerende VOC-skepe, sowel as Engelse skepe, wat almal in 'n mindere en meerdere mate die *Haerlem* behulpsaam was. Die uitkoms was dat van die skipbreukelinge die vrag moes berg en op die strand beveilig, asook om vir hulself te sorg. Van hulle sou amper 'n jaar lank in Tafelbaai deurbring. Dit sou 'n beter toegeruste terugkerende vloot met spaarkapasiteit verg om die oorblywende vrag en skipbreukelinge na Nederland terug te vervoer.

Die wel en weë van die skipbreukelinge se jaarlange verblyf op Tafelbaastrand is deur Leendert Jansz. opgeteken in “dagboekvorm”, 'n joernaal wat nie noodwendig elke dag se gebeure beskryf het nie. Verdere verwysings na die skipbreukelinge en die stranding het ook verskyn in die skeepsjoernale van verbygaande skepe.

Ofskoon die gestrande *Haerlem* self nie gered kon word nie en vermoedelik deur die vloot agterskepe se skeepsraad afgeskryf is, is 'n groot hoeveelheid van die oorblywende vrag peper en speserye wat wel bereik kon word, strand toe geneem. Met beide die *Haerlem* en die *Eliphant* se roeibote beskadig in die aanvanklike pogings om die *Haerlem* te bevry, het Van 't Zum hom gewend tot die Engelse skepe wat in Tafelbaai geanker was.

Die Engelse het daarin geslaag om 100 sakke foelie, 82 vate kamfer, 80 bale kaneel, vyf kiste Japanese jasse en die *Haerlem* se soldyboek na die *Eliphant* te verskeep. Die Engelse het ook ingestem om passaat aan 40 van die *Haerlem* se bemanningslede na Engeland te verskaf (Raven-Hart 1967: 168).

Op 29 Maart, toe vise-kommandeur Van 't Zum en van die bemanning wat na die Engelse skepe vervoer sou word, oorland beweeg het, is hulle onderweg na die Engelse skepe, goedsmoeds deur 'Strandlopers' aangeval en etlike van die skipbreukelinge is gewond. Hierdie vroeë aanslag was nie 'n belowende teken nie en kon aanleiding gegee het tot toekomstige oorversigtige optrede.

⁸⁶ Die spelling varieer tussen Eliphant, Elifant, Olifant en Oliphant.

Aangespoor deur bostaande aanval, is daar op 1 April deur 'n taakmag op die strand oorkant die wrak begin met die grawe van 'n put en die oprig van 'Vastigheyt Zandenborch' 'n vesting met binnewerk en stoorplek vir die gebergte vrag. Hoofkoopman Leendert Jansz., hoofstuurman Claes Winkels en 60 bemanningslede is aangesê om by die wrak agter te bly en soveel moontlik van die vrag te berg en dit op die strand te beveilig.

Die skipper van die *Haerlem*, Hendrik Eijkens, hoofstuurman Con Wallis en die res van die bemanning het toe op 14 April 1647 met 'n deel van die gebergte vrag op die *Eliphant* en *Schiedam* na Nederland vertrek.

Toe daar meer as drie maande na die vertrek van die *Eliphant* en *Schiedam* 'n tweede besoekende vloot, bestaande uit die *Tijger*, *Henriette Loijs* en die *Noord Munster* op 23 en 24 Augustus 1647 in Tafelbaai aangekom het, was Leendert Jansz. en 60 agterblywende bemanningslede steeds die bewakers van die vrag (Raven-Hart 1967: 168).

Hoewel die groepie Nederlanders aan die suidpunt van Afrika beskou kon word as ewe ver van Nederland en Batavia, was die WIC se nuwe Fort Aardenburgh (1641) op 14°S, in Luanda, Angola met die heersende winde, en die Benguela-seestroom van agter, binne bereik van Tafelbaai. Daarenteen was die VOC-pos in Mauritius wat reeds in 1638 gestig is, op 20°S wel nader aan die Kaap, maar moeiliker om te bereik omdat daar teen beide die Mosambiek-seestroom en heersende winde gevaar moes word.

Die skipbreukelinge het wel 'n skuit gehad en het gereeld Robbeneiland toe gevaar om pikkewyne en robbe te jag of pikkewyneiers te versamel, maar langer vaarte sou bo hul vermoë gewees het. Verbygaande VOC-skepe onderweg na Batavia het wel aanhou kontak maak, en het in Nederland en Batavia verslag gedoen oor die skipbreukelinge. Intussen sou hulle eenvoudig geduldig moes wag totdat die nodige reëlins in Batavia getref is om beide die oorblywende vrag en bemanning met 'n terugkerende vloot na Nederland te vervoer.

Soos te verwagte, het die fokus en omvang van die representering van kontaksituasies met die inwoners van Tafelbaai, na die verloop van 50 jaar se Nederlandse besoeke aan Tafelbaai, aansienlik begin verskil van die vroeëre,

aanvanklike representerings. Daar was nou skaars enige verwysings na die voorkoms, wapens en eetgewoontes van die plaaslike inwoners, maar is daar in die representerings hoofsaaklik gekonsentreer op die spesifieke kontakmomente.

Een verdere aspek wat in gedagte gehou moet word voordat daar op die spesifieke tekstuele representerings gefokus word, is dat ná die 1598-De Houtman-besoek, wat in konflik ontaard het, daaropvolgende kontakte grotendeels vreedsaam blyk te verloop het.

Met inagneming van die waarde van die vrag en die moontlike lengte van die verblyf, het Leendert Jansz. en sy groep waarskynlik besondere of selfs oormatige stappe gedoen om beide die gebergte vrag en die bemanning te beveilig. Dit was nie noodwendig die inwoners van Tafelbaai wat die enigste moontlike gevaar ingehou het nie. In die eerste helfte van die sewentiende eeu was die gebergte vrag peper en ander speserye letterlik 'n vrag goud werd. Die 384 000 pond peper, 15 000 pond kaneel en ander vrag sou aanloklike buit verskaf het vir enige seerowers of kapers, of skippers van ander lande wat met 'n oormaat ywer en ondernemingsgees die dikwels voortdurend veranderende en sleg omskrewe stand van vyandighede tussen hulself en Nederland sou wou uitbuit (Raven-Hart 1967: 170).

Op 18 Mei 1647 het daar naby hulle vesting 'n ontmoeting wat as 'n "tradisionele" kontak beskou kan word, plaasgevind.

Omtrent onses Vastich zijn drije strantloopers vande Inhabitanten des lands verschenen, lieten de selve een musquet schoot⁸⁷ van onse Wooninge staan beloofden ons koe beesten te brengen, gaven haer partij broot met wat toeback (Sammelink 1973: 16).

In hierdie geval kon die benaming 'strantloopers' gebruik word om letterlik 'n aktiwiteit van die plaaslike inwoners te beskryf.

As skipbreukelinge het die Nederlanders nie noodwendig geredelik toegang tot ruilmiddele gehad nie. Die gestrande skip was egter wel bereikbaar in goeie weersomstandighede as die see kalm genoeg was. Dat daar onder sulke omstandighede

⁸⁷ 'n Afstand van ongeveer 100 meter.

basiese eenrigtings-handelsverkeer plaasgevind het met slegs die belofte van die lewering van koeie later, is 'n aanduiding van 'n redelike mate van vertrou (of dalk desperaatheid) aan die kant van die skipbreukelinge.

Die pertinente verwysing na die handhawing van die musketskootafstand sou toegeskryf kan word aan die aanval op 29 Maart. Tydens hierdie insident is van die skipbreukeling wat gewag het om na die Engelse skepe geneem te word, onverhoeds deur Strandlopers aangeval en gewond.

Die Nederlanders het by daardie geleentheid nie die beloofde koeie die volgende dag ontvang nie, maar dieselfde strandlopers het tog wel die volgende dag met “steurcrabben”⁸⁸ opgedaag, wat ook vir tabak en brood verruil is (Sammelink 1973: 16).

Die veiligheidskwessie moes nogal aandag geniet het, aangesien daar met groot moeite onder uiters onaangename toestande vanweë die stank in die skeepsruim en kanondek, voortgegaan is met die berging , van “vordere amonitie van oorloge met twee Jsere stucken”⁸⁹ (tot onser defentie) aen landt”. Op 21 Mei is 'n verdere twee “stucken” strand toe geneem en hulle “hebbe preperatie laten maken om onse vastich te verstercken” (Sammelink 1973: 16).

Die vermelde stank van die peper kon nie te ligtelik opgeneem word nie en was te wyte aan houers wat oopgebreek het en die brousel peper en seewater in die beperkte skeepsruimte het 'n giftige walm veroorsaak wat die skip se rotte vergiftig het. Volgens Leendert Jansz. het die ontbindende “ratte en andere onredelijcke dieren” daarenteen verder bygedra tot die stank (Sammelink 1973: 16).

Dit het uiteindelik 'n kanonskoot direk deur die bodek geverg om beter toegang tot die skeepsruim te verkry en tegelykertyd 'n beter sirkulasie van vars lug in die onderdek en skeepsruim te verseker.

Die bemanningslede van die *São Goncalo*, wat in 1630 in Plettenberbaai (Formosa) gestrand het, het juis die gevolge van peperwalms tragies onderskat toe hulle na benede gestuur is om die inlaatkleppe van die pompe skoon te maak. Toe hulle na 'n langerige tydsverloop nie uitgekom het nie, is nóg bemanning afgestuurd en dié het

⁸⁸ Heelwaarskynlik kreef.

⁸⁹ Kanonne. Van Dale, 1976 s.v. stuk.

ook een na die ander omgekom in die mislukte pogings om hul versmoorde makkers te help (Raven-Hart 1967: 132).

Op 1 Junie het die skipbreukelinge weer vanuit hul vesting 'n groep inwoners op die strand sien nader kom:

13: ⁹⁰strandt loopers vande Inhabitante, ben met eenich Volcq naer haer toe gegaan, bevonden dat een vande 13: goedt engels spraecq⁹¹ ons praesenteerende 5: schaapen, daer voor eenige stucqjens geel coper van haer ruijld (Sammelink 1973: 18).

Die inwoners het groot belangstelling getoon in die Nederlanders se vesting, en die wrak van die *Haerlem*. Die Nederlanders was glad nie op hul gemak in die teenwoordigheid van die inwoners nie. Hul agterdog was gegrond op hul vorige ondervinding en dit het steeds hul optrede bepaal:

wel weetende hoe Vijandelick sij de H (r) van 't Zum en 't Volcq Vant schip *Mauritius* hebben aengedaen, dier oorsake haer geseijt hebbe nietnader als Jegenwoordich waren sijnde omtrent een musquet schoot aen onse vastich soudon comen, dat haer niet behaegde ende ongecontenteert weder wegh gingen (Sammelink 1973: 18).

Die gevolg was dat die inwoners nie vreeslik ingenome was nie en ontevrede weggegaan het.

In die verwysing na ongeskeduleerde besoeke, is daar reeds melding gemaak van die stranding van die *Mauritius Eylant* in Tafelbaai op 7 Februarie 1644 (sien hoofstuk 6.7), maar daar kan nie van die Leendert Jansz.-teks afgelei word of daar op een of ander tydstip tydens die *Mauritius Eylant* se vier-maande verblyf in Tafelbaai konflik tussen die oorlewendes van die *Mauritius Eylant* en die inwoners ontstaan het wat ramspoedige gevolge vir die skipbreukelinge gehad het nie.

⁹⁰ Heel onewoon verskyn 'n dubbelpunt na getalle in die transkripsie.

⁹¹ Die inwoner, Autshumao alias Harry/ Herrij/ Herry wat Engels geleer het tydens 'n vaart saam met Engelse na Bantam in die Ooste, het aanvanklik as bewaarder van pos en tolk gedien vir verbygaande Engelse skepe en het vanaf 1652 getolk vir Van Riebeeck (Sleigh 2004:352; Boëseken 1974:158).

Volgens Raven-Hart is die aankoms van die *Tijger* op 23 Augustus onderweg na Batavia, die dag daarna gevolg deur die aankoms van die *Noordmunster* en die *Henriette Loijse*. Die teenwoordigheid van die skippers van die twee VOC-skepe het beteken dat daar meer senior VOC-amptenare in Tafelbaai teenwoordig was en Leendert Jansz. het versoek dat die besoekende skepe se gesamentlike skeepsaad 'n kommissie aanstel. Die kommissie sou dan die die toestand van Fort Sandenburgh (soos die vesting genoem is), die gebergte vraag en omstandighede van die bemanning aan wal moet bepaal.

Tydens die inspeksie op 28 Augustus is alle aspekte as prysenswaardig bevind en daar was slegs kommer oor die handhawing van voortgesette dissipline onder die agterblywende skipbreukelinge. Die skeepsaad wou egter nie gehoor gee aan die tweede versoek wat die oorlaai van die gebergte vraag saam met die skipbreukeling op een van die besoekende skepe nie. Dit sou beteken het dat die *Neumunster* van sy vraag op die *Tijger* en *Henriette Loijse* moes laai en met die gebergte vraag van die *Haerlem* en die skipbreukelinge terug Nederland toe moes vaar (Raven-Hart 1967: 168).

Op 1 September is een van die besoekende matrose van die *Neumunster* op die strand deur Strandlopers oorval en vermoor. Volgens Raven-Hart was Leendert Jansz. was in sy *Remonstrantie* aan die Here XVII nogal toegeeflik teenoor die Khoi-Khoi-inwoners en het die redes vir aanvalle grotendeels op die bemanning geplaas, wat volgens hom meermale skuldig was aan ondankbaarheid en ongeoorloofde optrede teenoor die inwoners 1967: 168).

Dit is 'n mening wat hy nie in die joernaal uitspreek nie; daar het hy eerder die indruk geskep van oorversigtigheid deur die Nederlanders en dat hulle gedurig op hul hoede moes wees. Daar kan slegs oor die rede vir hierdie verskil gespekuleer word.

Volgens Raven-Hart verwys Jansz. ook in sy *Remonstrantie*, die dokument wat hy saam met Proot opgestel en na hul terugkeer aan die VOC oorhandig het, na 'n geleentheid toe die hoofstuurman, die timmerman en die korporaal die Khoi-Khoi inwoners se wonings besoek het. Hulle is gulhartig ontvang, maar sou maklik van kant gemaak kon word indien die inwoners werklik mensvreter was, soos daar beweer is.

Verder het hy die mening uitgespreek dat die Khoi-Khoi-aanvalle op die Nederlanders eerder vergelding was vir die verlies van hul eie vee (1967: 178).

Op 3 September het die *Neumunster*, *Tijger* en *Henriette Loijse* na Batavia vertrek met dringende versoeke van Leendert Jansz. dat hulp spoedig gestuur moet word om hul verblyf in Tafelbaai te beëindig.

Op 6, 7, 8 en 9 September is beeste in die omgewing van die Fort opgemerk, maar daar was nie die gewone melding van beeswagters nie. Die beeste is toe geskiet en na die fort teruggebring (Raven-Hart 1967: 168). Daarenteen was Leendert Jansz. juis in sy *Remonstrantie* besonder krities oor soortgelyke optrede deur lede van die reddingsvloot wat kort voor hul vertrek ook beeste geskiet het sonder om die inwoners daarvoor te vergoed.

Hy het geïmpliseer dat dit onnodige probleme vir toekomstige besoekers sou skep wat onverhoeds die teiken van vergeldingsaanvalle sou wees, en gevolglik ook onskuldige slagoffers sou word (Raven-Hart 1967: 178). Oor die redes vir hierdie teenstrydighede kan daar ook net gespekuleer word.

Op 14 September is die Fort weer genader deur twintig Strandlopers, waarvan een Engels magtig was, met die versoek dat hulle naby die fort kamp mag opslaan aangesien hul moeilikheid van 'n stam van Saldanha-baai verwag het. Leendert Jansz. was nie ten gunste daarvan om in die struwelinge van die plaaslike inwoners betrokke te raak nie en toestemming is geweier.

Met geen verdere verwysings na kontaktsituasies tydens die laaste vyf maande nie, kan daar net veronderstel word dat die inwoners weens seisoenale trek agter weiding elders beweeg het of enige toevallige kontakte nie as belangrik genoeg geag is om op te teken nie.

Dit is verder duidelik dat die representering van kontaktsituasies nie langer juis op die voorkoms of gedrag van die inwoners gefokus het nie en enige kontakte waartydens ruilhandel plaasgevind het, is amper doodluiters as 'n roetinesaak beskou en, met die uitsondering van veiligheidsimplikasies, ook so gerepresenteer.

Hierdie skynbare behepthed met die veiligheidssituasie spruit miskien uit die feit dat daar juis vóór die periode 'n afname was in die aantal Nederlandse skepe wat in

Tafelbaai aangedoen het, en dat ontmoetings met die kusbewoners tydens hierdie besoeke nie altyd sonder probleme verloop het nie.

In 1638, tydens die fluit *Zon* se besoek aan Tafelbaai, het 'n kontaksituasie egter uitgeloop op konflik. Hoewel daar geen tekstuele representering bestaan nie, word dit bevestig deur I.N.G.-rekords wat aandui dat veertien lede van die fluit *Zon* wat in 1638 op 'n onbevestigde datum in Tafelbaai aangedoen het, “vermoor” is (I.N.G. 2007).

Dit is opvallend dat daar, in vergelyking met vorige jare, oor 'n twee jaarperiode vanaf die begin van 1636 'n aansienlike afname was in die getal VOC-skepe wat onderweg na die Ooste in Tafelbaai aangedoen het (I.N.G. 2007). Uit die 28 VOC-skepe wat vanaf 1 Februarie 1636 tot 14 Januarie 1638 uit Nederland vertrek het, het slegs vier skepe bevestig dat hulle in Tafelbaai aangedoen het.

Die *Zon* was uiteraard een van die vier; 'n ander was die *Broekoord*. Die ander twee het spesifieke konneksies met die Nederlandse geskiedenis van Tafelbaai gehad: een was juis die *Haerlem*, tydens sy uitvaart, en die ander, die *Zutphen*, wat in 1639 vir Johan van Riebeeck in Sierra Leone bygestaan het en hom toe na Batavia geneem het (I.N.G. 2007).

Hierdie afname in besoeke aan Tafelbaai het nie langer as 24 maande geduur nie en daarna het die aantal besoeke weer begin vermeerder.

In die geval van die terugvaarte na Nederland was beide die aantal skepe en die getal besoeke aan Tafelbaai veel minder. Volgens Sleight was dit die praktyk om veral tydens die suidelike herfs, April en Mei, met die Kaapse Suidooster van agter, eerder na St. Helena-eiland te vaar as om teen die wind te draai en in Tafelbaai te pobeer aandoen (2004: 633).

Daar was ook veel minder skepe wat die terugvaart onderneem het weens skepe wat vergaan het of waarvan die tuishawe van Nederland oorgedra is aan Batavia. In hierdie geval is die skepe uitsluitlik gebruik is vir handel en militêre operasies in die Ooste. Met die veronderstelling dat baie skepe herhaaldelik beide die heen- en terugvaart afgelê het, was daar tydens die bestaan van die VOC altesaam 4722 heenvaarte uit Nederland na die Ooste, terwyl daar 25% minder, oftewel 3359, terugvaarte na Nederland was (Sleight 2004: 1).

’n Vloot bestaande uit twaalf skepe onder bevel van die voormalige Goewerneur-Generaal Willebrand Geleynsz. de Jong, en met voldoende spaarkapasiteit, het tydens hul terugvaart na Nederland op 8 Maart 1648 in Tafelbaai aangedoen. Die gebergte vrag op die strand is toe op die *Koninck van Polen* (waarop Van Riebeeck was), die *Walvis*, *Tijger*, *Vrede*, en *Zutphen* gelaai.

Met die vertrek na Nederland op 19 Maart met die laaste vrag en oorblywende bemanning van die *Haerlem*, is die langste ononderbroke verblyf voor 1652 deur ’n groep Nederlanders in die Kaap beëindig.

HOOFSTUK 11

DIE AANLOOP TOT, EN DIE VESTIGING VAN DIE VOC IN TAFELBAAI EN AAN DIE WESKUS 1649-1652.

11.1 VOC-riglyne aangaande die inwoners van Tafelbaai relevant tot die vestiging van 'n pos aan die Kaap in 1652

Dit is juis as gevolg van die vermelde stranding van die *Haerlem* in 1648, die daaropvolgende bergingsoperasie en sy twaalf maande ondervinding in bevel van die skipbreukelinge in Tafelbaai dat Leendert Jansz in Julie 1649 ná sy terugkeer uit die Kaap, in samewerking met ene Mathijs Proot die reeds vermelde “Remonstrantie ter vergaderinghen overgeven aengaende een rendezvous te begripen aen Cabo de bona Esperance” aan lede van die VOC se Amsterdamse Kamer gerig het. Leendert Jansz was oortuig dat die vestiging van 'n VOC-pos aan die Kaap beide lewensvatbaar en winsgewend vir die Kompanjie kon wees.

Na die voorlegging aan lede van die VOC-Kamer in Amsterdam, is die dokument eers na die Kamer van Seeland aangestuur en toe na die VOC se Den Haagse administratiewe liggaam, en, daarna ten slotte vir finale oorweging na die Here XVII. Amper twee jaar later, in Maart 1651, is die voorstel aangaande die stigting van 'n VOC-pos aan die Kaap deur die Here XVII aanvaar en is daar met beplanning en reëlings begin.

Eienaardig genoeg was dit Proot, die medesamesteller van die ‘*Remonstrantie*’, en nie Leendert Jansz nie, wat die pos as opperhoof van die toekomstige VOC se Kaapse verversingstasie aangebied is. Proot het die aanstelling egter verrassend van die hand gewys (Böeseke 1974: 45).

Johan van Riebeeck, wat na sy terugkeer uit die Ooste onsuksesvol was in sy pogings om 'n beskuldiging van onbevestigde betrokkenheid met privaathandel tydens sy eerste diensteryn in die Ooste ter syde te laat stel, het daarna vrywilliglik in Oktober 1648 bedank. Ná sy huwelik met Maria de la Queillerie in Maart 1649, het

hulle in Amsterdam gaan woon. In Mei 1651 is hy, ten spyte van die VOC se vorige onwilligheid om hom in ere te herstel, die pos as koopman en bevelvoerder van die nuwe VOC-pos in die Kaap aangebied. Die VOC se Amsterdamse Kamer het hierdeur as ‘t ware tegelykertyd ook sy naam van blaam gesuiwer.

Hy is verder gevra om kommentaar te lewer op Leendert Jansz en Mathijs Proot se “*Remonstrantie*” en teen Junie 1651 het Van Riebeeck sy “Nader Consideratie of Bedenckinge op eenige Poincten der ‘*Remonstrantie*’ deur Sr. Leendert Jansz” ingelewer.

Volgens Böeseken was die Here XVII se opdrag aan ’n toekomstige bevelvoerder reeds in Maart 1651 voltooi, vóór hul Mei-aanbod aan Van Riebeeck, en dit is te betwyfel of Van Riebeeck se eie ‘*Nader Consideratie*’ veel invloed op die aanvanklike VOC-opdrag sou gehad het (1974: 46).

Van Riebeeck se mening oor die inwoners van die Kaap, wat hy beskryf het as “gans niet te vertrouwen maer een brutale⁹² hoop sonder concientie lewende” het nie ooreengestem met dié van Leendert Jansz nie (Böeseken 1974: 47). Maar soos reeds vermeld, was Leendert Jansz se eie representerings van kontak-insidente met die inwoners van Tafelbaai soos weerspieël in die *Haerlem Geschifte* ook teenstrydig met sy eie uitsprake soos vervat in sy 1649 ‘*Remonstrantie*’ (sien hoofstuk 11.1).

Die VOC-opdrag aan Van Riebeeck was kort en saaklik. Die Here XVII het, ongeag praktiese besonderhede aangaande die vestiging van ’n verversingstasie, in die kern van die Artikelbrief gestalte gegee aan Leendert Jansz se Remonstratievoorstelle vir vreedsame naasbestaan tussen die Nederlanders en die inwoners van Tafelbaai en omgewing. Volgens Böeseken het die Artikelbrief verwag of eerder daarop aangedring dat daar met die inwomers in vrede geleef moes word en dat niemand toegelaat sou word om hul persoon of eiendom aan te tas nie (1974: 48-49).

As getroue Kompanjiedienaar sou Van Riebeeck, in weerwil van enige aanvanklike meningverskil oor die inwoners van Tafelbaai, glad nie van die voorskrifte

⁹² Word in beide Nederlands en Arikaans gebruik vir: ‘onbeschoft’/ onbeskof, en nie noodwendig ‘wreedaardig’ soos afgelei van die Engelse “brute” of “brutal” nie, wat wel die geval was in (Elphick 1985: 88) waar “savage” as ekwivalent veskyn. Van Dale, 1976. s.v ‘brutaal’.

afwyk nie en tot die beste van sy vermoë die Artikelbrief na die letter en na die gees implementeer.

11.1.1 Verwagtinge in Nederland oor die besetting van die Kaap.

Hoewel daar op die dag voor Kersfees 1651 op die tradisionele manier van die Van Riebeeck-vloot afskeid geneem is, is die uitvaart na Afrika ook deur J. J. Wissink heel gepas in vers gehuldig: 'n representasie deur hom van ander se feite en waarnemings. Heersende houdings en opvattinge, aspekte van die “zeitgeist”, word in versvorm vasgevang, soos duidelik blyk uit die uittreksel uit Wissink se gedig: *Zee togt ofte zee-ryze naar Cabo De Bona Esperanca*, wat as bylaag saam met Hondius se *Klare Besgryving van Cabo De Bona Esperancain* 1652 uitgegee.

Dat blykt aan deeze Togt, men doet vol Goede Hope
 De Kaap van Goede Hoop, als zonder zorgen aan,
 En sgoon daar duyzenden van Mensgen-Eters lope:
 Zy eten slegs malkaar, wy zyn gereed tot slaan.
 Ik zi het ingewand der hoge Bergen zoeken,
 Op hoop van puyk Metaal, Den Hottento verbaast,
 Di sidderd ende lild, ja sgynd de Tyd te vloekken,
 Om dat ons Donder-bus tot lof van Holland raast.
 Men trekt te Landwaards in doorsnuff' lend alle hoeken,
 Men vind een beter Aard' van Mensgen, stel u sgrap.
 Man-moedig Neer-lands volk, gy vind door lange soekken,
 Gy hebt u's Heeren wensg, dat 's puyk van Koopmansgap.

Anno 1652, in Amsterdam

Die uittreksel dui nie net aan dat daar voldoende vertrouwe was in die vermoëns van diegene wat betrokke was in VOC se onderneming aan die suidpunt van Afrika nie, maar ook dat die land, ten spyte van die gevare wat sy inwoners mag inhou, verken sou word en dat die rykdom vanselfsprekend tot die voordeel van die VOC sou wees. Die gedig vergestalt in talle opsigte die naaste wat vroeë sewentiende-eeuse Nederlandse

ekspansionisme aan tipiese negentiende-eeuse Britse “Jingoïsme”⁹³ sou kom (Van Oordt & Serton 1952: vii).

Die verwysing na die “Mensgen-Eters” is ’n goeie voorbeeld van hoe literêre-teoretiese opvatting rondom representasie beskou kan word. Wissink se kennis van Afrika was gebaseer op dit wat hy te lese en te hore gekry het, maar deur sy gedig verkry hierdie representasie dan inderdaad waarheidsgehalte en word (sien hoofstuk 10.5) die geskiedenis dan dienooreenkomstig gemanipuleer.

En sgoon daar duyzenden van Mensgen-Eters lope:
Zy eten slegs malkaar, wy zyn gereed tot slaan

In dié geval is daar vas geglo dat weens die paraatheid van die Nederlanders, die mensvreterers geensins ’n bedreiging vir die Nederlanders sou inhou nie en die grootste gevaar was dat die inwoners mekaar wel sou verorber.

Ofskoon daar voor 1652 nog nie ’n enkele opgetekende geval was waar ’n Nederlander of enige ander Europeër in Suider-Afrika die slagoffer van ’n mensvreter was nie, blyk die weerspieëling van die inwoners van die Kaap, die “Hottento”, as “Mensgen-Eters” dat die siening glad nie in Europa in die sewentiende eeu as verrassend of ongewoon beskou kon word nie. Die persepsie en representasie van Afrika in Europa was immers een van “wilde” mense.

Daarom het daar het terselfdertyd geen twyfel bestaan dat indien dit nodig geag was om die plaaslike inwoners te bedwing, daar regverdiging was om daarvoor ’n “Donder-bus”⁹⁴ tot lof van Holland” en sy beskawing te gebruik nie.

Alle verwysings na Afrika was ook nie noodwendig so vanselfsprekend en eksplisiet soos laasgenoemde nie. In die inleidende strofe van Joost van Vondel se gedig *De monsters onzer eeuwe* word die Afrika-beeld by wyse van vergelyking deur

⁹³ ’n Negentiende-eeuse, Engelse “music hall”- liedjie, tydens die hoogtepunt van Britse imperialisme., “We don’t want to fight but by jingo if we do. We’ve got the ships, we’ve got the men, and the money too”. ‘Macdermotts War Song’ deur G.W. Hunt. www.davidkidd.net/20plevna.html.

⁹⁴ ’n ‘haakbus’ in voetnota 55. (donderbus), Engels ‘blunderbuss’.

Vondel gebruik waar hy aandag vestig op die wreedhede en ongenadighede wat deur koninklikes in Europa gepleeg word.

Men hoeft om Monsters niet te reizen
 Naer Afrika;
 Europa broetze in haer palaizen,
 Vol ongena. (Vondel 1968: 234)

Afrika se “monsters” word deur Vondel as maatstaf gebruik waarmee optredes deur die Europese adel vergelyk kon word, albei ewe verfoeilik. Dat hierdie soort formulering deur iemand soos Vondel gebruik kan word, is sekerlik representatief van die mate van vooroordeel en voorveronderstellings in Nederland, iets wat slegs die gevolg kon wees van oorvertellings in die volksmond of die lees van die reisbeskrywings van daardie era.

’n VOC-vloot bestaande uit die vlagskip, die *Drommedaris*, met Van Riebeeck die nuwe pos se bevelvoerder, aan boord onder Davidt de Coninck as skipper, ook oorkoepelend tweede in bevel, die *Reyger*⁹⁵ met skipper Jan Hoogsaet, die *Hope*⁹⁶ met skipper Symon Pietersz Turver, die *Oliphant* met skipper Claes Jansz Both, en die *Walvis* met skipper Reynier Egberts in bevel, is in gereedheid gebring vir die vaart na die Kaap (Bosman & Thom 1952: 3; Böeseken 1974: 49).

Op 24 Desember 1651 het die eerste drie skepe vertrek sonder die *Oliphant* en *Walvis*, wat probleme met hul diepgang in die lae watervlak langs Texel ondervind het (Böeseken 1974: 51). Bo en behalwe die VOC-personeel en bemanning was hierdie dan ook die eerste geval waar daar melding gemaak word dat daar vrouens (ses) en kinders (nege) aan boord was.

Nes die 1595 De Houtman-vloot, 57 jaar tevore, het die Van Riebeeck-vloot tydens die vaart na die Kaap ook kontak gemaak met Nederlandse skepe betrokke by Wes-Afrika en trans-Atlantiese handelsvaarte.

⁹⁵ ook *Reijger* op dieselfde bladsy (Bosman & Thom 1952:3).

⁹⁶ *Goede Hoop* op dieselfde bladsy en ook daarna (Bosman & Thom, 1952:3).

Die Van Riebeeck-vloot was aanvanklik in die Engelse Kanaal self deel van 'n groter konvooi maar op die oop see het twee Nederlandse vragsepe, wat onderskeidelik onderweg na die Golf van Guinee en Nederlandse Pernambuco in Suid-Amerika en binne roepafstand was, aangedui dat hulle graag saam met die Van Riebeeck-vloot wou vaar (Bosman & Thom 1952: 9). Volgens familie-oorlewering was Jan se vader, Anthony, juis in Pernambuco as chirurg in diens van die WIC toe hy in Mei 1639 oorlede is (Böeseke 1974: 16).

Die skipper en koopman van die *Lieffde* het net voor hulle na die Golf van Guinee koers gevat het, aan boord die *Dromedaris* gekom om gesellig te verkeer en te groet. Hy het ook onderneem om Van Riebeeck se eerste uitgaande brief aan die Here XVII, saam te neem en te sorg dat dit verder aangestuur word (Böeseke 1974: 54).

Die vloot se enigste skeurbuiksterfte was dié van die chirurg se jongste kind; verder het 'n enkele bemanningslid van watersug omgekom, maar dit was ook nie onverwags nie aangesien hy reeds voor die vertrek ongesteld was (Böeseke 1974: 55).

Dit was ongetwyfeld vir Van Riebeeck 'n besondere voorspoedige vaart na die Kaap. Volgens Böeseke was daar op die *Oliphant* en *Walvis* wat op 3 Januarie 1652, 'n week na Van Riebeeck vertrek het, maar eers 'n maand later op 7 Mei in die Tafelbaai aangekom het, onderskeidelik 85 en 45 sterftes in vergeleke met dié twee sterftes in Van Riebeeck se vloot (1974: 64).

11.2 Kontaktsituasies in Tafelbaai tydens Jan van Riebeeck se stigting van 'n VOC-pos in 1652.

Die dagboek wat deur Van Riebeeck sedert sy vertrek vanaf Nederland gehou is as deel van die VOC se opdrag aan hom, en waarin die representerings van die kontakte tussen die Nederlanders en die inwoners van Tafelbaai en omgewing verskyn, het bekend geword as die *Daghregister*, en word hierna ook so gebruik.

Die oorspronklike handgeskrewe teks van die '*Daghregister*' sou vanselfspekend op folio gewees het, en daarvan is daar weer afskrifte gemaak. Die kopieë is dan afsonderlik weer aangestuur in geval iets met 'n betrokke posskip sou

oorkom; waar nodig is afskrifte dan weer in Nederland gemaak. Dit is nie bekend wat van die oorspronklike folioteks geword het nie en daar is bespiegel dat Van Riebeeck die oorspronklike *Daghregister* in 1662 saamgeneem het Batavia toe, maar dit is nooit bevestig of gevind nie (Bosman & Thom 1952: xxxvii).

In gedrukte vorm het die *Daghregister* eers in *Het Nederduitsch Zuid-Afrikaansch Tydschrift* se eerste jaargang, (Mei-Junie) 1824, onder die titel *Dagverhaal van den Commandeur van Riebeeck*, gestalte gekry. In 1848 het die Kroniek van het Historische Genootschap te Utrecht hul voorneme om 'n 'volledige' heruitgawe te publiseer, bekend gemaak.

Na 'n jarelange geswoeg om die volledige 'Daghregister' gereed te kry, het dit toe uiteindelik volledig in 1884 as nommer 39 in die Nieuwe Serie van die *Werken van het Genootschap, gevestigd te Utrecht* verskyn met die titel *Dagverhaal van Jan van Riebeeck, Commandeur aan die Kaap de Goede Hoop. 1e Deel (1652-1655)* (Bosman & Thom 1952: xxv-xxx).

Die weergawe waarna daar in hierdie studie verwys word is, is Deel 1 van die Van Riebeeck-Vereniging-reeks, getitel die *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan van Riebeeck 1651-1655*, saamgestel en geredigeer deur dr. D.B. Bosman & H.B. Thom en in 1952 deur Balkema uitgegee.

Ofskoon die titel die indruk mag skep dat die teks uitsluitlik Van Riebeeck se woorde is, is daar onweerlegbare bewyse, soos die oorspronklike argiefbewaarde geskrewe tekste, wat bevestig dat Van Riebeeck nie die enigste bydraer was nie en dat ander amptenare ook op sy bevel of in sy afwesigheid inskrywings gemaak het. Sulke gevalle is ook redelik maklik bespeurbaar aangesien daar soms na Van Riebeeck in die derde persoon verwys word of as "ons opperhoof" of "ons hoofcoopman". Hy was ongetwyfeld egter verantwoordelik vir die grootste gedeelte van die *Daghregister* en hy het dit ook gereeld onder oë gehad (Bosman & Thom 1952: xxxviii).

Soortgelyk aan die Van Spilbergen-joernaalinskrywings uit 1601, waar daar van die standaard dag-op-dagformaat afgewyk is en 'n beskrywing van die Kaapse omgewing en die inwoners bygevoeg is, verskyn daar in die 'Daghregister' ook enkele afwykings van 'n tipiese chronologiese joernaal- of dagboekformaat.

Daar verskyn buiten optekening van die daaglikse gebeure, eers op die skip, toe om die kamp en later in die fort, ook verslae oor kort verkenningstogte, sowel as aparte joernaalinskrywings oor gebeure tydens besondere togte wat etlike dae geduur het.

Spesifiek van belang met betrekking tot kontakte met die inwoners is die skeepsjoernaalinskrywings van skipper Turver van die *Goede Hoop* oor 'n verkenningvaart vanaf 21 Oktober 1652 tot 14 November 1652 na Saldanha-baai, tesame met die dagboekinskrywings van boekhouer Frederick Verburgh oor dieselfde vaart.

Daar was ook 'n tweede vaart na Saldanha, vanaf 2 Desember 1652 tot 16 Januarie 1653, toe slegs Frederick Verburgh vir die inskrywings verantwoordelik was.

'n Verdere besondere inskrywing wat ook by die *Daghregister* ingesluit is, is die relaas van ene Jan Blanx en sy groep drosters wat weens ontevredenheid met die verslegtende omstandighede in Tafelbaai, vanaf 24 September tot 30 September 1652 'n onsuksesvolle tog langs die Ooskus op na Mozambique aangepak het.

11.2.1 Van Riebeeck se aanvanklike kontakte met Herrij en sy Strandlopers, en groepe Saldanha-Khoi-Khoi.

Net soos De Houtman Mosselbaai in 1595 vanuit die suide genader het, het die Van Riebeeckvloot ook die Kaapse skiereiland vanuit die suide genader. Met inagneming van waarskuwings dat hulle op die uitkyk moet wees vir vyandige skepe, het hulle op 6 April 1652 eers agter die Leeuberg geskuil, in 'n inham wat later bekend sou word as Von Kamptzbaai (Sleigh 2004: 277). 'n Sloep is intussen met Adam Hulster, die boekhouer, en Aernt van Jeveren, die onderstuurman, uitgestuur om vanaf die Kamptzbaaipunt te bespied en te verseker dat daar nie 'n Portugese vloot, of skepe van die Engelse rebelleprins, Rupert⁹⁷, in Tafelbaai geanker was nie.

Die *Drommedaris* en *Goede Hoop* het daarna in Tafelbaai naby die “versse rivier” anker laat sak en skipper David de Coninck is aangesê om die volgende dag, Sondag 7 April, met 'n span roeiers en ses gewapende soldate aan wal te gaan om te

⁹⁷ Karel I van Engeland, wat in 'n stryd gewikkel was teen Oliver Cromwell se parlementêre magte, se susterskind, Rupert van Boheme het eers in Engeland vir sy oom geveg, maar na Karel I verslaan en onthoof is, het prins Rupert die stryd op see voortgesit (Böeseken, 1974:54).

soek na skeepsbriewe wat deur verbygaande vlote onder posklippe gelos is, sowel as om vis te vang en moontlik ook “groente” te bekom (Bosman & Thom 1952: 21-22). Die voortgesette suksesvolle plasing en die aanwesigheid van posstukke vir verbygaande vlote onder die sogenaamde posklippe is merkwaardig as al die moontlike probleme in ag geneem word.

In Hondius se vermelde Byvoegsel tot die *Klare Besgryving van Cabo De Bona Esperanca*, wat 'n kaart en J.J.Wissink se lofgedig ingesluit het, was daar ook 'n ‘nuusberig’ oor die jongste verwikkelinge in die Kaap de Goede Hoop.

Dit verwys na die geskiedenis rondom die eerste perde op Suider-Afrikaanse bodem. Die Van Teijeling-vloot, bestaande uit die *Diamant*, *Vogelsstruys*, *Vrede*, *Prins Willem*, *Henriette Louiza* en die *Rotterdam*, het op 19 Desember 1651 van Batavia vertrek en elk 'n perd aan boord gehad, waarvan drie in die Kaap gelos is, een onderweg na St. Helena-eiland dood is en die oorblywende twee op St. Helena gelos is. Volgens die bemanning van die *Salamander*, een van die agterskepe van 'n tweede terugkerende vloot wat onderskeidelik op 23 en 25 Januarie van Batavia vertrek het en op 10 April 1652 in die Kaap aangekom het, is die beendere van een van die perde teen die hange van Tafelberg gevind.

Verrassend is daar in die teks geen aanduiding dat Van Riebeeck enigsins voorkennis gehad het van die Hottentot wat Engels praat nie. Selfs toe Van Riebeeck na 'n inspeksie van die toekomstige fortterrein na die *Drommedaris* teruggekeer het en aan die ‘die Hottentot wat Engels praat’ (Herrij) en 'n metgesel voorgestel is, het hy dit nie laat blyk dat hy hom moontlik in 1649, tydens die *Haerlem*-berging, kon ontmoet het nie (Bosman & Thom 1952: 24).

Terwyl daar gesellig verkeer is en die Nederlanders die besoekers se “buijk met eeten en drincken dapper vulden”, is daar van Herrij verneem dat hy en sy volgelinge maar net vissers is en dat beeste altyd deur die inwoners van Saldanha-baai gebring word (Bosman & Thom 1952: 24).

Na Herrij se kennismaking met Van Riebeeck en ander offisiere het hy dit goedgevind om aanvanklik saam met sy volgelinge in die onmiddellike nabyheid van die tentdorp, en later naby die fort, kamp op te slaan, net soos met sy versoek aan die

Leendert Jansz en die skipbreukelinge van die *Haerlem* in 1648. In die geval is daar geen aanduiding in die *Daghregister* dat 'n versoek in die verband gemaak is nie.

Gegewe sy omstandighede sou Herrij en sy volgelinge 'n heel ongewone posisie beklee in die Nederlanders se verhouding met die ander inwoners van die Kaap. Buiten die verwysing na Herrij se vermoë om Engels te praat, was daar aanvanklik geen tekstuele beskrywing van die Strandlopers nie. Dit is eers later tydens 'n voorstelling van die inwoners van Saldanha dat die Strandlopers ook vergelykenderwys beskryf is. Die Strandlopers het 'n bestaan gevoer uit wat hulle uit die see en van die land kon kry, en dit aangevul met voedsel wat hulle dalk van die Nederlanders kon kry.

Na 8 April is 100 uit 181 beskikbare manskappe vanaf die drie skepe land toe gebring om 'n begin te maak met die bou van die fort, terwyl 'n klein vlootjie pendelvaartuie werkers en gereedskap soos kruiswaens, grawe, pikke en ander boubenodighede strand toe en terug vervoer het.

Voor die werk op 9 April begin het, is daar, volgens Böeseken, in terme van 'n resoluëie van die Politieke Raad, vir beskerming teen moontlike aanvalle gesorg deurdat elke soldaat gewapen moes wees. Veertien skildwagte, gewapen met sabel en musket, moes sorg vir die veiligheid van die matrose wat bouwerk doen (1974: 58). Verder, en veral met betrekking tot kontak met die plaaslike inwoners, is daar in terme van die Here XVII se Artikelbrief 'n belangrike plakkaat aangaande die kontak en verhoudinge met die plaaslike inwoners aan alle VOC-amptenare, soldate en matrose voorgelees. Die vertaling daarvan in Böeseken lui soos volg: “Almal moet die instruksies van die Artikelbrief gehoorsaam. Niemand mag toelaat dat die Hottentotte hul gewere of sabels steel nie, maar niemand mag 'n Hottentot stamp of slaan nie. Skildwagte sal toesien dat dit nie gebeur nie en niemand mag ruilhandel met die Hottentotte dryf nie” (1974: 58).

10 April 1652 (Dag 5) : Die eerste kontak met die inwoners van Saldanha in Tafelbaai.

Terwyl werkgroepe 'n begin gemaak het met die fortifikasie, het daar net na die middaguur op 10 April 'n ander groep “wilden” naby die bouterrein opgedaag. Binne

sig van die werkende Nederlanders het 'n konfrontasie tussen die Strandlopers, wat hulle om die werkterrein gevestig het, en die “wilden van Saldania” ontwikkel:

een cleijn tropjen 9 off 10 wilden van Saldania⁹⁸ aen, tegens dwelcke haer de Strantlopers (die dagelijks met vrouw ende kinderen bij ons aen de tenten sitten) in deffentie stelden, mit sulken couragie ende furie daernatoe lopende met hasegajien, pijl ende booge dat wij genoeg te doen hadden haer te stutten, hebbende hun vrouwen nae 't geberchte gejaegt (Bosman & Thom 1952: 27).

Soldate onder bevel van Jan Hooghsaet het, sonder om kant te kies, hulle tussen die twee groepies strydlustiges geplaas en daarin geslaag om hulle 'n halwe “gotelinschoot”⁹⁹ van mekaar te hou en deur hul onpartydigheid 'n bestand te bewerkstellig.

Na die vrede herstel is, het die strydende partye daarna wonderbaarlik vreedzaam in die nabyheid van die tente met mekaar verkeer, terwyl die ‘wilden’ wat as Saldanha-Khoi-Khoi geïdentifiseer is, ook in skynbaar aangeleerde gebroke Nederlands en Engels laat blyk het dat hulle “voor copper ende taback binnen corte dage beesten ende schapen soude brengen, daer wij haer minnelijck ende met goede tractementen toe aenmaenden” (Bosman & Thom 1952: 27).

Terwyl bostaande magsvertoon naby die bouterrein plaasgevind het, het skipper De Coninck, wat met twee assistente en twee gewapende soldate op 'n visvangekspedisie was, ook nege “Saldanische wilden” naby die Soutrivier teëgekom. Toe hulle uitvind dat De Coninck 'n skipper van een van die skepe is, is hy hartlik gegroet “met een groote blyschap om den hals, met teijkengevinge dat soo wij copper ende taback hadden, ons vee genoeg brengen soude” (Bosman & Thom 1952: 27).

Hierdie inskrywing is nogal merkwaardig en verteenwoordig 'n perspektief wat tot selde gerepresenteer word: die spontane manifestasie van vreugde deur een groep tydens die ontmoeting met 'n ander.

⁹⁸ Een van die variante vir ‘Saldanha’.

⁹⁹ 'n Ligte kanon, meestal op skepe gebruik. Van Dale 1976. s.v. ‘goteling’.

Binne die bestek van 'n enkele middag sou die Nederlanders rede gehad het om te glo dat vooruitsigte besonder goed lyk. As gevolg van laasgenoemde kontak, verskyn daar ook vir die eerste keer in 'n lang tyd 'n representering waarin die Nederlanders die inwoners se uiterlike voorkoms beskryf; die gemoedelikheid tydens die kontak kon dalk ook bygedra het tot 'n positiewer representering. Volgens die relaas van die De Coninck- geselskap was die Saldanha-Khoi-Khoi

seer fraye ende fluxe mannen van bysonderen goeden stature, echter met eenredelijck bereijde¹⁰⁰ beestenhuijt becleet, die sij soo fraij op den eenen arm droegen, met sulcke moedigheijt in haren gangh, als eenigh snoeshaan in 't vaderlant sijn mantel op een schouder off arm draegen can. Edoch gingen met de schaemte bloot, met een clein velleke daerover hebbende (Bosman & Thom 1952: 27).

In vergeleke met sommige vorige beskrywings van die Khoi-Khoi se uiterlike voorkoms, kan laasgenoemde as besonder positief beskou word, veral in soverre hul windmakerigheid geag word as gelykstaande aan die van 'n elegante selfversekerde Amsterdammer wat gesteld is oor sy voorkoms. Al was die bedekking benede die heupe maar karig, was daar minstens 'n poging om die geslagsdele te bedek.

13 April 1652 (Dag 8) : Tweede Kontak.

Met groot verwagtinge aangaande ruilhandelmoontlikhede word daar in die inskrywing gemeld dat kontak en ruilhandel inderdaad plaasgevind het

en ruijden heden een koebeest ende jongh calff voor 3 plaetjens coper ende 3 stckjens van ½ vaem coperdraet, waervan de schepen nae behooren is meegeedeelt (Bosman & Thom 1952: 28).

Daar word nie spesifiek vermeld met wie die eerste ruilhandel plaasgevind het nie, maar met Herrij se vorige uitsprake dat die Strandlopers nie vee besit nie, en met die

¹⁰⁰ Taamlik saggebreide, voetnota (Bosman & Thom 1952: 27).

Saldanha-Khoi-Khoi se voornemens in gedagte, is die enigste afleiding dat die ruilhandel met Saldanha-Khoi-Khoi plaasgevind het.

Teen die aankoms op 7 Mei 1652 van die agtervloot, bestaande uit die *Walvis* en die *Oliphant*, het daar egter geen verdere ruilhandel plaasgevind nie. Soos reeds vermeld, was daar 'n uitsonderlike sterftesyfer op die twee skepe, en is slegs 50 bemanningslede van die twee skepe aan die VOC se Kaapse pos oorgedra, maar dit was nie te verwagte dat hulle enigsins behulpsaam sou wees met die oprigting van die fort voordat hulle voldoende herstel het nie.

8 Mei 1652 (Dag 33) : Nog steeds geen verdere kontak nie

Die inskrywing getuig dat daar tot op datum, meer as 'n maand na hul aankoms, buiten die kontak op 13 April, nog steeds geen verdere teken van die Saldanha-Khoi-Khoi was nie. Met netvangste van tussen 900 en 1000 steenbras van ongeveer 1 ½ voet (45 sentimeter), was die voorsiening van kos egter nog nie 'n probleem nie:

alsoo tot dato noch geen inwoonders met eenigh vee uijt lant vernemen, sijnde dese Strantlopers niet anders versien als met hongerige buijken, daer se, dagelix broot ende ander cost bedelen om op te vullen, gelijck bij ons sulcx aen haer oock al veeltijts gegeven wort om hun beter tot ons te gewinnen, ende mettertijt ons profijjt voor d' E Comp. uijt te trecken soo doenlijck sal wesen (Bosman & Thom 1952: 35).

Al het die Leendert Janszt & Proot-*Remonstrantie* spesifiek melding gemaak van goedkoop bekombare vleis, is daar eenvoudig deur hulle versuim om die seisoenale beskikbaarheid daarvan te vermeld.

11.2. 2 'n Lang, nat, koue winter in Tafelbaai: Mei tot Oktober 1652

Bo en behalwe die daaglikse kontak met die Strandlopers wat om die fort gewoon het, was daar volgens die *Daghregister* in die periode vanaf 6 April tot 31 Desember 1652, dus slegs die twee aanvanklike kontakte met die Saldanha-Khoi-Khoi in die eerste week. In die volgende ses maande is daar geen verdere skriftelike aanduiding van kontakte nie.

Daar het wel op 11 Mei 1652 'n skermutseling tussen die Strandlopers en die Saldanha-Khoi-Khoi plaasgevind wat die Nederlanders nie aanskou het nie of aanvanklik nie eers van bewus was nie.

Met betrekking tot Raven-Hart (1967: 180) se verwysing na die Jean-Baptiste Tavernier-relaas oor die Khoi-Khoivrouens se suksesvolle verpleging van Nederlanders se ernstige kap- en snywonde, was dit 'n eienaardige voorval. Dit was skaars drie jaar tevore dat Tavernier as bemanningslid van die VOC-skip *Verenigde Provintien* Tafelbaai in 1649 aangedoen het, en die Khoi-Khoi vrouens se suksesvolle behandeling van Nederlandse gewondes waargeneem het.

Die *Daghregister* vermeld dat “op dato wierd een Ottento bij onsen barbier gebracht die seer swaerlijck gequest was. Nae wij uijt haer verstonden, souden tegen die van Saldania doende geweest ende 2 dooden gehadt hebben” (Bosman & Thom 1952: 36).

Daar moet hieruit afgelei word dat die Strandlopers, anders as die res van die Khoi-Khoi, waarskynlik nie so behendig was met die behandeling van kap- en snywonde en die gepaardgaande infeksies nie. Wat veral relevant is, is natuurlik die werklike aard van die verhouding tussen die Saldanha-Khoi-Khoi en die Strandlopers.

Die vraag wat rondom die skermutseling tussen die Strandlopers en Saldanha-Khoi-Khoi ontstaan, is hoekom daar op 11 Mei steeds Saldanha-Khoi-Khoi in die omgewing van Tafelbaai was, maar hulle nie soos hulle amper 'n maand tevore op 13 April te kenne gegee het, kom handel dryf het nie? Die *Daghregister* bevat geen kommentaar hieroor nie, maar dit is moontlik dat die teenwoordigheid van Strandlopers in die omgewing van die Nederlanders die Saldanha-Khoi-Khoi daarvan laat afsien nie?

Op 12 Mei 1652 is die fort waarvan die mure reeds 'n hoogte van vier voet bereik het, formeel vernoem na die jag *Goede Hoop*, en is die vier punte onderskeidelik vernoem na die vier ander skepe in die bystandvloot. Op 16 Mei is 'n verdere sewe kanonne op die fort se bolwerk geposisioneer en met die uitsondering van die *Goede Hoop*, het die *Drommedaris*, *Reijger*, *Oliphant* en die *Walvis* begin gereed maak vir hul vertrek na Batavia.

Hoewel dit te verwagte is dat daar in die *Daghregister*-inskrywing hoofsaaklik aandag gevestig sou word op die konstruksie van die fort, was daar geen aanduiding dat daar wel enige kontakte plaasgevind het nie. Onder die omstandighede was die feit waarskynlik te onbelangrik. Daar was wel gereelde spesifieke verwysings na die voortslepende vleistekort en die kwynende voorrade wat oorspronklik vanaf Nederland gebring is.

Verwysings, verwagtinge en gebede vir 'n uitkoms was aanvanklik gefokus op die moontlike koms van die Saldanha-Khoi-Khoi met vee om te ruil, maar toe die voorrade vanaf Nederland dreig om op te raak, het die fokus weer verskuif na moontlike proviand-voorsiening vanuit Nederland. Toe dit egter teen September duidelik was dat daar geen uitkoms van die Mei-vlote vanaf Nederland te verwagte was nie, is hul aandag weer gefokus op die moontlike koms van die Saldanha-Khoi-Khoi (Bosman & Thom 1952: 72).

Daar is reeds verwys na die afname in die getal skepe wat in 1652 in Tafelbaai aangedoen het. Die redes hiervoor bly onverklaarbaar, hoewel die besonder stormagtige weerstoestande daartoe kon bygedra het dat veral terugvarende skepe met hulle waardevolle vrag nie Tafelbaai aangedoen het nie.

In die verband vermeld die 22 Julie *Daghregister*-inskrywing dit “begondt smorgens seer hardt te wayen uittjen N.N.Westen met vrij harde hagel- ende regenbuijen, ende nam op de dach soodanigh toe, ... waeromme de scheepen dees tijts jaers de Caep sonder prijckel beswaarlik aen te doen” (Bosman & Thom 1952: 48).

Bontekoe van Hoorn het juis in beide sy uitvaart in 1618 en terugvaart in 1625 slegte weersomstandighede om die Kaap ervaar en dit aangevoer as die rede waarom hy nie in die Tafelbaai aangedoen het nie (sien hoofstuk 10.5).

Volgens die inskrywing van 12 Augustus was die uitkoms van vier maande se toewyding aan die bevordering van ruilhandel in 1652, nog steeds net 'n skrale “mager beest ende calff”, in vergeleke met die sewe osse en twaalf skape wat die De Houtmanvloot in 1595 sonder die dienste van 'n tolk binne ses dae se ruilhandel in Mosselbaai bekom het (Bosman & Thom 1952: 53).

Daar was nog steeds die verwagting dat uitkoms vanaf Nederland binne enkele dae sal geskied, soos blyk uit die inskrywing van 13 Augustus, “ende gemerckt de scheepen in ‘t voorjaer uijt ‘t patria vertrocken, nae onse hoope nu van dagh tot dagh hier te verwachten staen” (Bosman & Thom 1952: 53).

Die daaglikse inname van vis het wel in ’n mate aan sekere behoeftes voorsien, maar die *Daghregister*-inskrywing op 24 Augustus vestig die aandag op die smagting na vars vleis en ’n tekort daarvan wat slegs deur die koms van groot getalle Saldanha-Khoi-Khoi opgelos sou word (Bosman & Thom 1952: 55). ’n Maand later was daar nog steeds geen teken van hulle nie.

Hoewel die aankomsdatum van die skipbreukelinge van die *Haerlem* in Tafelbaai in 1648 en die koms van Van Riebeeck in 1652 seisoensgewys ooreenstem, was daar wel ’n verskil tussen die aankomsdatums van die Saldanha-Khoi-Khoi in die tweede helfte van die jaar. Dat 1652 regtig ’n besonder stormagtige, koue, nat, winter was, word bevestig deur die die nomadiese Saldanha-Khoi-Khoi se laat vertrek uit Saldanha-baai na die weivelde in die Tafelbaai-omgewing. Die vertrek sou uiteraard nie volgens ’n kalender geskied het nie, maar wel volgens die seisoene en die gehalte van die weiding.

Dit sou verklaar hoekom die Saldanha-Khoi-Khoi in 1652 amper ’n maand later as wat die geval was met die *Haerlem*, in Tafelbaai opdaag, naamlik in Oktober. Dit is die eerste keer dat daar dan weer verwys word na kontak met die inwoners van die Kaap.

11.2.3 Die Saldanha-Khoi-Khoi se aankoms op 9 Oktober 1652)

Vyf maande na die laaste kontak op 8 Mei, het twee Saldanha-Khoi-Khoi op 9 Oktober 1652 saam met Herrij die tolk, by die fort se voorhek aangeklop. Die nagwagte het alarm gemaak, en die groep is toe na binne genooi. Die twee Saldanha-Khoi-Khoi het te kenne gegee dat hulle die voorhoede was van die res van die Saldanha-Khoi-Khoi, en die besoekers is toe dienooreenkomstig met wyn en tabak getrakteer.

Dese 2 Saldaniërs waren veel cloecker ende frisser mannen als de Strantlopers die dagelix hier bij ons woonen, maer echter van eene kleedingh ende spraeck,

hebbende aen hunne armen ringen van oliphantstande, ende in hun haer gevlochten horentjens, even als cauris de Maldiba tot siraet, alsoock copre armingen ende do (Bosman & Thom 1952: 71).

Hierdie tweede, betreklike kort beskrywing van die Saldanha-Khoi-Khoi is een van die weinige beskrywings van hul liggaamsbou en uiterlike voorkoms wat in die latere tekstuele representerings aangetref word, en vestig nie net aandag op die verskeidenheid versieringe wat die Saldanha-Khoi-Khoi gedra het nie, maar beklemtoon ook die ooglopende fisiese verskille tussen die Strandlopers en die Saldanha-Khoi-Khoi. Die frisgeboude Saldanha-Khoi-Khoi het heel moontlik weens groter inname van proteïene in hul dieet fisies verskil van die Strandlopers.

Soos hy die vorige aand onderneem het, het Herrij toe op 10 Oktober opgedaag, weer met 'n stuk of twaalf tot veertien Saldanha-Khoi-Khoi. Maar dit was net weer met beloftes dat hulle “binnen corte dagen met meenichte beesten aen te comen; soude nu heen gaen haer macquers van ons adverteren, dat wij met coper ende taback versien waren om met haer te handelen” (Bosman & Thom 1952: 71).

Net soos op 9 en 10 Oktober, het daar op 12 Oktober weer ongeveer twintig Saldanha-Khoi-Khoi opgedaag en aangedui dat hulle gereed was om te vertrek om by die aankomende hoofgroep aan te sluit. Intussen het hulle maar net elk 'n stukkie tabak kom vra. Hulle is weer getrakteer voordat hulle weggestuur is met “vrundelijke aenmaeninghe om ons haest met hun vee ende alles wat hadden bij te comen” (Bosman & Thom 1952: 72).

Die besoekende Saldanha-Khoi-Khoi was veral lief vir brood (skeepsbeskuit), maar al sou die Nederlanders hulle graag daarvan wou gee, was hul eie voorraad

al vrij begint op't laest te lopen ende rantsoen haest sullen moeten verminderen omdat daar geen ontset noch in vier maenden hebben te verwachten, dewijle de voorjaerse scheepen apparent al verbij sijn” (Bosman & Thom 1952: 72).

Daar word verder voorgestel dat indien daar in die toekoms met die Engelse gekompeteer wil word, dit voldoende voorrade sal verg, want Herrij en die Saldanha-

Khoi-Khoi sê aanhoudend dat “de Engelse haer sacken vol broot ende veel taback ende heele kannen vol arack ende wijn schenken” (Bosman & Thom 1952: 72). Laasgenoemde bevestig verder dan ook dat die druk waaronder die Nederlanders se eie voorrade verkeer het.

’n Week later, op die aand van 19 Oktober, het twaalf Saldanha-Khoi-Khoi met drie beeste en vier skape, volstruise en ivoor, aangekom en gevra om met die kaptein (kommandeur) te praat en vertel dat hulle die voorhoede was van die hoofgroep wat oor vier tot vyf dae se tyd met duisende vee sal aankom.

Vanaf die volgende dag, Sondag 20 Oktober 1652, langer as ses maande na die laaste ruilhandel op 13 April plaasgevind het, het ’n groeiende aantal Saldanha-Khoi-Khoi aangekom en is daar langs die voltooide fort handel gedryf.

Met inagneming van die belangrikheid van die eerste van ’n reeks kontakte en ruilhandelgeleenthede wat vanaf 20 Oktober tot die einde van die jaar sou plaasvind, is dit nie onvanpas om vergelykenderwys terug te kyk na die veelbesproke 70 pond yster of vier Guldes ruiltransaksie in 1595 nie (sien hoofstuk 8.2.3.1).

Sewe-en-vyftig jaar skei die twee transaksies, en dit is interessant om die representasie van die eerste ruilhandelgeleentheid te vergelyk met die gegewens wat in 1652 opgeteken en voorgestel word.

Hoewel dieselfde geldeenheid, ‘guldens’, nog steeds gebruik is, word die transaksies in 1652 in twee kleiner waardes, die ‘stuiwer’ en ‘penningen’, aangedui. In dié geval het die Saldanha-Khoi-Khoi drie koeie, twee skape en twee lammers verruil vir sestien pond (7.9 kg) koper en 1½ pond (.74 kg) tabak. Die waarde van die koeie was 31 stuiwers 12 penningen se koper en tabak, terwyl die twee skape en twee lammers, 10 stuiwer 5½ penningen se koper en tabak gekos het. Die totale waarde van die transaksie was altesaam 42 stuiwers 1½ penninge of 4 Guldes 2 stuiwers 1½ penninge (Bosman & Thom 1952: 75).

Die waardes van die onderskeie transaksies in 1595 en 1652 is dan ook beide naastenby vier Guldes werd en al was die ruilartikels soortgelyk, was hulle nie dieselfde nie en bly dit steeds moeilik om die wesenlike verskil te bepaal tussen vyf

osse en agt skape in 1595 en die drie koeie, twee skape en “2 jonge, fraije, delicate, vetten lammerkens” in 1652 (Bosman & Thom 1952: 75).

Verder was daar reeds in die inskrywing van 21 Oktober ook die eerste aanduiding dat Herrij van mening was dat die Nederlanders hom nie werklik voldoende vergoed vir sy rol as tolk en tussenganger nie. Herrij se voorstel was dat hy geregtig was op kommissie en “voor ijder beest ‘t welck wij handelen een plaetjen coper van 1 pond behoort te hebben” (Bosman & Thom 1952: 72).

Van Riebeeck was steeds nie besonder beïndruk met sy ywer nie en was ook glad nie daarvan oortuig dat die handel werklik aan Herrij te danke was nie, aangesien hulle gemerk het dat die Saldanha-Khoi-Khoi “liever sonder Herrij als met hem willen handelen” (Bosman & Thom 1952: 72).

Op die oog af het Herrij met betrekking tot die Nederlanders en die Saldanha-Khoi-Khoi eenvoudig die rol as ’n tussenganger beklee, maar waarskynlik was dit in werklikheid kompleks en het die verhoudinge ’n besondere magspel weerspieël. Met ’n ontevrede Herrij en die aankoms van die Saldanha-Khoi-Khoi in steeds toenemende getalle, was daar voldoende motivering om “op ons hoede sijn, ende vandage de wachten te verdubbelen hebben” asook aansporing om naartoglik die fort se mure wat toe op sewe voet gestaan het, te begin verhoog (Bosman & Thom 1952: 76).

Met die uitsondering van reënerige dae, het die ruilhandel daaglik plaasgevind, hoewel die getal vee wat verruil is, nog steeds nie indrukwekkend was nie. Soos blyk uit die *Daghregister*-inskrywing van 11 November het dit ondanks die beskikbaarheid van vars vleis nie meer as ’n paar onweersdae geneem voor daar weer tekens van moedeloosheid te bespeur was nie.

Ende bevonden op dato weder wel 24 persoonen in ‘t sieckenhuijs te coije te legen, clagende meest alle seer van groote pijnen door de leden, die hun schenen als een stuck geslagen te wesen. ... Willen hopen Godt de Heere sal geven dat ons haest sal met overvloet van vee sullen bij comen, waertoe den Hottento Herrij goede hope schijnt te geven, seggende dat de vuyren Saldanjaman is miet al sijn vee, vrou ende kinderen op comende wege herwarts wesende. ‘Twelck Godt geve (Bosman & Thom 1952: 80-81).

Hoewel daar amper daaglik met klein groepies Saldanha-Khoi-Khoi handel gedryf word, neem dit 'n maand later nog steeds nie veel om moedeloosheid en selfs wanhoop in die gemoedere van die klein groepie Nederlanders te laat posvat nie. Die inskrywing van 11 Desember illustreer hoe maklik die weer die algemene gemoed en moraal beïnvloed:

't Heeft desen nacht vrij wat gewaijt ende geregent, dat den 11do., nochal continueerden, ende heel wel op onse thuijnen te passe quam, wesende 2 schapen desen nacht door den harden regen gestorven, met een jonge calffjen. 'T ware goet dat het vee bij nacht, altoos onder dack brengen, waertoe ons sparren, juffers ende plancken mancqueren. Soo sijn ook op dato weijnigh Saldanhars, vermits 't natte weer, bij ons geweest (Bosman & Thom 1952: 97).

Dit is nie duidelik of dit die gevolg van die vorige dag se triestigheid was nie, maar afgesien van 'n vroeëre vermelding dat Van Riebeeck en die ander amptenare gereeld saam met Herrij aan tafel geëet het, dui die inskrywing van 13 November die eerste geleentheid aan waar Van Riebeeck direk met Herrij in gesprek getree het oor die inwoners van Tafelbaai en omgewing. Herrij het die inwoners soos volg beskryf:

hier in de Tafelvalleij jaerlijckx drierleij soorte van menschen quamen,...., namentlijck sijlieden welcke Strantlopers ende boven 40 a 50 (so tot noch toe cunnen vernemen) in getal niet en sijn,....De tweede soort waren van Saldanha, onder haer genaemt Saldanjaman, die alle jaren met ontelbare coebeesten ende schapen hier verschenen. De derde soort waren bij hem genaemt Visman, welcke na 't vertrek van Saldanhaman mede met koebeesten alleen, sonder schapen, hier quamen ende generende met visserijen, sonder vaertuijgh, langhs de clippen met vislijntjens daer se seer gretig nae sijn- tegen welke Visman (omtrent 400 tot 500 sterk) dese Watermans en Saldanjamans, nae Herrij seggen, continuelen oorlogh hadden (Bosman & Thom 1952: 81-82).

Na aanleiding van Herrij se benaming en identifisering van die geografiese verspreiding van die inwoners van Tafelbaai, die Ooskus en Weskus, tree nie net die omvang van sy eie geografiese perspektief en kennis na vore nie. Soos van die benamingsproses van die onderskeie groepe afgelei kan word, vind die benaming nie in sy eie taal plaas nie, terwyl hy ook nie 'n oorkoepelende benaming vir al die inwoners gebruik nie.

Met die uitsondering van die inligting oor die onbekende “Vismanne” was daar werklik ook geen besondere onthullings nie. Dit was eers toe Herrij byvoeg dat daar 'n gedurige stand van konflik bestaan tussen die Vismanne aan die een kant en die Strandlopers en die Saldanha-Khoi-Khoi aan die ander kant, dat dit duidelik geword het dat Herrij planne beraam om teen die Vismanne op te tree.

Herrij wou dat die Nederlanders die Vismanne lok om koper vir hul beeste te verruil, en sodra hulle die “vrou ende kinderen alsoo in ons macht crijgende” was dit Herrij se plan om hulle eenvoudig almal “om te brengen ende haer vee tot ons te nemen” (Bosman & Thom 1952: 80-81). Sowel die Strandlopers as die Saldanha-Khoi-Khoi sou aan die aanval deelneem. Dit sou nie alleenlik tot die Nederlanders se voordeel strek nie, maar ook tot dié van die Strandlopers en Saldanha-Khoi-Khoi, wat dan deel van die buit sou ontvang.

Uitwissing van inwoners op hierdie skaal sou strydig wees met die kern van die VOC-Artikelbrief waarna vroeër verwys is. Van Riebeeck het hom nie tot enige besluit verbind nie en eenvoudig te kenne gegee dat hy sal sien hoe die Vismanne optree. Sy bedoeling was waarskynlik om Herrij te manipuleer, en deur hom in sy vertrouwe te neem, moontlik meer van hom uit te vind (Bosman & Thom 1952: 82).

Of Van Riebeeck ooit voor die tyd bewus was van Herrij se bedoelinge, blyk nie uit die *Daghregister* nie, maar na aanleiding van Herrij se voorstelle het Van Riebeeck sy eie planne begin beraam, wat in sommige opsigte variasies van Herrij se oorspronklike plan weerspieël het. As sodanig sou daar ook ingrypende optrede vereis word wat strydig met die Here XVII se Artikelbrief sou wees, maar die Vismanne sou nie noodwendig die teiken wees nie en Herrij self was nie gevrywaar teen die optredes nie.

Sonder die erns en dringendheid van 'n formele brief, maar goed daarvan bewus dat die Here XVII se aandag mettertyd op die inhoud van *Daghregister* gevestig sou word, het Van Riebeeck dit deurgaans in kompanjietaal laat deurskemer dat so 'n besluit oor ingryping buite sy bevoegdheid lê. Van Riebeeck en die Politieke Raad aan die Kaap sou nie sulke besluite op eie houtjie kon neem nie, en enige optrede teen Herrij of enige ander inwoners, wat strydig was met die Artikelbrief, sou die aanvaarding van verantwoordelikheid deur 'n hoër gesag vereis.

Dit het nie lank geneem voordat daar meer as genoeg beeste vir eie gebruik was nie, en toe die werklike omvang van die Saldanha-Khoi-Khoi se veestapel gesien is, was Van Riebeeck oortuig dat die volgehoue verskaffing van proviand aan verbygaande skape, wel geïmplementeer kon word. Dit sou egter 'n uitgebreide Kompanjie-veestapel, 'n goeie teelprogram en voortdurende ruilhandel verg.

Die inskrywing van 3 Desember 1652 vestig spesifiek die aandag op 30 pond koper en 8 pond tabak en pype wat verruil is vir agt beeste en twaalf skape. Die berekende koste van die skape was 6½ stuiwer se koper en tabak elk, terwyl die beeste 6 schelling of 36 stuiwer (1 schelling = 6 stuiwers) se koper en tabak elk gekos het (Bosman & Thom, 1952:93).

Die totale waarde van hierdie transaksie was 366 stuiwer of (36 Gulden 1 Schelling)¹⁰¹ (Bosman & Thom 1952: 76).

As gevolg van die afname in ruilhandel dui die *Daghregister*-inskrywing op 13 Desember weer eens op die oorweging van ongeoorloofde optrede deur die VOC aan die Kaap. Enkele Saldanha-Khoi-Khoi veewagters wat niksvermoedend enorme kuddes beeste en troppe skape in die omtrek van die fort aangedryf het, was die voorgenome teiken van Van Riebeeck se plan.

Edoch, als 't geoorloofft was geweest, hadden cans genoeg gehadt desen dagh haer 10 000 stx¹⁰² offhandigh¹⁰³ te maecken... ende dan oock niet te vresen dat 'd

¹⁰¹ Voetnota 38 vir Rand-waarde.

¹⁰² Verkorte vorm van 'stuk' of 'stuk vee'.

¹⁰³ Ontneem volgens voetnota (Bosman & Thom, 1952:99).

Engelsen, hier aencomende, dien veehandel met d' inwoonders bederven souden met 150 man thien twaelff duijsent becomen soude wesen, sonder prijckelvan een persoon te verliesen (Bosman & Thom 1952: 99).

Terwyl Van Riebeeck self besig is om oor sy eie planne te besin, herbevestig Herrij op 16 Desember weer sy planne van 13 November om van die Vismanne wat nog steeds nie opgedaag het nie, ontslae te raak. In dié geval wil Van Riebeeck egter glad nie aan Herrij 'n aanduiding gee dat hy sy plan ondersteun of oorweeg nie, en is sy antwoord onomwonde dat

alle die met ons wilden handelen, wij voor vrunden aennamen, sonder onderscheijt van Visman, Waterman¹⁰⁴ of Saldanhaman. Wij waren gecomen met koper ende taback om voor beeste te geven, maer niet om ijmant te beschadigen off eenigh quaet te doen, gelijck wij noch hem, Saldanhaman, Waterman nochte Visman, eenigh leet sochten te doen, maer met d' een soo wel als d' ander in vruntschap te leven (Bosman & Thom 1952: 101).

Vir soverre dit Herrij, sy Strandlopers en die Saldanha-Khoi-Khoi aangaan, was Herrij tevrede met die antwoord, maar hy was nie ingenome met Van Riebeeck se onwilligheid om met die Vismanne af te reken nie. Volgens Van Riebeeck sou enige besluit oor die Vismanne voorbarig wees en moes dit eerder noukeuriger ondersoek word om te bepaal watter voordeel dit vir die VOC sou inhou.

Volgens die inskrywing van 18 Desember het daar reeds duisende van die Saldanha-Khoi-Khoi se beeste om die fort gewei, maar die ruilhandel wou net nie vlot nie. Die mening was dat daar moontlik 'n ooraanbod koper was en dat die Saldanha-Khoi-Khoi moontlik reeds meer koper gehad het as wat hulle benodig het. Volgens Herrij sou dit in die toekoms moeilik wees om meer as 'n bees of 'n skaap of twee vir koper te verruil. Die vooruitsig dat daar in die toekoms kleiner getalle beeste verkry sou word, het seker aanleiding gegee tot Van Riebeeck se heroorweging van sy moontlike oplossing, soos reeds in die *Daghregister* opgeteken.

¹⁰⁴ Benaming vir Strandlopers soos gebruik deur die Engelse en Herrij.

Ofskoon die voorstel strydig was met die doelstelling van die VOC se Artikelbrief met betrekking tot verhoudinge met die inwoners van die Kaap, was Van Riebeeck as gevolg van persoonlike ondervinding in die Ooste, daarvan bewus dat vir soverre dit die Kompanjie aangaan, winsbejag nie net aanleiding kon gee tot 'n heroorweging van prioriteite nie, maar ook buitengewone optredes regverdig:

Ende alsser dan geen handel meer van te verwachten stont, wat wasser veel aen gelegen off men hun eens een duijsent beesten 6 off acht affhandigh maeckten? Daer waren cans genoeg toe, alsoo niet vernemen heel sterck van volck, maer wel dapper vreesachtigh sij, comende dickwils maer 2 à 3 man met duijsent beesten aengedrijven onder ons canon, die heel wel pas aff te snijden waren (Bosman & Thom 1952: 103).

Dit was werklik 'n verleentheid want daar “ staet te verdrietigh soo machtige veel vee te sien ende soo nodigh tot verversinge voor Comps. Schepen te hebben” (Bosman & Thom 1952: 103) Dat die stand van sake reeds so problematies geag word sonder dat daar proviand aan 'n enkele skip, wat nog te sê 'n vloot skepe, voorsien moes word, sou net toekomstige kammernis voorspel.

Die oënskynlike probleme rondom die Vismanne word met die *Daghregister*-inskrywing van 28 Desember 1652 duideliker. Die relaas van 'n groep Saldanha-Khoi-Khoi wat met vyf skape, 'n koei en twee kalwers by die fort aangekom het, is die eerste bevestiging van 'n bron bo en behalwe Herrij, dat daar nie net 'n voortdurende konflik tussen die Saldanha-Khoi-Khoi en die Vismanne geheers het nie, maar dat die Saldanha-Khoi-Khoi ook wou hê dat die Nederlanders teen die Vismanne moes optree.

Sij wisten oock te seggen dat se 1 dach à 2 geleden tegen hare vijanden, Visman, doende waren geweest, van deselve 4 personen dootgeslagen ende veele beesten metgenomen, ofte gerooft hebbende, hoedanigh versochten dat wij ons tegen do. Visman mede wilden aenstellen; souden hun vruntschap doen, alsoo, nae haer seggen doch altemaelen rovers waren, die hier comende ons vee souden soecken aff te nemen (Bosman & Thom 1952: 109).

By hierdie geleentheid het ook die groepie Saldanha-Khoi-Khoi Van Riebeeck se standaardreaksie ontvang en hulle is meegedeel dat

wij met hun, namentlijck Saldanhaman, genegen bleven in vruntschap te leven ende te handelen, ende als Visman hier quam, souden sien wat volck het was; altoos hielden ons vast aen Saldanhaman, omme met deselve altijt in vruntschap te leven, t'welck hun scheen te behagen (Bosman & Thom 1952: 109).

Herrij se vrymoedigheid om namens die Saldanha-Khoi-Khoi voorstelle aan Van Riebeeck te maak aangaande ingrypende optrede teen die Vismanne, tesame met die Saldanha-Khoi-Khoi se latere bevestiging van dieselfde planne, gepaard met Van Riebeeck se eie oorwegings oor optredes tot voordeel van die Kompanjie, was die bestanddele van 'n gevaarlike kat-en-muis-speletjie.

Die Vismanne het teen die einde van 1652 nog steeds nie hul opwagting in Tafelbaai gemaak nie. Herrij se beskrywing van die Vismanne se tuiste, “beoosten de Caep na de Baija do Sambras”, was 'n aanduiding dat die Vismanne afkomstig was van die einste Aguada São Bras (St. Blasius) waar Dias, Da Gama en ook die De Houtmanvloot in 1595 aanvanklik aan wal gegaan het.

23 Desember se inskrywing is die eerste aanduiding van 'n grootskaalse verandering wat intree en verklaar soos volg: “Hebbende niet een Saldanhar, met off sonder vee, desen dagh omtrent 't fort vernomen”, terwyl die bemanning wat naby die Sourrivier gehengel het, gerapporteer het dat hulle die Saldanha-Khoi-Khoi “met duijsende beesten ende schapen sien van haer plaetse aff t' landwaert in vertrecken” (Bosman & Thom 1952: 105).

Hoewel Van Riebeeck nooit aangedui het dat hy regtig tevrede was met die aanwas van die VOC se Kaapse veestapel nie, meld sy inskrywing van 23 Desember (klaarblyklik deur hom beskou as 'n aanduiding dat die einde van die Saldanha-Khoi-Khoi se seisoenale besoek aan Tafelbaai begin) dat die VOC-stapel uit altesaam 89 beeste en 284 skape bestaan het. Met voortgesette ruilhandel tydens die oorblywende dae van 1652 het dit toe aangegroei tot 97 beeste en 330 skape, 'n redelike aanwas in

vergeleke met die een maer bees, 'n kalf en 'n paar skape van twee maande tevore (Bosman & Thom 1952: 105).

Wat ook voorop kom staan in inskrywings van die laaste klompie dae van 1652 rondom Van Riebeeck se verhouding met Herrij, was die reaksie van die Saldanha-Khoi-Khoi toe daar in die afwesigheid van Herrij direk met hulle onderhandel is.

Volgens die inskrywing vir 24 Desember, het 'n groep onder bevel van boekhouer Van Helm, 'n waarnemende sersant en ses musketiers ongeveer twee tot drie myl van die fort gegaan om eerstens vas te stel hoeveel Saldanha-Khoi-Khoi daar nog in die omgewing was en ook om te bepaal of hulle nie “liever daer [by hul woonplek] als bij't fort met ons soudens willen handelen” (Bosman & Thom 1952: 106).

Toe die groep Nederlanders die Saldanha-Khoi-Khoi aanvanklik genader het, het hulle vreesbevange voorgekom en hulle beeste in die rigting van hul riethutte teen die berghang aangedryf. Dit het gelyk of die oorgrote meerderheid Saldanha-Khoi-Khoi reeds getrek het; tog was daar nog minstens 70 to 80 mans vrouens en kinders en ongeveer 40 weerbare manne en 700 tot 800 beeste en 1500 skape in die omgewing. Na daar net vriendelikheid teenoor hulle getoon is en daar tabak as geskenke oorhandig is, het sommige van hulle die patrollie na die fort terug vergesel en is een bees en vyf skape verruil.

Dit het vir Van Helm en die patrollie gelyk asof die Saldanha-Khoi-Khoi ewe skielik die Nederlanders meer vrees as tevore. Ofskoon hulle dikwels in die verlede uit vrye wil met hul vee na die fort gekom het, en selfs na binne gekom en gesellig verkeer het, was hulle skielik “meerder g'inclineert hebben geschenen om daer in't bos bij haer huisjen met ons te handelen als hier voort 't fort, de redenen waerom cunnen niet wel raden”. (Bosman & Thom 1952: 106).

Die enigste gevolgtrekking was dat hulle “ten ware door Herrij naderhant vervaert¹⁰⁵ gemaect waren. Ende dit mercken wij van Herrij dat hij d'Engelsen meer schijnt toegedaen te wesen als ons” (Bosman & Thom 1952: 106).

¹⁰⁵ 'n Verouderde vorm van 'vervaard', verskrik, bevrees, angstig. Van Dale 1976. s.v. vervaard'

11.2.4 Probleme met betrekking tot die inwoners van die Kaap se interaksie met die Engelse.

Volgens die inskrywing op 21 Desember word die gevolgtrekking dat die Saldanha-Khoi-Khoi nie meer koper benodig nie, versterk toe een van die besoekende Saldanha-Khoi-Khoi hoofmanne op gebruikelike wyse in die fort getrakteer is en koper gewys is wat vir beste geruil kan word. Ofskoon daar meer koper as gewoonlik aangebied is, het dit ook nie die gewenste uitwerking gehad nie en die hoofman se reaksie het getuig van 'n gebrek aan belangstelling aangesien hy meer geïnteresseerd was in die verwagte koms van Engelse vlote.

Volgens die *Daghregister*-inskrywing van 24 Desember 1652

mercken wij van Herrij dat hij d' Engelsen meer schijnt toegedaen te wesen als ons, doordien der veeltijts de mont vol heeft, ende daeromme de Saldanhars wel mochten geraden hebben haer vee tot derselver comste op te houden, alsoo ons al pertinent te beduiden weet tegen wat tijt hij gissingh maect d' Engelsse uijt India hier comen sullen (Bosman & Thom 1952: 106).

Van Riebeeck was van mening dat weens Herrij se trou aan die Engelse en in afwagting van hul verwagte koms, hy die Saldanha-Khoi-Khoi aangehits het om nie meer met die Nederlanders handel te dryf nie. Onsekerheid oor die Nederlanders en die fort se vermoë om die Engelse te verhoed om handel te dryf, was selfs 'n groter probleem vir Van Riebeeck en boonop was dit verder ook afhanklik van tydige kennisname deur die VOC- bewindhebbers dat daar opgetree moet word (Bosman & Thom 1952: 105).

Ten opsigte die moontlike probleme met die Engelse, was die afwesigheid van Engelse skepe in Tafelbaai sedert die aankoms van Van Riebeeck in April 1652, nes die afwesigheid van VOC-skepe, 'n ongewone verskynsel. Die aankoms van die VOC-galjoot¹⁰⁶ *Swarte Vos* op 18 Januarie 1653 in Tafelbaai met nuus van 'n oorlog tussen

¹⁰⁶ 'n Sewentiende eeuse platbodem skip, twee tot drie maste, waarvan die diepgang dit ideaal maak vir gebruik in vlak water. Van Dale, 1976.s.v.galjoot

Nederland en Cromwell se nuwe Engelse parlementêre regering, wat in Mei 1652 begin het, het hiervoor 'n verduideliking verskaf.

Heel ongewoon, maar verstaanbaar weens die oorlog, het die *Swarte Vos* wat reeds op 4 September 1652 uit Texel vertrek het, eers Suid-Amerika toe gevaar met boodskappe vir die Nederlandse WIC-vesting in Pernambuco¹⁰⁷, en toe na Tafelbaai. Na die *Swarte Vos* se aankoms, het Van Riebeeck en die Raad besluit om die *Swarte Vos* in die Kaap te hou en eerder die *Goede Hoop* met sy goed-uitgeruste bemanning onder bevel van skipper Simon Turver, met instruksies en briewe van Nederland na Batavia te stuur (Bosman & Thom 1952: 120).

Met betrekking tot beskikbaarheid van skepe vir handel het die betrokke seeoorlog tussen Engeland en Nederland 'n beduidende rol gespeel, want die massiewe seeslae het nie net meer as 200 skepe aan kante geëis nie, maar die gevolge daarvan was verder 'n enorme verliese aan lewens (Shorto 2005: 247).

Aangesien die oorlog teen Engeland reeds in Mei 1652 verklaar was, sou goedkeuring van die Here XVII om teen moontlike Engelse handel in Tafelbaai op te tree, irrelevant wees en sou dit eers weer te sprake kom na 'n vrede gesluit is (Thom 1952: 138). Benewens 'n enkele buitgemaakte Engelse skip, die *Merchant*, (*Coopman*) wat later *Caepvogel* herdoop is, en saam met VOC-skepe in Julie 1654 in Tafelbaai aangedoen het, het daar vanaf die aankoms in April 1652 tot Desember 1654 nie 'n enkele Engelse skip in Tafelbaai aangedoen nie (Bosman & Thom 1952: 237).

Die VOC se eie tekort aan proviand in Tafelbaai sou vervaag in vergeleke met die hongersnood wat in Nederland geheers het as gevolg van die Engelse blokkade van Nederlandse hawens. Die invoer van koring en rog vanaf die Baltiese lande is verhoed en eers na die Seeslag van Scheveningen in Augustus 1653 is die invoer van graansoorte hervat.

Volgens Böeseken het die koms van 'n Engelse skip, die *East India Merchant*, op 19 Desember 1654 met 'n ope brief van die Here XVII, die eerste nuus gebring oor

¹⁰⁷ Nie lank na die vertrek van die *Swarte Vos* vanaf Pernambuco na die Kaap nie het die Portugese admiraal Dom Jeronimo de Ataida met sy vloot voor Recife verskyn en die WIC gedwing om die Nederlandse beset te be-eindig (Den Heijer 2002: 53).

die Vrede van Westminster wat op 5 April 1654 geteken is. Dit was dan ook die eerste Engelse skip wat in meer as twee jaar in die Kaap aangedoen het (1974: 104).

Van Riebeeck kon op daardie tydstip net gedeeltelik gestand gedoen aan die gees van die vredesverdrag en slegs groente en water, maar geen vars vleis nie, is aan kaptein Newport van die *East India Merchant* voorsien. Hoewel Newport en sy offisiere en Van Riebeeck en sy amptenare mekaar met hoflikheid en gasvryheid oor en weer trakteer het en geskenke verruil het, was enige moontlikheid om vars vleis deur handel of jag te bekom in die kiem gesmoor deur 'n verbod op enige jag of ruilhandel met die inwoners (Böeseken 1974: 104).

Hierdie inbreuk op die Khoi-Khoi-inwoners se tradisionele onbelemmerde ruilhandel met alle verbygaande skepe het getuig van 'n besondere inmenging in die lewens van die inwoners, en al was dit nie noodwendig strydig met die VOC se prosedures nie, is dit die bepaling van wat die inwoners mag of nie mag doen wat meer met koloniserings vereenselwig word as met die blote bedryf van 'n verversingspos.

In dié verband verskaf Dan Sleight in die gedig *April 1660* 'n pittige skets van die verhouding tussen Van Riebeeck en Herrij. Die problematiese verhouding tussen Van Riebeeck en Herrij is toe ook nooit werklik opgelos en is vir die duur van Van Riebeeck se ampstermyn aan die Kaap gekenmerk deur hul periodieke onmin of samewerking. Terselfdertyd het dit egter Herrij en sy mense se onbelemmerde toegang tot hul eie grondgebied beperk – die eerste tekens van politieke besluitneming wat vir bykans 350 jaar die Suid-Afrikaanse landskap sou kenmerk.

April 1660

(Small comfort for Small)

Noudat die tyd sy stert wil byt
 herkou ons die informasie:
 Die Herrie was 'n hippie, ja,
 maar P.M. van sy nasie;
 vuil, bebaard, kalbaskitaar
 (dalk boom gerook ook in sy krot).
 Tog op 'n dag wys hy vir Jan

hy is ook patriot,
 toe raak die kommandeur verkramp
 en begin om berg tot strand,
 'n ding te doen wat nou nog staan:
 'n willamannelaan te plant.

Bitter hoog het hy gegroei,
 die herrie haal wie hom wil snoei. (Sleigh 1971: 27)

11.2.5 'n Alternatiewe perspektief van die Saldanha-Khoi-Khoi.

Vanuit die perspektief van 'n koloniale-diskoers sou 'n VOC-beleid van 'verdeel en heers' verwag kon word, en tog is Herrij se voorstelle van selfverryking ten koste van die Vismanne met omsigtigheid deur Van Riebeeck beskou. Terselfdertyd was Van Riebeeck ook besig met sy eie berekende bespiegeling oor hoe om meer beeste vir die Kompanjie te bekom.

Nieteenstaande hierdie "oorwegings" het die *Daghregister*-inskrywings bo en behalwe die daaglikse ruiltransaksies weinig tekens van enige ander interaksie weerspieël. Tog is daar enkele voorbeelde wat heel onverwags insae bied in uitings van menslikheid en bedagsaamheid, al sou dit vanuit 'n siniese perspektief beskou kan word as eenvoudige manipulerings om ruilhandel te bevorder.

Die twee boekhouders, Van den Helm en Verburgh, vergesel deur die gebruiklike gewapende musketiers en met 'n voorraad negosieware, het van tyd tot die gebied om die Fort verken op soek na nuwe aankomelinge om mee handel te dryf. Volgens die *Daghregister*-inskrywing van 22 November, is daar ongeveer 1½ myl (elf kilometer) van die Fort afgekom op 'n Saldanha-Khoi-Khoi-nedersetting.

Hulle is deur die

oversten ofte Capteijn seer fatsoenlijck wirde willecom geheeten, ende alomme geleijt om den rijkdom van sijner huijsen, 15 in 't getal wesende, nevens desselffs beesten en schapen (wel 15 à 1600 bij den anderen hebbende) te thoonen; na 't welcke hun in sijn huijs van matten (seer fraaij ende redelijck groot gemaect) liet comen nedersitten ende, eenige vrouwen laten melcken hebbende, met melck

minnelijck ende vrundelijck onthaelden. D'onsen hadden oock een tinne commeken met genemen om melck uijt te drincken, daer den Capiteijn ofte oversten ende sijn vrouw mede uijt begeerde, ende toegelaten wierden, te drincken (Bosman & Thom 1952: 87)

Hoewel Van den Helm en sy groep die tradisionele tabak aan die gasvrye Saldanha-Khoi-Khoi-kaptein geskenk het om toekomstige ruilhandel aan te moedig, getuig hul representering van die Saldanha-Khoi-Khoi die bestaan van 'n ontvanklike sosiale interaksie, en verskaf die representering van fisiese omstandighede in hierdie geval weinig wat as onaanvaarbaar 'anders' beskryf kan word.

Tydens 'n besoek deur twee Saldanha-Khoi-Khoi-kapteins aan die Fort op 6 Desember, het hulle gevra of hulle die binnekant van die huis in die Fort kon sien en dit is toegestaan. Hulle het klaarblyklik die vriendskaplikheid en gasvryheid waardeer en het gevra of hul vrouens die volgende dag die binnekant van die huis mag sien. Die betrokke groep is beskryf as “van herten als uijterlick seer minsaem”.

In gevalle waar van die VOC-kudde weggeloop het, was die Saldanha-Khoi-Khoi gou om die diere teen vergoeding van “1 duimje lengthe taback” terug te bring, maar in gevalle waar die vee na ruilhandel weggeloop het, was hulle besonder tegemoetkomend en het die koper wat hulle in ruil ontvang het teruggegee “tot sij't beest selffs in onse weijde gebrachet hebben”. Dit was net hiervolgensnodig dat die Nederlanders teenoor die Saldaniërs “minnelijk, vrundelijck, resolut¹⁰⁸, ende blijgelatigh¹⁰⁹ bejegt sijn” wat maklik gedaan is en niks kos nie (Bosman & Thom 1952: 94).

Volgens die inskrywing van 7 Desember het “ons een jongh osjen uijt de wei gelopen, heel uijt gesicht, ende onder de Saldanhars beesten geraeckt, welckers Captijn naedat wij 't al deurgeschreven¹¹⁰ hadden, ons 'tselve wederom bracht” (Bosman & Thom, 1952: 95). Die Saldanha-Khoi-Khoi-kaptein wat die Kompanjie-os terug-

¹⁰⁸ Rojaal, (Voetnota Bosman & Thom, 1952: 94).

¹⁰⁹ Met 'n bly gesig., (Voetnota Bosman & Thom, 1952: 94).

¹¹⁰ Afgeskryf of 'verlore' beskou. (Voetnota Bosman & Thom, 1952: 95).

gebring het, is toe rojaal getrakteer uit waardering en vergoeding vir sy moeite en buurmanskap.

Op 15 Desember het 'n Saldanha-Khoi-Khoi “een platjen koper ontstolen, ‘twelelcke een van de soldaten siende, hem eer wij’t sagen, bij der hant greep, waardoor een heele ontroeringe rees, ende al de Saldanhars de vlucht namen”(Bosman & Thom 1952: 100). Herrij is gevra om die vluggende Saldanha-Khoi-Khoi terug te roep waarna daar weer met ruilhandel voortgesit is.

Weens die onrustigheid en ten spyte van die verduideliking, het die Saldanha Khoi-Khoi begin om hul vee weg te dryf. Van die soldate het drie-stuks vee wat deur een van die Saldanha-Khoi-Khoi aangedryf is, aangesien as Kompanjie-vee. Toe die soldate die vee probeer onderskep het, het hulle bewus geraak van hul fout, maar die Saldanha-Khoi-Khoi het reeds op die vlug geslaan teen die berg uit en al hul vee gelos.

Nadat daar met behulp van Herrij na hulle geroep is dat hulle moet terugkom, is daar verduidelik dat die vermelde drie beeste verkeerdelik aangesien is as Kompanjie-beeste en dat die Kompanjie “haer beesten niet begeerden, maer vrunddelijck versochten ons tegen koper verhandelen; waerop datelijck een nieuwe vruntschap ontstont” (Bosman & Thom 1952: 100).

Na die dag se gebeure het die kaptein van die vermelde groep Saldanha-Khoi-Khoi daardie aand na die Fort gekom, en is hy getrakteer en van hul “goede intentie met haer te verstaen gaven, ende dat de minste genegenheijt hadden om haer eenige schade, maer alle vruntschap te doen van de werelt, ende met haer in minne broederlijck te handelen” (Bosman & Thom 1952: 101).

Met sulke prysenswaardige maar steeds winsgedrewe doelstellings, sou 'n sinikus seker geoorloof wees om die opregtheid daarvan te bevraagteken. Dit het ook eenvoudig net gesonde verstand, maar geen besondere sakevernuf vereis nie om te besef dat dit glad nie sinvol sou wees om in terme van hul voortbestaan aan die Kaap enigsins anders op te tree nie. Verhoudinge sou voortdurend kwetsbaar bly en al was die VOC-amptenary en enkele ‘burgerlikes’ se veiligheid nie noodwendig in gedrang nie, kan daar van die talle verwysings na veiligheid afgelei word, dat hulle gevoel het dat hul veiligheid ook nie gewaarborg was nie.

11.3 Kontakte met kusunwoners tydens enkele Weskus-verkenningsvaarte op die VOC-jag *Goede Hoop*.

Die skepe wat Van Riebeeck en sy VOC-amptenary in 1652 na die Kaap vervoer het, en wat in die Kaap sou vertoef en bystand verleen so lank hy dit nodig geag het, is die een na die ander toestemming gegee om na Batavia te vertrek.

Die *Walvis* was die eerste, op 16 Mei, terwyl die *Drommedaris* eers op 28 Mei, as gevolg van teenwinde na 'n gesukkel en met behulp van roeiers op die twee sloepe, van sy ankerplek in Tafelbaai kon vertrek.

Skipper Simon Turver en sy bemanning op die jag *Goede Hoop* sou tot 23 Januarie 1653 in Tafelbaai vertoef. Tydens die *Goede Hoop* se lang verblyf het hulle nie net bystand aan die vesting en sy bewoners verleen nie, maar kort vaarte in Tafelbaai na Robben- en Dasseneiland onderneem en ook dieptepeilings van Tafelbaai gedoen (Sleigh 2004: 411). Verder is skipper Simon Turver ook aangesê om kusverkenningsvaarte na Hout-, Saldanha- en St. Helena-baai te onderneem. Buiten die verkenning van die gebied, was 'n besoek aan die Saldanha-Khoi-Khoi se tuiste van uiterste belang in terme van hul rol as die Nederlanders se belangrikste voorsiener van vleis.

Dit was ook belangrik dat daar tydens die besoek kontak met die Saldanha-Khoi-Khoi gemaak kon word sonder die inmenging van Herrij, veral in die lig van sekere voorbehoude oor die moontlike manipulerende rol wat hy kon speel.

Tydens die eerste vaart van die *Goede Hoop* is ook afgekom op 'n skynbaar florerende Franse robbejagbedryf, en het die aandag voorlopig verskuif na die robbe en die Franse.¹¹¹

Drie dagboekgedeeltes van die *Goede Hoop* se vaarte het behoue gebly.

¹¹¹ Saldanha-baai en die omliggende Weskus-eilande is gereeld deur Franse robbejagters besoek (De Kock 1953: 48).

11.3.1 Die dagboekinskrywings van skipper Simon Turver tydens die eerste eerste vaart, 21 Oktober tot 14 November 1652.

Na die vertrek uit Tafelbaai was daar 'n kort besoek aan Dasseneiland voordat die *Goede Hoop* na 'n vaart van 16 Nederlandse/Duitse myl (89 kilometer), op 23 Oktober in Saldanha-baai anker laat sak het.

Hoewel daar reeds die vorige dag rook aan land opgemerk is, is daar eers op 25 Oktober aan wal gegaan, na die gebruikelike twee kanonskote gevuur is om die inwoners se aandag te trek. Dit is opmerklik dat van die fisiese kenmerke wat deur sommige representeerdere as kenmerkend van die Tafelbaai-omgewing beskou is, hier aan Saldanha-baai toegeskryf word. Die land “bevond ick heel dor, ... ,was bewassen met scharpe ruijghte, santgront dat het scheen offer geen menschen conden leven die dorheijt van 't lant om dese baij” (Bosman & Thom 1952: 386).

Die volgende dag, 26 Oktober, het ongeveer twintig inwoners op die strand oorkant die *Goede Hoop* verskyn en 'n boot met gewapende bemanning is met 'n voorraad tabak en koper strand toe gestuur. Die inwoners het net volstruiseierdoppe en skilpaaie gehad om te ruil. Twee van die inwoners is toe na die *Goede Hoop* gebring en getrakteer terwyl twee bemanningslede in goeie trou in hul plek op die strand agtergebly het. Na die twee inwoners teruggeneem is strand toe, is daar aangedui dat hulle weer moet kom, hopelik met meer gesogte items.

Die inwoners het toe ook weer op 27 Oktober die bemanning op die *Goede Hoop* geroep en met Van Riebeeck se woorde in gedagte dat die Portugese soms selfs goud, amber en olifanttande verruil het, is daar met groot verwagtinge strand toe geroei net om dieselfde skilpaaie en volstruiseierdoppe aangebied te word (Bosman & Thom 1952: 387).

Hoewel daar in Turver se dagboek geen melding gemaak is oor hoe daar met die inwoners gekommunikeer is nie, het daar wel 'n verwysing daarna verskyn in die *Daghregister*-inskrywing van 14 November oor die terugkeer van die *Goede Hoop*. Daar word gemeld dat daar kommunikasie geskied het met behulp van Engels en Frans: die Nederlanders is deur middel van “gebroocken Francen en Engelse woorden te

verstaen gegeven dat eenige dagen te landewaert in mosten gaen omhaer mackers advertentie te doen van ‘t schip’ (Bosman & Thom 1952: 84).

Op 28 Oktober het die landingsgeselskap, elke bemanningslid gewapen met ’n musket en sabel, onder bevel van die stuurman en die boekhouer op ’n boot met ’n klein kanon in die baai opgevaar, maar hulle het daardie dag slegs ’n enkele inwoner gewaar. Die bemanning het in die boot oornag en op 29 Oktober na die *Goede Hoop* teruggevaar.

Daar is geen verdere inwoners tydens die vier myl (22 kilometer) vaart in Saldanha-baai gewaar nie, maar ’n varswater-drinkplek is gevind waar vars beesmis en vertrapte grond aangedui het dat dit wel onlangs gebruik is.

Laat in die middag het die inwoners weer met nog ongevraagde volstruiseierdoppe en skilpaaie opgedaag.

Weens stormwinde is daar eers op 1 November op die oorkantste strand aan wal gegaan op die plek waar die drie inwoners vroeër aangedui het dat hulle vee sal bring. ’n Berg (heuvel) is bestyg waarvandaan Tafelberg en Tafelbaai sigbaar was, maar daar was geen teken van enige beeste of inwoners in die omgewing nie (Bosman & Thom 1952: 388).

Toe die bemanning op die *Goede Hoop* weer op 2 November van die strand af geroep is, het die landinggeselskap twee jong pas-gejagte rietbokke van die Strandlopers geruil vir koperdraad; op 3 November was daar uiteindelik nege inwoners met twee skape, volstruiseierdoppe en vere, en is die stuurman en boekhouders weer wal toe gestuur. Die eierdoppe en vere is toe vir tabak verruil, maar “ die schapen bleven ongeruijlt, alsoo sij daer wat veel wilde voor hebben” (Bosman & Thom 1952: 389).

Toe daar op 4 November ’n groep van veertien tot vyftien inwoners opgemerk is, het die boekhouer uiteindelik daarin geslaag om die skape vir twee stukke plaatkoper te verruil en daar is besluit om die twee skape tydens die terugvaart op Dasseneiland te los.

Daar het geen verdere kontak met die inwoners in Saldanha-baai plaasgevind nie en die vaart is voortgesit na St. Helena-baai. Weens die deining en die rotse is daar slegs eenmaal geslaag is om aan wal te gaan. As gevolg van die toestand van die

Goede Hoop se ankertoue en met min beskutting teen die noordelike winde, is daar nie langer vertoef nie; op 11 November is die vaart terug Tafelbaai toe aangepak (Bosman & Thom 1952: 390).

Onderweg is “een fraije ladinge van 2700 stux extrordinaire schoone, wel gedrooghde, robbenvellen” wat deur Franse robjagters op Elizabetheland (Dasseneiland) agtergelaat is, gekonfiskeer, terwyl ’n verdere stuk of vyftien robbe ook doodgeslaan en saamgeneem is. Op 14 November het die *Goede Hoop* weer in Tafelbaai anker laat sak (Bosman & Thom 1952: 83).

11.3.2 Die dagboekinskrywings van waarnemende boekhouer Fredrick Verburgh tydens die eerste vaart.

Fredrick Verburgh, die waarnemende boekhouer, was een van die verstekeling op die terugkerende VOC-skip, die *Salamander*, wat op 18 April 1652 in die Kaap aan wal gesit is. Sy onbesonne daad ten spyt, is hy baie positief deur Van Riebeeck tot die voordeel van die VOC aan die Kaap aangewend. Daar bestaan geen beduidende feitelike of chronologiese verskille tussen die Verburgh- en Turver-weergawes nie, maar Verburgh het die voordeel gehad dat hy self aan die ruilhandel en kontakte aan wal deelgeneem het en Turver sou van sy stuurman en Verburgh se rapporte afhanklik gewees het.

Die waarde van Verburgh se verskeie kontakte met die inwoners, en sy ruilhandelondervinding in Tafelbaai, is in sy waarnemings en gevolgtrekkinge te bespeur.

Reeds toe daar op 26 Oktober die eerste kontak gemaak is, het Verburgh met betrekking tot die inwoners gemeld dat die gewapende landingsgeselskap “dese brutale menschen weijnigh vertrouwen mach”. Aangesien die doel van die besoek was om direk met die Saldanha-Khoi-Khoi kontak te gaan maak, het Verburgh by die eerste oogopslag bygevoeg dat hulle nie Saldanha-Khoi-Khoi is nie en hy “vertrouden vastelijck het Strantlopers te wesen, want se geen beesten, schapen noch oliphants-tanden hadden” (Bosman & Thom 1952: 395).

Soos afgelei kan word van die “blafgeluide” wat die inwoners gemaak het en die geslaan met stokke, wou hulle na een van die eilande in die baai vervoer word, sodat hulle ‘hercas’ (robbe) kon jag “omme met het vleijs haer holle buijcken (daerinne, so se wesen, weinjnigh hadden) op te vullen; dat in der daet soo was, want se allen seer mager ende schrael waren” (Bosman & Thom 1952: 396).

Dit is moeilik om te bepaal of Herrij se Strandlopers so ver noord van Tafelbaai aangetref sou word, maar David de Vries se 1627-vertelling oor sy besoek aan Tafelbaai verwys tog na ’n Strandloper se relaas oor hul tragiese beesstrooptog na Saldanha. Aangesien die Saldanha-Khoi-Khoi die Strandlopers in getalle oortref het en dus moeilik verslaan sou kon word, was dit moontlik ’n ou taktiek om juis as die meerderheid Saldanha-Khoi-Khoi met hul beeste na Tafelbaai trek, te gaan kyk of daar nie dalk oorblywende swak-opgepaste vee in die omgewing van Saldanha was nie (sien hoofstuk 10.6).

Met betrekking tot die Strandloper-tipe inwoners wat herhaaldelik volstruiseiers en skilpaaie wou ruil, meld Verburgh op 27 Oktober dat daar dié keer onder die Strandlopers ook ’n paar swanger vrouens teenwoordig was.

Aan die anderkant van die baai, waar daar tydens die verkenningsvaart ’n drinkplek vir vee en ook betreklik vars beesmis in die nabyheid opgemerk is, is ook later ’n veekraal gevind, wat in “groene tijt” heel goeie weiveld kon gewees het, maar “ende nu te machtige dor is, soodat se sonder twijffel van hier naer de Caep verreijsijn” (Bosman & Thom 1952: 397).

Daar is ook later daardie selfde dag afgekom op inwoners, deur Verburgh uitgeken as Saldanha-Khoi-Khoi wat nog nie na Tafelbaai vertrek het nie. In teenstelling met die uitgeteerde Strandlopers kon hy sien dat hulle “vette, gladde ende cloecke carels waren, daerbij minnelijck, oock beter costen verstaen als de Strantlopers” (Bosman & Thom 1952: 398).

Die ongelyksoortige aard en voorkoms van die twee groepe inwoners wat skynbaar dieselfde gebied bewoon het, was vir Verburgh opvallend. Hierdie geleentheid is dan ook een van die weinige kere dat Strandlopers, of ten minste

inwoners wat soos hulle lyk en optree, direk vergelyk is met die meer “welvarende” inwoners, wat vermoedelik Saldanha-Khoi-Khoi was (Bosman & Thom 1952: 399).

Die aandag wat Verburgh gevestig het op die oënskynlike verskil tussen die twee groepe inwoners in Saldanha-baai is besonder relevant en stem ook ooreen met die verskil tussen die Strandlopers van Tafelbaai en die besoekende Saldanha-Khoi-Khoi. Volgens Sleigh was die “Cochoquas” (soos die Saldanha-Khoi-Khoi mettertyd deur Van Riebeeck na verwys is) in 1652 die enigste Khoi-Khoi in die Saldanha-omgewing, terwyl die “Grigriquas”, wat ook vee besit het, verder noord anderkant die Breërivier gewoon het.

Die groep wat herhaaldelik volstruiseiers en skilpaaie vir tabak wou verruil het, en hulle af en toe gewend het tot robbejag, en wat deur Verburgh as Strandlopers geïdentifiseer is, stem inderdaad ooreen met Sleigh se beskrywing van Koina (2004: Voorwoord). Herrij die Strandloper in Tafelbaai het trouens in sy eie gebroke Engels tydens die eerste ontmoeting met Van Riebeeck op 7 April 1652 te kenne gegee het dat “sij maer vissers waren, ende de beesten door die van Saldania altijd gebracht wierden” (Bosman & Thom 1652: 24).

11.3.3 Die dagboekinskrywings van Verburgh tydens die tweede vaart, 2 Desember tot 15 Januarie 1653.

Op 26 November het die raad besluit dat die *Goede Hoop* ’n tweede vaart na Saldanha moes onderneem en dat hulle so gou moontlik sou vertrek. Die teenwoordigheid van Franse robbejagters was ’n belangrike dryfveer vir die tweede vaart, en kontak met Saldanha-Khoi-Khoi was nie ter sake nie, aangesien hulle toe nog steeds in die Tafelbaai-omgewing was.

Volgens die *Daghregister* was die bemanning van die *Goede Hoop* vanaf die vertrek op 2 Desember tot die terugkeer op 16 Januarie so te sê uitsluitlik gemoeid met robbevangs vanaf Dasseneiland tot in Saldanha-baai. Toe die Nederlanders op 15 Desember wel deur ’n groep ‘Strandlopers’ genader is, het hulle nie vee van die inwoners probeer verkry nie, maar gevra of hulle nie saam na die ‘robbe-eiland’ wou

kom om aan die robbejag deel te neem om vleis vir hulself te kry nie, “maer verstaen geen werck daertoe te willen doen” (Bosman & Thom 1952: 407).

Tydens die *Goede Hoop* se vorige besoek aan Saldanha het die ‘Strandlopers’ juis die besoekers gevra om hulle na die ‘robbe-eiland’ in Saldanha-baai te neem sodat hulle self robbevleis kon kry om te eet (Bosman & Thom 1952: 396).

Daar het toe net een ruilhandelgeleentheid met die Strandlopers plaasgevind. Op 18 Desember is 25 verskillende groottes seekoeitande vir tabak verruil. Na die terugkoms in Tafelbaai op 16 Januarie 1653, is skipper Simon Turver en die bemanning van die *Goede Hoop* aangesê om gereed te maak om na Batavia te vertrek.

11.4 Die onsuksesvolle oorlandse tog van Jan Blanx en sy mede-drosters, 24 September tot 3 Oktober 1652.

Dit is onseker of die gemiddelde matroos of soldaat werklik voorberei was vir die ses maande se hande- en konstruksiewerk aan die Fort. Dat die konstruksiewerk steeds in die gure, koue omstandighede geskied het terwyl die bemanning met karige rantsoene tevrede moes wees, sou ook dui op ’n opset waarin nie ’n sweem weerbarstigheid of weerstemmigheid geduld is nie.

Die eerste drostery het plaasgevind na die konstruksie van die Fort reeds gevorderd was, en die drosters moontlik meer tyd gehad het om te tob oor hul omstandighede. Die onbesonne poging om langs die kus vanaf Tafelbaai na “Mosambique” te probeer stap, kan waarskynlik net aan wanhoop toegeskryf word.

Jan Blanx, Jan Verdonck, Willem Huitjens en Gerrit Dircksen het die tog aangepak, gewapen met drie pistole en vier sabels, ’n voorraad beskuit en vis, en vergesel deur ’n hond.

Volgens Blanx se dagboek en hul getuienis tydens die ondervraging na hul terugkeer, het hulle aanvanklik oorland, en toe langs die Valsbaaikus noordoos in die rigting van Kaap Agulhas altesaam 135 kilometer afgelê. Hulle het tydens die tog op geen inwoners afgekom nie. Hul getroue hond is deur ’n ystervark gekwes, en hulle moes self die aftog blaas na hul eie kortstondige kontak met twee volstruise.

Die landreisfase van hulle tog sluit ook 'n noue ontkoming van twee stormende renosters in, 'n insident waartydens Verdonck sy hoed en sy sabel verloor het. Die groep het daarna besluit om eerder die veiligheid van die strand op te soek en hul tog daarlangs voortgesit (Bosman & Thom 1952: 67-68).

Volgens Thom is die beskrywing van die berge wat hul tog langs die kus versper het en waarteen die meerderheid geweier het om verder uit te klouter, heelwaarskynlik die Hottentots-Hollandberge in Gordonsbaai. Hulle sou dus hoogstens 56 kilometer afgelê het, en nie 135 kilometer soos aangevoer nie (1952: 69).

Wat van belang is vir hierdie studie, is die feit dat hulle tydens die noordoostelike tog op geen inwoners afgekom het nie. Hierdie afwesigheid van enige ander inwoners tussen Tafelbaai en die voetheuwels van wat vermoedelik die Hottentots-Hollandberge was, bevestig dan ook nie net Herrij se beskrywing aan Van Riebeeck oor die verspreiding van die inwoners in die omgewing van Tafelbaai nie, maar ook dat die Vismanne van Mosselbaai op daardie tydstip nog nie die skiereiland bereik het nie (Bosman & Thom 1952: 81-82).

Dit was heel toevallig dat een van die terugkerende drosters wat deur die ander vooruitgestuur is, op die middag van 3 Oktober sy verskyning naby die monding van Soute-rivier gemaak het, juis toe 'n gewapende patrollie daar aangekom het. Die patrollie is uitgestuur omdat 'n werkgroep wat vroeër daardie dag in die sloep gestuur is om dekgras te versamel, onder die indruk was dat hulle in gevaar verkeer.

Die gewapende patrollie het toe nie net op die terugkerende droster afgekom nie, maar ook vasgestel dat die 'aanvallers' inderdaad

8 wijven van de bij ons hier woonende Ottentoos te wesen; welcke daer enighe worteltjens tot hun voetsel uijt de aerde groeven ende d' onse siende, al dansende na haer waren toegelopen tot betooninge van vruntschap ende om wat tabacq off broot te versoecken (Bosman & Thom 1952: 66).

HOOFSTUK 12

'N REGISTER VAN TAALGEBRUIK IN DIE BESKRYWING VAN DIE KUSBEWONERS VAN SUID-AFRIKA

Die fokus van die register van taalgebruik in representasies met betrekking tot die Nederlanders se beskrywing van kontakstudies met kusbewoners, is gerig op die aard van die taalgebruik vir soverre dit oor die tydperk van die studie konsekwent gebly het, en ook waar die aard verander het.

Deur die naasmekaarstelling van die aanvanklike representasies in 1595 en dié in 1652, kan daar ook bepaal word in hoe 'n mate die representasies oor die verloop van 57 jaar verander het.

Die aspekte van die representasies waarop daar gefokus sal word, is bepaal deur wat tydens kontakstudies waargeneem en uitgebeeld is en behels kleding, voorkoms insluitend liggaamsbou, gelaatstrekke, hare, versierings, verwysings na persoonlike higiëne, karaktereienskappe, kulturele en fisiese vaardighede, taal en kommunikasie, behuising, eetgewoontes en verder algemene opmerkings.

Hedendaagse lesers van hierdie tekste moet steeds in gedagte hou dat in die geskrewe representasies die maatstaf altyd dié van die optekenaars van destyds was. Die beskrywing deur die Nederlanders van vreemde mense wat hulle aan die kus van Suider-Afrika vir die eerste keer ontmoet, sal steeds vergelykend wees van die “ons” met “hulle”. Vooroordeel is verstaanbaar, in ieder geval aan die begin. En dat dit in Europa maklik tot stereotipes in ander representasies deur ander aanleiding sou gee [soos die paar gravures en Willink se gedig, byvoorbeeld, illustreer] is amper onafwebdbaar.

12.1 Voorkoms en benaming.

Lodewycksz, Augustus 1595: “7 swarte mannen ghecomen” (Rouffaer & IJzerman 1915: 6).

Lodewycksz, Augustus 1595: “de Inwoonderen ons aen landt verwachtende hadden” (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Lodewycksz, Augustus 1595: bruijn ros van colour, doch d'een bruijnder dan d'ander, (Rouffaer & IJzerman 1915: 8)

Turck, Augustus 1595: "saeghen wij ombttrendt 6 mannen" (Rouffaer & IJzerman 1929a: 143)

Marien, Augustus 1595: "volck vernomen, swert van verwen, (Rouffaer & IJzerman 1929a: 108).

Davis, November 1598: "their colour is olive/blacke, blacker than the Brasillians" (Unger 1948: 42).

Van Spilbergen, Desember 1601: "sekere Negros oft Wilden," (Wieder 1933: 15).

De Vries, Julie 1627: "Een Inwoonder vande Caep verstouten hem een Ketel te nemen vande Engelsen" (Colenbrander 1911: 97).

De Chambelle, September 1645: "Ze zijn zwart van huid" (Van der Cruysse 2002: 17)

Leendert Jansz., Mei 1647: "omtrent onse Vastich zijn drije vande Inhabitanten des land verschenen" (Semmelink 1973: 16).

Leendert Jansz., Junie 1647: "strand loopers vande Inhabitante" (Semmelink 1973: 18).

Van Teijeling, middel Maart 1652: "d' Paerden die Ul. sijt inhebbende mocht vrijlijck 'aen lant setten ene den Ottento (die Engels spreekct)" (Bosman & Thom 1952: 24).

Daghregister, 8 April 1652: "Cregen desen avont oock 2 wilden aen boort" (Bosman & Thom 1952: 24).

Daghregister, 10 April 1652: "9 off 10 wilden van Saldania aen, tegens dewelcke haer de Strantlopers ... in defentie stelden" (Bosman & Thom 1952: 27).

Daghregister, 9 Oktober 1652: "Savonts waren eenighe Saldanische Hottentoes bij't fort gecomen" (Bosman & Thom 1952: 70).

Daghregister, 9 Oktober 1652: "Dese 2 Saldaniërs waren veel cloecker ende frisser mannen als de Strantlopers" (Bosman & Thom 1952: 71).

Dat daar nooit eenstemmigheid bereik is oor die werklike velkleur van die kusunwoners van Suid-Afrika nie, kan afgelei word van die aanvanklike kleurskakerings waarna verwys is; swart, bruin ros, bruiner, en olyf-swart. Na 1598 is daar in die latere representerings glad nie meer na velkleur verwys nie. Dit wil voorkom of die feit dat

die inwoners anderskleurig was, as 'n gegewe aanvaar is, en daar nie meer daarna verwys is nie. Die mees algemene benaming wat vir kusunwoners van Mossel- en Tafelbaai gebruik is, was aanvanklik 'inwoner' en 'wilde', met 'n ongewone verwysing deur Van Spilbergen na 'Negers'. Die skipbreukelinge van die *Haerlem* se verwysing na die inwoners van Tafelbaai as 'Strandlopers' is daarna deurentyd gebruik. Die gebruik van variante van 'Hottentot' verskyn eers in die brief van Van Teijeling en veel later 'n enkele verwysing na "Saldanische Hottentoots". Met die uitsondering van laasgenoemde is daar aanvanklik na die inwoners van Sadanha verwys na as 'wilden van Saldanha' en daarna eenvoudig as 'Saldaniërs'.

12.2 Liggaamsbou

Lodewycksz, Augustus 1595: "van ghedaente wat cleijnder"(Rouffaer & IJerman 1915: 8).

Montanus, Augustus 1595: "Sy zijn cort van stature maar nochtans van wel gehestelde leden" (Rouffaer & IJerman, 1929a: 6).

Franck van der Does, Augustus 1595: "zij zin klein van gedaante"(De Boer 1937: 58).

Van Spilbergen, Desember 1601: "middelbaer van statuere, teer ende mager van lichaem" (Wieder 1933: 18).

De Chambelle, September 1645: "klein van gestalte" (Van der Cruysse 2002: 17).

Daghregister, April 1652: "[Saldaniërs is] seer fraye ende fluxe mannen van bijsonderen goeden stature", (Bosman & Thom 1952: 27).

Skipper Turver in *Daghregister*, Oktober 1652: "[die Saldaniërs is] vette, gladde ende cloecke carels" (Bosman & Thom 1952: 398).

Skipper Turver in *Daghregister*, Oktober 1652: "[die Strantlopers is] allen seer mager ende schrael" (Bosman & Thom 1952: 396).

Daghregister, Oktober 1652: "Saldaniërs waren veel cloecker ende frisser mannen als de Strantlopers" (Bosman & Thom 1952: 71).

Die inwoners van Mosselbaai is ongetwyfeld 'korter' of 'kleiner' as die Nederlanders beskou, maar Montanus het wel opgemerk dat hul "welgestelde lede" het. Van Spilbergen se kommentaar in 1602 dat die inwoners van Tafelbaai van middelmatige

grootte is, is die laaste opgetekende verwysing na die lengte van die kusunwoners in die representerings.

Die Saldanha-Khoi-Khoi is herhaaldelik beskryf as, “fraye”, “fluxe” “bijsonderen goeden stature”, “vette”, “gladde” “cloecke” en “frisser” mans, amper sonder uitsondering dus in teenstelling met die Strandlopers wat as “mager” en “schrael” voorgestel word. Hierdie opvallende verskil kan moontlik toegeskryf word aan die diëte van die twee groepe, soos vroeër verduidelik is, waar die vleis-gebaseerde eetgewoontes van die Saldanha-Khoi-Khoi staan teenoor die dieet van die Strandlopers wat hoofsaaklik uit veldkos vis en skulpdiere bestaan het..

12.3 Gelaatstrekke.

Anoniem in Langenes, Augustus 1595: “Dit volck is seer mismaect ende leelijk van tronie” (Rouffaer & IJzerman 1925: 123).

Turck, Augustus 1595: “lelijkke mensschen, platte nuesen ende tanden als hondetanden” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Franck van der Does, Augustus 1595: “lelijk van aangesicht; (De Boer 1937: 58).

Van Spilbergen, Desember 1601: “seer difform van aensicht” (Wieder 1933: 18).

Dit is natuurlik moontlik dat hierdie beskrywings moontlik ook algemene voorkoms sou kon omvat, en ook so verstaan moet word. Interessant is dat die latere Europese obsessie met die groot boude van die inheemse Suid-Afrikaners (dink maar aan die hartseer-verhaal van “Saartjie Baartman”) nie in enige van hierdie representasies gestalte kry nie. Die 1929b Rouffaer & IJzerman uitgawe het daarenteen wel sonder dat daar na die aspek in enige representasies verwys is in toeligting verwys na “zoodje bruinje aapjes met hun platte gezichten en hun uitstekende achterdeelen” (1929b: 11). Wanneer hierdie verandering ingetree het, sou interessante studiemateriaal wees vir ander navorsers.

Die pejoratiewe en stereotiperende beskrywing van die voorkoms van die inwoners van Mosselbaai as mismaak en lelik, is ten opsigte van die mense rondom Tafelbaai in die geval van Van Spilbergen se besoek aan Tafelbaai in 1601 herhaal toe

hy die inwoners as “seer difform van aensich” beskryf het. Lodewycksz self het in 1595 geen verwysing gemaak na die inwoners se gelaatstrekke nie en na die Van Spilbergen- uitspraak daar nie verder na hierdie aspek verwys nie.

12.4 Versiering.

Lodewycksz, Augustus 1595: “Haer ciraet zijn arm-ringhen van elpen been ende root copen, gheslepen schelpen, oock eenighe goude ringskens aen haer vingers, Pater nosters van been ende hout diversche hackelinge op haer lijf brandende ghenepen” (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Lodewycksz, Augustus 1595: “noch hadden zy eenighe stucxkens ghedrooght vleesch ende beentgiens om haren hals hangen” (Rouffaer & IJzerman 1915: 9).

Anoniem in Langenes, Oktober 1595: “Die sommige hadden voor een cieraet haer huyt ghehackelt ende ghesneden” (Rouffaer & IJzerman 1925: 123).

De Chambelle, September 1645: “en hebben koperen ooringen, hals- en armbanden. Ze hechten geen waarde aan goud en silver” (Van der Cruysse 2002: 17)

Daghregister, Oktober 1652 :“Dese 2 Saldaniërs ... hebbende aen hunne armen ringen van oliphantstande, ... alsoock copre armingen” (Bosman & Thom 1952: 70).

Hoewel daar verwysings na ringe, ivoor en koper armbande in representasies oor die hele tydperk voorkom, is verwysings na tatoeëermerke beperk tot die 1595-representasies. Die voorkoms van tatoeëring in die Ooste kon moontlik daarna aanleiding daartoe gegee het dat dit later as irrelevant en opvallend beskou is.

Lodewycksz se verwysing na die gedroogde vleis en beentjies, sowel as illustrasies van die gedroogde derms wat om die nek gedra is, het vir 'n aansienlike tyd barbaarsheid versinnebeeld, tog het daar na die aanvanklike verwysing nie weer enige verwysing daarna in primêre tekste verskyn nie.

12.5 Hare.

Franck van der Does, Augustus 1595: “hun hoofdhaar is, alsof het afgeschroeid is” (De Boer 1937: 58).

De Chambelle, September 1645: “hebben kroeshaar en dragen geen hoed” (Van der Cruysse 2002: 17).

Davis, November 1598: “their hair curled and black as the Negroes of Angola” (Unger 1948:42).

Daghregister, Oktober 1652: “Dese 2 Saldaniërs waren in hun haer gevlochten horentjens” (Bosman & Thom 1952: 71).

Dit is opmerklik dat daar slegs die enkele verwysings na die inwoners se hare voorgekom het hoewel dit soveel verskil van die Haarsoort van Europeërs. Van der Does se opmerking hou wel verband met Middeleeuse bygeloof en vrees dat hoe verder suid daar gevaar word, hoe groter die gevaar is om aan die brand te slaan (Ferreira & Le Roux 2009:13). Davis se vergelyking spreek vanself en is ’n duidelike aanduiding van die omvang van sy ervaring as seevaarder. Die Saldanha-Khoi-Khoi se gebruik van gevlegte “horinkies” in hul hare stem dan ook ooreen met die Saldanha-Khoi-Khoi se algemene gesteldheid en trots op hul voorkoms en hul dra van koperringe, ivoor- en koperarmbande wat die representeerders deurgaans beïndruk het.

12.6 Kleding en skoeisel.

Lodewycksz, Augustus 1595 “gaen naect, hebbende een Ossen-huijt, mantels wijs gheront, thayr teghen haer lichaem aen, met eenen breede riemen vanden seluen om haer middel, d’een eyende hangende voor haer schamelheyt eenige draghen berderkens onder de voeten in plaets van schoenen” (Rouffaer & IJzerman 1915: 8)

Anoniem in Langenes, Augustus 1595: “Haar cleedinghe is een vel, mantels ghewijs ghemaect om tboven lijf hanghende, ende stincken een vaem inde wint, hebben aent onderlijf geen cleedinge dan een stert van enich beest voor schamelheyt hanghende” (Rouffaer & IJzerman 1925: 123).

Turck, Augustus 1595: “ende hadden enen besten huijdt om har lijff ende wor har luyder manlijckheijt een steert van een best ende brede stuckken leers onder har woeten ghebonden” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Van der Does, Augustus 1595: “een stinkende beestenvel, dat ze om de schouders” (De Boer 1937: 58).

Davis, November 1598: “They go all naked having only a short cloak of skinnes and sandalls tyed to their feet” (Unger 1948: 42).

Van Spilbergen, Desember 1601: “hare cleederen zijn vellen van Herten oft andere wilde Ghedierten mantel wijs ghemaect” (Wieder 1933: 18).

De Chambelle, September 1645: “Ze dragen oude dierehuiden” (Van der Cruysse 2002: 17).

Dagregister, April 1652: “echter met een redelijck bereijde beestenhuijt becleet, die sij soo fraij op den eenen arm droegen, met sulcke moedigheid in haren gangh, als eenigh snoeshaan in ‘t vaderlant sijn mantel op een schouder off arm draegen can. Edoch gingen met de schaemte bloot, met een klein velleke daerover hebbende (Bosman & Thom 1952: 27).

Indien daar ’n enkele aspek was wat konsekwent oor die meer as 57 jaar beskryf is, is dit die beskrywing van die beesvelmantel wat deur die Khoi-Khoi gedra is gepaard met ’n kleiner ‘kat’-vel om geslagsdele te bedek. Dit is slegs die representerings van De Langenes en Van der Does wat die teenwoordigheid van ’n onaangename reuk toegeskryf het aan die beesvel wat die inwoners gedra het en hoewel Van Spilbergen opgemerk het dat die vel van wildsbokke afkomstig was, is daarna ook geen verdere verwysings na enige onaangename reuk of bespiegeling oor die oorsprong daarvan nie.

In der waarheid kan die vergelyking van ’n Saldanha-Khoi-Khoi met ’n “snoeshaan” in Nederland net soos die meeste representerings van die Saldanha-Khoi-Khoi as positief beskou word. In die gevalle waar daar wel na skoeisel verwys word, is dit amper as ’n terloopse verwysing bygevoeg dat die inwoners wel velle aan hulle voete gebind het, wat as ’n praktiese oplossing beskou kan word. Weer is dit Davis se keuse van **sandale** wat iets oor hom as wyd-berese suggereer.

Van al die representerings is dit dié van Lodewycksz in 1595 en Davis in 1598 wat die aandag daarop vestig dat die inwoners ten spyte van die velmantel en onderbedekking wel ‘nakend’ was. Net soos die verwysing na die inwoners se gelaatstrekke, was daar ná Davis geen verwysing daarna in latere representasies nie.

Volgens Jolly in *Ill-Natured Comparisons*, ’n werk oor rassisme en relativisme in representasies van Stille-Oseaan-eilandbewoners tydens Cook se Tweede Vaart, het dié laat agtiende-eeuse representerings steeds byna ’n oordrewe fokus geplaas op naaktheid en beskrywings van geslagsdele en die manlike eilandbewoners se manifestering van hoogmoed (1992: 336). Waarskynlik het Calvinistiese invloed daartoe bygedra dat die laat sestiende-eeuse representeerders aan die Kaap hul eerder

nie oor dié aspekte uitgelaat het nie. Daar is wel in agtiende eeuse representasies, d.w.s. na die tydskader van hierdie ondersoek, 'n oordrewe fokus geplaas op die en boude en skaamdele van Khoi-Khoi vroue, maar binne hierdie ondersoek se tydsraamwerk was daar skaars enige kontak met vrouens en gevolglik geen spesifieke beskrywing van hul voorkoms nie.

12.7 Rondom persoonlike higiëne.

Lodewycksz 1595: “Sy waren altijts seer stinckende, overmidts zy haer altijt met vet ende onghel besmeren” (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Turck 1595: “stonckken zoe zeer, dat wij naeuelyk ghedueren konden” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Franck van der Does, Augustus 1595: “een stinkende beestenvel, dat ze om de schouders dragen” (De Boer 1937: 58)

David Pietersz. de Vries met verwysing Noord-Amerikaanse Indiane : “Sy zijn seer slordigh ende kladdigh, sy wassen haar aensicht noch handen niet, even aleens als de Wilden aende Cape de Bona Esperanse maer laten't al sitten op dat geele vel” (Colenbrander 1911: 241)

Daar is reeds spesifiek en breedvoerig oor dié aspek uitgewei rondom die besoek van die De Houtman-vloot aan Mosselbaai. Ná die 1595-besoek aan Mosselbaai is daar nie in enige van die representasies hierna verwys nie.

Lodewycksz en Van der Does het in der waarheid wel menings uitgespreek oor wat hulle beskou het as die oorsaak van die onaangename reuk. Waar Lodewycksz dit toegeskryf het aan die vet wat die inwoners aan hulle gesmeer het, was Van der Does weer van mening dat die beesvel nie behoorlik bewerk was nie. Dit is egter interessant om in 'n 1652-verwysing na 'n Saldanha-Khoi-Khoi te lees dat hy “echter met een redelyck bereijde beestenhuijt becleet” was (Bosman & Thom 1952: 27).

12.8 Karaktereenskappe: manifestasies van geweld of vriendelikheid en betroubaarheid.

Willem Lodewycksz. 1595: “brengende 6 Schapen, daer voor wy haer eenen staf yzers gaven, swaar ontrent 30, pont, ... dan overmidts zy d’yser niet gescheyden conden, worden twistich, ende maecken terstont roock” (Rouffaer & IJzerman 1915: 7).

Met die uitsondering van laasgenoemde geval waar die 30 pond ysterstaaf probleme verskaf het en daartoe aanleiding gegee het dat die inwoners van Mosselbaai moontlike seinvure gemaak het wat die Nederlanders geblus het, was daar geen ander verdagte optrede nie en het die kontakte vreedsaam verloop. Daar is wel twee representasies wat na drie afsonderlike insidente verwys wat aanleiding kon gegee het tot die mening wat Van Riebeeck in sy ‘*Nader Consideratie*’ uitgespreek het.

Frederick de Houtman se joernaalinskrywing in 1598: “21 ditto (November) in de Bay Soldana gearriveert by westen de C De B Esp alwaer wy vers water ende vee vonden, dan ruylden eenige beesten, doch niet sonder van een grote hoop wilden besprongen te sijn en 14 man van de onsen doodt gesmeten worden”(Unger 1948: 64).

Leendert Jansz. se joernaal 1647: “wel weetende hoe Vijandelick sij de H (r) van ’t Zum en ’t Volcq Vant schip Mauritius hebben aengedaen, dier oorsake haer geseijt hebbe nietnader als Jegenwoordich waren sijnde omtrent een musquet schoot aen onse vastich soudon comen,,” (Semmeling 1973: 18).

Van Riebeeck in sy ‘*Nader Consideratie*’ 1651: “[die inwoners is] gans niet te vertrouwen maer een brutale hoop sonder concientie lewende” (Böeseken 1974: 47).

Daghregister, April 1652: Coninck ’n skipper van een van die skepe is gegroet “met een groote blijdschap om den hals, met teijkengevinge dat soo wij copen ende taback hadden, ons vee genoeg brengen soude” (Bosman & Thom 1952: 27)

Daghregister, Oktober 1652: “8 wijven van de bij ons hier woonende Ottentoes te wesen; welcke daer enighe worteltjens tot hun voetsel uijt de aerde groeven ende d’ onse siende, al dansende na haer waren toegelopen tot betooninge van vruntschap ende om wat tabacq off broot te versoeken” (Bosman & Thom 1952: 66).

Dit is een van die weinige opgetekende kontakte met Khoi-Khoi vrouens op soek na kos en wat nie in die teenwoordigheid van hul mans was nie. Hulle het die groep VOC

dekgrassnyers al dansend genader en dié Nederlanders het dit as 'n aanval interpreteer en gewapende bystand van die fort ontbied.

Daghregister, November 1652: “oversten ofte Capteijn seer fatsoenlijk wirde willecom geheeten, ..., eenige vrouwen laten melcken hebbende, met melck minnelijk ende vrundelijck onthaelden. D’onsen hadden oock een tinne commeken met genemen om melck uijt te drincken, daer den Capiteijn ofte oversten ende sijn vrouw mede uijt begeerde, ende toegelaten wierden, te drincken. (Bosman & Thom 1952: 87).

Daghregister Desember, 1652: “ons een jongh osjen uijt de wei gelopen, heel uijt gesicht, ende onder de Saldanhars beesten geraeckt, welckers Captijn naedat wij ‘t al deurgeschreven¹¹² hadden, ons ‘tselve wederom bracht” (Bosman & Thom, 1952: 95).

Nieteenstaande verskille tussen Van Riebeeck se mening en Leendert en Proot se siening, is hy uiteindelik aangestel is as die nuwe kommandeur van die toekomstige VOC-pos aan die Kaap die Goeie Hoop. Uit Van Wissink se lofgedig “Zee-Togt Ofte Zee-Ryze Naar Cabo De Bona Esperanca” blyk dit ook dat Van Riebeeck se siening verteenwoordigend was van 'n algemene Europese en Nederlandse siening oor die inwoners van Afrika.

Tydens 'n besoek van Verburgh en Van Helm en vier tot 6 soldate op 22 November 1652 aan 'n Saldanha-Khoi-Khoi kaptein, is die groep met gasvryheid verwelkom en binne een van die riethuise genooi waar hulle melk bedien is. Na die Nederlanders melk uit hul eie bekers gedrink het, die kaptein hul gevra of hy en sy vrou uit 'n beker kon drink en die versoek is toegestaan. Dié vriendelike vewelkoming en sosiale interaksie tydens die besoek het sekerlik nie Van Riebeeck se uitspraak ondersteun dat die inwoners van Tafelbaai 'n “brutale hoop sonder concientie” was nie.

Na 'n jong os, wat deur 'n Saldanha-Khoi-Khoi verruil is, van die VOC-kudde afgedwaal en weer na dié van die Saldanha-Khoi-Khoi teruggeloop het, is die os, toe reeds deur die VOC afgeskryf, na die fort toe teruggebring. As vergoeding vir sy optrede het dié Saldaniër “roijael tractement met eeten, drincken en tabajk” van die VOC-amptenary ontvang.

¹¹² ‘Afgeskryf’ of as verlore beskou (Voetnota : Bosman & Thom, 1952:95).

12.9 Kulturele en fisiese vaardighede.

Lodewycksz 6 Augustus 1595: “so behendich konnen zy haer door de bosschagie voeghen” (Rouffaer & IJzerman 1915: 7).

Turck, Augustus 1595: “ende metter hast hadden sij een mes ghemact van een backsteen” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Van Spilbergen, Desember 1601: “maar zeer snel int loopen” (Wieder 1933: 18).

De Chambelle, September 1645: “Voor beschuit en tabak halen ze tienduizend apetoeren uit, nu eens op de ene voet dansend, dan op de andere. Ze zingen een bepaald liedjie” (Van der Cruysse 2002: 17).

Verwysings na die Khoi-Khoi se vlugvoetigheid en ratsheid het wel in die aanvanklike representasies verskyn, maar soos menige ander aspekte is daar later nie meer daarna verwys nie. Na die praksering van twee klippe in ’n effektiewe sny-impliment is reeds met betrekking tot onlangse argeologiese vondse by Pinnacle-punt naby Mosselbaai na verwys. Verder was die gedans en gesing van ’n liedjie vir taback en brood volgens De Chambelle representasie heel onverwagte en ongewone gedrag.

12.10 Taal- en kommunikasievaardighede.

Lodewycksz, Augustus 1595: “dat zy seer belemmert spreken, gelijk de luyden in duytslandt ontrent Kempten ende de Alpes” (Rouffaer & IJzerman 1915: 9).

Turck, Augustus 1595: “Maer als wij haer hoorden spreken, waeren wij al te saemen zeer woruondert van haer sprackke, wandt sij sprachken oftet calckkonse haan gheuest hadden, also klockten sij door har keel” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Turck, Augustus 1595: “ende zij sprackken op haren wijsse, ende wesen dat zij besten souden brenghen. (Rouffaer & IJzerman 1929a: 143).

Van Spilbergen, Desember 1601: “hebben een vreemde sprake clockende ghelijk als Caicoensche-Hanen” (Wieder 1933: 18).

Leendert Jansz, Mei 1647: “bevonden dat een vande 13: goedt engels spraecq” (Sammelink 1973: 16).

Daghregister, April 1652: “Cregen desen avont oock 2 wilden aen boort, daer onder een die wat Engels sprack, ... , alsoo ons door gebroocken Engelse woorden ende teijkenen te kennnen gaven, sij maer vissers waren” (Bosman & Thom 1952: 24).

Daghregister April 1652: “die van Saldania door teijkenen ende vele Duijtsche¹¹³ ende Engelse woorden (apparent van’t de verongeluckte Haerlems volckt geleert ende onthouden)” (Bosman & Thom 1952: 27).

Boekhouer Verburgh in *Daghregister* Oktober 1652: “[die Saldaniërs] cloecke carels waren, daerbij minnelijck, oock beter costen verstaen als de Strantlopers” (Bosman & Thom 1952: 398).

Daghregister November 1652: “gebroocken Francen en Engelse woorden te verstaen gegeven”. (Bosman & Thom 1952: 84).

Nieteenstaande die ongewone klanke van die Khoi-taal waaroor die Nederlanders en veral die tolk Turck verstom was, verraai Lodewycksz se stelling “ende zij sprackken op haren wijsse, ende wesen dat zij besten souden brenghen. (Rouffaer & IJzerman 1929a: 143), dat kommunikasie wel kon slaag al kon hulle nie mekaar se tale praat nie. Daar is herhaaldelik na Herrij se taalkennis verwys, reeds met die ontmoeting in 1648 met die skipbreukelinge van die *Haerlem*, en wat verder gevoer word as Van Riebeeck op sy eerste dag in Tafelbaai ontmoet. Verrassend omdat mens daarvoor weinig lees, is die ander verwysings na inwoners van Tafel- en Saldanha-baai wat enkele woorde en frases uit Engels, Frans en Nederlands kon gebruik, en met wie daar sonder ’n tolk gekommunikeer kon word. Gesproke taal is natuurlik in die omstandighede waar behoeftes basies is, nie so belangrik nie.

12.11 Behuising of die afwesigheid daarvan.

Lodewycksz, Augustus 1595: “Wy hebben geene van haer wooningen connen vinde, veel min eenighe vrouwen persoon” (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Anoniem in Langenes, Augustus 1595: “wy en conden aen haer niet vernemen waer zy haer woonplaetse hielden.” (Rouffaer & IJzerman 1925: 123).

Montanus, Augustus 1595: “Sy en hebben geen huysen, maer hollen en cavernen” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 6).

¹¹³ verouderde sewentiende eeuse verwysing na ‘Nederlands’. Van Dale 1976, s.v. ‘Duits’.

De Chambelle, September 1645: “Ze wonen met 50 of 60 samen in holen” (Van der Cruysse 2002: 17).

Daghregister, November 1652: “oversten ofte Capteijn seer fatsoenlijck wirde willecom geheeten, ende alomme geleijt om den rijkdom van sijner huijsen, ... na ‘t welcke hun in sijn huijs van matten (seer fraaij ende redelijck groot gemaect) liet comen nedersitten” (Bosman & Thom 1952: 87).

Daghregister, 31 Desember, 1652: “hebbende in alles in alles maer 6 legerplaetsen vernomen, waervan de grootste 20 huisjen ende omtrent 100 personen: mans vrouens en kinderen sterck, ende d’ andere elck 7, 8, à 9 huisjes, met malcanderen niet boven 500 zielen waren” (Bosman & Thom 1952: 111).

Die onsekerheid oor die blyplek van die Mosselbaai-inwoners waaroor daar bespiegel is en waarvoor Montanus die skynbare oplossing gevind het, was ten tyde van die aankoms van Van Riebeeck opgelos. Die eenvoudige maar effektiewe rietmathuise “seer fraaij ende redelijck groot gemaect” wat deur die nomadiese Khoi-Khoi binne oomblikke opgeslaan of afgeslaan kon word, het volgens die *Daghregister*-inskrywing van 31 Desember 1652 in kollektiewe verband soveel soos 100 tot 500 mense gehuisves.

12.12 Eetgewoontes.

Lodewycksz., 5 Augustus 1595: “haer worde Wijn geschoncken ende Biscuit ghegheven, welck zy oock nutten, ende als den avon quam, zijn de onse weder tscheep ghecomen” (Rouffaer & IJzerman 1915: 8).

Lodewycksz., 10 Augustus 1595: “Als wy eenighe Ossen ghedoot hadden, baden zy onom d’inghewant, dwelck zy aten al rauw, de meeste vuylicheyt daer uytschuddende, een oft stuck vande huylt over tvier met vier stocxkens ghespannen, ende een luttel vande pensen warm gemaect, in voegen alsmen Speck ene Warmoes doet” (Rouffaer & IJzerman 1915: 9).

Anoniem in Langenes, Augustus 1595: “ons docht worent oock menschvreters, want sy aten raauw vleys, pensen ende darmen so sy wt de beesten quamen aten sy op als honden, sonder wasschen of schoon te maecken” (Rouffaer & IJzerman 1925: 123).

Turck 1595, Augustus 1595: “ende als sij nu saeghen dat wij die pans ende ingheuandt wech worpen, quamen sij ende grepen die pens, ende sneden die pens daer mede open

en schudden daer het ruchste wan die wlegheijt wtt, ende aten den raeuen pans als oft honden gheuest hadden,” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 144).

Franck van der Does, Augustus 1595: “van het geslachte vee aten zij de darmen rauw op, nadat zij ze met de vinger zeer oppervlakkig gereinigd hadden” (De Boer 1937: 59).

De Chambelle, September 1645: “werken niet, doen niets anders dan jagen, en eten al hul vlees rauw, zonder et te koken. En als ze ergens een kreng vinden, is dat voor hen een lekkere maaltijd” (Van der Cruysse 2002: 17).

Daghregister, April 1652: “Cregen desen avont oock 2 wilden aen boort, daer onder een die wat Engels sprack , welke wij den buijck met eeten ende drincken dapper vulden. (Bosman & Thom 1952: 24).

Daghregister, November 1652: “oversten ofte Capiteijn seer fatsoenlijk wirde willecom geheeten, ..., eenige vrouwen laten melcken hebbende, met melck minnelijk ende vrundelijk onthaelden. D’onsen hadden oock een tinne commeken met genemen om melck uijt te drincken, daer den Capiteijn ofte oversten ende sijn vrouw mede uijt begeerde, ende toegelaten wierden, te drincken. (Bosman & Thom 1952: 87).

Die eerste maaltyd met die inwoners van Mosselbaai waar beskuit en Spaanse wyn genuttig is, het die Nederlanders sekerlik nie voorberei vir die toneel na die slagting van die geruilde osse en skape nie. Dit is steeds die anonieme Langenes, Lodewycksz, Turck en Van der Does se representasies en gepaardgaande illustrasies van die toneel wat lesers lewendig voor die gees kan roep, en waarna daar met die uitsondering van die De Chambelle-representasie ook meermale in sekondêre materiaal na verwys word. ’n Soortgelyke toneel is egter nie weer ná 1595 uitgebeeld nie.. Verdere representerings van Nederlanders en kusunwoners wat saam geëet het, het nie daarvan getuig nie en daar is in verdere representerings geen insidente rondom die slag van vee opgeteken nie.

12.12.1 Die aannames as gevolg van die eet van rou vleis.

Franck van der Does, Augustus 1595: “men vermoedde ook dat zij menseneters waren” (De Boer 1937: 59).

Montanus, Augustus 1595: “sommige hebben ghemeynt dat hie wt (sic) af te nemen was, dat het Menschvreters zijn, omdat zij rouw vleesch aten” (Rouffaer & IJzerman 1929a: 6).

Die gevolge van die eet van die rou vleis van die pasgeslagte vee en verwysings na die skerp-gemaakte tande het op sy beurt aanleiding gegee tot Van der Does en Montanus se aannames oor die bestaan van 'n mensvreterkultuur in die Kaap. Wissink het in sy lofgedig *Zee-Togt ofte Zee-Ryze naar Cabo de Bona Esperanca* oor die Van Riebeeck-vaart na die Kaap voorspel dat al loop daar “duyzenden van Mensgen-Eters” hulle slegs mekaar sal eet. In geen representasie is daar 'n enkele opgetekende geval van kannibalisme nie.

12.13 Samestellers se uitsprake en aannames.

Die samestellers van die 1929 De Bussy-weergawe se aannames en toeligting is goeie voorbeelde van hoe aanvanklike voorstellings en beskrywings, soos in die geval van Willem Lodewycksz, uitgebou word tot stereotiperings wat bitter min met enige moontlike kulturele vooroordele van die oorspronklike representeerder te doen het.

En toen zij, in later tijdt, ook de zuidpunt van het groote Afrikaansche werelddeel in bezit namen, konden zij er niet toe komen het als menschen te beschouwen, maar bleven zij het 'schepselen' noemen, een wezen tusschen dier en mensch, minder nuttig dan de eerste en met minder rechten dan de laaste (Rouffaer & IJzerman 1929b: 10).

Of weer:

Had zich de Hollandsche matroos gevoeld as een goedig heerschap, hoog verheven boven het onwelriekende zoodje bruinje aapjes met hun platte gezichten en hun uitstekende achterdeelen om zich heen, dat hij met een slag van zijn vuist zou kunnen neerslaan en met een trap zijn laars uit een doen stuiven, lachende om hun zorg vrouwtjes met hangborsten verstoppt te houden tusschen de struiken, mensenras waarmede hij in aanraking kwam op zijn verderen tocht na Madagascar moet hem al dadelijck een geheel anderen indruk hebben gegeven (Rouffaer & IJzerman 1929b: 11).

Dat laasgenoemde eenvoudig die versinnebeelding van die samestellers en toeligers was en glad nie Lodewycksz. se representasie verteenwoordig nie, laat die vraag ontstaan wat die vroeë twintigste-eeuse samestellers en toeligers ooit wou bereik met dié uitbeelding van uiterste verwaandheid, en gewelddadigheid teenoor die inwoners van Mosselbaai.

HOOFSTUK 13

SLOTOPMERKINGS

In dié ondersoek was dit van meet af duidelik dat met die uitsondering van die moontlike stranding van skepe, daar groot gedeeltes van die kus van Afrika is waar geen kontak met kusbewoners sou plaasvind nie.

Daardie kusgebiede van Afrika wat in die sestiende en sewentiende eeu onder Ottomaanse beheer of binne hul invloedssfeer was, is uitgesluit, terwyl toegang tot gebiede binne die Portugese invloedssfeer bepaal is na gelang van die bestaande Nederlandse beleid. Verder het heersende winde, seestrome en die beskikbaarheid van water in kuswoestynggebiede ook bepaal of daar aangedoen sal word. Die gevolg was dat kontakte beperk was tot 'n aantal raakpunte.

Nederlandse skepe betrokke met handel in die Golf van Guinee het lank reeds al na hulle spesifieke bestemmings aan die Goud- of Slawekus gevaar. Daarenteen is skepe onderweg na die Ooste beperk tot drie raakpunte: die Golf van Guinee en sy omliggende eilande, die suidpunt van Afrika en die kus van die Mosambiekkanaal en die omliggende eilande. Dit is ook hierdie plekke waaroor daar representasies van die inwoners in Nederlands verskyn het.

Afgesien van Nederlandse skepe wat handel gedryf het in die Golf van Guinee en sodoende vanselfsprekend gereeld kontak sou gemaak het met kusbewoners, het die skepe onderweg na die Ooste slegs langs die kus van Afrika aangedoen as daar 'n dringende behoefte was om vars water en ander proviand te bekom. In sulke gevalle is daar doelbewuste pogings aangewend om kontak met kusbewoners te maak. Elke seevaart na die Ooste het toe ook nie tot gevolg gehad dat daar langs die kus aangedoen is nie en van die grootste Nederlandse vlote, soos dié onder bevel van Van Neck, het dit onnodig geag om met die vasteland of sy kusbewoners kontak te maak.

Met Bitterli se stelling in gedagte dat die moontlikhede om glad nie toevallig kontak te maak nie, of om dit doelbewus te vermy, die waarskynlikste was, moet die kontakte wat wel plaasgevind het en waarvan daar vandag representasies bestaan as heel besonder beskou word. En al sou daar kontak plaasgevind het, was die

totstandbrenging van 'n representasie nie net afhanklik van die teenwoordigheid van 'n repesenteerder met die vermoë om die gebeure te representeer nie, maar bowenal moes daar 'n behoefte en begeerte wees om die taak te verrig en op die ou end ook 'n uitgewer wees wat bereidwillig was om die teks te publiseer.

Die aanvanklike besoek van die Nederlanders aan Mosselbaai in 1595 het vanuit 'n Suid-Afrikaanse perspektief nie net aanleiding gegee tot die eerste Nederlandse representasies oor Suid-Afrika nie, maar het ook 'n verwysingspunt verskaf waarmee toekomstige representasies vergelyk kan word.

Daar sou verwag kon word dat as gevolg van die ongereelde, kortstondige besoeke aan Suider-Afrika, representerings van die kusbewoners van Suid-Afrika moeilik stereotipes sou word, behalwe ten opsigte van dinge wat werklik opvallend “anders” en “aanstootlik” is. Die vergelykingsbasis hiervoor sou uiteraard die Europese wêreld “anders” en “aanstootlik” is. Die vergelykingsbasis hiervoor sou uiteraard die Europese wêreld kon gewees het, maar die kennismaking met die Indonesiese kulture sou verdere verwysingspunte geword het.

Met inagneming van die teorieë van Foucault en Said was representering vanuit 'n Nederlandse perspektief te verwagte. Vergelyking met Asiate en hul die kultuur sou nie noodwendig tydens die eerste vaart van toepassing gewees het nie aangesien die Nederlanders onmiddellik na die sewe dae in Mosselbaai, meer as 'n maand lank met 'n verskeidenheid kusbewoners en kulture in Madagaskar kontak gehad het. Die inwoners van Mosselbaai kon beide eksplisiet en implisiet met die van Madagaskar vergelyk word. Inderdaad van meet af aan in die ondersoek is dit bevind dat die Nederlandse verwysingskader veel omvangryker was as wat voorheen veronderstel is.

Hoewel daar nie in enige teks ooit vermeld word dat inwoners van Suider-Afrika nie oor skuite of kano's beskik het nie, is die verswyging opvallend, veral wanneer daar in tekste oor kontak met kusbewoners van Wes- en Oos-Afrika telkemaal na kano's verwys word. Verder is dit dan ook uiteraard nie net die kusbewoners van uiteenlopende streke in Afrika wat met mekaar vergelyk is nie: in die geval van die Saldanha-Khoi-Khoi en die Strandlopers van die Tafelbaai-omgewing is selfs die inwoners van dieselfde gebied onderling vergelyk.

Die gevolge van kort besoeke is in vorige studies oorbeklemt. Alle kontakgeleenthede was nie altyd “kortstondig” nie. Sommige besoeke het maande lank geduur, by geleentheid selfs ‘n volle jaar. Daarenteen het beide kort en ongereelde besoeke elders in Afrika ook nie noodwendig bygedra tot stereotipering nie terwyl langer besoeke ook nie noodwendig ‘n afwesigheid van stereotipering gewaarborg het nie.

Dit is interessant om daarop te let dat kru beskrywings en gevolgtrekkings (wat dikwels die basis vorm vir stereotipering) geen navolgingspatroon in hierdie groep tekste vind nie. Trouens, na verloop van 57 jaar vanaf die 1595-besoek tot die aankoms van Van Riebeeck, kan daar van die naasmekaarstelling van beskrywings en taalgebruik in die Register afgelei word dat opvattinge oor ‘kannibalisme’, onaanvaarbare eetgewoontes en aspekte rondom persoonlike higiëne steeds minder voorkom en daardeur die moontlikheid van stereotipering ondermyn.

Deur die oorskryding van tradisionele grense en die wegbeweeg van eng kompartementalisering, is Suider-Afrika en die Suid-Afrikaanse diskoers nie in isolasie van die gebeure elders in Afrika beskou nie.

Daar was geen aanduiding dat Lodewycksz., wie se representasie van die 1595-besoek aan Mosselbaai met die intrapslag deurslaggewend was in die studie, ooit vóór 1595 enige ondervinding met kusbewoners van Afrika gehad het nie. Na die voltooiing van sy eerste vaart na die Ooste sou Lodewycksz. se representasies soos te verwagte, nie langer meer net vanuit ‘n eng Nederlandse perspektief gewees het nie, maar sou dit verder ook sy kennis oor die inwoners van Mosselbaai, Madagaskar sowel as Oos-Indië ingesluit het.

Reeds teen 1598, met die tweede De Houtman-vaart, bevat die teksbeskrywings van die Engelse loods Davis, eksplisiete vergelykings met geografiese verwysings na ‘Angola’ en ‘Brasilie’, reeds ‘n bewys van die verbreding van gedeelde kennis en die bestaan van ‘n “global village”.

Hoewel van die primêre tekste in die studie elemente van stereotipering veronderstel, sou dit die sekondêre bronne wees, en geredigeerde tekste met toeligting

wat soms honderde jare na die oorspronklike teks verskyn het, wat die skrywendste voorbeelde van geselekteerde stereotipering bevat.

Laasgenoemde blyk uit die naasmekaarstelling van die 1915- en 1929b-uitgawes van Rouffaer en Ijzerman se *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar ost Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597 deur Willem Lodewycksz.* wat aandag vestig op die kru stereotipering en bevooroordeelde stellings en aannames wat in 1929b-uitgawe voorkom en nooit in Lodewycksz. se oorspronklike teks verskyn het nie.

Hierdie byvoeging het aandag gevestig op 'n tydshorison wat nie net relevant is met betrekking tot egotekste nie. Dit is onvermydelik dat die meeste representerings van 'n historiese aard, asook spesifieke letterkundige werke wat aanleiding sou gee tot 'n diskoers, 'n onbepaalde tydshorison aanneem. Hierdie tekste word oor die loop van eeue herlees en bestudeer en dan vanuit die perspektief van verskillende tydgrepe en met die voordeel van nakennis herinterpreteer.

Uiteraard sou die outeurs en representeerders waarna daar in hierdie studie gekyk is, nooit tydens die opskrywing en aantekening bewus gewees het van toekomstige toetreders tot die diskoers nie. Vir hulle was dit 'n poging om verslag te doen van hulle ervarings, op die onmiddellike hede en toekoms.

Ongeag die vooropstellings, tekortkominge en gebreke van die 1595 Mosselbaai-representasies beklee hulle steeds 'n besondere posisie, al het hulle volgens Van Wyk Smith daartoe aanleiding gegee dat “the image of the Khoi took a plunge from which their reputation never fully recovered” (1992:293). Dit wil voorkom of manifestasies van uiterlike voorkoms en gedragpatrone die diskoers wat in die eeue wat gevolg het, oorheers het, terwyl die interaksie wat Bitterli so hoog in sy ‘botsing van kulture’ aanskryf, en en waarvan hierdie klompie tekste eintlik die teken dra en wat die vreedsame ruilhandel moontlik gemaak het, agterweë gebly het.

Sowel Lodewycksz. as die ander se representerings van die De Houtman-verblyf in Mosselbaai 414 jaar gelede, verskaf 'n sestiende-eeuse Nederlandse perspektief van die interaksie tussen die kusbewoners en die Nederlanders. Die relevansie van daardie eerste indrukke, en gepaardgaande daarmee, die eerste

vergelykings, bly steeds van deurslaggewende belang tot die diskoers oor die volkere van Suider-Afrika en die Nederlandse interaksie met hulle.

Langenes en Turck se kritiese representerings van die gebeure na die dag se veeslagtery in Mosselbaai, het wel vertel van die eet van rou vleis, wat hulle beskou het as dierlike gedrag en die moontlikheid van kannibalisme. Lodewycksz., daarenteen, het vanuit 'n alternatiewe perspektief eerder gefokus op 'n groep van die inwoners wat wel hul vleis gaar gemaak het, en deur 'n vergelyking met Nederland het Lodewycksz. eerder gemoedelik gesinspeel op 'n soortgelyke gebruik, waar Amsterdammers soms spek in Warmoesstraat braai.

Die aard van hierdie oorspronklike representasies mag oënskynlik van plek tot plek verskil, maar dit is wel opmerklik dat waar kusbewoners se sosiale hiërargie die geringste ooreenkomste met bekende strukture openbaar het, of daar enige herkenbare ekonomiese aktiwiteite plaasgevind het, daar positiewe kommentaar daaroor gelewer is.

Dit is opvallend dat die paar illustrasies wat as ondersteuning by die ondersoek betrek is juis óf die teenwoordigheid van óf die afwesigheid van strukture weerspieël. In die geval van die weerspieëling van die kontakte aan die kus van Guinee en die Kongo was die bestaan van beide strukture soos geboue en 'n sosiale hiërargie opsigtelik terwyl die afwesigheid daarvan in die twee weerspieëlings van die inwoners van Mosselbaai daarom ewe opvallend is.

In gevalle waar daar wel aanvanklike kontak met kusbewoners van Afrika plaasgevind het, en waar dit uiteraard onmoontlik was om in mekaar se tale of selfs deur tussengangertale te kommunikeer, was kommunikasie afhanklik van die bereidwilligheid en geduld van beide partye om deur middel van semiotiese en gebaretaal te kommunikeer. Die aanloop oor sewe dae tot die uiteindelijke ruilproses in Mosselbaai in Augustus 1595 getuig juis van so 'n geval waar besondere geduld van beide partye vereis was en dit wat hulle wel vermag het, kan werklik as iets besonders beskou kan word.

Vanuit 'n Suider-Afrikaanse perspektief is dit onafwendbaar om in die samevatting van die ondersoek nie die twee relevantste representasies teenoor mekaar te stel nie. Die sewedaagse verblyf van die De Houtman-vloot in 1595 teenoor die

aankoms van die Van Riebeeck-vloot in 1652 moet as meer as net die toevallige begin en einde van die ondersoek gesien word.

Dat minstens ses lede van die De Houtman-vloot wat in Augustus 1595 onder haglike omstandighede voet aan wal gesit het in Mosselbaai, om betekenisvolle ooreenstemmende sowel as uiteenlopende kommentaar oor die inwoners te lewer, is merkwaardig. Daarteenoor het die aankoms van die belangrike Van Riebeeckvloot 57 jaar later, slegs aanleiding gegee tot die enkele relaas van gebeure in die *Daghregister* en die kort verwysing in die *Klare Besgryving*. Hoewel Herrij se eerste ontmoeting met Van Riebeeck op die *Drommedaris*, opgeteken is, is daar verder bitter min oor Herrij en sy Strandlopers. Om meer van die Strandlopers te leer is die leser afhanklik van representerings van die Saldanha-Khoi-Khoi. Slegs deur vergelyking en naasmekeerstelling kan afleidings oor die Strandlopers gemaak word.

Die sewe dae-verblyf van die De Houtman-vloot in Mosselbaai en hul interaksie met die inwoners het wel net 'n gedeelte van 'n hoofstuk in Willem Lodewycksz. se reisbeskrywing van *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597* verteenwoordig. Tog is Lodewycksz. en die ander representeerders se tekste steeds die oudste tekste wat gebeure op Suid-Afrikaanse bodem in Nederlands weerspieël.

Al het hierdie representasies wat deel van 'n groter korpus Nederlandse ego-tekste uitmaak, geen literêre pretensies nie, het hulle nie net 'n Nederlandse diskoers rondom Suider-Afrika ingelei nie, maar ook 'n Suid-Afrikaanse diskoers, waarmee ons ons 414 jaar later nog steeds besig hou en aan gestalte gee.

BIBLIOGRAFIE

- Ankersmit, F.R.** 2000. The Three Levels of “Sinnbildung” in Historical Writing. In Rösen, J. (red.) (2008) *Meaning and Representation in History*. New York - Oxford: Berghahn pp. 108-122.
- Antonissen, R.** 1968. *Digkuns van die Nederlande 1100-1960*. Stellenbosch: Universiteits-Uitgewers.
- Auerbach, E.** 1994. *Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländlichen Literatur*. Bern: Francke.
- Bawlf, S.** 2003. *The Secret Voyage of Sir Francis Drake*. Londen: Penguin.
- Bergreen, L.** 2004. *Over the Edge of the World: Magellan’s Terrifying Circumnavigation of the Globe*. Londen: Harper Perennial.
- Bhaba, H.K.** 1994. *The Location of Culture*. London-New York: Routledge.
- Bitterli, U.** 1970. *Die Entdeckung des schwarzen Afrikaners: Versuch einer Geistesgeschichte der Europäische-Afrikanischen Beziehungen an der Guineaküste im 17 und 18 Jahrhundert*. München: Beck.
- Bitterli, U.** 1976. *Die “Wilden” und “Zivilisierten”: Grundzüge einer Geistes- und Kulturgeschichte der Europäisch-überseeischen Begegnung*. München: Beck.
- Bitterli, U.** 1989. *Cultures in Conflict: Encounters between European and Non-European Cultures, 1492-1800*. trans(l). R.Robertson. München: Polity.
- Blake, J.W.** 1942. *Europeans in West Africa, 1450-1560*. 2 vols. Londen: Hakluyt Society
- Blakely, A.** 1993. *Blacks in the Dutch World: The Evolution of Racial Imagery in a Modern Society*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Blitzer, C.** c1967. *The Age of Kings*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.

- Blonk, A.** 1938. *Cornelis de Houtman en het begin van onzer zeevaart op Indië (1565-1599)*. Rijswijk: Kramers.
- Böeseken, A.J.** 1974. *Jan van Riebeeck en sy gesin*. Kaapstad: Tafelberg.
- Bosman, D.B. & Thom, H.B.** (reds.). 1952. *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz. van Riebeeck, deel 1, 1651- 1655*. Uitgawe van die Van Riebeeck-Vereniging. Kaapstad: Balkema.
- Bowra, C.** c1965. *Classical Greece*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.
- Boxer, C. R.** 1965. *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*. London: Hutchinson.
- Brewer, W. D.** 1994. *Shelley – Byron Conversation*. Gainesville: University Press Florida.
- Bruijn, J., Gaastra, F.S. & Schoffer, I. (eds.)**. 1987. *Dutch-Asiatic Shipping in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Den Haag: Nijhoff.
- Burchell, S.C.** 1966. *The Age of Progress*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.
- Burger, C.P. & Hunger, F.W.T.** 1934. *Itinerario. III e deel, Voyage ofte schipvaart van Jan Huygen van Linschoten na Oost ofte Portugaels Indien. Beschrijvinghe van de Gantsche custe van Guinee, Manicongo, Van Linschotenverenigingreeks nommer 39*. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Chang Tien-tse & Tianze Ze Zhang.** 1933. *Sino-Portuguese Trade from 1514 to 1644*. Leiden: Brill.
- Chomsky, N.** 2002. *Conversations with History: Activism, Anarchy & Power an interview with Harry Kreisler*.
<http://www.chomsky.info/htm/interviews/20020322>
- Clavell, J.** 1975. *Shogun*. Falmouth: Coronet.
- Colenbrander, H.T.** 1911. *Korte Historeal ende Journaels aenteckeninge van verscheyden voyagiens in de 4 deelen des wereldts-ronde als, Europa, Africa,*

- Asia, ende Amerika gedoen door David Pietersz. de Vries.* Van Linschotenverenigingreeks nommer 3. 's Gravenhage: Nijhoff .
- Commelin, I.** 1646. *Begin ende Voortgangh van de Vereenigde Nederlandsche Oost-Indische Compagnie.* Twee Deelen. Amsterdam: [s.n.].
- Conradie, B.** 1983. *Die Intieme Joernaal van Maria van Riebeeck.* Kaapstad: Juta.
- Conradie, E.** 1934. *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika: 'n Kultuurhistoriese studie. Deell (1652-1875).* Pretoria: De Bussy.
- Cranston, M.** 1991. *'The Noble Savage': Jean Jacques Rousseau 1754-1762.* Chicago: University of Chicago Press.
- Dapper, O.** 1668. *Naauwkeurige Beschrijvinge der Afrikaensche Gewesten Egypten, Barberyen, Libyen, Biledulgerid, Negroslant, Guinee, Ethiopien, Abyssinie.* Amsterdam: Jacob van Meur in Dapper, O. 1670. *Umständliche und eigentliche Beschreibung von Afrika.* Amsterdam: Van Meurs.
- Dash, M.** 2001. *Batavia's Graveyard.* Londen: Weidenfeld & Nicholson.
- Davidson, B.** 1973. *African Kingdoms.* Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.
- De Boer, M.G.** 1937. *Van Oude Voyagien.* Amsterdam: J.v.d.Vondel.
- De Kock, V.** 1953. *By Strength of Heart.* Kaapstad: H.B. Timmins.
- Den Heijer, H..** 2002. *De geschiedenis van de W.I.C 1621-1791.* Zutphen: Walburg.
- Den Heijer, H. (red).** 2006. *Expeditie naar de Goudkus: Het journaal van Jan Dircksz. Lam over de Nederlandse aanval op Elmina, 1625-1626.* Zutphen: Walburg.
- Du Toit, S.J.** 1895. *Sambesia, of Salomo's goudmijnen bezocht in 1894.* Paarl: D.F. Du Toit.
- Eakin, P.J.** 1985. *Fictions in Autobiography: Studies in the Art of Self-Invention.* Princeton: Princeton University Press.

- Edmundson, G.** 2009. Chapter VI -VIII. *The History of Holland* (1922). Cambridge: Cambridge University Press. [Intyds] Beskikbaar Authorama Public Domain Books. <http://www.authorama.com/history-of-holland>.
- Elphick, R.** 1977. *Kraal and Castle and the Founding of White South Africa*. New Haven: Yale University Press.
- Elphick, R.** 1985. *Khoikhoi and the Founding of White South Africa*. Johannesburg: Ravan Hart.
- Emmer, P.C.** c 2003. *The First Global War: The Dutch versus Iberia in Asia, Africa and the New World, 1590-1609*. [Intyds]. Beskikbaar: Universiteit van Leiden. <http://www.P.C.Emmer@LET.leidenuniv.nl>
- Fanon, F.** 1963. *The Wretched of the Earth*, trans. Farrington, C. New York: Grove Weidenfeld.
- Ferreira, O.J.O. & Le Roux, S.W.** 2009. *Sagres & Suiderkruis: Raakpunte tussen Portugal en Suid-Afrika deur vyf eeue*. Gordonsbaai: Adamastor.
- Foucault, M.** 1970. *The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences*. Londen: Tavistock.
- Foucault, M.** 1972. *The Archaeology of Knowledge*. Londen: Tavistock.
- Foucault, M.** 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* (red. C. Gordon). New York: Pantheon.
- Gaastra, F.** 1991. *De Geschiedenis van de VOC*. Zutphen: Walburg.
- Genesis.** 1952. *Die Bybel*. Kaapstad: Britse en Buitelandse Bybelgenootskap.
- Giroux, Y. (ed)** 1977. *Voyages et aventures du Capitaine Elie Ripon aux Grandes Indes, Journal inedit d'un mercenaire 1617-1627*. Parys: Les Editions de Paris.
- Gosling, M.** 2009. Cape claims to modern man's origins. *Mercury*, 14th August: 3.
- Greig, D.E.** 1987. *The Reluctant Colonists*. Assen: Van Gorcum..

- Hale, J.R.** 1968 ©. *Age of exploration*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.
- Hamilton, C.** 1998. *Terrific Majesty: The Powers of Shaka Zulu and the Limits of Historical Intervention*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Harwood, J.** 2006. *To the Ends of the Earth: 100 Maps that Changed the World*. Kaapstad: Struik.
- Heald, S.** 2000. The Schapera Project. University of Botswana, Isaac Schapera: A Bibliography.[Intyds].:<http://www.thuto.org./schapera/resource/bib.html>. [2007, 17 Desember].
- Heidegger, M.** 1962. *Being and Time*, trans(l). by J. Macquarrie & E. Robinson. Londen: SCM Press.
- Hoogewerff, G.J.** 1952. *Journalen vande gedenckwaerdige reisjen van Willem Ijsbrantsz. Bontekoe van Hoorn*. Van Linschoten-vereniginreeks nommer 54. 's Gravenhage: Nijhoff
- Huigen, S.** 1996. *De weg naar Monomotapa: Nederlandstalige representaties van geografische historische en sociale werkelijkheden in Zuid-Afrika*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Huigen, S.** 2006. Nederlandstalige Suid-Afrikaanse letterkunde, 1652 tot 1925. In: Van Coller, H.P. (red.). *Perspektief en profiel. Deel 3*. Pretoria: Van Schaik, pp. 3-42.
- Hutcheon, L.** 2005. *The Politics of Postmodernism*. Londen- New York: Routledge.
- I.N.G. Instituut voor Nederlandse Geschiedenis**, 2007. De VOC. Scheepvaart tussen Nederland en Azië, 1595-1795.[Intyds]. Besikbaar: <http://www.inghist.nl/Instituut/VOC>. [2007, Augustus 30].
- Israel, J.I.** 1989. *Dutch Primacy in World Trade 1585-1800*. Oxford: Oxford University Press.

- Israel, J.I.** 1998. *The Dutch Republic: It's Rise, Greatness and Fall, 1477-1806*. Oxford: Oxford University Press.
- Jansen, E.** 2002. Egodokumente in/en die literatuur anno 2002. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*. 9(1): 1-8.
- Jansen, E.** 2003. *Eva wat sê hulle?: Konstruksies van Krotoa in Suid-Afrikaanse tekste*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Jolly, M.** 1992. "Ill Nured Comparisons": Racism and Relativism in European Representations of ni-Vanatu from Cook's Second Voyage. *History and Anthropology*, 5(3-4): 331-364.
- Jonckheere, W.F.** 1996. *Die Lae Lande in perspektief*. Pietermaritzburg: Brevitas.
- Jordan, B.** 2009. All fired up over new find: Mossel Bay cave-dwellers may have been first thinkers. *Sunday Times*. 16th August: 10.
- Kern, H. (red).** 1955. *Het itinerario van Jan Huygen van Linschoten 1579-1592*, Eerste Stuk, hersien deur H.Terpstra, Van Linschoten-verenigingreeks nommer 57. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Kierkegaard, S.** 1973. *Sickness unto Death*, in Bretall, R. (ed). *A Kierkegaard anthology*. Princeton: Princeton University Press.
- Koch, J.** 2002. *Outsider onder de zijnen: Vormen van xenofanie in de Afrikaanse roman*. Wroclaw: Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego.
- Kotzé, E & Wela, P.** 1991 *Afrikaans/Zoeloe-Woordeboek met Engelse vertalings*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kramer, S.N.** 1967. *Cradle of Civilization*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.
- Kuiper, A.** 1987. *South Africa and the Anthropologist*. Londen: Taylor & Francis.
- Leerssen, J & Rigney, A.** 2000. *Historians and Social Values*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- L'Honoré Naber, S.P. (red.).** 1912. *Beschrijvinge ende historische verhaal van het Gout- Koninkrijk van Guinea anders de Goudcuste, de Mina ge-aemt liggende in het deel van Africa, door P de Marees (1602).* Van Linschoten-verenigingreeks nommer 5. s'Gravenhage: Nijhoff.
- L'Honoré Naber, S.P. (red.).** 1930-1932. *Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompagnien 1602-1792.* 13 Volumes. Den Haag: Nijhoff.
- Louwrens, A.** 2004. *Wetenskaplike skryfvaardighede.* Stellenbosch: Sunpress.
- Maclennan, B.** 2003. *The Wind Makes Dust: Four Centuries of Travel in Southern Africa.* Kaapstad: Tafelberg.
- Markham, A.** 1880. *The Voyages and Works of John Davis the Navigator.* Londen: Hakluyt Society.
- Merians, L.E.** 2001. *Envisioning the Worst: Representations of "Hottentots" in Early Modern England.* Newark: University of Delaware Press.
- Milton, G.** 1999. *Nathaniel's Nutmeg: How one Man's Courage Changed the Course of History.* Londen: Hodder & Stoughton.
- Milton, G.** 2002. *Samurai William: The Adventurer who unlocked Japan.* Londen: Hodder & Stoughton.
- Milton, G.** 2005. *White Gold: The Extraordinary Story of Thomas Pellow and North Africa's One Million European Slaves.* Londen: Hodder & Stoughton.
- Mollema, J.C.** 1936 *De eerste schipvaart der Hollanders naar Oost-Indië.* Den Haag:[s.n.]
- Moree, P.** 2001. *Dodo's en Galjoene: De reis van het schip Gelderland naar Oos-Indië.* Van Linschoten-verenigingreeks nommer 100. Zutphen: Walburg.
- Moreland, W.H. (ed.).** 1933. *P. W. Floris: His Voyage to the East Indies in the Globe.* Londen: Hakluyt Society.
- Nietzsche, F.** 1968. *Basic writings of Nietzsche,* ed. & trans(l) by W.Kaufmann. New York: New York Modern Library.

- Norwich, O.I.** 1993. *Maps of Southern Africa*. Johannesburg: Donker & Ball.
- Opperman, D.J.** 1979. *Komas uit 'n bamboesstok*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Opstall, M.E. van.** 1972. *De reis van de vloot van Pieter Willemz. Verhoef naar Asië 1607-1612. deel 1*. Van Linschoten-verenigingreeks nommer 73. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Paesie, R.** 2002. *Het VOC-fluitschip Stavenisse en de ontdekking van Terra Natal*. Amsterdam: Bataafse Leeuw.
- Parmentier, J., Davids, K. & Everaert, J.** 2003. *Peper, Plancius en Porselein: De Reis van het schip Swarte Leeuw na Atjeh en Bantam 1601-1603*. Zutphen: Walburg.
- Pascal, R.** 1960. *Design and Truth in Autobiography*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Popper, K.** 1996. *In Search of a Better World: Lectures and Essays from Thirty Years*. Londen: Routledge.
- Ratelband, K. (red.).** 1950. *Reizen naar West-Afrika door Pieter van den Broecke 1605- 1614*, Van Linschoten-verenigingreeks nommer 52. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Ratelband, K.** 1959. *Die Westafrikaanse Reis van Piet Heyn 1624-1625*. Van Linschoten-verenigingreeks nommer 61. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Ratelband, K.** 2000. *Nederlanders in West-Afrika 1600-1650, Angola, Kongo en São Thomé*. Zutphen: Walburg.
- Raven-Hart, R.** 1967. *Before Van Riebeeck: callers at South Africa from 1482 to 1652*. Kaapstad: Struik.
- Raven-Hart, R.** 1971. *Cape of Good Hope, 1652-1702: the first fifty years of Dutch colonisation as seen by callers*, 2 vols. Kaapstad: Balkema.
- Reconstructing a bridge and a community.** 2007. *Mercury*, Zululandnetwork Kwazulu-Natal, 17 January: B2.

- Ripon, E.** 1997. *Voyages et aventures aux Grandes Indes: Journal inédit d'un mercenaire*. Parys: Giroux.
- Roberts, J.M.** 2001. *The Triumph of the West: The Origin, Rise and Legacy of Western Civilization*. Londen: Phoenix.
- Roeper, V. (red.)**. 1994. *De Schipbreuk van de Batavia, 1629*. Zutphen: Walburg.
- Roeper, V. & Gelder, R. van (reds.)**. 2002. *In dienst van de Compagnie: Leven bij de VOC in honderd getuigenissen 1602-1799*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Roeper, V. & Wildeman, D. (vert.)**. 1999. *Om de Wereld: De eerste Nederlandse omzeiling van de wereld onder leiding van Olivier van Noort, 1598-1560*. Nijmegen: Sun.
- Roeper, V & Wildeman, D. (reds.)**. 1997. *Om de Zuid: De Eerste Schipvaart naar Oost Indië onder Cornelis Houtman 1595-1597, opgetekend deur Willem Lodewycksz.* Nijmegen: Sun.
- Rouffaer, G.P. & IJzerman, J.W. (reds.)**. 1915. *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597, Deel 1*, Van Linschoten-verenigingreeks nummer 7. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Rouffaer, G.P. & IJzerman, J.W. (reds.)**. 1925. *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597, Deel 2*, Van Linschoten-verenigingreeks nummer 25. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Rouffaer, G.P. & IJzerman, J.W. (reds.)**. 1929a *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597, Deel 3*, Van Linschoten-verenigingreeks nummer 32. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Rouffaer, G.P. & IJzerman, J.W. (reds.)**. 1929b. *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597, deur Willem Lodewycksz.* Amsterdam: De Bussy.
- Rushby, K.** 2001. *Hunting Pirate Heaven: In Search of the Lost Pirate Utopias of the Indian Ocean*. Londen: Robinson.

- Rüsen, J. (red.).** 2008. *Meaning and Representation in History*. New York-Oxford: Berghahn.
- Said, E.W.** 1978. *Orientalism*. Harmondsworth: Penguin.
- Said, E.W.** 1993. *Culture and Imperialism*. London: Chatto & Windus.
- Schafer, E.H.** 1972. *Ancient China*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.
- Schapera, I.** 1930. *The Khoisan Peoples of South Africa: Bushmen and Hottentots*. Londen: Routledge.
- Schapera, I. & Farrington, B.(ed. & trans(l).)** 1933. *The early Cape Hottentots, described in the writing of Olfert Dapper (1688), Willem ten Rhyne 1686 and Johannes Guilielmus Grevenbroek (1695)*. Kaapstad: Van Riebeeck-vereëninging.
- Shirley, R.** 1993. *The Mapping of the World: Early Printed World Maps 1472-1700*. Londen: New Holland.
- Schmidt, B.** 2001. *Innocence Abroad: The Dutch Imagination and the New World, 1570- 1670*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schoeman, K.** 2002. *Die Suidhoek van Afrika: Geskifte oor Suid-Afrika uit die Nederlandse tyd, 1652-1806*. Pretoria: Protea.
- Schoeman, K.** 2005. *Armosyn van die Kaap: Voorspel tot vestiging, 1451-1651*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Schoolcraft, H.L.** 1907. Capture of New Amsterdam. *English Historical Review*. 22 Oktober: pp 674-693.
- Shorto, R.** 2005. *The Island at the Center of the World: The Epic Story of Dutch Manhattan and the Forgotten Colony That Shaped America*. New York: Vintage.
- Simon, E.** c1966. *The Reformation*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.

- Simons, G.** 1969. *The Birth of Europe*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.
- Slauerhoff, J.** 1947. *Verzamelde Gedchte I en II*, samesteller Stolz A.A.M.'s Gravenhage: [s.l.].
- Sleigh, D.** 1971. *Duif oor water*. Kaapstad: Tafelberg.
- Sleigh, D.** 2004. *Die Buiteposte: VOC buiteposte onder Kaapse bestuur 1652-1795*. Pretoria: Protea.
- Sloterdijk, P.** 2006. *Het kristalpaleis*, (vert) H. Driesen. Amsterdam: Sun.
- Stewart, D.** c1972. *Early Islam*. Nederland: Time-Life International (Nederland) N.V.
- Stimpson, C. R.** 1988. "Nancy Reagan wears a hat: feminism and its cultural consensus". *Critical Inquiry* 14, 1: 223-243.
- Swart, F.** 2007. Lambert Biesman (1573-1601) of the Company of Trader-Adventurers, the Dutch route to the East Indies and Oli4 van Noort's Circumnavigation of the Globe. *Journal of the Hakluyt Society*. January: 1-31.
- Terpstra, H.** 1940. *Buitenlandse getuigen van onze koloniale expansie*. Amsterdam: Van Kampen.
- Theal, G.M.Mc.C.** 1909. *History and Ethnography of Africa South of the Zambesi: From the Settlement of the Portuguese at Sofala in September 1505 to the Conquest of the Cape Colony by the British in September 1795*. Vol 2. *Foundation of the Cape Colony by the Dutch*. Londen: Swan Sonnenschein.
- Thom, H.B.(ed).** 1952. *The Journal of Jan van Riebeeck. Volume 1, 1651-1655*. Van Riebeeck Society.Kaapstad: Balkema.
- Towards A New Age Of Partnership (TANAP).** 2009. Samewerking tussen verskeie VOC argiewes.Beskikbaar: [Intyds]. <http://www.tanap.net/content>
- Unger, W.S.** 1948. *De oudste reisen van de Zeeuwen naar Oost Indië 1598-1604: 'De Eerste reis voor de Companje van De Moucheron*. Van Linschoten-verenigingreeks nommer 51. 's Gravenhage: Nijhoff.

- Van der Cruysse, D.** 2002 Het onuigegeven dagboek van een Parijse VOC-soldaat (1644- 1651). *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 9(1),Junie: 9-26.
- Van der Cruysse, D.(ed).** 2003. *Mercenaires francais de la VOC. la route des Indes Hollandais an XVIIe siecle:le journal de Jean Guidon Chambelle 1644-1651, suivi en annexe de la relation d'un voyage aux Indes orientales par un gentleman francais 1630-1636*. Parys: Chandeigne.
- Van der Merwe, H.J.J.M.** 1975. *Scheepsjournael ende Daghregister: Fragmente uit 17de-eeuse Nederlandse skeepsjoernale, 'n verkorte weergawe van Jan van Riebeeck se 'Daghregister' volgens die Kaapse teks, die dagboek van Francois de Cuiper, 1725 en uittreksels uit Louis Tregardt se 'Dagboek'*. Pretoria: Van Schaik.
- Van der Vorst, C.** 2006. This is Major Tom to Ground Control:Peter Sloterdijk ontdekt de wereld, 'n resensie van Peter Sloterdijk se Het kristalpaleis:Een filosofie van globalisering, vert. Hans Driesen. *Yang*. 42(2), Julie: 217-226.
- Van Foreest, H.A., De Booy, A. (reds.)** 1980. *De 4de schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Jacob Wilkens en Jacob van Neck. Deel 1 (1599-1604)* Van Linschoten-verenigingreeks nommer 82. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Van Gelder, R.** 1997. *Het Oost-Indisch avontuur: Duitsers in dienst van de VOC 1600- 1800* . Nijmegen: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Van Groesen, M.** 2006. Portrait of the Traveller with Burin and Printing Press, in Devoldere, L. (ed). *The Low Countries. Arts and Society in Flanders and the Netherlands*. Flemish-Netherlands Association & Ons Erfdeel, pp.48-55.
- Van Oordt, L.C. & Serton, P. (red).** 1952. *Klare Besgryving van Cabo De Bona Esperanca*: Heruitgawe en faksimilee van teks deur J.Hondius saamgestel en in Amsterdam in 1652 uitgegee. Kaapstad: Komitee vir Boekuitstalling Van Riebeeck-Fees

- Van Vondel, J.R.** 1968. I.V. Vondels Poezy, in R.Antonissen (red.). *Digkuns van die Nederlande, 1100 – 1960: Van Veldeke tot Gezelle*. Stellenbosch/Grahamstad: Universiteits Uitgewers.
- Van Wyk Smith, M.** 1992. “The Most Wretched of the Human Race” : The iconography of the Khoikhoin (Hottentots) 1500-1800. *History and Anthropology*, 5 (3/4).285 - 330.
- Verrycken, A.** 1990. *De Middeleeuwse wereldverkenning*. Leuven & Amersfoort: Acco.
- Veurman, B.W.E.** 1975. ‘Varen en vechten met Bontekoe’ uit de ‘Journalen van Gedenckwaardige Reisjen van Willem Ijsbrantsz. Bontekoe van Hoorn. Amsterdam: Meulenhoff.
- Wang, H.** 1996. *A Logical Journey: from Gödel to Philosophy*. Cambridge, Mass: M.I.T Press.
- Welch, S.R.** 1935. *Europe’s discovery of South Africa*. Kaapstad: Juta.
- Wieder, F. (red.).** 1923. *De reis van Mahu en De Cordes door de Straat van Magalhães naar Zuid-Amerika en Japan 1598-1600*. Van Linschoten-vereniging, reeksnommers 21, 22, 24. ’s Gravenhage: Nijhoff.
- Wieder, F. (red.).** 1933. *De Reis van Joris van Spilbergen naar Ceylon, Atjeh, Banta, 1601-1604*. Van Linschoten-vereniging, reeksnommer 38. ’s Gravenhage: Nijhoff.
- Wilford, J.N.** 2000. *The Mapmakers*. New York: Knopf.
- Woodward, R.** 2007. Parisian pilgrimage. *Sunday Times (supplement, Travel and Food) - New York Times*, 1st April.
- Wylie, D.** 2002. *Savage Delight: White Myths of Shaka*. Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press.
- Wylie, D.** 2005. *Myth of Iron*. Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press.

Verwysings: ongepubliseerde transkripsie en konferensiereferate.

Lamprecht, N.C. 2007. 'n Tropiese tragedie: Lodewycksz., Bontekoe van Hoorn en Van Meerhoff in Madagaskar. Referaat gelewer by die sesde kongres van die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek, Tema: 'Vergelyking en verandering'. 17 Julie, Durban.

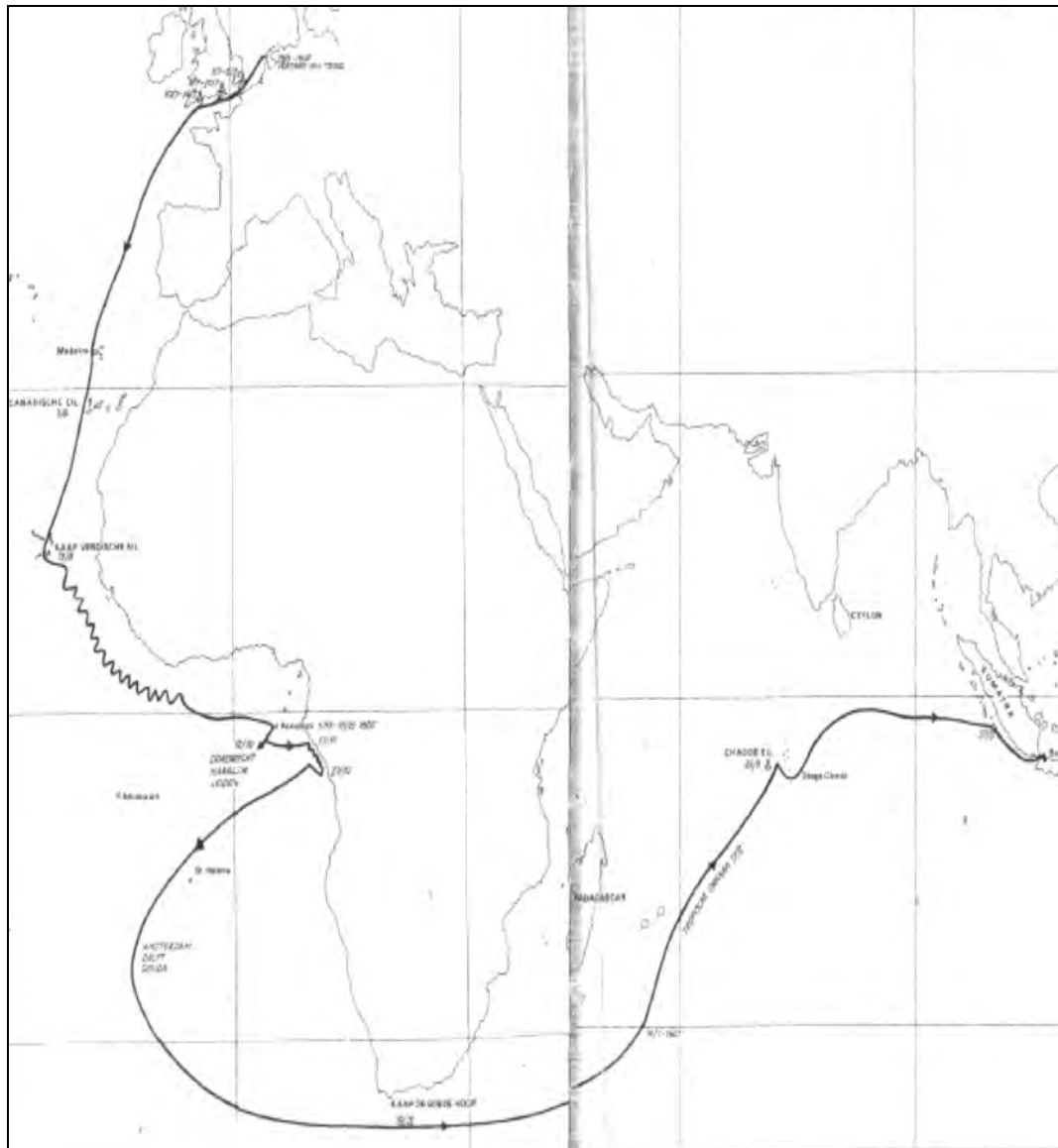
Lamprecht, N.C. 2008. The significance of Willem Lodewycksz.'s (1595) pre-colonial representation of an initial encounter on the coast of Africa and its relevance to a future colonial discourse. Referaat gelewer tydens die Universiteit van Utrecht konferensie, Tema: 'Grenzeloos'.19 September, Utrecht.

Semmelink, J. 1973. Die *Haerlem* geskrifte van Coopman Leendert Jansz.. P retoria:Unisa.(Ongepubliseerde transkripsie): Afskrif van Nationale Archief Biblioteek in Den Haag.

BYLAE

Bylae B: Van Riebeeck se roete van Texel na Tafelbaai: Bylaag tot Jan Anthonisz. van Riebeeck, Dagregister, Deel 1 1652-1654, VanRiebeeckvereniging 1952, Kaapstad

Bylae C: Tweede vaart van Jacob van Neck in 1601 na Oos-Indië. Beide die Suid- en Ooskus van Afrika vermy. (Van Foreest, H.A, & De Booy, A. 1982: 298).

